

BARBANSKI ZAPISI

SVEZAK 13.

Barban 2025.

BARBANSKI ZAPISI
SVEZAK 13.

ZBORNIK RADOVA SA ZNANSTVENOG SKUPA
„BARBAN I BARBANŠTINA OD PRAPOVIJESTI DO DANAS“

ČETRNAESTI MEMORIJAL PETRA STANKOVIĆA
„BARBAN U SRCU“

BARBANSKI ZAPISI
SVEZAK 13.

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOG SKUPA „BARBAN I BARBANŠTINA OD
PRAPOVIJESTI DO DANAS“

ČETRNAESTI MEMORIJAL PETRA STANKOVIĆA
„BARBAN U SRCU“

Barban 2024.

Nakladnik:

Općina Barban

Sunakladnik:

Katedra Čakavskog sabora Barban

Za nakladnika:

Andi Kalčić, mag. oec.

Za sunakladnika:

Lenka Šajina, mag. oec.

Glavni urednik:

red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Urednički odbor:

Andi Kalčić, mag. oec., načelnik Općine Barban

Lenka Šajina, mag. oec., predsjednica Katedre Čakavskog sabora Barban

Iva Ciceran, dipl. učit. i dipl. knjiž., potpredsjednica Katedre Čakavskog sabora Barban

red prof. dr. sc. Slaven Bertoša, utemeljitelj, pokretač i glavni urednik zbornika

Josip Šiklić, prof., predsjednik Katedre Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

Denis Kontošić, mag. educ., utemeljitelj i pokretač zbornika, Orihi

vlč. dr. sc. Bernard Jurjević, župnik Župe Barban

Lektura i korektura:

Svjetlana Milotić, prof.

Dizajn i grafička priprema:

David Ivić

Tisak:

MPS tiskara

Naklada:

200 primjeraka

Zbornik je tiskan uz financijsku potporu Općine Barban. Ljubazno zahvaljujemo na pomoći.

BARBANSKI ZAPISI

SVEZAK 13.

Općina Barban

Katedra Čakavskog sabora Barban

Barban, 2025.

SADRŽAJ

Andi KALČIĆ: PROSLOV	7	
Lenka ŠAJINA: UVODNA RIJEČ	8	
Bernard JURJEVIĆ: RIJEČ ŽUPNIKA	9	
Slaven BERTOŠA: PREDGOVOR	11	
PROGRAM ZNANSTVENOG SKUPA „BARBAN I		
BARBANŠTINA OD PRAPOVIJESTI DO DANAS“, BARBAN,		
29. VELJAČE I 1. OŽUJKA 2024.		13
Kristina DŽIN – Vesna LALOŠEVIĆ: ARHEOLOŠKA PODLOGA		
ZA PROMIŠLJANJE PETRA STANKOVIĆA O ZRENJU KAO		
RODNOME MJESTU SVETOG JERONIMA	19	
Vesna LALOŠEVIĆ – Bernard JURJEVIĆ: PETAR STANKOVIĆ –		
KANONIK I DUŠEBRIŽNIK	37	
Mladen BASTIJANIĆ: PRIJELAZI PREKO RIJEKE RAŠE U		
RIMSKOM CARSTVU	53	
Slaven BERTOŠA: POPIS RAKLJANSKIH ŽUPANA I POŽUPA		
(1325. – 1813.)	63	
Samanta PARONIĆ: MORTALITAS INFANTUM.... DOJENAČKA		
SMRTNOST U ŽUPI BARBAN U DRUGOJ POLOVINI		
OTTOCENTA	73	
Marko JELENIĆ: RITMOVI VJENČANJA NA BARBANŠTINI		
IZMEĐU 1877. I 1887.	87	
Svjetlana MILOTIĆ: NEKROLOZI BARBANSKIH ŽUPNIKA		
(KRAJ XIX. I PRVA POLOVINA XX. STOLJEĆA)	97	

Gordana KLIMAN GRABAR: MEDICINSKA RETROSPEKTIVA: BOLESTI I OZLJEDE AUSTROUGARSKIH VOJNIKA S BARBANŠTINE TIJEKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA	103
Igor JOVANOVIĆ – Igor ŠAPONJA: PALEŽ U SJEĆANJU: STRADAVANJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA ISTRE U DRUGOME SVJETSKOM RATU S POSEBNIM OSVRTOM NA ZLOČIN U ŠAJINIMA	135
Valter MILOVAN – Valentina KOLIĆ: MARIO KALČIĆ, IVE BORINA I ZVIJEZDE NAD GOČANOM: STILSKE ODREDNICE	149
Josip ŠIKLIĆ: OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA U OPĆINAMA ISTARSKE ŽUPANIJE PREMA POPISIMA IZ 2011. I 2021.	161
Denis KONTOŠIĆ: BARBANSKO SVETO TROJSTVO. TRI CRKVE ZA TROJICU SVETACA	183
Anton PERCAN: ARHITEKTONSKA BAŠTINA BARBANA I BARBANŠTINE U ZAPISIMA ETNOLOGA	217
Branko BLAŽINA: TRI NARAŠTAJA BARBANSKE OBITELJI CLEVA	229
Branislav OSTOJIĆ: OBITELJ BROSKVAR, VRSNI SVIRAČI	243
Eduard PAVLOVIĆ – Vesna PEŠIĆ – Alojz PAVLOVIĆ: MALARIJA BARBANŠTINE (ISTRA) I BENKOVAČKOGA KRAJA (DALMACIJA) KROZ PRIZMU MEDICINSKE GEOGRAFIJE: SLIČNOSTI I RAZLIKE	249
UPUTE AUTORIMA PRILOGA	267

PROSLOV

S posebnim zadovoljstvom predstavljamo 13. izdanje „Barbanskih zapisa“ - zbornika radova koji je tijekom godina postao važan dio kulturnog i znanstvenog života naše sredine. Kao rezultat dugogodišnjeg memorijalnog skupa posvećenog Petru Stankoviću, ovaj zbornik iznova potvrđuje koliko je Barbanština neiscrpan izvor tema, znanja i nadahnuća.

Barban je mjesto dubokih povijesnih slojeva, prostor u kojem se kroz stoljeća prelamaju različite kulture i ostavljaju trag u krajoliku, arhitekturi, jeziku i običajima. Svaka nova generacija istraživača dodaje tom bogatom naslijeđu još jednu kockicu, otkrivajući i tumačeći ono što je skriveno u starim dokumentima, predajama ili svakodnevnoj tradiciji. Barbanski zapisi upravo zato imaju posebnu težinu: oni ne čuvaju prošlost samo kao uspomenu, nego kao živi materijal koji oblikuje naš identitet i razumijevanje prostora kojem pripadamo.

U središtu te tradicije stoji lik Petra Stankovića — nezaobilazna figura našega kraja i trajna inspiracija svima koji pristupaju istraživanju s istim žarom kojim je on nekoć bilježio duh i širinu Barbanštine. Naš memorijalni skup, održan već 14. put, svake godine okuplja stručnjake iz različitih područja koji svojim predavanjima i raspravama daju novi pogled na poznate teme, ali i otvaraju sasvim nova istraživačka polja.

Radovi u ovom izdanju obuhvaćaju upravo tu raznolikost — od povijesnih analiza i prikaza društvenih prilika, preko proučavanja kulturne i duhovne baštine, pa sve do istraživanja materijalnih tragova koji svjedoče o dinamičnom razvoju Barbanštine. Zajedno tvore cjelinu koja nas podsjeća da je naš kraj oduvijek bio prostor susreta, razmjene i razvoja te da upravo u toj raznolikosti leži njegova snaga.

Zahvaljujem svim autorima, suradnicima i organizatorima koji već godinama ulažu svoje vrijeme, znanje i entuzijazam u očuvanje i produbljivanje naše lokalne povijesti. Zahvaljujem i svima koji se odazivaju znanstvenom skupu, sudjeluju u raspravama i svojim radom pridonose da „Barbanski zapisi“ ostanu trajna vrijednost za Barban i širu zajednicu.

Neka i ovo izdanje bude poticaj daljnjem istraživanju i promišljanju o našoj prošlosti, ali i o tome kakvu budućnost želimo graditi — svjesni bogatstva koje nas okružuje i odgovornosti koju imamo prema njemu.

Andi Kalčić, mag. oec.
Načelnik Općine Barban

UVODNA RIJEČ

Pred čitateljima je 13. svezak „Barbanskih zapisa“, zbornika radova koji nastaje kao trajni pisani rezultat znanstveno-stručnog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“, u okviru 14. Memorijala Petra Stankovića „Barban u srcu“. Kontinuitet ovoga izdanja potvrđuje koliko su Barban i Barbanština trajno poticajni za istraživanje, kao prostor slojevite prošlosti, ali i živih kulturnih, jezičnih i društvenih procesa koji se prepoznaju i danas.

Ovaj svezak okuplja radove predstavljene na 14. Memorijalu Petra Stankovića, održanom u Barbanu 29. veljače i 1. ožujka 2024. Na znanstveno-stručnom skupu nastupilo je ukupno 18 izlagača, a izlaganja i rasprave još su jednom istaknuli vrijednost interdisciplinarnog pristupa zavičajnim temama: od povijesti i povijesti umjetnosti, preko arheologije i crkvene povijesti, do jezikoslovlja, etnologije i drugih područja koja nadopunjuju mozaik spoznaja o Barbanu i Barbanštini.

Zbornici „Barbanski zapisi“ dostupni su i u digitalnom obliku na mrežnim stranicama Općine Barban, što znatno olakšava pregled, pretraživanje i pristup sadržajima široj publici. Posebno vrijedan doprinos takvoj dostupnosti predstavlja i *online* objavljena „Bibliografija zbornika ‘Barbanski zapisi’ (2013. – 2022.)“, koja donosi sustavan pregled prvih deset svezaka zbornika te je koristan alat istraživačima i svima koji žele brzo pronaći određene teme, autore i ranije objavljene priloge.

Zahvaljujemo svim autorima na uloženom trudu i suradnji, a osobitu zahvalnost upućujemo red. prof. dr. sc. Slavenu Bertoši, koji kao glavni urednik „Barbanskih zapisa“ i voditelj znanstveno-stručnog skupa sustavno njeguje uredničke i znanstvene standarde te potiče istraživanje i čuvanje zavičajne baštine, otvarajući prostor novim temama i novim naraštajima istraživača.

Svima želimo ugodno čitanje, uz želju da barbanske teme zainteresiraju i nove suradnike te da budući svesci nastave produbljivati i obogaćivati spoznaje o Barbanu i Barbanštini.

Lenka Šajina, predsjednica Katedre Čakavskog sabora Barban

U Melnici 10. prosinca 2025.

RIJEČ ŽUPNIKA

Poštovani čitatelju,

veselimo se predstaviti novi 13. svezak „Barbanskih zapisa“, koji donosi radove predstavljene na 14. Memorijalu Petra Stankovića „Barban u srcu“, održanom u Centru za posjetitelje Barban krajem veljače 2024. Velika je čast imati svake godine znanstveni skup u Barbanu i tiskati zbornike radova, osobito u ovo suvremeno doba digitalizacije kada tiskana riječ polako iščezava. Ideja rođena 2011. pokazala se iznenađujuće plodonosnom jer je urodila kontinuiranim radom koji je kroz godine prerastao u tradicionalnu kulturnu i znanstvenu manifestaciju koja nadilazi prostorne okvire. Ovaj skup radnog i tematskog naziva „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“ ne bi se mogao odvijati u kontinuitetu bez organizacijske potpore Općine Barban i Katedre Čakavskog sabora Barban, kao i suorganizatora: Katedre Čakavskog sabora za povijest Istre u Pazinu, Turističke zajednice Barban te Župe sv. Nikole u Barbanu.

Iz naslova skupa moglo bi se zaključiti da je fokus proučavanja život i djelo barbanskog kanonika i istarskog polihistora Petra Stankovića (22. II. 1771. – 12. IX. 1852.), no skup je tijekom godina postao mjesto prezentiranja radova interdisciplinarnih tema iz mnogih područja znanosti: agronomije, arheologije, arhitekture, arhivistike, biologije, botanike, demografije, ekonomskih znanosti, fizike, filozofije, geologije, gospodarstva, informatičkih i komunikacijskih tehnologija, književnosti, matematike, medicine, psihologije, teologije, umjetnosti, zoologije, a svake godine ovaj popis raste. Možemo se radovati jer je skup postao mjesto okupljanja novih naraštaja istraživača, mladih snaga koji tek stasaju u svijetu znanosti, ali i onih iskusnijih, domaćih te onih koji dolaze iz drugih područja. Izniman napredak znanosti, koji je odlika današnjeg ubrzanog života, pruža mnoge mogućnosti, ali isto tako povlači za sobom i mnogo odgovornosti jer znanost je u svojem napretku u službi promicanja cjelovita čovjeka, kao i njegova dostojanstva, ne isključujući niti jedan segment ljudskog života, kako materijalni tako i duhovni. Svjestan ovoga, organizator ovoga zbornika uključio je i radove koji široj javnosti prikazuju kolika je važnost buđenja znanstvenog i duhovnog u čovjeku.

Iako je fokus skupa Petar Stanković, jedan od najzanimljivijih istarskih ličnosti s konca 18. i prve polovice 19. stoljeća, jer su njegova osoba, djelo i značenje neiscrpan izvor za nova proučavanja, zbornik sadrži i radove koji nisu samo o njemu. U burnoj prošlosti Barbana i okolice nalaze se zanimljive, još uvijek neistražene teme koje čekaju da budu predstavljene. No znanstveni skup „Barban u srcu“ otvara nove mogućnosti za djelovanje ne samo znanstvenicima i istraživačima povijesti, već i piscima, pjesnicima, psiholozima, liječnicima; svima, mladima i onima iskusnijima, koji svojim djelovanjem i kreativnošću mogu pridonijeti boljitku Barbana i Barbanštine.

Ovaj 13. zbornik rezultat je okupljanja, proučavanja Barbana i barbanske prošlosti, razmatranja Barbanštine i kreiranja zapisa o mozaiku življenja. Posebice izražavam zahvalnost prof. dr. sc. Slavenu Bertoši za entuzijazam i snagu poticaja svima nama u otkrivanju i očuvanju bogatstva znanstvene i duhovne baštine naše Barbanštine. Zbornik nije samo izvor informacija, već i potiče na istraživački i spisateljski rad, rekonstruiranje prošlosti koje će ostati za budućnost, osobito nadolazeće generacije, ali i znanstvenu i stručnu javnost koja gaji interes za ovaj kraj.

Župnik u Barbanu
vlč. dr. sc. Bernard Jurjević

PREDGOVOR

Pred čitateljima se nalazi 13. svezak naših „Barbanskih zapisa“, zbornika radova s 14. Memorijala Petra Stankovića „Barban u srcu“, sa stalnim podnaslovom znanstveno-stručnoga skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“, održanog u četvrtak 29. veljače i u petak 1. ožujka 2024. u Centru za posjetitelje na barbanskoj Placi. Na znanstveno-stručnome skupu nastupilo je 18 izlagača, predstavljeno je 16 tema, od kojih se 15 nalazi u ovome svesku, a pridodana im je i tema obrađena na 11. Memorijalu Petra Stankovića 2021. koja se sada naknadno objavljuje.

Kristina Džin i Vesna Lalošević s arheološkoga su aspekta obradile promišljanja Petra Stankovića o Zrenju kao rodnome mjestu Svetoga Jeronima, a Vesna Lalošević i Bernard Jurjević ličnost Petra Stankovića kao kanonika i dušebrižnika. Mladen Bastijanić opisao je prijelaze preko rijeke Raše u Rimskom Carstvu, a Slaven Bertoša detalje iz popisa rakljanskih župana i požupa od 1325. do 1813. Slijede dva rada nastala na temelju analize podataka iz matičnih knjiga: Samanta Paronić piše o smrtnosti dojenčadi u Župi Barban u drugoj polovini XIX. stoljeća, a Marko Jelenić o ritmovima vjenčanja na Barbanštini od 1877. do 1887. O nekrolozima barbanskih župnika koncem XIX. i početkom XX. stoljeća čitatelje je informirala Svjetlana Milošević, a Gordana Kliman Grabar uputila ih je na bolesti i ozljede austrougarskih vojnika s Barbanštine tijekom Prvog svjetskog rata. Igor Jovanović i Igor Šaponja osvrnuli su se na stradavanja civilnog stanovništva Istre u Drugom svjetskom ratu, s posebnim osvrtom na događaje u Šajinima 8.-9. siječnja 1944.

Valter Milovan i Valentina Kolić detaljnije su iznijeli stilske odrednice romana Stjepana Vukušića „Zvijezde nad Gočanom“, s posebnim osvrtom na glavni lik Ive Borinu, a Josip Šiklič obrazovnu strukturu stanovništva u općinama Istarske županije prema popisima iz 2011. i 2021., dakako, s naglašenim detaljima o Općini Barban. Denis Kontošić podrobnije je opisao barbansko sveto trojstvo, odnosno tri crkve za trojicu svetaca, a Anton Percan arhitektonsku baštinu Barbana i Barbanštine u zapisima etnologa. Branko Blažina piše o trima naraštajima barbanske obitelji Cleva, a Branislav Ostojić o vrsnim sviračima iz obitelji Broskvar. Eduard Pavlović, Vesna Pešić i Alojz Pavlović usporedili su malariju Barbanštine i benkovačkoga kraja kroz prizmu medicinske geografije, uz osvrt na sličnosti i razlike.

Uvijek multidisciplinarnog pristupa, i teme obrađene u ovome svesku zbornika barbanski kraj i njegovu bogatu prošlost prikazuju na nov i zanimljiv način. Stoga će čitateljima omogućiti mnogo novih spoznaja, a nadamo se da će ih i potaknuti na dodatna istraživanja, ne samo na terenu već i u arhivima i knjižnicama, gdje se uvijek, ponekad i neočekivano, može pronaći neki novi podatak.

Najsrdacnije zahvaljujem Andiju Kalčiću, načelniku Općine Barban, na višestrukoj, a posebice financijskoj, pomoći oko tiskanja ovoga sveska zbornika, svim članovima uredništva, lektorici, recenzentima i grafičkom uredniku te posebice samim

autorima članaka koji su svoje radove dostavili te time omogućili tiskanje zbornika koji je pred nama.

Na koncu ističem uobičajenu napomenu da stajališta i mišljenja predstavljena u pojedinim prilogima pripadaju isključivo autorima radova.

U Puli 15. siječnja 2026.

Glavni urednik
red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

POZIVNICA

XIV. MEMORIJAL PETRA STANKOVIĆA „BARBAN U SRCU“

Centar za posjetitelje Barban,
29. veljače i 1. ožujka 2024.

Znanstveni skup

„Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“

četvrtak, 29. veljače 2024., 18:00 sati (I. dio),

petak, 1. ožujka 2024., 18:00 sati (II. dio),

Organizacijski odbor Znanstvenog skupa čine:

Dalibor Paus, prof.

načelnik Općine Barban

Iva Kolić, prof.

predsjednica Katedre Čakavskog sabora Barban

Paulo Batel, mag. turism. cult.

potpredsjednik Katedre Čakavskog sabora Barban

red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

voditelj skupa i glavni urednik zbornika

Denis Kontošić, mag. educ.

Istarska županija, Pazin

vlč. dr. sc. Bernard Jurjević

župnik Župe sv. Nikole Barban

Jelena Lučić Baćac, mag. oec.

direktorica Turističke zajednice Barban

Josip Šiklić, prof.

predsjednik Katedre Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

Organizatori i pokrovitelji: Općina Barban i Katedra Čakavskog sabora Barban

Suorganizatori: Turistička zajednica Barban, Župa sv. Nikole i Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

Program izlaganja:

Četvrtak, 29. veljače 2024., 18:00 sati

18:00 – pozdravne riječi načelnika Općine Barban, predsjednice Katedre Čakavskog sabora Barban i počasnih gostiju

18:15 – dr. sc. Kristina Džin

(Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb)

dr. sc. Vesna Lalošević

(Hrvatsko društvo za proučavanje antičkih spomenika, Zagreb)

„Arheološka podloga za promišljanje Petra Stankovića o Zrenju kao rodnome mjestu svetoga Jeronima“

18:25 – dr. sc. Vesna Lalošević

(Hrvatsko društvo za proučavanje antičkih spomenika, Zagreb)

vlč. dr. sc. Bernard Jurjević

(Župa svetoga Nikole, Barban)

„Petar Stanković – kanonik i dušebrižnik“

18:35 – Mladen Bastijanić

(Vinež)

„Prijelazi preko rijeke Raše u Rimskom Carstvu“

18:45 – red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli)

„Popis rakljanskih župana i požupa (1325. – 1813.)“

18:55 – predah (20 min)

19:15 – dr. sc. Samanta Paronić

(Prodol)

„*Mortalitas infantium*.... Dojenačka smrtnost u Župi Barban u drugoj polovini *Ottocenta*“

19:25 – **dr. sc. Marko Jelenić**

(Osnovna škola Petra Studenca, Kanfanar i Osnovna škola Svetvinčenat)
„Ritmovi vjenčanja na Barbanštini između 1877. i 1887.“

19:35 – **Svjetlana Milotić, prof.**

(Osnovna škola Jure Filipovića Barban)
„Nekrolozi barbanskih župnika (kraj XIX. i prva polovica XX. stoljeća)“

19:45 – **Slavica Porubić Kukal, mag. hist.**

(Pula – Rebići)
„Put vječnosti – mali humci oko *crikvi*. Barbanština od 1909. do 1918.“

19:55 – **Gordana Kliman Grabar, mag. hist.**

(Pula)
„Medicinska retrospektiva: bolesti i ozljede austrougarskih vojnika s Barbanštine tijekom Prvoga svjetskog rata“

20:05 – završetak prvog dijela znanstvenog skupa

Petak, 1. ožujka 2024., 18:00 sati

18:00 – **Iva Kolić, prof.**

(Šajini)
„Primaljska služba na Barbanštini početkom XX. stoljeća (drugi dio)“

18:10 – **doc. dr. sc. Iva Milovan Delić**

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli)
„Zdravlje i bolest u Barbanu: Barbanci u bolnici 1917. i 1918.“

18:20 – **dr. sc. Igor Jovanović**

(Osnovna škola Veli Vrh)
Igor Šaponja, prof.
(Ekonomska škola Pula)
„Palež u sjećanju – stradavanje civilnog stanovništva Istre u Drugome svjetskom ratu s posebnim osvrtom na zločin u Šajinima“

18:30 – **Josip Šiklič, prof.**

(Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin)
„Obrazovna struktura stanovništva u općinama Istarske županije prema popisima iz 2011. i 2021.“

18:40 – predah (20 min)

19:00 – **Denis Kontošić, mag. educ.**

(Istarska županija, Pazin)

„Barbansko sveto trojstvo – tri crkve za tri sveca“

19:10 – **Anton Percan, dipl. ing. arh.**

(Pula)

„Arhitektonska baština Barbana i Barbanštine u zapisima etnologa“

19:20 – **Branko Blažina, prof.**

(Barban)

„Tri naraštaja barbanske obitelji Cleva“

19:30 – **Branislav Ostojić, prof.**

(Brnobići, Kaštelir)

„Obitelj Broskvar, vrsni svirači“

19:40 – **izv. prof. dr. sc. Eduard Pavlović, dr. med.**

(Opatija)

dr. sc. Vesna Pešić, dr. med.

(Rijeka)

Alojz Pavlović, dipl. ing.

(Zadar)

„Malarija Barbanštine (Istra) i benkovačkoga kraja (Dalmacija) kroz prizmu medicinske geografije: sličnosti i razlike“

19:50 – završetak skupa i zaključne riječi

ARHEOLOŠKA PODLOGA ZA PROMIŠLJANJE PETRA STANKOVIĆA O ZRENJU KAO RODNOME MJESTU SVETOG JERONIMA

dr. sc. Kristina Džin
e-mail: kristina.dzin@pu.t-com.hr

dr. sc. Vesna Lalošević
e-mail: vesnalalosevic@yahoo.com

Izvorni znanstveni članak

Petar Stanković napisao je raspravu u kojoj navodi da je rodno mjesto sv. Jeronima, koje je svetac nazvao Stridon, zapravo maleno mjesto Zrenj u sjevernoj Istri. Objava te rasprave u to vrijeme prve polovine 19. stoljeća izazvala je burnu reakciju podupiratelja ilirskog pokreta. Zbog njihovih radova u kojima su pobijali teze barbanskog kanonika započela su znanstvena proučavanja o temi rodnog mjesta svetog Jeronima, koje se u hrvatskoj historiografiji nastavljaju i danas. Ovaj rad izložit će arheološke materijalne nalaze u Zrenju i okolici i promišljati o tome zbog čega je Petar Stanković bio toliko uvjeren da je Jeronim iz Zrenja u Istri.

Ključne riječi: sv. Jeronim, Stridon, Zrenj, Istra

Keywords: Saint Jerome, Stridon, Zrenj, Istria

I. Uvod

Sveti Jeronim (Stridon 340. – Betlehem 420. g.) ostao je u povijesti zabilježen kao jedan od najplodnijih pisaca u ranoj Crkvi. Preveo je Sveto pismo s hebrejskog i grčkog na latinski – tzv. *Vulgatu*, bio je i egzeget, bibličar s doktrinarnim autoritetom zbog kojeg je dobio naslov crkveni naučitelj.¹ U svojoj starosti, pišući popis djela slavnih muževa (*De viris illustribus*), na kraju zapisao je skromni navod i o samome sebi.

¹ Sv. Jeronim studirao je u Rimu, Trieru i Akvileji, te je 373. g. otišao na Istok i bio je 5 godina s pustinjacima u Halkidi kod Antiohije. Kad se vratio u Rim 379. g. postaje tajnik pape Damaza I., od kojeg je dobio zadatak da prevede Sveto pismo na latinski. Od 386. g. nastanio se u špilji u Betlehemu i radi. Jeronim, sv., *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/jeronim-sv>, pristupljeno 15. ožujka 2024.

Tu piše: (Ja) Jeronim, rođen od oca Eusebija, u gradiću Stridonu koji je nekoć bio na granici između Dalmacije i Panonije, a razorili su ga Goti, sve do sadašnje godine, to jest četrnaeste vladara Teodozija, napisao sam ovo.² Sam Jeronim navodi tri podatka ključna za smještaj njegovoga rodnoga mjesta:

1. mjesto se zove Stridon,
2. u to doba mjesto se nalazilo u na samoj granici između rimskih provincija Dalmacije i Panonije,
3. mjesto je razoreno prilikom provale Gota.

Citirani navod postao je jedan od najrazmatranijih tema brojnih europskih znanstvenika, uglavnom povjesničara, kroz stoljeća, a rasprava ne jenjava ni danas.³ Rasprave oko ubikacije Jeronimova rodnog mjesta nisu bile potaknute znanstvenim pitanjem gdje je bila granica između Dalmacije i Panonije u rimsko doba o kojoj govori Jeronim, već su se odlikovale patriotskim težnjama kojima bi ovog svetog crkvenog naučitelja i doktora prisvojili za sunarodnjaka. Iz tog razloga ne čudi da se u razmatranjima lome koplja oko različitih lokacija u regijama Panoniji, Dalmaciji, Istri, ali i lokaliteta u područjima koja se nalaze uz granicu tih regija.⁴

Mjesta	Zastupnici teorije
Panonija	
Štrigova u Međimurju	Friderik II. Celjski (1379. – 1454.) Nikola Olah (1493. – 1568.), Josip Bedeković (oko 1688. – 1760.) Josephus Danko (1754. – 1840.) Mihael Napotnik (1850. – 1922.) Matija Berljak (1945. –)

² Hieronymus, natus patre Eusebio, oppido Stridonis, quod a Gothis eversum Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit, usque in praesentem annum, id est, Theodosii principis XIV, haec scripsi. Eusebii HIERONIMI, *De viris illustribus liber*, Leipzig 1879., str. 125.

³ Noviji prilozi raspravi: Mate SUIĆ, „Hijeronim Stridonjanin – građanin Tarsatike“, *Rad JAZU*, vol. 426, Zagreb 1986., str. 213.-278.; Lujo MARGETIĆ, „Jeronimov oppidum Stridonis“, *Croatica Christiana periodica*, br. 26, Zagreb 2002., str. 1.-9.; Rajko BRATOŽ, „Girolamo e i suoi rapporti con Aquileia“, *Quaderni Giuliani di Storia*, vol. 34, 2013., str. 7.-32.; Josip KNEŽEVIĆ, „Mjesto rođenja sv. Jeronima. Prilog raspravi o antičkoj lokaciji Stridona“, *Vrhbosnensia*, vol. 24, 2, Sarajevo 2020., str. 380.-403., kao i novi Zbornik radova u povodu 1600. obljetnice smrti svetog Jeronima: *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, urednici Emilio Marin i Katarina Horvat-Levaj, Zagreb, 2021.

⁴ Alka DOMIĆ-KUNIĆ, „Izvori za lokaciju Stridona, Jeronimova rodnog mjesta“, u: *Zbornik radova u povodu 1600. obljetnice smrti svetog Jeronima, Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, urednici Emilio Marin i Katarina Horvat-Levaj, Zagreb, 2021., str. 43-74.

Sdrinovar u Mađarskoj	Melchior Inchofer (1584. – 1648.) István Fodor (1943. – 2021.)
Topusko	Wilhelm Tomaschek (1841. – 1901.)
Negdje u Panoniji	Ivan Franjo Glavinić (1585. – 1652.), Pietro Coppo (1470. – 1555.), Ljudevit Schönleben (1590. – 1663.), Johann Weickhard Valvasor (1641. – 1693.), Martin Sentivani (1633. – 1708.), Marko Hansiz (1683. – 1766.) Pavao Ritter Vitezović (1685. – 1713.) András Mócsy (1929. – 1987.) Stanko Andrić (1967. –)
Dalmacija	
Stridona zapadnije od Skradina, kod Benkovca (<i>Asseria</i>) koju spominje Ptolomej	Marko Marulić (1450. – 1524.), Erazmo Roterdamski (1465. – 1536.), Ivan Lučić Trogiranin (1604. – 1679.) Andrija Ciccarelli (1759. – 1823.) Franjo Marija Appendini (1768. – 1837.) Matija Petar Katančić (1750. – 1825.),
Strižanj kod Šuice	Ante Brajko (1936. – 2020)
Grahovo polje u Bosni i Hercegovini	Ivan Kapor (1772. – 1849.) Frane Bulić (1846. – 1934.)
Negdje u Dalmaciji	Ivan Tomko Mrnavić (1580. – 1637.), Robert Papařava (1735. – 1793.), Rafael Levaković (1590. – 1650.), Ignjat Đurđević (1675. – 1737.), Kazimir Freschot (o. 1640. – 1720.), Sebastian Slade Dolci (1699. – 1777.), J. Pavlović-Lučić (1755. – 1818.), Giuseppe Catalani (1698. – 1764.), Sebastian Bonadies (? – 1659.), Cesare Baronio (1538. – 1607.), Giovanni Gabriele Bisciola (1538. – 1613.), Daniele Farlati (1690. – 1773.), Mauro Orbini (? – 1611.), Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.),
Istra	
na području Kopra:	Filippo Foresti (1434. – 1520.) Franciscus Irenicus (1494. – 1553.) Ambrogio Calepino (1435. – 1511.) Giovanni Tercagnota (+1566.)

Sdregna – Zrenj	Flavio Biondo (1392. – 1463.) Leandro Alberti (1479. – 1552.) Petro de Ribadeneyra (1527. - 1611.) Giacomo Filippo Tomasini (1595. - 1655.) Ferdinando Unghelli (1595. – 1670.) Ireneo della Croce (1625. – 1713.) Domenic Vallarsi (1702. – 1771.) Nicolò Manzuoli (? – 1625.) Petrus Paulus Vergerius Senior (1498. – 1565.) Ioannes Baptista Goynaesus (1515. – 1578.) Petar Stanković (1771. – 1852.)
granična područja s Istrom	
Šempeter na Krasu	Franchi de Cavalleri (1869. – 1960.) Franc Ksaver Lukman (1880. – 1958.) Rafko Valenčić (1937. –) Roko Rogošić (1897. – 1963.)
Između Emone i Siscije	Jaroslav Šašel (1924. – 1988.) Rajko Bratož (1952. –)
Kvarner	Toma Arhiđakon (c. 1200. – 1268.) Luj Margetić (1920. – 2010.) Hrvoje Gračanin (1973. –)
Liburnija - negdje blizu Tarsatice	Mate Suić (1915. – 2002.)

Tablica 1. Smještaj Stridona u dosadašnjoj znanstvenoj literaturi

Tablica pokazuje kako je šezdesetak istraživača od 13. stoljeća, kad je Toma Arhiđakon u svojem djelu *Historia Salonitana* naglašavalo da se Stridon nalazio na području Kvarnera između Dalmacije i Istre, do danas razmatralo i dopunjavalo lokaciju gdje se nalazio Stridon. Osobito je to uočljivo u razdoblju humanizma i renesanse kada se pojavljuju prvi kritički pogledi na izvore. Djelo Petra Stankovića pokazuje kako je on bio upoznat s tim razmatranjima i nije se bojao dati svoj prilog ovoj raspravi.

II. O Stankovićevoj raspravi

Cilj ovog rada nije obraniti Stankovićev navod da je Zrenj rodno mjesto svetog Jeronima, niti dati dodatne potvrde njegovim tezama; a isto tako rad neće biti još jedan prilog raspravi gdje se nalazi mjesto u kojem se rodio sveti Jeronim. Ovaj rad prikazat će arheološke i materijalne ostatke koji se nalaze u Zrenju kojima bismo

mogli rasvijetliti i objasniti razloge zbog čega je Stanković bio toliko uvjeren da je Jeronimov Stridon u Zrenju.

Petar Stanković napisao je i objavio u Veneciji 1824. raspravu *Della patria di San Girolamo e della lingua slava relativa allo stesso*. Veliki dio svoje rasprave zasnovao je na djelu talijanskog humanista Flavija Bionda⁵ *Italia Illustrata* objavljenom 1474. Osim njega zapisao je da se u pisanju djela koristio sa sedam antičkih izvora⁶ i dvadesetpet do tada objavljenih djela do kojih je uspio doći i koje je mogao u to vrijeme kupiti.

Sl. 1. Smještaj Zrenja – Stridona na karti antičke Istre s naznačenim rimskim granicama na Rižani i Raši tijekom formiranja *X. Regio Venetia et Histria* (preuzeto iz: A. DEGRASSI, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, Bern, 1954.)

⁵ Flavio Biondo (*Flavius Blondus*) (Forlì, 1392. – Rim 1463.), erudit, humanist i povjesničar. Bio je u službi Mlečana, a od 1434., u vrijeme pape Eugena IV. (1431-1447.), postaje tajnik pri Svetoj Stolici te je, osim u periodu 1448.-1449., na tome mjestu ostao skoro 30 godina. Napisao je djela: *De Roma instaurata* 1446., *Roma triumphans* 1459., *Italia Illustrata* 1474., *De origine ac gestis Venetiarum* 1454. Biondo, Flavio, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/biondo-flavio>, pristupljeno 21. ožujka 2024.

⁶ Izvori koje je citirao u svojem djelu su: Ptolemaios, *Cosmographia*, V, 15; Plinii Secundi *Naturalis Historiae* III. 10.; Hieronimus, *Epistulae*, i *De viris illustribus*; Cassiodori, *Variae*, IV, *Epistula*, 44.; Iordanes, *De origine actibusque Gothorum*; Constantin Porfirogenet, *De administrando imperio*, XXX; Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*.

Panonija 4	Dalmacija 6	Istra 6
Josip Bedeković Melchior Inchofer Ljudevit Schönleben Johann Weickhard Valvasor	Marko Marulić Andrea Ciccarelli Franjo Marija Appendini Sebastian Slade Dolci Daniele Farlati Andrija Ciccarelli	Flavio Biondo Giacomo Filippo Tomasini Ferdinando Unghelli Ireneo della Croce Domenicus Vallarsius Nicolò Manzuali

Tablica 2. Literatura koju je koristio Stanković u pisanju rasprave

Iz tablice je vidljivo da je Stanković želio biti dobro obaviješten, upućen u znanstvene rasprave o ovoj temi te je tijekom pisanja svojeg djela koristio podjednak broj rasprava za svaku od do tada predloženih lokacija za ubicaciju Stridona. Na ovaj način imao je dovoljno materijala za jedan kritički pogled, ali i za potkrijepljenost svojih navoda.

U raspravi je Petar Stanković iznio svoje viđenje o položaju Stridona u antici i o materinskom jeziku svetog Jeronima. On iznosi svoje uvjerenje da smatra da je Zrenj mjesto rođenja sv. Jeronima iz sljedećih razloga:

1. Istarski poluotok nikad nije bio u sastavu Ilirika (Ilirije)
2. Istra je nakon pada pod rimsku vlast bila uklopljena u Italiju
3. Stridon se nalazio na granici - regija tromeđe
4. U kapelici u Zrenju postojao je grob Jeronimova oca Euzebija
5. Jeronim se u komentarima na proroke Hošeu i Sefaniju osvrće na Stridon.

Stanković, po uzoru na Bionda, drži kako istarski poluotok nikad nije bio u sastavu Ilirika (Ilirije) već je odmah nakon pada pod rimsku vlast bio uklopljen u Italiju.⁷ Iz te perspektive Jeronimov navod kako se njegovo rodno mjesto Stridon nalazi na granici između Dalmacije i Panonije, Stanković tumači kao da je to mjesto, odnosno regija tromeđe. Tu regiju na tromeđi on identificira s Istrom jer je ona zapravo graničila s tri kasnoantičke regije (Panonijom, Dalmacijom i Italijom).

Nadalje, Stanković preuzima podatak od Bionda⁸ kako se u Zrenju nalazio grob Jeronimova oca Euzebija u jednoj kapelici:

⁷ Od 177. pr. Kr. i pada Nezakcija istočna granica Istre formirala se na rijeci Raši, a istarski poluotok pripadao je Iliriku sve do 12. pr. Kr., kad je car August novom administrativnom podjelom Istru uključio u X. italiku regiju *Venetia et Histria*. Alka STARAC, *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji*, Pula 1999., str. 58.-60.

⁸ „Kod Zrenja (Sdrigna) ili Stridona se zaista može vidjeti grob spomenutog Euzebija, roditelja svetog Jeronima, i glas se stoljećima prenosio o tom znamenitom grobu s olovnom pločom s natpisom“ (Biondo, 224). Vinko GRUBIŠIĆ, „Trojica humanista o rodnome mjestu svetog Jeronima: Flavio Biondo, Marko Marulić i José De Espinoza De Sigüenza“, *Colloquia Maruliana*, XVII, Zagreb 2008., str. 290.

Una chiesa di san Girolamo con altare ed antichissima statua di legno che lo rappresenta; una lapide che si tiene in venerazione costante, come sepolcro di Eusebio padre di san Girolamo; una lamina di piombo colà rinvenuta, la quale accenna memorie dello stesso.⁹

Sl. 2. Pogled na Zrenj, veljača 2024., foto: Kristina Džin

Sl. 3. Pogled na okolicu Zrenja, veljača 2024., foto: Kristina Džin

U potvrdu ovog navoda Stanković citira novigradskog biskupa Tomasinija koji je 1646. posjetio Koparsku biskupiju u kojoj je tada bio Zrenj, posjetio je mjesto te provjerio te navode i o tome sve zapisao.¹⁰

⁹ Petar STANKOVIĆ, *Della patria di s. Girolamo*, Venezia 1824., str. 31.

¹⁰ ...e ripetute, come testimonio oculare, da monsignor Tommasini, vescovo di Cittanova, il

Ove navode Stanković, po uzoru na José de Espinozu de Sigüenzu¹¹, komparira s navodima iz Jeronimovih tekstova¹² i time predložuje kako se u Komentarima na proroka Sofroniju¹³ i u Komentarima na proroka Hošeu¹⁴ Jeronim osvrće na Stridon, a podaci koje daje uklapaju se u okvir Zrenja. Zbog toga Stanković smatra da je Zrenj, odnosno Sdregna, mjesto Jeronimova rođenja.¹⁵ Sve ostale prijedloge raznih skupina Stanković naziva „kaosom iluzija i proturječja.“

III. Odjek rasprave i protivljenja

Stankovićeva objava rasprave burno je odjeknula u hrvatskoj historiografiji i izazvala brojne autore da raspravljaju o pitanju položaja Stridona. Petar Stanković svojim je zapisom kako materinski jezik Jeronima nikako nije mogao biti slavenski direktno ugrozio teze iliraca, o kojima piše José de Espinoza de Sigüenza:

S ništa manjim žarom iznose svoje dokaze Slaveni, među kojima je veoma rašireno mišljenje kako su od sv. Jeronima primili pismo i slova, koja su i danas u uporabi, a koja se veoma razlikuju od latinskih, grčkih i hebrejskih slova, a njih pripisuju kao pronalazak sv. Jeronimu; jezik se zove slavenski na kojemu je (sv. Jeronim) priredio službu Božju, koja je i danas u uporabi, a ona je ista kojom se i mi svi služimo, potvrdio ju je papa Eugen IV. na Koncilu u Firenci. I sam Biondo kaže da je on bio od velike važnosti pri tomu te da je ta stvar prošla kroz njegove ruke.¹⁶

quale si portò espressamente nel 1646 a Sdrigna, diocesi di Capodistria, per verificarle e in pari tempo venerare divotamente queste memorie. Petar STANKOVIĆ, *Della patria*, nav. dj., str. 31.

¹¹ José de Espinoza de Sigüenza (1544.-1606.) bio je monah, pjesnik i povjesničar. Bio je glavni knjižničar u samostanu San Lorenzo de El Escorial u Španjolskoj. Njegovo djelo iz 1605. „La vida de S. Gerónimo Doctor de la Santa Iglesia“ ponovno je bilo objavljeno pod naslovom „Vida de San Gerónimo, Dotor Máximo de la Iglesia“ u Madridu 1853. Vinko GRUBIŠIĆ, „Trojica humanista“, nav. dj., str. 295.

¹² De Sigüenza, uz citat iz djela *De viris illustribus*, navodi i citate iz Komentara o proroku Habakuku te o proroku Sefaniji. Vinko GRUBIŠIĆ, „Trojica humanista“, nav. dj., str. 296.

¹³ *Iram quippe Domini etiam bruta sentiunt animalia, et vastatis urbibus, hominibusque interfectis, solitudinem et raritatem quoque bestiarum fieri et volatiliū pisciumque testis Illyricum est, testis Thracia, testis in quo ortus sum solum, ubi praeter caelum et terram, et crescentes vepres et condensa sylvarum cuncta perierunt.* Eusebii HIERONIMI, *Commentarium in Sophoniam prophetam liber unus, I, 2, Patrologiae cursus completus, Series Latina*, urednik J. P. Migne, Paris, v. 25, str. 1340D-1341A.

¹⁴ Eusebii HIERONIMI, *Commentariorum in Ossee prophetam libri tres ad Pammachium, II, 8, Patrologiae cursus completus, Series Latina*, urednik J. P. Migne, Paris, v. 25, str. 870.B.

¹⁵ Petar STANKOVIĆ, *Della patria di s. Girolamo*, Venezia 1824., str. 41.-42.

¹⁶ „La vida de S. Gerónimo...“, str. 15.-16. U: Vinko GRUBIŠIĆ, „Trojica humanista“, nav. dj., str. 295.

Ovaj odjeljak otkriva dvije temeljne postavke zbog kojih se razbuktao lokalpatriotizam oko ubikacije Jeronimova rodnog mjesta. Prvo, u to doba smatralo se kako je sv. Jeronim preveo Sveto pismo na svoj materinski jezik, a pretpostavljalo se kako je Jeronim kao Ilir govorio ilirski jezik za koji se u to doba držalo da je slavenski jezik i da je prijevod zapisao glagoljicom koju je on izumio.¹⁷ Drugi razlog je postojanje centra Bratovštine ilirske, crkve sv. Jeronima u Rimu.¹⁸ Ta ustanova prerasla je u Zavod sv. Jeronima koji je bio otvoren za one koji su dolazili iz tzv. ilirskih zemalja.¹⁹ Zbog toga su se dalmatinski svećenici, pristalice ilirskog pokreta, našli još više potaknutima odgovoriti svojim djelima na skromnu Stankovićevu raspravu.

Prvi koji se osjećao prozvanim braniti ilirsko uvjerenje i ubikaciju Stridona u Dalmaciji te pripadnost svetog Jeronima Dalmatincima, bio je dalmatinski svećenik Ivan Kapor. U to vrijeme Kapor je djelovao u Rimu pri crkvi sv. Jeronima i osjećao se dužnim odgovoriti na Stankovićevu objavljenu raspravu. Naime, Stanković je svojom raspravom dirnuo u osinje gnijezdo i Kapor je prvi shvatio da bi premještanje Jeronimovog rodnog mjesta iz Dalmacije u Istru imalo za moguću posljedicu gubitak prestiža i opadanje gospodarskog napretka ilirskog centra u Rimu koji je imao oslonac u Kongregaciji za nauk vjere za slavenski jezik.²⁰ Na taj način bi sv. Jeronim prestao biti ilirskog podrijetla, a istovremeno oborila bi se i teorija o njegovom stvaranju glagoljice i prijevodu Svetog pisma na ilirski jezik. Iz tog razloga Ivan Kapor je u Rimu 1828. objavio spis *Della patria di San Girolamo. Risposta all'opuscolo del can. Pietro Stancovich*. U svojem djelu je:

- nabrojao autore koji tvrde da u Zrenju nema nikakvih arheoloških ostataka
- tvrdio kako su se biskupije u Istri razvile tek u 7. stoljeću

¹⁷ Temelji legende da je sv. Jeronim stvorio glagoljicu i postavio osnove slavenskoj liturgiji i liturgijskomu jeziku u Hrvata su trojaki: 1. podrijetlo sv. Jeronima, 2. podatak da je preveo Sveto pismo, a smatralo se da ga je preveo na svoj materinski jezik i 3. Kozmografija, Etika, Istra. Milan MIHALJEVIĆ, „Glagoljaštvo i sveti Jeronim“, u: *Zbornik radova u povodu 1600. obljetnice smrti svetog Jeronima, Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, urednici Emilio Marin i Katarina Horvat-Levaj, Zagreb, 2021., str. 101.-114.

¹⁸ Hrvatski hodočasnici i izbjeglice boravili su u Rimu od 14. stoljeća, a okupljali bi se uz obalu Tibera, oko ruševne crkve sv. Marine iz 11. stoljeća. Uočili su kontinuirane potrebe prihvaćanja hodočasnika i pomoć oko udomljavanja i liječenja izbjeglica iz nekadašnje rimske pokrajine Illyricum te su formirali bratovštinu pod imenom Bratovština Ilirska. Bratovština je tražila i dobila od pape Nikole V. (1453.) dozvolu da promjeni titulara crkve u sv. Jeronima, a uz nju je dobila i dozvolu gradnje hodočasničkog gostinca. Na zamolbu bosanske kraljice Katarine papa Sikst IV. 1471. daruje gostinju veliki teren uz riječnu luku na Tiberu. Andrija MUTNJKOVIĆ, „Hrvatska crkva svetog Jeronima u Rimu“, u: *Zbornik radova u povodu 1600. obljetnice smrti svetog Jeronima, Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, urednici Emilio Marin i Katarina Horvat-Levaj, Zagreb, 2021., str. 131.-151.

¹⁹ Josip BRATULIĆ, „Sveti Jeronim Dalmatinac“, u: *Sveti Jeronim. Izabrane poslanice*, prev. I. Marković, M. Križman; prir. i kom. J. Bratulić, Split 1990., str. XXXVIII.

²⁰ Ivan MILOTIĆ, *Zrenj i sveti Jeronim*, Oportelj 2006., str. 89.

- osvrnuo se na provale Barbara
- citirao kako u rimskom brevijaru stoji da je Stridon u Dalmaciji
- oborio teoriju o trećoj zemlji.

Kapor je, u strastvenoj obrani ilirske teorije, agresivno napao Stankovića, a u svojem lokalpatriotizmu prešao je granice uljuđenosti, pokazao bogatstvo svojeg ilirskog govora i nedovoljnu upućenost u problematiku. Za početak je nabrojao autore koji tvrde da u Zrenju nema arheoloških ostataka, potom je potpuno pogrešno ustvrdio kako su se biskupije u Istri razvile tek u 7. stoljeću, osvrnuo se na provale Barbara, a u potvrdu svojih teza navodi kako rimski brevijar zapisuje da je Stridon u Dalmaciji, čime je pokazao svoj potpuno neznanstveni pristup. Kaporu je osobito smetala teorija o trećoj zemlji koju donosi barbanski kanonik.

Usprkos ovoj objavi Kaporovog djela, Stanković je u svojem djelu *Biografia degli uomini distinti dell'Istria* 1828. među svece rođene u Istri stavio i sv. Jeronima, kao i kratki sažetak rasprave o svečevoj domovini. Unatoč činjenici da ga je Kapor žestoko napao, Stanković taj spis nije zanemario i 1829. objavio je odgovor na Kaporovu kritiku knjigom *San Girolamo il dottore* u kojoj negira Kaporove tvrdnje stavku po stavku.

Pročitavši kritiku barbanskog kanonika, Kapor je objavio novo djelo *Della patria di san Girolamo* 1831., u kojem je napao Stankovića na osobnoj bazi, insinuirajući da tijekom mise mijenja crkveni kanon i umjesto sv. Jeronim Dalmatinac kaže sv. Jeronim Istrijan. Na ovaj napad Stanković zbog bolesti očiju nije uspio napisati odgovor, ali je pripremio treće djelo o sv. Jeronimu koje nažalost nikad nije objavio.

Istovremeno s tim raspravama, Dubrovčanin Francesco Marija Appendini bio je potaknut da se uključi u raspravu, tako da je u Zadru 1833. objavio svoje djelo *Esame critico della questione intorno alla patria di san Girolamo libri IV* o domovini sv. Jeronima.²¹ Appendini je smireno i temeljito obrazložio tezu da je Stridon u Dalmaciji te se nakon njega desetljećima nije razmatralo ovo pitanje sve do objave don Frane Bulića *Rodno mjesto sv. Jeronima* 1920.²² Nakon njega do danas povremeno se pojavljuje ova tema u istraživačkim radovima hrvatskih povjesničara, ali nikad nije do kraja bilo razjašnjeno pitanje položaja Stridona.

Na objavu Appendinijevog djela, Stanković reagira potpuno drugačije. On nije zanemario ovu kritiku, kako je učinio s Kaporovim djelom, već je zainteresiran za nove podatke koje nije poznao. Stanković je poslao pisma obojici braće Appendini

²¹ Francesco Maria APPENDINI, *Esame critico della questione intorno alla patria di s. Girolamo*, Zara: Tip. Battara, 1833.

²² Frane BULIĆ, *Stridon (Grahovopolje u Bosni), rodno mjesto svetoga Jeronima*, Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1920., str. 10.-11. i Frane BULIĆ, „Stridone, luogo natale di S. Girolamo“, u: *Miscellanea Geronimiana. Scritti varii pubblicati nel XV centenario dalla morte di San Girolamo*, Roma: Tipografia poliglotta Vaticana, 1920.

s upitom o njemu nepoznatim podacima koje su citirali. Kako se saznaje iz odgovora na upit, Stanković nije bio upoznat s djelom Šime Starčevića, župnika Novoga u Lici, koji je objavio *Nova Ricoslovica Illiricska vojničkoj mladosti krajicskoj* poklonjena trudom i nastojanjem u Trstu 1812. U pismu je molio informaciju gdje može nabaviti to djelo *kako bi ispitao svoje nesuštinske zaključke*.²³ Oba brata Appendini na pisma su mu pristojno odgovorila kako opata ne poznaju osobno, a mlađi brat Urban ga je uputio da se raspita u Karlobagu.

Iz pisama se saznaje kako je Stanković u Veneciji 1833. kupio upravo tiskano djelo V. Patertinata: *Esame critico sopra la patria di S. Girolamo* i kako je bio upoznat s kritikama slavnog opata Dobrowskog. Na taj način Stanković je prikupljao literaturu za novu raspravu o kojoj je čak i izvijestio u svojim pismima, ali je nikad nije završio. Petar Stanković nije se odrekao teze o sv. Jeronimu kao istarskom domorodcu i uporno je i dalje sabirao mišljenja koja bi mogla ići u prilog njegovim tvrdnjama.²⁴

Možda je Petar Stanković doista bio ekskluzivni talijanski kampanilist, koji je potaknut talijanskim Risorgimentom dao sve od sebe ne bi li znanstveno potvrdio što više slavnih osoba za svoju domovinu Istru, kako to tumači Šime Jurić u svojem članku o *Dopisivanju Petra Stankovića s braćom Appendinijima*.²⁵ No isto tako u ovim sačuvanim pismima pokazuje se kako je bio otvoren za druge opcije, iako je bio prgava karaktera i ako bi bio izazvan mogao se upustiti u tešku svađu, ipak je u susretu s podacima koji bi bili izloženi i dokazani znanstvenim činjenicama pristupao kao znanstvenik, želio je razumski ih razmotriti i eventualno svoje zaključke izmijeniti, ukoliko bi prosudio da je to potrebno.

Osim ovog kratkog zaključka u kojem se rasvjetljuje jedan dio karaktera barbanskog kanonika, postavlja se pitanje iz kojeg razloga je Stanković tako uporno ustrajao u tvrdnji da je rodno mjesto sv. Jeronima upravo malo mjesto Zrenj u sjevernoj Istri.

IV. Arheologija

Godine 1866. Theodor Mommsen je u svojem trećem putovanju austrijskim zemljama u projektu *Corpus Inscriptiones Latinarum* (CIL) posjetio konačno i Ager

²³ Iz Pisma Francescu Mariji Appendiniju.

²⁴ Šime JURIC, „Dopisivanje Petra Stankovića s braćom Appendinijima“, *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku*, sv. I., 1952., str. 419.

²⁵ „Petar Stanković potaknut talijanskim Risorgimentom bio je pod utjecajem ekskluzivnog istarskog kampanilizma, te se u svojem krivo shvaćenom patriotizmu, trudio da svojim znanstvenim istraživanjima „osvoji“ što više imena za svoju užu domovinu. Tako je ustao s velikim žarom u obranu teze da se sv. Jeronim rodio u Istri.“ Šime JURIC, „Dopisivanje Petra Stankovića s braćom Appendinijima“, nav. dj., str. 417.–422.

Pinquentinus kako bi pokušao zaključiti CIL III i CIL V.²⁶ Također na karti, ali i eksplikaciji, on navodi da je rijeka Raša (*Arsia fl.*) prirodna vodena granica prema Dalmaciji.

U antici Buzet – *Piquentum* bio je samostalna peregrinska zajednica koja je imala i svoj teritorij; a odnos prema teritorijalnoj podjeli u odnosu prema *Ager Tergestinus* – tršćanskom ageru. U okolici *Piquenta* žarne nekropole istražene su na Fontani i Pintoriji (I–III. st.), a mnogi su votivni žrtvenici i nadgrobni spomenici u okolici, na Goričici i Fontani. Iz ranoga su srednjeg vijeka kneževski langobardski grobovi na Brežcu iz 6. / 7. stoljeća. Dakle, ovo je antički centar dugotrajne urbane tradicije.

Sl. 4. Prostor nedaleko Zrenja u kojem se nalaze arheološki ostatci u zemljanim zasipima i suhozidima, veljača 2024., foto: Kristina Džin

Ali što imamo u okolici na vapnenačkim brežuljcima ponad plodne eocenske doline kojom protječe rijeka Mirna, podno ruba visoravni Čićarije koja zavalu zatvara sa sjeveroistočne strane; s ostalih je strana omeđuju brežuljci srednje ili sive Istre (sastavljeni od pješčenjaka, lapora, gline i fliša), dakle plodnog tla?

Zrenj (tal. *Sdregna* i *Stridone*), naselje je nedaleko Oprtlja u sjevernoj Istri na 468 m nadmorske visine. I današnje se naselje nalazi na krškoj zaravni iznad doline rijeke Mirne i rječice Bračane, na nekadašnjem posjedu kaštela Pietrapelose. Stanovnici se i danas bave tradicijskim poljodjelstvom i sitnim stočarstvom. Područje je bilo naseljeno u prapovijesti, ali iz antike nema za sada niti epigrafskih niti arheoloških podataka.

²⁶ Domenico CERNECCA, „Pietro Stancovich“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. I, Rovigno-Trieste 1970., str. 161.-229.

Od povijesnih činjenica poznato je da se *Sophronius Eusebius Hieronymus*, poznatiji pod jednostavnim imenom sveti Jeronim, rodio u Stridonu oko 347., a umro u Betlehemu 420. te da je obilježio povijest kršćanske kulture Zapada i Istoka svojim životom i djelom. Obiteljsko ime *Sophronius* je orijentalnog – grčkog podrijetla koji u sjevernoj Histriji kao onomastička formula nije rijetkost antičkog doba. Očevo i djedovo ime *Eusebyus* također su orijentalnog podrijetla. Njegovo mjesto – *oppidum* razoreno je gotskim provalama oko 377.

Petar Stanković u svojem djelu tumači kako: 1. *jer znamo od samog svetog Jeronima da je Stridon bio oppidum Stridonis, siromašna naša domovina (Hijeronim, Epistula 43), a s druge strane znamo da su se biskupije podizale u najuglednijim gradovima i naseljenim mjestima. 2. da se u opsežnim Svečevim djelima nigdje ne spominje da je ovaj Stridon bila biskupija. 3. da je u Stridonu bio biskup, nemoguće je vjerovati da sveti Jeronim nije pisao nikakva pisma svom biskupu...*²⁷

Sl. 5. Okolica Zrenja, tragovi keramike uz put, veljača 2024., foto: Kristina Džin

Je li Stridon kao *oppidum* bio bogat grad može se samo pretpostaviti jer se nalazio uz granicu, na mjestu križanja raznih putova koji su vodili s Istoka ka Zapadu Rimskog Carstva i gdje je protok roba bio veći, a trgovina vrlo živa.²⁸ Unatoč tome, Stanković misli kako je to bio neznatan i siromašan grad gdje je vladala *rusticalis*

²⁷ Petar STANKOVIĆ, *Della patria*, nav. dj., str. 41.-42.: „Perche sappiamo da s. Girolamo stesso che Stridone era un castello oppido Stridonis, e povero rustico nostrae rusticitatis vernacula (Hieronim, Epistula 43), e d'altronde sappiamo che i vescovati si erigevano nelle città più distinte, e luoghi popolati. 2. Che in nessun luogo delle voluminose opere del Santo non si fa menzione alcuna, che questa Stridones sua patria fosse Sede vescovile. 3. Se vi fosse stato Vescovo a Stridone è impossibile a credere, che s. Girolamo non scrivesse qualche lettera al proprio Vescovo.

²⁸ Josip KNEŽEVIĆ, „Mjesto rođenja“, nav. dj., str. 390.

vernacula, „seoska neotesanost“. Sam Jeronim prigovorio je kako je njegovim sugrađanima Bog postao trbuh i živi se od danas do sutra te je *svetiji onaj koji je bogatiji*.²⁹

Nije nevjerovatno: *oppidum*, mjesto na dobro strateški smještenoj uzvisini – što Zrenj jest; pelegrinska zajednica *pinquentina* u okolici – da, postoji; bogat kraj koji se bavi stočarstvom i poljoprivredom – da, nekad kao i danas; imanja – tragovi postoje i vidljivi su i danas, ali nisu istraženi. Daljnja analiza pisama i opisom krajolika kamo se povukao njegov prijatelj *Bonosus* 373. na pustinjački kameni otok nedaleko Akvileje, upućuje na prostor istarskog priobalja.³⁰

Da ne analiziramo sva njegova putovanja, koncentrirat ćemo se na navod da brodom napušta Akvileju nakon što je bio u rodnom zavičaju i vrlo se brzo vratio iz nje.³¹ Dakle, Stridon se nalazi u okolici Akvileje na granici ...

Osim toga, Jeronimov brat Paulinijan bio je u Akvileji kod biskupa Kromacija 399., zbog boravka u rodnom kraju, kako bi prodao imanja oko Stridona.³²

Sl. 6. Okolica Zrenja, tragovi keramike u suhozidu, veljača 2024., foto: Kristina Džin

²⁹ Ep. VII, 5: *In mea enim patria rusticitatis uernacula deus uenter est et de die uiuitur: sanctior est ille, qui ditior est. accessit huic patellae iuxta tritura populi sermone prouerbium dignum operculum*. Eusebii HIERONIMI, Opera: Epistulae, *Corpus Scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, 54-56, Vindobonae – Lipsae 1810., str. 29.-30.

³⁰ Ep. III, 4: *Bonosus tuus, immo meus et, ut uerius dicam, noster, ... ecce puer honestis saeculo nobiscum artibus institutus, cui opes adfatim, dignitas adprime inter aequales, contempta aratre sororibus et carissimo sibi germano insulam pelago circumsonante nauifragam, cui asperae cautes et nuda saxa et solitudo terrori est, quasi quidam nouus paradisi colonus insedit nullus ibi agricolarum. ... Totam circa insulam fremit insanum mare et sinuosis montibus inlisum scopulis aequor reclamant*. Eusebii HIERONIMI, Opera: Epistulae, nav. dj., str. 15.-16.

³¹ Ivan MILOTIĆ, *Zrenj*, nav. dj., str. 8.

³² Ep. LXXXI: *Frater meus Paulinianus necdum de Patria reversus est et puto, quod eum Aquileiae apud sanctum papam Chromatium uideris*. Eusebii HIERONIMI, Opera: Epistulae, nav. dj., str. 107.

Vratimo se pojmu *oppidum Stridonis*: naselje na uzvisini koje prema Mati Suiću ima i svoj teritorij jer Jeronim stanuje u prostoru ruralnog imanja *villula / villa rustica*; uključena u teritorij središta višeg stupnja – u ovom slučaju moguće peregrinske zajednice *Pinquentine*.

O povezanosti Jeronima sa seoskim imanjem i načinom života na njemu iščitava se iz pisma koje je uputio Marceli 384. ili 385.: ... *daj da se što prije zaklonim kao u neko pristanište, u seosku samoću. Ondje je kruh crni, i zelje mojim rukama zaliveno... kad zastudi i urinu zimski snjegovi neću kupovati drva*. U opisu krajolika vidi se da to nije kraj sa sredozemnom klimom jer nema vinove loze ili maslina pa prema tome i ovo je odlika klimatološke podloge Zrenja.

Ep. XLIII, 3, str. 320., upućeno je Marceli:

*Stoga, kako smo većinu svog života već prošli plutajući, i našu su lađu čas potrešali olujni vrtlozi, a čas je bila bacana na podmukle hridine, sklonimo se što prije u luku seoskog mira. Ondje će nam obični kruh, povrće koje su zalijevale naše ruke i mlijeko – seoske poslastice – biti doduše priprosta, ali neškodljiva hrana. Dok tako živimo, san nas neće odvratiti od molitve, niti zasićenost od čitanja. Ljeti će nam sjena drveta dati privatnost. Ujesen će nam sama blagost zraka i pod nama prostrto lišće pružiti mjesto za odmor. U proljeće polje je šareno od cvijeća i u cvrkutu ptica naši će psalmi slađe odjekivati. Kad zahladi i dođe zimski snijeg, neću kupovati ogrjev i u toplome ću bdjeti ili spavati. I barem koliko znadem, neću zepsti za manju cijenu. Neka Rim za sebe zadrži svoju buku i užurbanost (...).*³³

Ako pogledamo u djelo iz 1799., autor Janez Dizma Florjančič, *Ducatus Carniolae*, bilježi *Sdregna, Stridonium, Patria S. Hieronymi* kao romanizirani oblik riječi Zrenj.³⁴ Giacomo Filippo Tomasini navodi ga kao *Stridonia*.³⁵ Zrenj se naziva Stridone u službenoj kartografiji 1923. Listajući Buzetski zbornik iz 1992., naišla sam na tumačenje Petra Šimunovića, vodećeg hrvatskog onomastičara, Zrenj – od zreti, gledati, stražariti.³⁶

³³ Ep. XL III, 3: *Quapropter quia multa iam vitae spatia transmisimus fluctuando, et navis nostra nunc procellarum concussa turbine, nunc scopulorum illusionibus perturbata est, cum primum licet, quasi portum quemdam secreta ruris intremus. Ibi cibarius panis, et olus nostris manibus irrigatum, et lac deliciae rusticanae, viles quidem, sed innocentes cibos praebent. Ita viventes, non ab oratione somnus, nec saturitas a lectione revocabit. Si aestas est, secretum arboris umbra praebebit. Si autumnus, ipsa aeris temperies, et strata subter folia, locum quietis ostendent. Vere ager floribus pingitur, et inter querulas aves, Psalmi dulcius cantabuntur. Si frigus fuerit et brumales nives, ligna non coemam, et calidus vigilabo, vel dormiam. Certe quod sciam, vilis non algebo. Habeat sibi Roma suos tumultus (...).* Eusebii HIERONIMI, *Opera: Epistulae*, nav. dj., str. 320.–321.

³⁴ Ante ŠONJE, 1987., str. 164.

³⁵ Na i. mj.

³⁶ Petar ŠIMUNOVIĆ, „Buzetska toponimija“, *Buzetski zbornik*, knj. 17., Buzet 1992., str. 54.

Sl. 7. Pogled iz Zrenja na Ćićariju, veljača 2024., foto: Kristina Džin

Iz ranije navedenog proizlazi da je Zrenj – *Stridon* zaista moguće antički *opidum*, s poljoprivrednim imanjima na blago položenim uzvisinama ponad rijeke Mirne - *Ningus fl.*; pravno mu je supozicioniran možda *Pinquentum* kao *conventus peregrinorum* na granici, na masivu Ćićarije, a nalazi se u još nedefiniranom odnosu na *Ager Tergestinus* jer antička podjela zemljišta nije u cijelosti izučena.³⁷ Brojni pašnjaci na strmim padinama bili su pogodni u antici / kasnoj antici za statično i transhumantno stočarstvo, a izgrađene višestoljetne terase s plodnom zemljom u Oprtlju i njegovom zaleđu pa do Zrenja ostatci su vjerojatno poljoprivredne proizvodnje koja je po istom modelu bila uobičajena na brežuljkastim terenima ostalih italjskih regija.

Pregledom suhozida i ispranih zemljanih profila na južnom platou prema Bračani i Mirni i danas je lako uočiti antičku i kasnoantičku građevnu i kućansku keramiku, dok morfologija pašnjaka s ovcima i pčelinjacima ukazuju na starije neodređene gradnje ispod sočnih pašnjaka.

Cesta kojom se spušta prema centru peregrinske zajednice, *Pinquentumu*, u narodu je zabilježena kao *Strada Romana*, štoviše njezini su se tragovi izgubili ispod novosabijene asfaltne prašine.

Potencijal da Zrenj jest antički *Stridon* postoji, ali pomanjkanje klasičnih arheoloških ili bar suvremenih daljinskih istraživanja još će dugo obavijati sumaglicom povijesnu istinu za koju se Petar Stanković zalagao u svojem djelu iz 1824. o domovini sv. Jeronima - *Della patria di San Girolamo*.

³⁷ Bilješka o djelu o centurijaciji Trsta.

V. Zaključak

Djela o rodnome mjestu sv. Jeronima koja je napisao Petar Stanković burno su odjeknula u tadašnjem znanstvenom svijetu i potaknula raspravu o ovom pitanju koja ni danas nije prestala. Veliki je nedostatak rasprave Petra Stankovića činjenica da se u pisanju svojeg djela autor uvelike oslanjao na Biondove navode, kojeg je on očito jako cijenio. No unatoč tome što se teza za postavljanjem Stridona u Istru toliko napadala, nakon izloženoga možemo zaključiti kako postoji arheološki potencijal da bi Zrenj mogao biti antički Stridon. Samo sustavnim arheološkim istraživanjem na tom lokalitetu, kao i povijesnim razmatranjem izvora, možemo doista ubicirati je li Zrenj antički Stridon ili ipak nije.

Arheološka podloga za promišljanje Petra Stankovića o Zrenju kao rodnome mjestu svetog Jeronima

Sažetak

U radu se pokazuje djelatnost Petra Stankovića i odjek njegove rasprave o rodnome mjestu sv. Jeronima. Prikazuju se Stankovićeve rasprave i izlaže povijesni tijek sukoba s dalmatinsko-ilirskom frakcijom koja je napala barbanskog kanonika odmah nakon objavljivanja njegovih djela. Potom se razmatra postoje li predispozicije da Zrenj bude antički Stridon i, ako postoje, koje su to.

Utvrđeno je kako postoje povezanosti u podacima između Stridona i Zrenja i izloženi su zanimljivi arheološki pojmovi i teme iz tog kraja. Prikazuju se arheološki i materijalni ostatci koji se nalaze u Zrenju i koji bi mogli rasvijetliti i objasniti razloge zbog čega je Stanković bio toliko uvjeren da je Jeronimov Stridon u Zrenju.

Nakon svega prikazanog, zaključujemo kako postoji arheološki potencijal da bi Zrenj mogao biti antički Stridon. Samo sustavnim arheološkim istraživanjem na tom lokalitetu, kao i povijesnim razmatranjem izvora, možemo doista ubicirati je li Zrenj antički Stridon ili ipak nije.

L'archeologia come base per la riflessione di Pietro Stancovich su Stridone come luogo di nascita di San Girolamo

Riassunto

Il testo mostra l'attività di Pietro Stancovich e le sue discussioni sul luogo dove è nato San Girolamo. Vengono presentate le discussioni di Stancovich e viene presentato anche l'andamento storico del conflitto con il gruppo dalmata-illirico che attaccò il canonico di Barbania subito dopo la pubblicazione delle sue opere. Successivamente si valuterà se esiste una predisposizione affinché l'odierna Zrenj sia l'antico Stridone e, in tal caso, quale sia.

È stato accertato che ci sono collegamenti nei dati tra Stridone e Zrenj e vengono presentati termini e argomenti archeologici interessanti di quella regione. Vengono presentati i resti archeologici e materiali rinvenuti a Stridone, che potrebbero illuminare e spiegare le ragioni per cui Stancovich era così convinto che lo Stridone di San Girolamo si trovasse a Zrenj.

Dopo tutto quanto mostrato, si conclude che esiste un potenziale archeologico secondo cui l'odierna Zrenj potrebbe essere l'antica Stridone. Solo attraverso la ricerca archeologica sistematica in quella località e l'esame storico delle fonti possiamo determinare con certezza se Zrenj è l'antico Stridone oppure no.

PETAR STANKOVIĆ – KANONIK I DUŠEBRIŽNIK

vlč. dr. sc. Bernard Jurjević
Župa sv. Nikole, Barban
e-mail: bernardjurjevic@yahoo.it

dr. sc. Vesna Lalošević
Zagreb
e-mail: vesnalalosevic@yahoo.com

Izvorni znanstveni članak

Rad će preispitati sliku koju je povijesna predaja prenijela o Petru Stankoviću kao kanoniku i dušebrižniku. Tekst koji je napisao i objavio sam kanonik, u djelu Biografia degli uomini distinti dell'Istria, razmotrit će se kao pisani izvor na osnovu kojeg će se rekonstruirati njegovo djelovanje. U tekstu kanonik nabraja razloge zbog kojih piše, izlaže svrhu, kao i cilj koji time želi postići. Ovaj tekst daje jednu sliku o samom Petru Stankoviću kao kanoniku i dušebrižniku svojega stada, o njegovim pogledima na pastvu i njegov stav o barbanskim vjernicima u prvoj polovini 19. stoljeća.

Ključne riječi: Petar Stanković, kanonik, Barban, sv. Jeronim, istarski sveci

Parole chiave: Pietro Stancovich, canonico, Barbana, San Geronimo, santi istriani

I. Uvod

Ove godine proučili smo ono što se često puta zaboravlja i drži zdravo za gotovo, da je prije svega, uz svoj znanstveni rad, Petar Stanković bio i svećenik. U njegovo vrijeme on nije bio jedini svećenik koji je boravio na području našeg Barbana; poznato je da je u župi bilo više svećenika sve do 1944. Petar, kao kanonik, djelovao je prije svega samostalno i imao je privilegij da nije ovisio samo o župnoj zajednici, nego i da se, zahvaljujući svojem statusu, mogao sam izdržavati, čak i pomagati drugima. Zato je imao slobodu u svojem javnom djelovanju, u svojem znanstvenom angažmanu, ali svakako i u angažmanu na drugim područjima života. Na ovu njegovu slobodu nisu svi gledali blagonaklono.

Često puta oni koji su najbliži suradnici imaju nezahvalnu ulogu, a Petar Stanković je imao jednog Batela s kojim se nije dobro slagao. Josip Batel (1827. – 1889.) bio

je nećak barbanskog kanonika Martina Batela koji je vršio službu prije Petra Stankovića. Mladi Josip postao je orguljaš barbanske župne crkve sv. Nikole, uz to što je bio barbanski općinski blagajnik, čak i načelnik.¹

Poznato je kako je Josip Batel prenio o Petru Stankoviću sliku kao o čovjeku koji „malo je haja, i žalibože većkrat se je činil poznati da mrzi do našega naroda.“² Suradnja Stankovića i Batela bila bi bolja da ovaj nije bio orguljaš u crkvi te je bio stalno prisutan i često puta promatrajući kanonika dolazio do svojih zaključaka. Josip Batel je u nekim situacijama reagirao smatrajući da je Petar Stanković previše popustljiv, da ne vodi dovoljno brige o duhovnom životu, kako svojem osobnom, tako i o životu zajednice kojoj je bio usmjeren. Tako da i ovdje možemo vidjeti paralelu Stankovićevog karaktera s karakterom svetog Jeronima.³ Poznato je da znanstvenici ponekad i trebaju ući u sukob s drugima, ali taj sukob uvijek se opravdava i potvrđuje znanstvenim činjenicama. Osobne činjenice, malo manje utemeljene, imao je i njegov suradnik Josip Batel, moguće potaknut od ostalih svećenika koji su u to vrijeme boravili zajedno s Petrom Stankovićem, pa su ga možda ogovarali. Kažu da je jedna od najvećih ljubomora ona klerikalna. Ono što Batel zamjera Stankoviću je da previše brige posvećuje, po njegovom sudu, nebitnim stvarima, a ovaj znanstveni skup pokazuje koliko je inspirativna svestranost djelovanja Petra Stankovića te već nekoliko desetljeća kontinuirano proučavamo njegov rad.

Na osnovu ovakvih zapisa, u literaturi se tumači kako se tijekom 18. i 19. stoljeća siromašni hrvatski puk oko Barbana, koji se bavio isključivo poljodjelstvom⁴,

¹ Prepisao je mnoge znamenite spise iz nekadašnjega općinskog arhiva koji je izgorio te ih tako sačuvao. Prepisao je i puno toga iz crkvenog arhiva u Barbanu. Te zapise dao je svećeniku Luki Kircu koji ih je prenio u Zagreb. Danas se čuvaju u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu kao Batelova ostavština. Anton PERCAN, „Građevine i stanovnici Barbana u vrijeme Petra Stankovića“, *Barbanski zapisi*, sv. 7., Barban - Pazin 2019., str. 91.

² Ulomak iz Batelova pisma pisanog 9. ožujka 1889. Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom. Miroslav BERTOŠA, „Barbanski odziv“, *Dometi*, god. III., br. 5, Rijeka, 1970., str. 71.

³ O svojem karakteru Stanković piše kao o „protestiranoj iskrenosti“ u kombinaciji sa „suptilnom ironijom“. Antonio TRAMPUS, „Alcuni documenti su Pietro Stancovich“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XVIII, Trieste-Rovigno 1987.-1988., str. 125. Nije volio ne biti u pravu. Denis KONTOŠIĆ, „Petar Stanković, 1830., O Trstu kao istarskom naselju, utvrdi i koloniji rimskih građana“, *Barbanski zapisi*, sv. 10., Barban 2022., str. 105. Zbog toga je znao upasti u vrlo žučljive rasprave, kao onu koju je vodio s dalmatinskim svećenikom Ivanom Kaporom nakon što su objavljene njihove rasprave o domovini sv. Jeronima. Šime JURIĆ, „Dopisivanje Petra Stankovića s braćom Appendinijima“, *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku*, sv. I., 1952., str. 419. Bio je pomalo tašt i tražio je povlastice koje nisu bile u skladu s njegovim položajem kanonika. Nada BULIĆ - Ante MATAN, „Kanonik i perika – prilog poznavanju biografije Petra Stankovića“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 28., Pazin 2021., str. 102.

⁴ U Barbanu tijekom srednjeg i novog vijeka nije obitavalo više od nekoliko stotina ljudi. Sama barbanska općina obuhvaćala je pedesetak okolnih sela i zaselaka od kojih su neka imala više stanovnika nego sam Barban. U tim područjima puk je živio od poljodjelstva i

smatrao stanovnicima trećeg reda koji ne zaslužuju poštovanje, a izgledalo je da Stanković nije želio da ga se izjednačuje s masom stanovništva najniže društvene ljestvice.⁵ Zamjeralo mu se da je istarski „nazovi Talijan“ koji niječe vlastitu hrvatsku krv⁶ i da skriva svoje podrijetlo potpisujući se na talijanski i njemački način. Sve svoje radove barbanski kanonik objavio je u Italiji i na talijanskom jeziku, osim „Kratkog nauka karstianskog“ koji je bio napisan na hrvatskom za pomoć barbanskoj djeci u katekizmu.

Ova slika u zadnje vrijeme polako se mijenja kako se, doprinosom i ovog skupa, otkrivaju novi podaci koji ga bolje rasvjetljuju i pomažu da dublje sagledamo lik barbanskog kanonika. I ovaj je rad prilog koji ide u smjeru boljeg shvaćanja kako je Petar Stanković vidio svoje župljane.

Stanković je bio blizak barbanskom puku⁷, kao i u ostalom dijelu Istre, te otuda njegova briga da i kao svećenik, što je bila odlika redovnika, npr. benediktinaca, osim onog duhovnog dijela kojim je poučavao svoje vjernike, svakako i svojim znanjem pokuša pomoći ljudima u obrađivanju zemlje, u brizi o stoci, o zdravlju, o higijeni i ostalim područjima života. Vidimo kako Stanković nije imao angažman samo propovijedački – katehetski, iako je i ta dimenzija bila prisutna u njegovom stvaralaštvu – napravio je priručnike za katekizam i za primanje svetih sakramenata. Imao je dvije strane, mogli bismo reći, u svojem karakteru. Bio je blag, mi bismo danas rekli, milosrdan prema ljudima – prema puku, a bio bi dosta oštar prema svojim kolegama – svećenicima. To je opravdano jer uvijek je opasnost u duhovnom životu da budete previše popustljivi, ili da budete previše skrupulozni i da se držite zakona. Ta granica ponekad je jako tanka i nije lako uvijek naći trenutak kada je potrebno biti milosrdan, a da se ne kaže da je netko previše popustljiv ili kad je potrebno biti malo stroži pa da se to ne shvati da netko s autoritetom ili previše odozgo upravlja drugima. Majke i očevi znaju najbolje u odnosu prema vlastitoj djeci, također profesori u školi i na fakultetima moraju to dobro procijeniti.

Stanković je na jedan nježan način želio potaknuti puk na promjenu u svojem životu. Za crkvu mi i danas govorimo da ako netko živi svoj kršćanski život potrebni je tronog: to je duhovni život svetaca koji su nam uvijek primjer, Božja riječ koja se naviješta i sakramentalni život, kako sakrament pomirenja tako i euharistije. Stanko-

stočarstva. Mislav Elvis LUKŠIĆ, „Zaslužni Barbanac Petar Stanković (1771.-1852.)“, *Croatica Christiana periodica*, vol. 18, br. 34, Zagreb 1994., str. 119.

⁵ Isto, str. 121.

⁶ Isto, str. 122.

⁷ Želja barbanskog puka bila je da on bude kanonik župne crkve u Barbanu i to je tako ostalo od 1797. do kraja njegova života 1852. Osim toga, o njegovoj brizi svjedoče i mnogobrojna dobrotvorna djela koja je učinio sa svojim imetkom, poticaj za osnutak osnovne škole za djecu u Barbanu, stipendija za napredne i nadarene učenike koju je on davao iz svojih dobara. Roberta MAVRIĆ ANTIĆ, *Barbanac Petar Stanković*, Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli 2018., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:597226>, preuzeto 15. listopada 2023.

vić je često puta zamjerao svojim kolegama svećenicima da se s visoka obraćaju svojemuku. Smatrao je da je taj puk neuk, što je ponekad bilo i točno, ali to ne znači da puk nema osjećaja za međuljudske odnose, za skrb o samoj crkvi, za zajednicu u kojoj žive, što ponekad duhovnici i svećenici nisu bili prepoznali. Stanković je prepoznao veliki potencijal u ljudima koji su bili ispred njega bez obzira na svoj položaj kao kanonika, on svoj položaj nije zloupotrebljavao, što je mogao i što se na žalost događalo na nekim područjima, ne samo u Istri nego i šire, općenito u crkvi. On se nije kao feudalac postavljao prema svojemuku, nego se postavljao kao duhovni vođa. I smatrao je da najblazi način za ohrabrivanje puka, za usmjeravanje ljudi, jesu životopisi svetaca. Stoga se dao na posao i na jedan jednostavan način je prevodio životopise svetaca, uzimao anegdote iz njihovih života.

U svojoj najopsežnijoj knjizi „Biografia degli uomini distinti dell’Istria“, jedno poglavlje Stanković je posvetio istarskim svecima, mučenicima i konfesorima. Ovom poglavlju kanonik je nadodao kratak uvod od tri stranice u kojem ukratko obrazlaže razloge koji su ga potaknuli na pisanje ovog poglavlja. On je na ovaj način svomeuku želio nabrojati manje poznate svece, one za koje on zna da imaju najbolje pohvale. Želio ih je približitiuku jer su zanimljiviji i potiču meditaciju o svetosti, a sami životi svetaca pogodni su za promatranje tijekom svakodnevnog života puka, kako bi izvukli pouku za svoj religiozni rast.

I doista, u drugom poglavlju nabraja svece koji su i uuku onog vremena bili nedovoljno ili pak manje poznati. A u primjerima vodio je računa o jednostavnosti svetaca. S jedne strane opisivao je njihove karaktere, opisivao je ambijent u kojem su živjeli, koji nije bio uvijek sklon njihovoj duhovnosti, opisuje hrabrost tih svetaca jer su svoju vlastitu imovinu prodali iz ljubavi prema Bogu i ljudima koji su bili pred njima, a uvijek su bili potaknuti, nadahnuti Svetim pismom i primjerom samog učitelja Isusa Krista.

Pišući ovo poglavlje misli na one koji će to čitati te se obraća:uku, barbanškom društvu, uglednicima, mladima, služiteljima oltara, svećenicima i župnicima. Zanimljivo je kako Stanković unatoč činjenici da je okružen barbanskim pukom koji je očito nepismen, ipak i njih ubraja u one za koje je pisao poglavlje. Za njega su i seljaci dio njegovog života, iako su nepismeni, i očigledno neće moći pročitati njegovo djelo; on ih nije zaobišao niti preskočio i to ne zato što je to njegova dužnost, kao kanonika i dušebrižnika. Uvrstio ih je jer će im ovo djelo koristiti za razvoj njihove vjere, jer će on, ali i drugi svećenici u svojim propovijedima, govoriti o svecima i razmatrati svetačke živote za uzor i razvoj kršćanskog puka. Osim toga, on je za svoj barbanski puk napisao „Kratak nauk karstianski“ 1828., na hrvatskom jeziku, kao pedagoško djelo za učenje vjeronauka ne samo djece, već i odraslih i onih manje upućenih. Uz to, nešto kasnije, 1837. napisao je i raspravu o žrtvenicima i svetačkim moćima „Degli Altari e delle Reliquie“, koju je bio namijenio služiteljima oltara.⁸ Stanković je metodo-

⁸ Mislav Elvis LUKŠIĆ, „Zaslužni Barbanac“, nav. dj., str. 133.

loški započeo stvarati literaturu koja bi njegovom puku dala poticaj za osobni duhovni razvoj, osobito mladima, koji su već upućeni u kršćansku vjeru, a nisu u službi i imaju vremena meditirati i razmišljati.

Sam uvod je metodički dobro osmišljen i uklapa se u poglavlje kojem prethodi, pokazujući kako je pisac dobro razmislio što će predočiti i na koji način bi duhovno podignuo svoje župljane. Uvod možemo sadržajno podijeliti na nekoliko dijelova:

1. Naznaka o svecima
2. Usporedba s filozofima;
3. Hvalospjev djelima svetaca;
4. Kritika modernih filozofa;
5. Kritika ponašanja društva u crkvi.

Ukratko je nabrojao svece koje je sâm upoznao i pohvalio je njihove kreposti. Živote svetaca uzeo je kao primjer puku jer ako su oni mogli postati sveci u svojem vremenu, tako i oni mogu biti sveci u svojem vremenu. U svojim poticajima obraćao se najviše puku, barbanskom društvu, uglednicima, mladima i s njima je postupao s velikim milosrđem i velikom nježnošću, za razliku od svojih kolega, subrača služitelja oltara, svećenika i župnika kojima je rekao da su zapreka neznanju u kojem živi puk, zbog kojeg su često puta optuživali puk i da na tom području ne čine ništa. Ono što je Petar Stanković činio za taj puk bio je zapravo njihov posao, a ne da samo skrbe o svojem osobnom profitu, u smislu da puk treba skrbiti o njima, a da oni za tu skrb samom puku ne daju ništa. Očito je bila oštra borba između jednih i drugih pa kanonik nije ostao dužan ni njima.

Kako ne bi doveo u sumnju one koji će čitati ovo poglavlje, Stanković u uvodu bilježi što za njega predstavljaju kršćanski sveci. Oni su primjeri najuzvišenijih kreposti ljudskog ponašanja i uzori *par excellence* kršćanskog obreda. Ne samo to, sveci su heroji kršćanstva jer iznenađuju svojim djelima, izazivaju divljenje kod vjernika. Njihovo junaštvo toliko je visoko da je bez premca u povijesti. Kao što sam već rekao, sveci su najuzvišeniji primjer da Bog bez obzira na ljudske prepreke, karaktere i mane koje ima – kao što je imao sv. Jeronim – svadljivost, teški i nagli karakter, ali za kršćansku hagiografiju to ništa nije čudno, dapače, prvi sveci sv. Petar i Pavao bili su potpuno različitog karaktera. Samo da izvučem primjer koji navodi Petar Stanković: Marko Evanđelist bio je najprije učenik apostola Pavla, međutim, Pavao je za njega toliko bio zahtjevan, on kaže na jednome mjestu čak i prenaporan, da je sveti Petar rekao: „Pusti ga neka bude sa mnom.“ Marko Evanđelist bolje je funkcionirao s apostolom Petrom, nego s apostolom Pavlom, a znamo da su obojica dragocjeni stupovi kršćanstva.

Nakon što je jasno ukazao što za njega kao duhovnika predstavljaju sveci, on potom govori i zašto ima takvo mišljenje o njima. Poput hvalospjeva nabraja djela ovih odabranih svetaca:

- odriču se bogatstva i luksuza koje su naslijedili od obitelji;

- dijele svoju imovinu sirotinji;
- ograničavaju se na krajnje potrebe;
- preziru ponude svijeta, poslove, urede, počasti, raskoš, univerzalni užitek;
- prešutno jednostavno prakticiraju vrlinu;
- tiho razmišljaju o nagradi na nebu;
- čeznu za posjedovanjem najuzvišenijeg morala;
- radosno evangeliziraju;
- strpljivo trpe i toleriraju prezir, uvrede, uznemiravanja, progone;
- čvrsto junački podnose, čak i podupiru, najgorča, najgrublja mučenja tijela i smrt;
- njihova djela nadilaze ljudsku prirodu:
- nude potpuno uništenje samog sebe;
- predstavljaju uzvišeni i božanski karakter.

II. Filozofi i sveci

Kako bi to bolje objasnio, Stanković, koji je iskonski predan znanosti, pokušao je usporediti filozofe sa svecima. Logično je promišljati kako su filozofi, znanstvenici koji su predstavnici misli i ideja dobrih za razvoj ljudskog života, ljudi koji posjeduju velike kreposti. Stanković majprije navodi primjere Kritona, koji je prezirao bogatstvo⁹, i Diogena koji je ispovijedao siromaštvo. Znamo da je Diogen živio u Ateni u bačvi, ogrnut samo prljavim ogrtačem i smatrao je da mu ništa ne treba. Zagovarao je jednostavnost – pozitivni asketizam, želeći da ponovno iskuje ljudske vrijednosti. Poznato je kako je Diogen jedan dan hodao po ulici s fenjerom u ruci jer je tražio čovjeka i nije ga našao. Zato se smatra da je „tražio smisao vlastitog života“. Kad je Aleksandar Veliki došao u Atenu i ponudio Diogenu da će mu pokloniti sve što želi, filozof je samo zamolio da mu se skloni sa sunca jer se upravo sunčao.¹⁰ Znajući sve

⁹ Platon je napisao dijalog o Kritonu, u kojem donosi razgovor između Sokrata i Kritona tijekom Sokratova boravka u zatvoru 399. pr. Kr., dok je čekao smaknuće. Kriton iz Alopece bio je bogati Atenjanin, prijatelj Sokrata, koji ga nije mogao razumjeti. Kriton je želio spasiti Sokrata od osude, nudeći bogatu jamčevinu za njega. Povod razgovoru bio je dolazak broda s Delosa kojim bi Sokrat mogao pobjeći. Sokrat je to odbio jer bi bila nepravda prema mladima i sramota pred svijetom ako se bježeći pokori nepravdnim zakonima. Dijalog pokazuje teoriju društvenog ugovora o vladanju. Franjo ŠANC, *Povijest filozofije*, II, Zagreb 1943., str. 93.; Frederik KOPLSTON, *Istorija filozofije*, t. 1.: *Grčka i Rim*, Beograd 1988., str. 167.

¹⁰ Diogen (o. 403.-323. pr. Kr.) bio je začetnik kiničke škole koja je idealizirala minimalnost, jednostavnost i oskudnost života u skladu s prirodom. Albert BAZALA, *Povijest filozofije*, I, Zagreb, 1906., str. 140.; Bonifac BADROV, *Sabrana djela, predavanja iz filozofije*, sv. II., Livno-Sarajevo 1997., str. 87.; Boris KALIN, *Povijest filozofije*, Zagreb 1988., str. 41.

ove anegdote iz Diogenovog života, Stanković je visoko cijenio starogrčkog filozofa, smatrajući kako njegov primjer može uvelike pomoći puku.

U nastavku kanonik spominje Sokrata koji je bio visoko moralan i krjepostan. Sokrat je bio prototip filozofa, graditelj novog dijalektičko-kritičnog načina mišljenja i začetnik koncepcije autonomnog, samo dostojanstvenog čovjekovog morala. Poznata je njegova uzrečica: „Spoznavaj samoga sebe!“¹¹ Uz to Stanković ističe Sokrata jer je htio popraviti društvo, preodgojiti sugrađane, usmjeriti ih prema idealima, a njegova praktično-etička filozofija ima odgajateljsku funkciju. Sokrat je prekoravao, nagovarao, uporno dodijavao sugrađanima, dokazivao da znaju kako biti bolji i plemenitiji. I Stanković se ugledao na njega pa je zato pisao svojim sugrađanima, iako im je stalno dodijavao i svojim propovijedima i prodikama. Isto tako Sokrata su njegovi sugrađani eliminirali pod optužbom da kvari mladež koju je on stalno okupljao oko sebe, odgajajući ih da traže vrlinu i istinu, zbog čega su ga njegovi mrzitelji osudili na smrt. Stanković ističe kako je Sokrat gospodar morala jer je prihvatio i progutao kukutu koju su mu pripremili njegovi neprijatelji i mirno umro.

Iako su ove filozofe obožavali i slavili tijekom povijesti i vojnici i podanici zbog njihovih vrлина, ipak ih je Dante Alighieri stavio u prvi krug pakla.¹² Sokrat je poznat po uzrečici da „svaku riječ koju kažemo trebamo prosijati kroz tri sita: je li to što govorimo o drugome dobro, lijepo i korisno.“ Stanković je isti primjer dao svojim kolegama jer bi im dobro poslužio.

Stanković zaključuje kako djela filozofa nisu dostojna djelima svetaca jer čak i djela ovih kojima se časte vrline završili su prolijevanjem ljudske krvi.¹³ Kritizira moderne filozofe koji: potkopavaju ljudski i božanski društveni sustav; žude za uslugama, milostima, službama, dostojanstvima, počastima i bogatstvima; stvaraju prezir prema svecima; nemoćni održati svoje krute maksime i vrhunske kreposti; rastrubljuju preko svojih sljedbenika svoje hvalevrijednu osobinu ili ljudsko dobročinstvo. Na ovaj način on nije poimence imenovao na koje filozofe misli, ali je ukazao svojim sugrađanima i svima koji čitaju njegovo djelo da se ne zanose novim idejama i filozofskim mislima koje ne oplemenjuju one koji ih čitaju.

¹¹ Sokrat (469.-399. pr. Kr.), najizrazitiji, najpopularniji i najprivlačniji filozof u povijesti koji uopće nije pisao, već sve što o njemu znamo postoji iz spisa njegovih učenika Ksenofonta i Platona te nešto malo iz Aristotelova prikaza. Smisao čovjekovog života je u kreposti, poštivanju zakona, umjerenosti, samosavladaivanju i usavršavanju. Božo MILANOVIĆ, *Povijest filozofije sa dodatkom o socijalnoj filozofiji*, Pazin 1970., str. 7.; Johannes HIRSCHBERGER, *Geschichte der Philosophie*, Freiburg im Breisgau 1955., str. 47; Stanko KOS D. I., *Povijest filozofije starog vijeka*, Zagreb 1981., str. 78.; Bonifac BADROV, *Sabrana djela*, nav. dj., str. 87.

¹² Pakao, IV. pjevanje: Sokrata vidjeh do njeg i Platona. Diogena tu vidjeh. Dante ALIGHIERI, *Božanstvena komedija*, Zagreb 2004., str. 29.

¹³ Pietro STANCOVICH, „Santi“, u: *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, Capodistria 1888., str. XVI.

Kanonik je bio upoznat sa svojim sugrađanima, osobito mladima, koji su u potrazi za smislom života čitali novije filozofe i zanosili se njihovim idejama. I sam je bio podložan tom zanosu, u vrijeme kada se divio Napoleonu u tolikoj mjeri da je napisao posvetu njemu na svojoj kući.¹⁴ Ali vidjevši kamo to vodi, osvijestio se i potaknut vlastitim primjerom želio je upozoriti svoju pastvu da se ne povodi za tim primjerom. Zbog toga Stanković piše o svecima i poziva svoju pastvu da slijedi njihov primjer. On primjerom sveca poučava svoju pastvu, ukazujući na krivo ponašanje društva u crkvi.

U odabiru nosio se patriotskom mišlju o vjernicima koji su potekli s istarskog poluotoka, kako bi bili bliži čitateljima. Iako je u poglavlju naveo tridesetak svetaca, ipak je nekolicini posvetio veću pažnju: pohvalio je sv. Jeronima, prikazao mladog ravninskog biskupa Maksimijana iz Vistra kod Pule, spomenuo je Kristofora, patrijarha iz Grada, i Nicefora, biskupa iz Pedene (Pićna).

III. Sveti Jeronim

Za Petra Stankovića sv. Jeronim¹⁵ nije bio interesantan samo kako bi u svojem istraživanju dokazao da je Istra Jeronimova rodna gruda i kolijevka njegovog rođenja, nego je bio opčinjen i njegovim karakterom. Sigurno su bili i slični. Poznato je da sv. Jeronim nije bio baš blagog karaktera, bio je dosta ratoboran, povezan je često puta s Dalmacijom i njegovom izrekom: „Oprosti mi Bože jer sam Dalmatinac.“¹⁶ Ali u prijevodu htio je reći: „Oprosti mi Bože jer sam kao ovca!“ A Dalmatinci, kako žele sve sebi prisvojiti, i ja sam Dalmatinac, to se nije odnosilo na njegovo geografsko podrijetlo, nego na njegov karakter.

Stankovićeva knjiga pokazuje koliko je on bio privržen sv. Jeronimu koji mu je bio nadahnuće za istraživački rad, no sveti Jeronim je bio i čovjek molitve, što se za

¹⁴ J. Batel je izvijestio kako „godine 1812. kanonik Stanković podiže vlastitu kuću i na zapadni zid ugrađuje dva fragmenta natpisa“. Petar Stanković je svoju kuću pregrađivao 1812.-1813. te je dao uklesati nad glavni ulaz natpis: N / NON NOBIS / SED NOMINI TUO / DA GLORIAM / PE[TRUS] ST(ANCOVICH) MDCCCXIII. U to vrijeme, prije pada Napoleona, Stanković mu je bio jako sklon te se smatra da je prvo slovo N ostatak od imena Napoleon, koje je nakon pada Bonaparte 1812. bilo uklonjeno iz natpisa. Mislav Elvis LUKŠIĆ, „Zaslužni Barbanac“, nav. dj., str. 125.

¹⁵ Sv. Jeronim (Stridon, 340. – Betlehem, 420.) bio je crkveni otac i učitelj. Studirao je u Rimu, Trieru i Akvileji. God. 373. odlazi na Istok i 5. g. bio je u pustinji u Halkidi kod Antiohije, ali odustaje od pustinjaštva. Vraća se u Rim, a 379. postaje tajnik pape Damaza I., koji mu daje u zalog da prevede Sveto pismo s grčkog i hebrejskog na latinski. Od 386. do svoje smrti je u Betlehemu, gdje živi u špilji i piše. Najpoznatije djelo mu je Vulgata, potom komentari biblijskih knjiga, polemička djela, njegova pisma i povijesno djelo *De viris illustribus*. Jeronim, sv., Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/jeronim-sv>, pristupljeno 15. ožujka 2024.

¹⁶ *Pace mihi Domine quia Dalmata sum.*

Stankovića nekad mislilo da baš i nije. Međutim, Stankovićeви duhovni dnevници potvrđuju da se puno molio, a isto tako i molitvenici koje je on pripremao da ih i običan puk može koristiti. Poslije znamo da je i sam Juraj Dobrila priznao je da je koristio neke prijevode i molitvenike čija je metodologija bila jako prihvatljiva, a koje je pripremio Petar Stanković.

Poznato je da je veliki sveti Jeronim zadužio zapadnu civilizaciju prijevodom Svetog pisma na latinski jezik (Vulgata). Njegov suvremenik sv. Augustin¹⁷, koji je i danas nepresušni izvor teologije, i do danas njegova istraživanja su najnaprednija, pogotovo ona o sv. Trojstvu. No sv. Jeronim i sv. Augustin nisu se baš slagali. To pokazuje njihovu ljudsku dimenziju. Postoji njihova korespondencija u pismima u kojima jedan drugoga nazivaju riječima zbog kojih bi mi kao profesori danas djecu izbacili iz razreda. Međutim, i jedan i drugi su danas sveci, što pokazuje da bez obzira na naše ljudske karakteristike, mi bismo rekli karaktere, Bog može upotrijebiti sve ono što je kod nas dobro na izgradnju kako zajednice u smislu crkvene, tako i našeg osobnog života.

Primjerom sv. Jeronima Stridonskog - doktora Svete crkve i oca Latinske crkve - on posebno poučava mlade, kako školovane, tako i one koji to nisu, stare, bolesne i nemoćne.

Sv. Jeronim	Preporučuje:
- životni uzor neumornog truda, herojskog strpljenja za stjecanje ljudskog i božanskog znanja, -ne stidi se star postati učenik	Mladi ljudi koji su stekli doktorat s pohvalama na sveučilištu i vjeruju da su stekli cjelokupno znanje te provode vrijeme kod kuće, između besposlice, kave, igre i ljubavi.
-među najstrožim pokorama, najtežim bolestima, jesti ječmeni kruh i mahunarke.	Kršćanima koji na bdijenju i tijekom korizme, s grimasama i izlikama protestiraju radi zdravlja; kako će se razboljeti i umrijeti, ako jednog dana poste, ili jedu malo, i pokušavaju na sve načine to izbjeći, prozivajući one koji preziru crkvene propise i pred svima jedu u te dane.

¹⁷ Sv. Aurelije Augustin (Tagasta, Numidija, 354. – Hippon, 430.), filozof, teolog i crkveni otac, „doctor gratiae“, učitelj nauka o milosti Božjoj. Sin rimskog dekuriona, učio je u Tagasti, Madauri i Kartagi te je otvorio retorsku školu u Tagasti. U Rim stiže 383., da bi dobio mjesto kao učitelj govornišva u Milanu. Ondje susreće biskupa Ambrozija koji ga je obratio i krstio. Augustin se 388. vratio u Numidiju i rasprodao sve svoje imanje te odlazi u redovnike. U Hiponu 391. zaređen je za svećenika, a te od 396. postaje biskup grada. Umro je za vandske opsade grada. Opsežan književni opus skoro je potpuno sačuvan, a obuhvaća djela iz egzegze, dogmatike, praktične teologije, apologetike, propovijedi, filozofije i korespondenciju. Augustin, Aurelije, sv., Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.eniklopedija.hr/clanak/augustin-aurelije-sv>, pristupljeno 15. ožujka 2024.

-nevjerojatna dugovječnost	Oni koji su protiv svetog instituta Crkve i ugađaju samo sebi, njihov život je samo sjena zombija i mrtvaca, a u svijetu starosti padaju u grob.
-poštovao svetu misnu žrtvu, zaređen za svećenika, iz poniznosti suzdržao se od službe.	Adonisi, koji na blagdan biraju posljednju misu i prisustvuju joj s osmjesima, brbljanjem, nepristojnim stavovima, razmjenjujući razvratne poglede s nepoželjnim djevojkama, niti se udostojeci sagnuti koljena na zemlju dok ustaju; ali se krive na groteskni način, koji djeluju zakržljalo.

Kritičko oko kanonika dobro je vidjelo kako ponašanje mladih ne vodi ka obožavanju njihovog duhovnog života. On nije nikoga kritizirao, nego je kao dobar pastir ukazivao kako njihovo ponašanje ne ide u dobrom smjeru. On je, kao čovjek koji je puno putovao, vidio kako su svugdje isti problemi jer ponašanje na koje je ukazivao, primijetio je ne samo u rodnom Barbanu, nego i u Kopru, i u Trstu, ali i u Beču i Veneciji. U ovom dijelu ogleda se njegova osobita ljubav i briga za mlade, s kojima treba oprezno i pažljivo raditi na pravilnom usmjeravanju u život.

IV. Ravenski biskup Maksimijan iz Vistra kod Pule

Drugi podoban primjer koji Stanković ističe je život ravenkog biskupa Maksimijana koji je bio rodom iz sela Vistra u pulskom ageru. Maksimijan je na svojoj zemlji iskopao veliko blago i otputovao na dvor bizantskog cara Justinijana (527. – 565.), kako bi mu to poklonio. Zbog toga ga je Justinijan nagradio postavljajući ga za biskupa u Raveni (546. – 556.).¹⁸ Nakon što je učvrstio svoj položaj u Raveni, Maksimijan je podizao crkve, a u Puli je podignuo veličanstvenu Mariju Formozu.¹⁹ Stanković je istaknuo ovu očaravajuću ličnost ravenkog biskupa Maksimijana:

Sv. Maksimijan	Preporučuje:
----------------	--------------

¹⁸ Povijest ravenkog nadbiskpa Maksimijana zapisana je u kronici ravske crkve. Andreas AGNELLUS RAVENNATIS, *Liber pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, u: *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, 199. Turnhout 2006., *De Sancto Maximiano* XXVI, c. 69–83.

¹⁹ *Aedificavitque ecclesiam beatae Mariae in Pola quae vocatur Formosa, unde diaconus fuit, mira pulcritudine et diversis ornavit lapidibus*. Andreas AGNELLUS RAVENNATIS, *De Sancto Maximiano*, XXVI, c. 76.

-jednostavan i dobar; -iskazivao je brojne vrline; -zasjao ponizno; -imao je dobro rasuđivanje -otkrivajući svakome svoje nisko i skromno rodno mjesto; -postao jedan od najslavnijih biskupa ovog sjajnog metropolitanskog područja.	Đakonima koji su tek se zaredili u crkvene službe
Maksimijan je uzor da se ne stidimo skromne zemlje, niskosti rodnog mjesta, ako nas Providnost uzdiže na ugledna mjesta, dok Bog uzvisuje ponizne i opire se oholima.	Školovanim mladima

Stanković ovim primjerom pokazuje upravo ono za što su njega samoga optuživali, pa čak i kasnije na osnovu zapisa Josipa Batela pisali i sudili o njemu, kako se stidi svojeg malenog mjesta i neznatnog podrijetla.²⁰ Ovaj primjer pokazuje kako je Stanković bio svjestan da se to o njemu govori iza leđa pa je zato bilo toliko bitno da ga istakne jer je i on kao mlad, polazeći visoke škole u Rovinju i kasnije u Videmu i Padovi, sigurno morao svima objašnjavati iz kojeg je to malenog istarskog mjesta došao. I kasnije, kad je putovao na znanstvene skupove, govorio je o svojem domu u malenom Barbanu, a ime skromnog istarskog kaštela bilo je poznato među učenjacima u Rimu, Padovi i Beču.²¹

V. Kristofor, patrijarh iz Grada

Zanimljivo je kako Stanković u svojem uvodu navodi primjer osobe za koju nije napisao ni jedan redak u poglavlju o svecima, zato jer on ne ulazi u tu skupinu. Kristofora, patrijarha Grada²², nalazimo u Stankovićevoj knjizi među biografijama, gdje predstavlja patrijarha Kristofora prenoseći iz Dandolove Kronike dugi govor koji

²⁰ Mislav Elvis LUKŠIĆ, „Zaslužni Barbanac“, nav. dj., str. 122.

²¹ Domenico CERNECCA, „Voci del passato: Pietro Stancovich“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. I, Rovigno 1970., str. 164.

²² Kristofor je bio patrijarh Grada od 685.-717., o njemu bilježi: *Christoforus praesul suscepit ecclesiam Gradensem, qui in patriarchatu vixit annis numero 32, et mortuus est atque sepultus in eadem basilica (Beati Iohannis evangeliste), 685-717. Iohannis DIACONI, „Chronicon Venetum et Gardense usque ad a. 1008.“, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, 7, Hannover 1846., str. 45.-46.*

se pripisuje patrijarhovu govoru 697. u Herakleji, na skupu na kojemu je prvi put izabran prvi dužd Venecije.²³ Stanković ovo samo preuzima ne komentirajući podatke.²⁴

U uvodnom poglavlju o svecima, Stanković kratko spominje građeškog patrijarha Kristofora jer je bio podrijetlom iz Pule, izvrstan i uzoran pastir, što je posebno htio naznačiti svojim kolegama svećenicima. Pozivao je na oproštenje, na pravednost, a pogotovo trgovcima je davao primjere svetaca kako se trebaju odnositi u svojem poslu, da osim profita uvijek trebaju gledati na onu ljudsku dimenziju. To bi nam bilo važno i danas.

Sv. Kristofor	Preporučuje:
-bio je izvrstan i uzoran pastir -ima naklonost javnog mijenja -utjecajan na stado vjernika -evanđeoski milosrdan -znao je biti mudro razborit -pozivao je slabe na dužnost -imao je žar i odlučnost Duha Svetoga	Ohrabruje malodušne pastire ne navodeći njihove grijehe
-javno je zazivao na čuvanje i štovanje crkve.	Poučava trgovce da ne oštećuju crkvu svojim djelima

Stanković primjerom građeškog patrijarha Kristofora, koji je podizao crkve, poučava trgovce da ne oštećuju crkvu svojim djelima te ohrabruje malodušne pastire ne navodeći njihove grijehe kako ih ne bi frustrirao s pozivima da se poprave.

VI. Sveti Nicefor, biskup Pedene

Kao posljednji primjer Petar Stanković ukazuje na svetog Nicefora, biskupa Pićna.²⁵ Upućen u legendu o životu pićanskog biskupa, Stanković ga ističe kao primjer župnicima i svećenicima u snazi:

²³ DANDOLO, *Chron.* VI, c. II: *Christophorus Patriarcha Gradensis intronizatus est a.* 685. *Hic natione Polanus, vir in pauperes pius, et in fabricandis Ecclesiis studiosus.* Iz: Petar STANKOVIĆ, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, Capodistria 1888., n. I. 113., str. 81.-83.

²⁴ Benussi u svojem djelu govori o Kristoforu, a u bilješci spominje kako Morosini pridaje patrijarhu Kristoforu glavnu zaslugu za revoluciju koja se dogodila u Veneciji 697. i posljedni izbor dužda Paoluccija Anafesta. Bernardo BENUSSI, *Nel Medio Evo*, Rovigno -Trieste 2004., str. 564., bilj. 1.

²⁵ Prema tradiciji u Pićnu postoje dva sveta Nicefora. Nicefor, mučenik Antiohije u vrijeme cara Valerijana, slavi se 9. veljače (*Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, Bruxelles, 1902., 6085), a drugi biskup Pićna, koji je umro u Umagu 28. svibnja o. 524. g. (*Bibliotheca hagiographica Latina*, 6086). O mučeništvu antiohijskog Nicefora postoji antička legenda (S. Nicephori Mart. *Acta latina antiqua*, Joannes BOLLANDUS (ur.), *Acta Sanctorum*, Febr. II., Paris 1864., str. 895.-896.), dok je stradanje pićanskog biskupa opisano 1354. u legendi koju je zapisao pićanski biskup Nikola iz Cervije (De SS. Nicephoro

Sv. Nicefor	Preporučuje:
- trpio klevete od svojeg društva - bio svjestan čistoće i opravdanosti pred Bogom - nije uzimao u obzir podsmijeha, makinacije i brbljivost	Župnicima Svećenicima

Naime, iako sam nije bio predmetom ovakvih sumnji, Stanković zna da je jako teško odoljeti napastima, a pogotovo ako krenu ogovaranja iz okoline.²⁶ Zbog toga svećenicima i ukazuje na ovaj primjer jer kao pronicljiv i mudar čovjek daje uputu na koji način se mogu suprotstaviti napastima grijeha i postaviti kako bi se othrvali zlim jezicima, ogovaranjima i klevetama okoline.

VII. Kanonik, duhovni otac i didaskal

Petar Stanković u ovom uvodu se postavlja kao svećenik i didaskal koji želi spasiti svoj puk. Kao otac, ako i daje opomenu, daje i ohrabrenje:

Opominje	Ohrabruje:
- svoje vjernike, - svoje kolege - društvo, - mlade, - puk, - trgovce - i one uspješne.	- malodušne, - uzdiže slabe, stare i bolesne, - đakone i svećenike.

Osim toga, on upozorava na štetna ponašanja i zla djela koja se čine ne osuđujući ljude zbog toga, nego ovim primjerima želi da se ugledaju na svece i da se poprave. Blago upozorava na: zavodljivost bogatstva; širenje kleveta; pogubnu besposlicu; sramotu niskog podrijetla ili siromašnog kraja; osobito na neukost; ugađanje sebi i nemoral. On kritizira društvo koje ugrize i klevete usmjerava na služitelje oltara te upozorava na svećenike ili župnike, u kojima se razabiru zlonamjerna djela i štetno ponašanje!

Petar Stanković naglašava kod svetaca njihovu ljubav prema Bogu i čovjeku bližnjemu. Mi bismo danas to rekli da je Petar Stanković na neki način preteča enciklici pape Leona XIII.²⁷ koji prvi govori o socijalnom nauku crkve. Papa Leon pre-

Episcopo et Maximiliano diacono, Humag et Petinae in Istria, Daniele PAPEBROCHIO (ur.), *Acta Sanctorum, Mai*, VI, Paris 1866., str. 796.-797.). Obje legende preklapaju se po bitnim elementima svetačkog životopisa.

²⁶ Svetog Nicefora vjernici su optužili za nepoćudno ponašanje prema mladim nećacima (u antičkoj verziji to su mladići, a u novovjekovjerskoj verziji djevojke). Svoju nevinost dokazivao je čudima – otvarao je vrela vode za piće, riječju je pripitomio medvjeda, a vlastite halje objesio je na zraku sunca.

²⁷ Papa Leon XIII. (papa od 1878. do 1903.) objavio je 15. svibnja 1891. prvu socijalnu enci-

poručuje solidarnost, a na poseban način za njega povlašteno mjesto ima briga za siromašne. Kanonik Petar Stanković u svojoj brizi za povjerene mu duše njegovih sumješтана inteligentno i s puno ljubavi primijetio je, pisao i govorio upravo u skladu s onim o čemu papa nekoliko desetljeća nakon njegove smrti piše u svojoj enciklici.

VIII. Zaključak

Iz promatranog uvoda poglavlja o svecima ogleda se djelatnost Petra Stankovića kao svećenika i kanonika koji je, prema povijesnim zapisima, bio više zainteresiran za svoje proučavanje i knjige nego za svoju pastvu. Uvod pokazuje kako je dobro poznao svoju pastvu, osobito se brinuo za nju i želio je utjecati na osobni religiozni razvoj svakog vjernika kao dobar pastir. Ima dobro oko, kritičko zapažanje i ne boji se imenovati stvari, ali ipak gleda da se ne zamjeri ljudima, ne imenujući javno njihove grijehe kako ne bi ocrnio svoje stado.

On voli svoje sugrađane, iako to možda nije pokazivao na način koji bi bio jasan njegovoj okolini. Ne stidi se svojeg Barbana, njegove malenosti i neuglednosti u prvoj polovini 19. stoljeća. Primjeri na koje ukazuje imaju jednu točku u kojoj su podudarni, svi oni koje je predočio, ako su karakterno različiti i često kontroverzni za svoju okolinu, svi su ostavili duboki trag u društvu u kojem su djelovali. Njihov doprinos prepoznao se tek nakon njihove smrti i društvo ih je počelo cijeniti tek kad ih je izgubilo. Tako je na kraju i sa samim Petrom Stankovićem jer tek stoljeće kasnije izranjaju plodovi njegovog svesrdnog rada i djelovanja i tek sada se otkriva ova slojevita osobnost koja i danas inspirira na nova istraživanja i nastanak novih djela.

IX. Sažetak

U ovom radu razmatrala se slika koju je povijesna predaja prenijela o Petru Stankoviću kao kanoniku i dušebrižniku. Zahvaljujući zapisima koje nam je ostavio Josip Batel, barbanski orguljaš i arhivar, u literaturi stoji da je bio više zainteresiran za svoje proučavanje i knjige nego li za svoju pastvu. Kako su se razmatrale ostale njegove djelatnosti, tako se pomalo izgubilo iz vida da je prvotna zadaća Petra Stankovića bila svećenički poziv i kanoništvo te dušobrižništvo svoje župe.

Petar Stanković je u svojem djelu „Biografia degli uomini distinti dell’Istria“ jedno poglavlje posvetio istarskim svecima, a napisao je i kratak uvod u to poglavlje. Ovaj uvod razmotrit će se kao pisani izvor na osnovu kojeg će se rekonstruirati nje-

kliku „O novim stvarima“ (*Rerum novarum*), u kojoj intervenira zbog teškog života i rada radnika. U enciklici govori o zadaći crkve koja mora pridonijeti u rješavanju društvenih problema. Društvo koje čine ljudi ima bitnu moralnu dimenziju. Nije nevažno žive li ljudi odgovorno, u bratstvu, slozi i miru ili su pak neodgovorni, ne skrbe za druge i izrabljuju ih. Leon XIII, *Rerum novarum*, enciklika o stanju radnika 1891., Rijeka 2012., str. 13.

vo djelovanje. U tekstu kanonik nabraja razloge zbog kojih piše, izlaže svrhu kao i cilj koji time želi postići. U njemu se ogleda djelatnost Petra Stankovića kao svećenika i kanonika, no uz to tekst daje sliku o samom kanoniku i dušebrižniku svojega stada, o njegovim pogledima na pastvu i njegov stav o barbanskim vjernicima u prvoj polovini 19. stoljeća. Uvod pokazuje kako je dobro poznavao svoju pastvu, osobito se brinuo za nju i želio je utjecati na osobni religiozni razvoj svakog vjernika kao dobar pastir. Ima dobro oko, kritičko zapažanje i ne boji se imenovati stvari, ali ipak gleda da se ne zamjeri ljudima, ne imenujući javno njihove grijehе kako ne bi ocrnio svoje stado. On voli svoje sugrađane, iako to možda nije pokazivao na način koji bi bio jasan njegovoj okolini. Ne stidi se svojeg Barbana, njegove malenosti i neuglednosti u prvoj polovini 19. stoljeća. Primjeri na koje ukazuje: sv. Jeronim, sv. Maksimijan, biskup Ravene, gradeški patrijarh Kristofor i sv. Nicefor, biskup Pićna, imaju jednu točku u kojoj su podudarni. Svi oni koje je predočio, ako su karakterno različiti i često kontroverzni za svoju okolinu, svi su ostavili duboki trag u društvu u kojem su djelovali. Njihov doprinos prepoznao se tek nakon njihove smrti i društvo ih je počelo cijeniti tek kad ih je izgubilo. Tako je na kraju i sa samim Petrom Stankovićem jer tek stoljeće kasnije izranjaju plodovi njegovog svesrdnog rada i djelovanja i tek sada se otkriva ova slojevita osobnost koja i danas inspirira na nova istraživanja i nastanak novih djela.

Pietro Stancovich – canonico e portatore di anime

Riassunto

In questo articolo viene presa in considerazione l'immagine che la tradizione storica ha trasmesso di Pietro Stancovich come canonico e portatore di anime. Grazie ai documenti lasciatici da Giuseppe Battel, organista e archivista di Barbana, dalla bibliografia risulta che egli era più interessato ai suoi studi e ai suoi libri che alla sua gregge. Considerando il resto della sua attività, si è perso di vista il fatto che il compito originario di Pietro Stancovich era la vocazione sacerdotale, la canonizzazione e la cura pastorale della sua parrocchia.

Pietro Stancovich nella sua opera *Biografia degli uomini distinti dell'Istria* ha dedicato un capitolo ai santi istriani e al capitolo ha scritto anche una breve introduzione. Questa introduzione verrà considerata come una fonte scritta sulla base della quale verrà ricostruito il suo agire. Nel testo il canonico elenca i motivi per cui scrive, espone lo scopo nonché l'obiettivo che vuole raggiungere. Riflette l'attività di Pietro Stancovich come sacerdote e canonico, ma in più il testo offre un'immagine del canonico stesso e del custode della sua gregge, le sue opinioni sul gregge e il suo atteggiamento verso i credenti di Barbana nella prima metà del XIX secolo. L'introduzione mostra come egli conoscesse bene il suo gregge, se ne prendesse particolarmente cura e volesse incidere sulla personale crescita religiosa di ogni credente come buon pastore. Ha un buon occhio, un'osservazione critica e non ha paura di nominare le cose, ma sta comunque attento a non portare rancore verso le persone, non nominando pubblicamente i loro peccati per non annerire il suo gregge. Ama i suoi concittadini, anche se forse non lo ha dimostrato in un modo che sarebbe stato chiaro a chi lo circondava. Non si vergogna della sua Barbana, della sua piccolezza e insignificanza nella prima metà del XIX secolo. Esempi da lui citati: S. Girolamo, S. Il vescovo Massimiano di Ravenna, il patriarca Cristoforo di Grado e S. Niceforo vescovo di Pedena, hanno un punto su cui sono d'accordo: tutti coloro che ha presentato, sebbene siano diversi per carattere e spesso controversi per il loro ambiente, tutti hanno lasciato un segno profondo nella società in cui hanno lavorato. Il loro contributo è stato riconosciuto solo dopo la loro morte, e la società ha cominciato ad apprezzarli solo quando li ha perduti. Alla fine, è lo stesso con Pietro Stancovich, perché solo un secolo dopo emergono i frutti del suo lavoro sincero e della sua attività, e solo ora viene rivelata questa personalità stratificata, che ancora oggi ispira nuove ricerche e la creazione di nuove opere.

PRIJELAZI NA RIJECI RAŠI U RIMSKO DOBA

Mladen Bastijanić
Vinež 330 f
52220 Labin
e-mail: bastijanicmladen@gmail.com

Izlaganje sa skupa

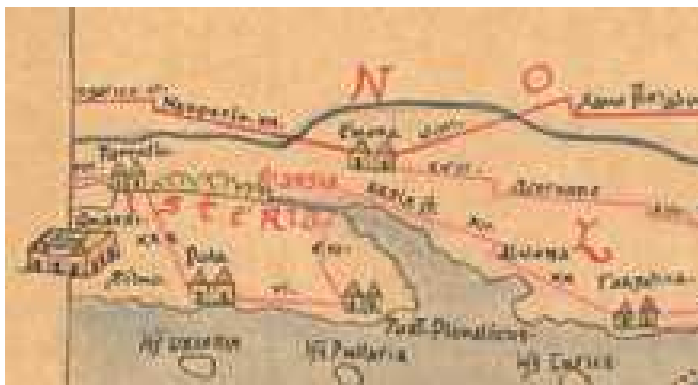
Proučavajući kartu (Tabulu) Peutingerianu, koja je nastala u 3. ili 4. stoljeću i koja, između ostalog, prikazuje i cestovnu mrežu rimske države, došao sam do saznanja da je glavni pravac prijelaza preko rijeke Raše bilo naselje Jurićev Kal s barbanske strane, a Veli Turini i gradina Kačur s labinske strane.

Ključne riječi: karta Peutingeriana, mlin Brod, Brodinski lug, Marčanove njive, Gurla

Keywords: Tabula Peutingeriana, Watermill Brod, Grove of Brodina, Fields of Marcian, Gurla

I. Uvod

Pored znanog „morskog“ prijelaza Target (uvala Blaz) – Trget (Labin) morskim putem, Tabula Peutingeriana nam otkriva da je u Rimskom Carstvu postojao i kopneni put koji je spajao područja nekadašnje Histrije i Liburnije. Čitajući Peutingerianu, put-cesta išla je od Nezakcija do prijelaza na rijeci Raši pa dalje prema Alvoni (Labinu).

Slika 1. Izvadak iz Tabule Peutingeriane (područje Istre) Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/a/a8/Tabula_Peutingeriana_-_Hrvatska_-_HOL_5602.jpg

II. Put s barbanske strane prema rijeci Raši

Put je postojao i u vrijeme prije rimskog doba, spajajući Histriju (Nezakcij) i Liburniju (Alvonu i Fianonu). Rijeka Raša bila je prirodna granica tih područja.

Istraživanjem i čitanjem postojeće literature te terenskim radom, došao sam do zaključka da je put prijelaza s barbanske strane na rijeku Rašu išao iz Jurićevog Kala u dolinu rijeke Raše na prijelaz zvan Brod.

Slika 2. Jurićev Kal

Izvor: Franciskanski katastar, <https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb>

Slika 3. Područje od ušća rijeke Raše do prijelaza Brod

Izvor: Franciskanski katastar, <https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb>

Na putu s barbanske strane od Jurićevog Kala nailazimo na područje toponima Marčanove njive. Pretpostavljam da je toponim Marčanove njive nazvan po rimskoj obitelji Marcia po kojoj je, između ostalog, naselje Marčana dobila ime.

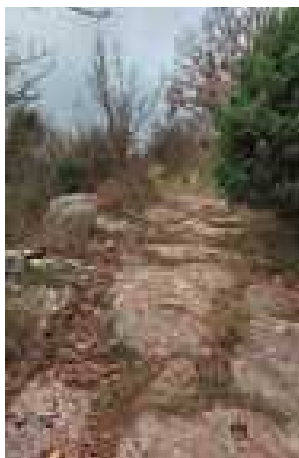

Slika 4. Marčanove njive
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

Put se od Marčanovih njiva nastavlja i dolazimo do područja toponima Gurla, s kojeg se pruža veličanstveni pogled na dolinu rijeke Raše.

Slika 5. Detalj dijela puta prije Gurle
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

Slika 6. Detalj dijela puta
kod Gurle. Izvor: Privatna
arhiva Mladen Bastijanić

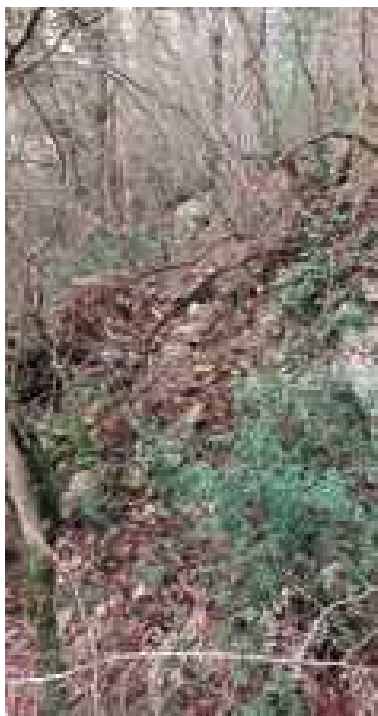

Slika 7. Panorama s Gurle
Izvor: Privatna arhiva Mladen Bastijanića

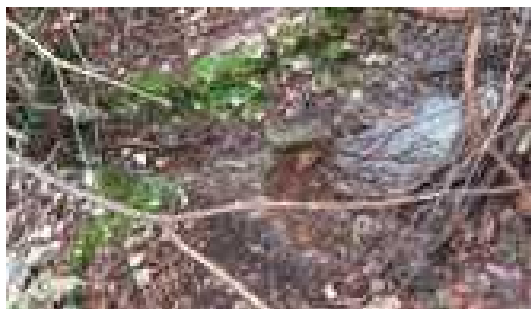

Slika 8. Gurla na
Franciskanskom katastru
(označeni put je ujedno
mletačko-austrijska granica)
Izvor: Franciskanski
katastar, [https://www.
archiviodistatotrieste.
it/AriannaWeb](https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb)

Put od Jurićevog Kala preko Gurle pa do doline rijeke Raše ujedno je bio i granica u doba Venecije i Austrije. Od Gurle put serpentinasto vijuga prema dolini rijeke Raše, nailazeći pritom i na uređeni izvor pitke vode te ostatke ruševina uz izvor. Nakon uređenog izvora put se nastavlja do doline rijeke Raše.

Slika 10. Ruševine kraj uređenog izvora. Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

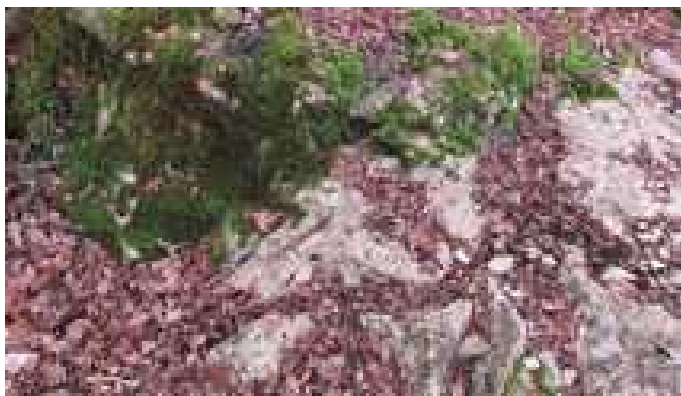
Slika 9. Uređeni izvor
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

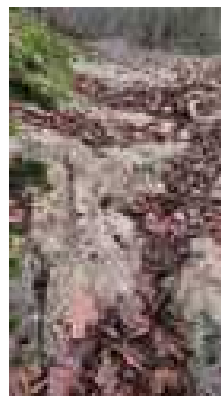
Slika 11. Detalj kamena krajputaša na putu prema dolini Raše. Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

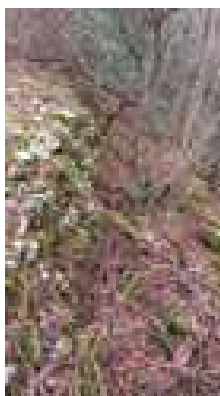
Slika 12. Detalj na putu - serpentine
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

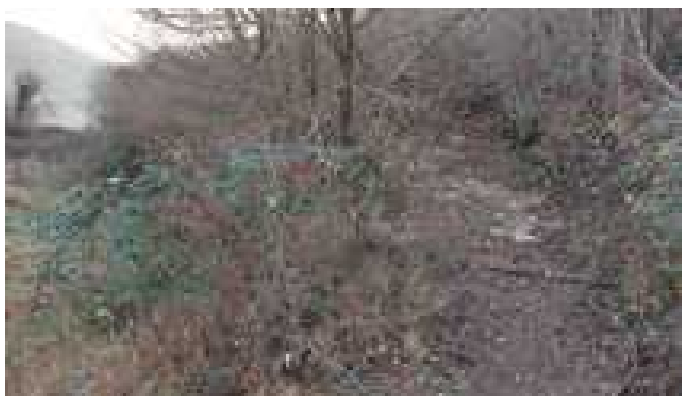
Slika 13. Tragovi kolovoza na putu
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

Slika 14. Tragovi
kolovoza na putu
Izvor: Privatna arhiva
Mladena Bastijanića

Slika 15. Dio temelja
puta. Izvor: Privatna
arhiva Mladena
Bastijanića

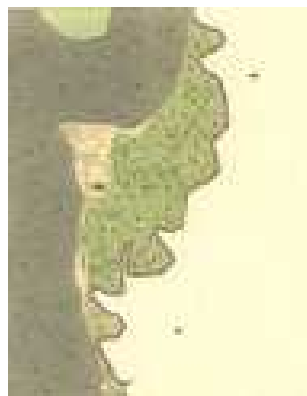
Slika 16. Izlaz puta u dolini Raše
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

III. Brod – prijelaz preko rijeke Raše

Mlin Brod (Brodina) na desnoj strani rijeke Raše prvi se put spominje u Istarskom razvodu kao mlin na rijeci Raši, područje prijelaza i razgraničenja između Kočura (Kacura, Kačura), Barbana i Sutivanca. Mlin Brod je u to doba bio vlasništvo nekog Vilkerja iz Lupoglava.

Slika 17. Mlin Brod u današnje doba
Izvor: Privatna arhiva Mladena Bastijanića

Slika 18. Područje Brodina prikazano na Franciskanskom katastru. Izvor: Franciskanski katastar, <https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb>

Prijelaz – most preko Raše kod mlina Brod vodio je na dva puta prema Alvoni (Labinu). Lijevi krak puta udizao se prema Kočuru, a desni krak uz Brodinski lug udizao se prema današnjem naselju Veli Turini. Na slici 19. prikazan je pravac puta od Jurićevog Kala do Velih Turini i Kačura, a brojem jedan označen je položaj mlina Brod.

Slika 19. Pravac puteva Jurićev Kal-Veli Turini-Kačur s označenim mlinom Brod. Izvor: Geoportal DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>

Slika 20. Put uz Brodinski lug – Veli Turini

Izvor: Franciskanski katastar, <https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb>

IV. Zaključak

Rimski put preko rijeke Raše prikazan na Tabuli Peutingeriani do današnjih je dana velika nepoznanica. Još uvijek je izvor mnogih vrijednih, neistraženih povijesnih podataka i saznanja. Ovaj rad je pokušaj i poticaj da se daljnjim istraživanjem potvrdi teza o velikoj važnosti puta, kao i prijelaza preko rijeke Raše.

Izvori:

Internet:

<https://digitalna.nsk.hr/?pr=l&msq=skica+nepoznatog+mjesta>

<https://geoportal.dgu.hr/>

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/a/a8/Tabula_Peutingeriana_-_Hrvatska_-_HOL_5602.jpg

<https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb>

Privatna arhiva Mladena Bastijanića

Slika 21. Izvadak iz karte NSK broj 1.XISKJ-31-001 – Kačur (Kacur, Kočur)

Izvor: NSK digitalna karta, <https://digitalna.nsk.hr/?pr=l&msq=skica+nepoznatog+mjesta>

Crossings of the Raša River in Roman Times

Summary

Studying the Peutingerian map (Tabula), which was created in the 3rd or 4th century and which shows, among other things, the road network of the Roman state, I came to know that the main route of crossing the Raša River was the settlement of Jurićev Kal on the Barban side, and Veli Turini and Kačur Castle from the Labin side.

POPIS RAKLJANSKIH ŽUPANA I POŽUPA (1325. - 1813.)¹

red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Zagrebačka 30, 52100 Pula
e-mail: slaven.bertosa@unipu.hr

Izvorni znanstveni članak

U ovom se članku analizira važan povijesni izvor za poznavanje prošlosti Raklja u srednjem i novom vijeku, pohranjen u ostavštini nekadašnjeg barbanskog načelnika Josipa Antuna Batela u Arhivu HAZU u Zagrebu. Popis sadrži ukupno 116 imena i prezimena rakljanskih župana i požupa, čija su imena bila zabilježena hrvatskom i talijanskom, a prezimena samo talijanskom grafijom. Rad je važan doprinos poznavanju tadašnjih mjesnih prezimena koja, prema mišljenju stručnjaka, podrijetlom potječu s područja Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, odnosno današnje Dalmacije, Dalmatinske zagore, Bosne i Hercegovine te Crne Gore, odakle su se u različitim vremenskim razdobljima, ponajviše tijekom novoga vijeka, preselili u Istru. O tim su temama najviše pisali povjesničari Miroslav i Slaven Bertoša te Alojz Štoković. Ovaj koristan popis upotrebljiv je ne samo povjesničarima, već i onomastičarima, antropolozima, pravnim povjesničarima i drugima. Svakako predstavlja zanimljivo vrelo za analizu stanja na rakljanskom području u kasnom srednjem i novom vijeku te nov doprinos poznavanju prošlosti južne Istre.

Ključne riječi: Rakalj, župani, požupi, povijest

Parole chiave: Rachele, zuppani, pozuppi, storia

I. Uvod: ukratko o Batelu i popisu

Popis rakljanskih župana i požupa, naveden u naslovu ovoga rada, čuva se u ostavštini nekadašnjeg barbanskog načelnika, samoukog povjesničara Josipa Antuna Batela (Barban, 12. ožujka 1827. – Barban, 22. prosinca 1889.).

¹ Rad je nastao u sklopu projekta Filozofskog fakulteta u Puli „Istra i Kvarner u doba Venecije i Austrije: mikropovijesne teme” (šifra: ffpu-4-2023-5, voditelj: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša).

Budući da je u prethodnom, 12. svesku „Barbanskih zapisa“ objavljen prilog o uputama oko korištenja navedene ostavštine – sastavljen od strane riječkog pravnog povjesničara dr. sc. Danila Klena koji ju je detaljno proučavao u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, gdje je ona pohranjena i danas – u kojem se nalaze i podrobniji podaci o Batelu, ovdje ih se neće ponovno iznositi.²

Popis iz naslova pronašao sam i proučio tijekom rada u Arhivu 20. veljače 2006.

Slika 1. Pogled na Raški zaljev sa zaravni ispred crkve sv. Agnije
(fotografirala Nataša Urošević, 3. ožujka 2023.)

² Stoga upućujem na taj rad: Slaven BERTOŠA, „Pravni povjesničar Danilo Klen i ostavština Josipa Antuna Batela“, *Barbanski zapisi*, sv. 12., Barban 2024., o Batelu na str. 187.-188.

Slika 2. Studenti kulture i turizma na Fakultetu ekonomije i turizma „dr. Mijo Mirković“ u Puli s četvero profesora ispred kipa Mije Mirkovića u Raklju (fotografiju ustupila Nataša Urošević, 3. ožujka 2023.)

II. Što su župani i požupi i čime su se bavili?

Župan je bio naziv za seoskog poglavara. Zastupao je selo pred zemaljskim gospodarom (feudalcem) ili gradskom općinom, kao i pred drugim seoskim zajednicama. Vodio je brigu o prihodima i rashodima sela te prikupljanju redovitih i izvanrednih podavanja. Sudjelovao je u rješavanju sporova s nadređenim tijelima te graničnih i drugih sporova s okolnim selima. Održavao je javni red i mir, mještanima

prenosio odluke i zapovijedi nadređenog feudalca ili općine te izvješćivao o izvanrednim događajima. Podnosio je žalbe i predstavke koje je gospodarima upućivala seoska zajednica. Sa zborom sudaca (bankom), presuđivao je seljacima u sporovima i novčanim kaznama niže razine. U pojedinim je mjestima župan imao i neka posebna zaduženja gospodarske i upravne važnosti. U obavljanju dužnosti pomagao mu je požup, njegov zamjenik. U ime naknade za obnašanje službe, župan je bio oslobođen nekih podavanja. Javnim glasovanjem izabirali su ga na godinu dana pripadnici njegove seoske općine, a izbor je potvrđivao zemaljski gospodar. Župan je obično bio starija, iskusna osoba, koja je bila na glasu kao častan član zajednice. U nekim se selima župan nazivao meriga. Smatra se da najstariji spomen župana u Istri potječe iz 1199., kada se spominju župani Plomina i Gračišća. U novije vrijeme, upravno-teritorijalnim preustrojem Republike Hrvatske iz 1992., župan je na čelu svake županije.³

Požupi su, pak, bili zamjenici župana, seoskog poglavara u srednjem i novom vijeku. Nazivaju se još podžupi i podžupani. Pomagali su županu u obavljanju svih upravnih i gospodarskih poslova u selu, zamjenjivali ga u slučaju nemogućnosti obnašanja dužnosti ili kada je bio odsutan iz sela. Uz župana i suce (stareje), požup je bio član suda (banka) općinske zajednice. Nije, međutim, postojao u svim seoskim zajednicama koje su imale župana. Kao i župana, biralo ga se na godinu dana, na javnom zboru svih pripadnika općine.⁴

III. Glavna obilježja popisa

Popis sadrži ukupno 65 točaka: imena i prezimena 63 župana te imena i prezimena 53 požupa, s time da kod 12 župana nisu navedeni njihovi zamjenici, a u dva slučaja zabilježen je zamjenik, a nije župan. U dva slučaja nije ubilježeno ime župana već samo njegovo prezime. Ukupno je, dakle, zabilježeno 116 osoba.

Popis obuhvaća razdoblje od ukupno 488 godina – od 1325. do 1813. No, župani i požupi nisu zabilježeni za svaku godinu jer su isti dužnosnici funkciju vjerojatno obnašali više godina.

U popisu postoje veće praznine. Primjerice, župan Černjul upisan je za 1325., a sljedeći je Gašpar Bendeković za 1448. i potom Pave Mirković za 1540. Luka Percan upisan je za 1572. i zatim tek Zvane Teković za 1665.

Za XVIII. i prvi dio XIX. stoljeća podaci su nešto potpuniji, ali i tu ima većih praznina. Primjerice, Grgo Grubić upisan je kao župan 1728., a sljedeći je tek Zvane Percan 1753.

³ *Istarska enciklopedija*, ured. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Maurizija LEVAKA na str. 927.

⁴ Isto, str. 638.

Svi župani i požupi imali su hrvatska imena i prezimena. Najčešće su bila zabilježena talijanskom grafijom, iako ima i vrlo čestih primjera kada nije bilo tako, već se podatak upisao hrvatskom grafijom.

Navodim nekoliko primjera rakljanskih imena toga doba: Luka (Luca), Mihovil⁵, Pavao / Pave (Paolo), Gašpar / Gašpe (Gasparo, Gaspe), Ivan (Ive, Zuane, Zvane), Jakov (Giacomo, Jacov)⁶, Juraj / Jure (Giorgio, Zorzi, Zorzo), Grgo (Ghergo), Mate (Matte). Ubilježeni su još Roko (Rocco), Vid (Vido), Antun / Anton i Bartul (Bortolo).

Interesantan je bio i način pisanja rakljanskih prezimena, isključivo talijanskom grafijom. Najčešća su ona koja su i danas najviše vezana za to područje ili južnu Istru općenito: primjerice, Bedrina / Bedrinić (Bedrinich), Bolković (Bolcovich), Catela (Zattella, Zattela, Zattella), Grubić (Grubich), Klunić (Clunich), Mandušić (Mandussich), Martinčić (Martincich), Mirković (Mircovich), Percan (Perzan), Teković (Tecovich), Travičić (Travicich) i Valić / Vale (Valle, Vale). Što se tiče njihove učestalosti, u analiziranom popisu najčešće su spomenuta prezimena Percan (30 puta), Vale (21 put) i Mirković (17 puta); ostala znatno rjeđe: primjerice, Bolković (7 puta), Martinčić, Catela i Bedrinić (po 4 puta) / Bedrina (3 puta), ali tu je obuhvaćeno i (učestalo) ponavljanje istih osoba.

Naime, iz popisa je vidljivo da se često događalo da je mjesni požup kasnije postao župan, što se ponekad ponavljalo u više navrata. Primjerice, Pave Percan bio je 1758. župan, pa 1763. opet župan, 1767. požup, 1772. župan, 1775. požup, kao i 1781., pa 1783. župan, 1790. ponovno župan, 1798. požup i 1802. opet župan. Međutim, zbog vremenskog razmaka od 44 godine, nije sigurno da li se radilo o istoj osobi ili dvjema osobama istog imena i prezimena.

Također, Jure Mirković bio je 1772. požup, onda uzastopno 1774., 1777. i 1782. župan, a 1790. požup. Tu je vremenski razmak bio 18 godina pa se vjerojatno radilo o istoj osobi.

Isto vrijedi i za Bartula Martinčića: 1777. i 1783. bio je rakljanski požup, a potom 1785. i 1791. župan. Vremenski razmak između prve i posljednje dužnosti iznosi 14 godina.

Još je manji vremenski razmak, 8 godina, između dviju dužnosti Gašpara Bolko-
vića: požupa (1791. i 1793.) i župana (1795. i 1799.).

Prezimena koja su u ovom popisu zabilježena, tijekom prošlosti i danas karakteristična su za rakljansko područje, iako su s vremenom, preseljavanjem stanovništva, postala prisutna i drugdje. Prema mišljenju stručnjaka, podrijetlom potječu s područja Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, odnosno današnje Dalmacije, Dalmatinske zagore, Bosne i Hercegovine te Crne Gore, odakle su se u različitim vremenskim razdobljima, ponajviše tijekom novoga vijeka, preselili u Istru. O tim su

⁵ U dokumentu upisan upravo tako – Mihovil (hrvatskom grafijom).

⁶ Za ovo su ime navedene dvije grafije – hrvatska i talijanska.

temama najviše pisali povjesničari Miroslav Bertoša (Beograd, 1938. – Pula, 2023.)⁷ i Slaven Bertoša⁸ te Alojz Štoković (Pula, 1950. – Pula, 2023.)⁹.

⁷ O migracijskim kontaktima tih krajeva s Istrom izdvajam, primjerice, sljedeće knjige i znanstvene radove. Radovi Miroslava BERTOŠE: „Kako je prezime Crnobor pretvoreno u Crnobori?“, *Kalendar Jurina i Franina*, Rijeka 1969., str. 196.-197.; „Hajdučka epizoda naseljavanja Puljštine (1671.-1675.). Prilog problematici organizirane kolonizacije mletačke Istre“, *Jadranski zbornik*, sv. VIII., Rijeka-Pula 1973., str. 105.-160.; „Hajduci u Puljštini (1671.-1675)“, *Prilozi o zavičaju*, sv. 2., Pula 1980., str. 33.-45.; „Arhivski podaci o postanku i razvitku jedne kolonizacijske ruralne aglomeracije u južnoj Istri: selo Premantura (1585.-1797.)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 3., Rijeka 1981., str. 1.-113.; „Un episodio della colonizzazione organizzata dell'Istria veneta: gli aiduchi a Pola e nel Polese“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. XI, Trieste-Rovigno 1981., str. 295.-359.; *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću*, knjiga prva: *Kolonizacija - teme i problemi*, Pula 1985., *passim*; *Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*, Pula 1989., *passim*; „I “travagli” di una convivenza difficile: “abitanti vecchi” e “abitanti novi” nell'Istria veneta dal XVI al XVIII secolo“, u: *Popoli e culture in Istria: interazioni e scambi*, Atti del Convegno di Muggia, 20-21 novembre 1987. Serie Quaderni V, Circolo di Cultura Istro-Veneta “Istria”, Trieste 1989., str. 25.-36.; „Istarski pabirci o kolonizaciji, etnocentризmu, integraciji i dezintegraciji (XVI.-XVIII. stoljeće)“, *Gazophylacium - časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku*, I, 3-4, Zagreb 1994., str. 195.-202.; *Istra: doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, 2. dopunjeno i prošireno izdanje s kartama i slikovnim priložima, Pula 1995., *passim*; *Doba nasilja, doba straha: vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri XVII. i XVIII. stoljeća*, Zagreb 2011., *passim*; *Historabilije XVI.-XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, Marčana 2019., *passim*.

⁸ Radovi Slavena BERTOŠE: „Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17.-19. stoljeće)“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, sv. XLI., Zagreb-Dubrovnik 2003., str. 157.-174.; „Oriondo della Diocese di Zara ... habitante in questa Città“: doseljenici iz Zadra i sa zadarskog područja u Puli (1613.-1817.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb-Zadar 2004., str. 253.-267.; „Istočnojadranski prostor i kruženje ljudi: primjeri naseljavanja iz srednje Dalmacije u Puli (XVII.-XIX. stoljeće)“, *Croatia Christiana periodica*, br. 55, Zagreb 2005., str. 97.-114.; „Migracijska prožimanja današnjeg crnogorskog primorja i Pule od XVII. do XIX. stoljeća“, u: *Hrvatsko-crnogorski / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja – Zbornik radova*, ured. Lovorka ČORALIĆ, Zagreb 2009., str. 353.-365. (u tom se radu spominje Ana Bolковиć, doseljenica iz Herceg Novog u Pulu (1712.), str. 357. i 364.); „Kulturalno-antropološki aspekti hajdučkog naseljavanja južne Istre (1671.-1676.)“, *Lingua montenegrina – časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, br. 3, Cetinje 2009., str. 381.-406.; „Le tribolazioni dell'adattamento: alcuni aspetti del ripopolamento dell'Istria meridionale con gli aiducchi (1671-1676)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XL (1), Rovigno 2010., str. 201.-230. Neki od tih doseljenika osnovali su i nova sela, primjerice, Valturu: Slaven BERTOŠA, „Con la Clementissima grazia del Serenissimo Principe di Venezia“: osnutak sela Valture (1648.)“, u: *Spomenika Josipa Adamčeka*, ured. Drago Roksandić i Damir Agičić, Zagreb 2009., str. 263.-272.

⁹ Prilozi Alojza ŠTOKOVIĆA: „Naseljavanje Crnogoraca u Peroj 1657. godine (Proces njihova udomljavanja)“, *Prilozi o zavičaju*, br. 6, Pula 1990., str. 65.-87.; „Crnogorska dijaspora u Istri u 17. i 18. stoljeću (crnogorski jezik i njegova norma u kontekstu romanskog prostora)“, u: *Stoljetni hrvatski i crnogorski književni i jezični identiteti*, ured. Milorad Nikčević, Osijek-Cetinje 2008., str. 403.-426.; „Integracijski procesi kod pravoslavnih Crnogoraca

IV. Zaključak

Popis je vrlo koristan za proučavanje povijesti Raklja, posebice uz osvrt na stara mjesna imena i prezimena te na mjesne dužnosti župana i požupa. Upotrebljiv je ne samo povjesničarima, već i onomastičarima, antropolozima, pravnim povjesničarima i drugima.

Svakako predstavlja zanimljivo vrelo za analizu stanja na rakljanskom području u kasnom srednjem i novom vijeku te nov doprinos poznavanju prošlosti južne Istre.

Prilog: Serie dei Zuppani e Pozuppi di Rachele (Castelnovo), interrata sino al 1776; e completa dopo quest'anno¹⁰

1. 1325. Crgnul	Slossich
2. 1448. Gasparo Bendecovich	Berne Duncich
3. 1540. Paolo Mircovich	...
4. 1546. Mihovil ¹¹ Bedrinich	...
5. 1557. Mihovil ¹² Bedrinich	Jure Bolcovich
6. 1565. ...	Giacomo Bolcovich
7. 1567. Mihovil ¹³ Bedrinich	...
8. 1570. Giacomo Bolcovich	...
9. 1571. Mihovil ¹⁴ Bedrinich	Giacomo Clunich
10. 1572. Luca Perzan	...
11. 1665. Zvane Tecovich	Giacomo Perzan

naseljenih na jug istarskog poluotoka u XVII. stoljeću: primjer Peroja“, u: *Hrvatsko-crnogorski / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja* – Zbornik radova, ured. Lovorka ČORALIĆ, Zagreb 2009., str. 331.-351.; „Jesu li vodnjanski Paštovići Crnogorci katolici? Prilog poznavanju demografske povijesti na jugu istarskog poluotoka“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 10., Zagreb-Rijeka 2009., str. 31.-43.; *Crnogorsko nasljeđe u Istri (Peroj – nove spoznaje oko doseljavanja i udomljavanja Crnogoraca 1657.-1816.)*, Osijek 2012.; „Crnogorci u Fažani i neposrednom susjedstvu u XVII. stoljeću“, *Fažanski libar*, sv. 6., Fažana 2013., str. 55.-61.

¹⁰ ARHIV HAZU, Ostavština Josipa Antuna Batela, XV-30.

¹¹ Tako u izvorniku.

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

Giudici:

Mile Vlacovich

Piero Dianovich

Zvane Mircovich

Marco Grubich

12. 1667. Piero Dianovich	...
1674. Zorzi Visinada	Ive Grubich ¹⁵
13. 1696. Gasparo Miloicovich	...
14. 1708. Giorgio Giucopila	Gasparo Vlacovich
15. 1712. ...	Zuane Perzan
16. 1720. Ive Perzan	...
17. 1721. ... Valle	Ghergo Grubich
18. 1728. Ghergo Grubich	...
19. 1753. Zuane Perzan	Pave Mandussich
20. 1758. Gasparo Mircovich-Tudero	...
21. 1758. Pave Perzan	Mattio Perzan
1759. Gasparo Cubaich-Papa	... ¹⁶
22. 1763. Pave Perzan	Simon Vlacovich
23. 1764. Pave Mandussich	...
24. 1766. Matte Perzan	Vido Perzan
25. 1767. Rocco Valle	Pave Perzan
26. 1768. Matte Perzan	Vido Grubich
27. 1769. Jacov ¹⁷ Perzan	Jure ¹⁸ Clunich
28. 1770. Matte Perzan-Pecica	Gaspe Mircovich
29. 1771. Pave Mandussich	Vido Perzan Viscovich
30. 1772. Pave Perzan	Jure ¹⁹ Mircovich

¹⁵ Ovaj je redak u izvorniku naknadno ubačen i nije numeriran.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Tako zabilježeno u izvorniku.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

31. 1773. Vido Perzan	Vido Vale
32. 1774. Jure ²⁰ Mircovich	Pave Tecovich Codan
33. 1775. Vido Valle Grubich	Pave Perzan
34. 1776. Vido Perzan	Gaspe ²¹ Mircovich
35. 1777. Jure ²² Mircovich	Bortolo Martincich
36. 1778. Gaspe Mircovich	Jure ²³ Zattela
37. 1779. Vido Valle	Pave Tecovich
38. 1780. Gaspe Mircovich	Zuane Valle
39. 1781. Vido Perzan	Pave Perzan
40. 1782. Jure Mircovich	Jure Valle
41. 1783. Pave Perzan	Bortolo Martincich
42. 1784. Vido Valle	Jure Zattella
43. 1785. Bortolo Martincich	Zuane Valle
44. 1786. Jure Zattella	Jure Valle
45. 1787. Zuane Valle Belle	Ghergo Vlacovich
46. 1788. Jure Valle	Vido Perzan
47. 1789. Ghergo Viscovich	Vido Vale
48. 1790. Pave Perzan	Jure Mircovich
49. 1791. Bortolo Martincich	Gaspe Bolcovich
50. 1792. Jure Zattella	Gaspe Mircovich
51. 1793. Zuane Valle Belle	Gaspe Bolcovich
52. 1794. Jure Valle	Zoane Valle
53. 1795. Gaspe Bolcovich	Gaspe Mircovich
54. 1796. Ghergo Vlacovich	Ive Valle
55. 1797. Gaspe Mircovich	Gaspe Mircovich Gaspich
56. 1798. Ive Valle	Pave Perzan
57. 1799. Gasparo Bolcovich	Anton Perzan
58. 1800. Gasparo Mircovich	Jacov Travicich Sicula

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto.

59. 1801. Ive Vale	Anton Perzan
60. 1802. Pave Perzan	Jacov Travicich
61. 1803. Anton Perzan	Zuane Valle
62. 1804. Jacov Travicich Sicula	Zorzo Bedrina
63. 1805. Anton Perzan	Jure Valle
64. 1806. Jacov Travicich	Zorzo Bedrina
65. 1813. Zorzo Bedrina	Zuane Valle (ultimi)

Elenco degli zuppani e dei pozuppi di Rachele (1325 – 1813)

Riassunto

In questo articolo è analizzata un'importante fonte storica per la conoscenza della storia di Rachele (Castelnuovo d'Arsa) nel Medioevo e nell'Età Moderna, conservata nel lascito del l'ex sindaco di Barbana Giuseppe Antonio Battel che si trova nell'Archivio dell'Accademia Croata delle Scienze e delle Arti a Zagabria. L'elenco contiene complessivamente 116 nomi e cognomi degli zuppani e dei pozuppi di Rachele: i nomi erano annotati usando la grafia croata e la grafia italiana, mentre per i cognomi era usata soltanto la grafia italiana. Questo saggio rappresenta un contributo importante per la conoscenza dei cognomi locali di quel periodo i quali, secondo l'opinione degli esperti, traggono origine dal territorio della Repubblica di Venezia e dall'Impero Ottomano, cioè dall'odierna Dalmazia (dalla costa e dall'interno), dalla Bosnia ed Herzegovina e dal Montenegro, da dove nei diversi periodi storici, in particolar modo nell'Età Moderna, si trasferirono in Istria. Di questi temi scrissero di più gli storici Miroslav e Slaven Bertoša nonché Alojz Štoković. Questo utile elenco è importante non soltanto per storici, ma anche per onomasti, antropologi, storici giuridici e altri. Indubbiamente rappresenta un'importante fonte storica per l'analisi della situazione del territorio di Rachele nel tardo Medioevo e nell'Età Moderna, nonché un nuovo contributo per la conoscenza della storia dell'Istria meridionale.

traduzione di Slaven Bertoša

MORTALITAS INFANTIUM. DOJENAČKA SMRTNOST U ŽUPI BARBAN U DRUGOJ POLOVINI OTTOCENTA*

dr. sc. Samanta Paronić
Osnovna škola Fažana
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
e-mail: sparonic4@hotmail.com

Izvorni znanstveni članak

Jezgru članka čine matične knjige umrlih Župe Barban koje su pohranjene u Državnome arhivu u Pazinu, Župnome uredu u Barbanu i Matičnome uredu u Puli, a pritom se razmatra razdoblje od 1861. do 1900. Analizira se smrtnost dojenčadi kao važan pokazatelj društveno-gospodarskog razvoja i zdravstveno-higijenskih uvjeta lokalne zajednice, godišnje i sezonsko kretanje broja umrle dojenčadi, smrtnost po dobnoj i spolnoj strukturi, kao i uzroci smrti. Zaključci se uspoređuju s rezultatima istraživanja povijesnodemografskih radova o pojedinim istarskim i hrvatskim župama.

KLjučne riječi: Barban, XIX. stoljeće, matične knjige umrlih, smrtnost dojenčadi, uzroci smrti

Parole chiave: Barbana, XIX secolo, registri parrocchiali dei morti, mortalità infantile, cause di morte

I. Uvodno o korištenim matičnim knjigama

Temelj ovoga istraživanja čine matične knjige umrlih Župe Barban koje su pohranjene u Državnome arhivu u Pazinu (1843. – 1879.), Župnome uredu u Barbanu (1843. – 1879.) i Matičnome uredu u Puli (1860. – 1916.). Pritom se iz njih obrađuju podaci za razdoblje od 1861. do 1900. Knjige su se vodile dijelom deskriptivno, a dijelom po rubrikama; upisi su pisani na talijanskome i latinskome jeziku. U maticama umrlih navodili su se sljedeći podaci: redni broj (*Numerus progress.*), vrijeme smrti (*Tempus mortis*), kućni broj (*Numerus Domus*), ime i prezime te zanimanje pokojnika (*Nomen, cognomen et Conditio Defuncti*), vjera (*Religio*), spol (*Sexus*), dob (*Aetas*) i

* Rad je nastao u sklopu projekta Filozofskog fakulteta u Puli „Istra i Kvarner u doba Venecije i Austrije: mikropovijesne teme“ (šifra: ffpu-4-2023-5, voditelj projekta: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša).

uzrok smrti (*Morbus seu causa mortis*) te mjesto ukopa (*Subscriptio Parochi vel Curati localis*), pored čega se upisivalo i ime i prezime svećenika koji je vodio pogreb (kao i njegov status).

Slika 1. Matična knjiga umrlih Župe Barban 1843. – 1879.¹

II. Smrtnost dojenčadi: utjecaj viševrsnih čimbenika

Mortalitet dojenčadi i male djece relevantan je pokazatelj socioekonomskoga razvoja određene zajednice, ali i zdravstvenoga stanja, upravo zbog njihove izražene osjetljivosti na životne i higijenske uvjete, izrazito slabe otpornosti prilikom borbe s bolestima i epidemijama te s glađu i pothranjenošću. Istraživanje te problematike stoga pridonosi stjecanju potpunijega uvida u demografska kretanja i u raznolike aspekte društvenih prilika u kojima su se djeca odgajala te koje su uvjetovale ranu smrt (oskudica, glad, bolesti, nedostatak zdravstvene zaštite, nizak životni standard).² S obzirom na dob, mortalitet dojenčadi dijeli se na: 1. neonatalni, koji obuhvaća novo-

¹ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU [dalje: HR-DAPA], HR-DAPA-429, *Matična knjiga umrlih Župe Barban* [dalje: *MKU Barban*] 1843. – 1879.

² Nikola ANUŠIĆ, „Rajna smrt” – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 38, Zagreb 2006., str. 161.

rođenčad umrlu tijekom prvih 28 dana života, a k tomu se dijeli na rani (prvih 6 dana života) i kasni (od 7 do 28 dana života); 2. postneonatalni, koji obuhvaća dojenčad od navršениh 28 dana pa do kraja prve godine života.³

Budući da omogućuje povezivanje stope mortaliteta s različitim promjenama u razvoju stanovništva, dječji mortalitet predstavlja svojevrsan indikator „demografskoga blagostanja“. Rizik umiranja u dojenačkoj dobi ovisio je ne samo o endogenim uzrocima, odnosno zdravstvenim predispozicijama stečenima rođenjem – kao što su težina ili kongenitalne bolesti – nego i o čitavome nizu egzogenih uzroka koji su povezani s prirodno-geografskim i društvenim značajkama, metodama i tehnikama u vezi s trudnoćom, porodom, prehranom te, dakako, već spomenutim zdravstvenim prilikama.⁴

Važan utjecaj na smrtnost male djece imaju klimatske promjene koje uvjetuju različite sezonske modele. Zimski klimatski uvjeti, koji nisu pogodovali njihovu preživljavanju, povezani su s odlučujućim faktorima – nemogućnošću prilagodbe i zaštite od hladnoće. Djeca rođena zimi tijekom prvih dana i tjedana života izrazito su podložna infekcijama dišnih puteva, što je vrlo izraženo u zemljama na sjeveru Europe, dok je u ljetnim mjesecima većina smrtnih slučajeva vezana uz crijevne bolesti, i to ponajviše u južnim zemljama.⁵ Dvojica talijanskih demografa – Marco Breschi i Massimo Livi Bacci – u svojim su istraživanjima razmotrila čimbenike povezanosti godišnjih doba koji ukazuju na sezonske razlikovitosti i razine smrtnosti u pet europskih zemalja (Belgija, Italija, Nizozemska, Rusija, Švicarska), francuskoj pokrajini Savoji te dvjema talijanskim regijama (Veneto i Sicilija) u XIX. stoljeću. Autori su ustvrdili da su najmanje sezonske razlike (između zimskoga i ljetnoga razdoblja) u stopi smrtnosti dojenčadi vidljive u Belgiji i Nizozemskoj, a takav se homogeni model javlja i u Savoji te na Siciliji, bez obzira na različite prevladavajuće klimatske modele (u prvoj kontinentalni, a u drugoj mediteranski). S druge strane, najveća je razlikovitost u stopi smrtnosti s obzirom na mjesec rođenja karakteristična za sjeverni dio Italije (Veneto).⁶ Naime, djeca rođena u oštrome zimskom periodu morala su u prvome mjesecu života pretrpjeti hladnoću, da bi se potom, u slučaju preživljavanja, u dobi od šest mjeseci ponovno suočavala s negativnim (ranije navedenim) učincima drugoga, vrućega ljetnoga godišnjeg doba. Rođenje u posljednjemu i u prvim dvama mjesecima povećavalo je zbog nedovoljne zaštite rizik umiranja u neonatalnoj dobi,

³ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999., str. 259. – 260.

⁴ Anna Maria GATTI, „La mortalità infantile tra Ottocento e Novecento. La Sardegna nel panorama italiano“, *Quaderni del Dipartimento di Ricerche Economiche e Sociali – Sezione statistica*, Cagliari 2002., str. 1. – 3.

⁵ Isto, str. 12.; Fiorenzo ROSSI – Federica TESOLAT, „Analisi della stagionalità in un contesto di alta mortalità infantile. Adria, 1675-1900“, *Popolazione e Storia*, vol. 7, br. 1, Udine 2006., str. 51.

⁶ Marco BRESCHI – Massimo Livi BACCI, „Le mois de naissance comme facteur de survie des enfants“, *Annales de Démographie Historique*, Paris 1994., str. 171. – 172.

dok je najniži udio smrtnosti u istim, najhladnijim mjesecima zamjetan na Siciliji zbog blaže klime. Za razliku od „zimске djece“, ona koja su na svijet došla ljeti najprije podliježu utjecaju tople klime, a sa zimskim teškoćama suočavaju se u kasnijim mjesecima života, kada su već manje podložna riziku od smrti.⁷

Tijekom vrućega godišnjeg doba rizik umiranja od infekcija probavnoga sustava ovisi o djetetovoj dobi. Ono koje je rođeno u proljeće, a koje je pritom majka dojila, zaštićeno je u idućim, ljetnim mjesecima zbog jačanja imuniteta zahvaljujući majčinu mlijeku, dok nedojeno dijete ima oslabljen imunitet te je time u mnogo većoj mjeri osjetljivije na infekcije, stoga trajanje dojenja utječe na razinu smrtnosti ovisno o tome javlja li se odvajanje od majke već prije ili nakon prve godine života. Nezaobilazan element s time u vezi predstavljaju i gospodarske aktivnosti, o kojima je često ovisio način odgoja djece: budući da su u ruralnim sredinama i žene sudjelovale u poljoprivrednim radovima koji su se odvijali u ljetno doba, njihovo višesatno izbjivanje iz kuće dovelo je do odvikavanja djeteta od dojenja, a time i do smanjene zaštite njegova organizma, stoga je niža stopa mortaliteta u ranoj dobi zabilježena u onim područjima gdje su majke ostajale kod kuće i imale mogućnost dojenja te brige o djetetu.⁸

Stanovit utjecaj na smrtnost novorođenčadi imala je i majčina dob pri porodu, kao i razmak između rođenja prethodnoga djeteta i ponovnoga začeća. Ako je nova trudnoća nastupila u kratkome razmaku, mogla je prouzročiti pogoršanje majčina zdravlja ili, pak, kongenitalne anomalije u novorođenčeta; taj se učinak ponajviše manifestirao u neonatalnome periodu. Pritom je veći rizik od smrti novorođenoga djeteta ustanovljen ako je ono začeto u razmaku kraćemu od dvije godine u odnosu na rođenje onoga prijašnjega koje je umrlo prije ponovnoga začeća.⁹ Dojenačka smrtnost ovisila je i o načinu prehrane i higijenskim uvjetima. U devetnaestostoljetnoj je Francuskoj, primjerice, prevladavao običaj angažiranja dojilja jer neke majke iz objektivnih razloga – posebice ekonomskih, povezanih s teškim radnim opterećenjem majkâ u ruralnim i siromašnim sredinama – nisu mogle ili, pak, iz onih subjektivnih nisu željele dojiti vlastito dijete, što je omogućavalo smanjenje razmaka do ponovnoga začeća. U pozadini ovih potonjih motiva bili su kulturološki faktori, kao i gledište nekadašnje medicine, prema kojemu se, suprotno današnjim spoznajama, majkama preporučivalo izbjegavanje dojenja unutar prvih nekoliko dana ili tjedana nakon poroda zbog slabe kvalitete mlijeka. S time u vezi norveški povjesničar Gunnar Thorvaldsen izdvaja dva modela dojenja: dok su u nordijskim zemljama djecu dojile majke, u onim

⁷ Fiorenzo ROSSI – Federica TESOLAT, „Analisi della stagionalità“, nav. dj., str. 47. – 48. Autori navode da su minimalne sezonske razlike u kretanju stope mortaliteta novorođenčadi zabilježene u srednjoeuropskim zemljama s tipičnom kontinentalnom klimom, izdvajajući primjer Švicarske (str. 51.).

⁸ Marco BRESCHI – Massimo Livi BACCI, „Le mois de naissance comme facteur de survie des enfants“, nav. dj., str. 172. – 174.

⁹ Renzo DEROSAS, „La mortalità infantile fatta a pezzi: il caso di Venezia a metà Ottocento“, u: *Piccolo è bello. Approcci microanalitici alla ricerca storico-demografica*, ur. Marco Breschi – Renzo Derosas – Pier Paolo Viazzo, Udine 2003., str. 118., 124.

katoličkim na jugu Europe bila je raširena praksa unajmljivanja dojilja, kao i davanje djetetu zamjenskoga mlijeka.¹⁰

Takva je pojava, prema riječima Zrinke Nikolić Jakus, „fenomen dugoga trajanja“; još u srednjovjekovlju nije bila ograničena samo na bogatije društvene slojeve, već je potreba za dojiljama bila izražena i unutar javnih karitativnih ustanova u kojima su bila smještena napuštena djeca. Imućnije žene u dalmatinskim gradovima mogle su izabrati dojilje s najboljim kvalitetama, koje su – za razliku od Toskane, gdje je povjerena dojenčad privremeno bila smještena u kući dojilje na selu – živjele zajedno s obitelji koja ih je zaposlila, a takav se običaj u Dubrovniku zadržao i u prvoj polovini XIX. stoljeća. U tim su krajevima kvaliteta prehrane, kao i preživljavanje dojenčadi stoga ovisili o samoj dojilji.¹¹ Prema istraživanjima Marije Mogorović Crljenko, arhivska građa za istarsko područje ne donosi podatke o tome jesu li u doba koje je prethodilo ranomu novom vijeku pripadnice patricijskoga sloja unajmljivale dojilje ili, pak, k njima slale vlastitu dojenčad¹², no može se pretpostaviti da su u višim krugovima mala djeca preživljavala u višemu postotku upravo zbog boljih životnih i prehrambenih uvjeta.

U značajnome dijelu zapadne Europe u XIX. stoljeću vidljiv je pad opće stope mortaliteta, a time i novorođenčadi te male djece.¹³ Međutim, za razliku od većine tih zemalja, kao i onih na sjeveru kontinenta, u drugoj je polovini istoga stoljeća na Apeninskome poluotoku zabilježena mnogo niža stopa preživjele djece, navlastito u regijama njegova sjevernoga i središnjega dijela (Emilia, Marke, Umbria, Veneto). U Italiji je 1860-ih prije pete godine umrlo 47% djece, dok je u Francuskoj taj udio iznosio oko 30%, u Engleskoj nešto manje (oko 25%), a u Norveškoj i Švedskoj bio je dvostruko niži u odnosu na Italiju (20%).¹⁴ U *Ottocentu* stopa mortaliteta djece opada i u slovenskim župama – Črna na Koroškem, Pregrad (jugoistočna Slovenija) i Velenje. Prema podacima iz matičnih knjiga potonje, u samome Velenju udio smrt-

¹⁰ Gunnar THORDVALDSEN, „Was there a European breastfeeding pattern?“, *The History of the Family*, vol. 13, br. 3, 2008., str. 283. – 295.

¹¹ Zrinka NIKOLIĆ JAKUS, „Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, u: „*Filii, filiae...*“: položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 4. istarski povijesni biennale, ur. Marija Mogorović Crljenko, Poreč 2011., str. 98. – 99., 104., 107.

¹² Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena: položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2006., str. 79. – 80.

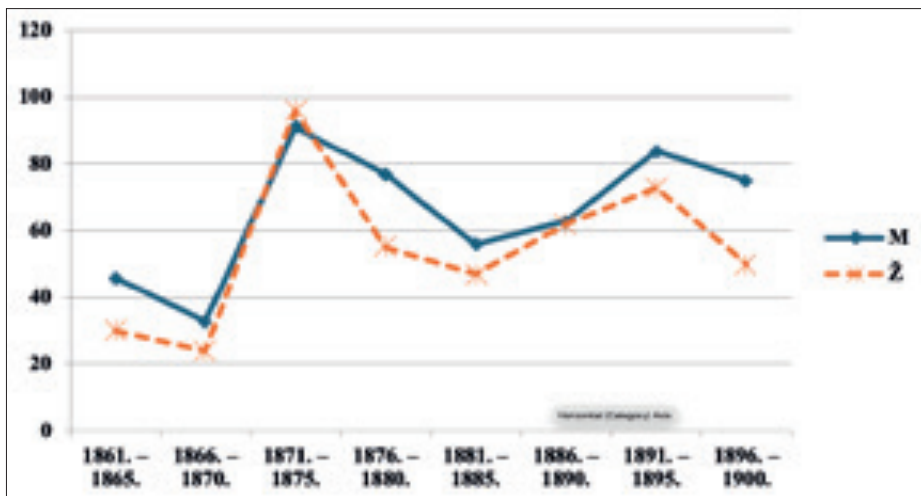
¹³ Alfred PERRENOUD, „Child mortality in francophone Europe: State of knowledge“, u: *Infant and child mortality in the past*, ur. Alain Bideau – Bertrand Desjardins – Hector Perez Brignoli (ur.), Oxford 1997., str. 28.

¹⁴ Lorenzo DEL PANTA, „Infant and early childhood mortality in Italy from the eighteenth to the twentieth century: long-term tendencies and regional differences“, u: *Infant and child mortality in the past*, nav. dj., str. 10. – 11.

nosti dojenčadi iznosio je 19,4%.¹⁵ Među pokrajinama Austrijskoga Carstva najveći je rizik umiranja tijekom prvoga mjeseca života 1854. razvidan u regiji Veneto, kao posljedica visoke razine zimske neonatalne smrtnosti, koja je ondje bila tri do četiri puta veća u odnosu na druga područja sa sličnim zimskim temperaturama.¹⁶ Prosječan je, pak, udio mortaliteta novorođenčadi u austrijskim pokrajinama krajem XIX. stoljeća iznosio 20%.¹⁷

III. Godišnje i sezonsko kretanje smrtnosti u Župi Barban

U istraženom je razdoblju u Župi Barban do prve godine života umrlo 962 djece, a s obzirom na spolnu strukturu, muška su djeca (54,57%) u većoj mjeri umirala od one ženske (45,43%) unutar prve godine života, što ne začuđuje zbog činjenice da su ženska djeca otpornija i vitalnija od muške. Pritom su najniže vrijednosti zabilježene u prvome razmotrenom desetogodišnjem razdoblju od 1861. do 1870., a najviše u ranim sedamdesetim i devedesetim godinama XIX. stoljeća (Grafikon 1.).

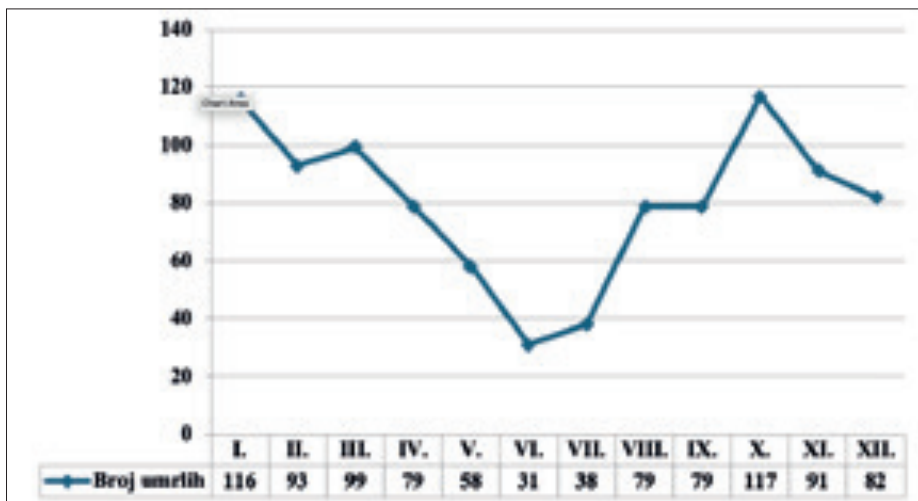
Grafikon 1. Kretanje broja umrle muške i ženske dojenčadi po petogodištima u Župi Barban (1861. – 1900.)¹⁸

¹⁵ Jože HUDALES, *Od zibeli do groba*, Ljubljana – Velenje 1997., str. 117. – 118., 163.

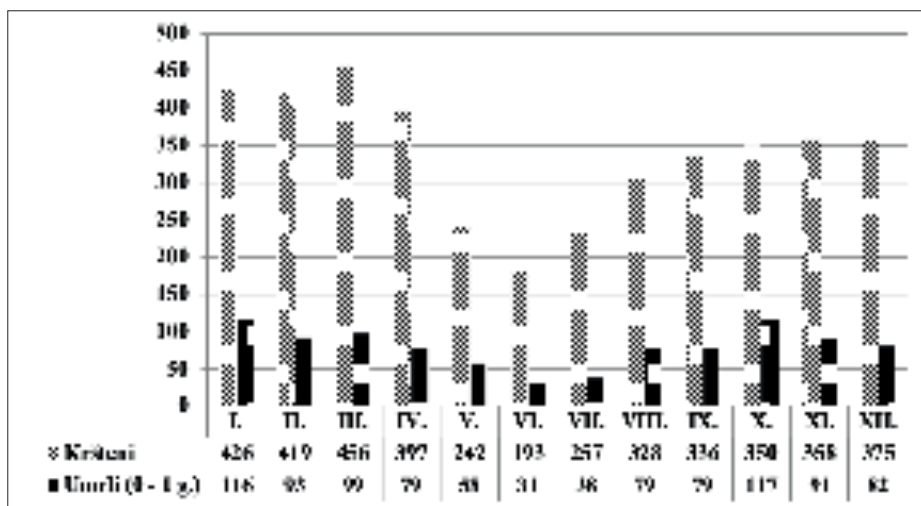
¹⁶ Gianpiero DALLA ZUANNA – Alessandro ROSINA, „An Analysis of Extremely High Nineteenth-Century Winter Neonatal Mortality in a Local Context of Northeastern Italy“, *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, vol. 27, br. 1, 2010., str. 38. – 42.

¹⁷ Jože HUDALES, *Od zibeli do groba*, nav. dj., str. 118.

¹⁸ Izvori: HR-DAPA, HR-DAPA-429, *MKU Barban 1843. – 1879.*; ŽUPNI URED BARBAN [dalje: ŽU BARBAN], *MKU Barban 1843. – 1879.*; MATIČNI URED PULA [dalje: MU PULA], *MKU Barban 1860. – 1916.*

Grafikon 2. Sezonsko kretanje broja umrle dojenčadi u Župi Barban (1861. – 1900.)¹⁹

Grafikon 3. Odnos ukupnoga broja krštene i umrle dojenčadi u Župi Barban (1861. – 1900.)²⁰

¹⁹ Izvori: HR-DAPA-429, *MKU Barban 1843. – 1879.*; ŽU BARBAN, *MKU Barban 1843. – 1879.*; MU PULA, *MKU Barban 1860. – 1916.*

²⁰ Izvori: isto.

Što se sezonskoga rasporeda tiče, kretanje smrtnosti novorođenčadi pokazuje podudarnost s kretanjem broja krštenih po mjesecima jer je visok postotak djece umro nedugo nakon poroda (Grafikon 2. i 3.). Maksimalne su vrijednosti i krštene i umrle novorođenčadi tako dosegnute u listopadu i u prvim mjesecima, a minimalne u lipnju i srpnju. Takvo je sezonsko kretanje smrtnosti razvidno i u Župi Savičenta u razdoblju od 1734. do 1813.²¹ te u labinskoj od 1861. do 1880.²²

IV. Usporedba s pojedinim istarskim i hrvatskim župama

Udio dojenčadi u ukupnome broju umrlih zauzima je u Župi Barban 25,94%.²³ Slične su vrijednosti razvidne u Vrsaru²⁴, dok je viša bila u gradskim sredinama poput Buzeta (27,53%)²⁵ i posebice Labina (33,5%)²⁶. U Kaštelu (Buje)²⁷ udio je iznosio gotovo 20%, dok je upola manji registriran u Savičenti²⁸ te daleko najmanji u Čepiću²⁹, gdje nije dosegao niti 9%. Međutim, mogući je uzrok ovakvim varijacijama nedosljednost duhovne osobe u upisivanju podataka o smrti dojenčadi, odnosno nebilježenje sve mrtvorodne djece ili one koja su umrla prije krštenja.

²¹ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života. Stanovništvo Savičente od početka 17. do početka 19. stoljeća*, Zagreb 2017., str. 212., Grafikon 32.

²² Samanta PARONIĆ, „Uzroci smrti u Župi Labin od 1861. do 1880.“, 2. *labinski kulturno-povijesni susreti. Zbornik radova s međunarodnoga znanstveno-stručnog skupa*, Labin 2020., str. 310.

²³ Prosječna stopa mortaliteta dojenčadi u Župi Barban u razdoblju 1815. – 1900. iznosila je visokih 220%. Usp. Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću. Demografska slika kroz prizmu matičnih knjiga*, Zagreb 2020., str. 198.

²⁴ Izračunato prema: Marino BUDICIN, „Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. XVIII, Trieste – Rovigno 1987. – 1988., str. 118.

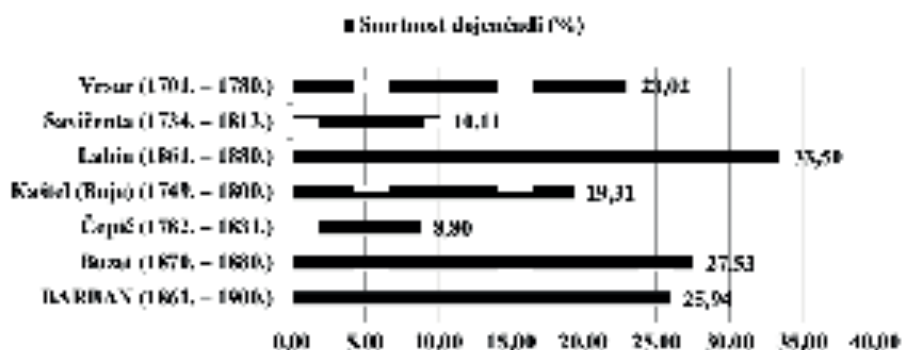
²⁵ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 131.

²⁶ Samanta PARONIĆ, „Uzroci smrti u Župi Labin od 1861. do 1880.“, nav. dj., str. 310.

²⁷ Izračunato prema: Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, br. 1, Zagreb 1994., str. 137. – 138.

²⁸ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.

²⁹ ISTA, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić (1782. – 1861.)“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 12, Pula 2014., str. 99.

Grafikon 4. Udio umrle dojenčadi u pojedinim istarskim župama (XVIII. – XIX. stoljeće)³⁰

Na području nekadašnje Dubrovačke Republike najviši udio smrtnosti u dojenačkoj dobi uočava se u ruralnim župama Blatu³¹, Pupnatu³² i Liscu³³, premašujući 30%. Dvostruko niže vrijednosti zabilježene su u pomorski orijentiranoj župi Viganj³⁴ – u kojoj je niža stopa nataliteta rezultirala smanjenjem stope umrle dojenčadi – potom u Dubrovniku³⁵ i Rogotinu³⁶ koji, u usporedbi s ruralnim sredinama

³⁰ Izvori: HR-DAPA-429, *MKU Barban 1843. – 1879.*; ŽU BARBAN, *MKU Barban 1843. – 1879.*; MU PULA, *MKU Barban 1860. – 1916.*; izračunato prema: Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 131.; Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtcice o stanovništvu Župe Čepić“, nav. dj., str. 99.; Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 137. – 138.; Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 95.; Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 100.; Marino BUDICIN, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 118.

³¹ Ivana LAZAREVIĆ – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 230.

³² Julijana ANTIĆ-BRAUTOVIĆ – Aleksandra PITEŠA-OREŠKOVIĆ – Jakov GELO, „Stanovništvo Pupnata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 258.

³³ Marija GJURAŠIĆ – Minela FULURIJA – Nenad VEKARIĆ, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 354.

³⁴ Izračunato prema: Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, sv. 1., Dubrovnik 1992., str. 96.

³⁵ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990., str. 90.

³⁶ Maja ŠUNJIĆ, „Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45., Zagreb – Dubrovnik 2007., str. 371.

kao što su pelješke Janjina i Ponikve³⁷, pokazuje upola manji udio smrtnosti. Među dalmatinskim se otocima najniže vrijednosti uočavaju na Malome i Velome Drveniku (15,1%)³⁸, dok se udio smrtnosti djece u dobi do jedne godine na Lopudu³⁹ i u mljetskim naseljima (Babino Polje⁴⁰ i Maranovići⁴¹) kretao između petine i četvrtine, a najviši je, pak, zabilježen na Murteru (Betina)⁴², dosežući gotovo 30%.

Udio jednak ovomu potonjemu uočljiv je u prvoj polovini XIX. stoljeća na tlu sjeverozapadne Hrvatske u Zagrebu⁴³, dok najniži bilježe Samobor⁴⁴ i Brdovec⁴⁵ (oko 17%). U Varaždinu je, pak, potvrđena malo viša razina smrtnosti: u periodu od 1771. do 1857. dojenčad je činila gotovo četvrtinu umrlih.⁴⁶ Najviše vrijednosti na državnoj razini – iznad 40% – zamjećuju se u ludbreškoj, kuzminečkoj i križevačkoj župi, a k tomu se u posljednjoj uočavaju i najveće distinkcije između gradske (31,3%) i seoske sredine (48,5%).⁴⁷ Vrlo visok udio mortaliteta najmlađe dobne skupine, koji zauzima gotovo trećinu, bilježi i slavonska župa Donji Miholjac⁴⁸, iskazujući tipično predtranzicijsko obilježje, koje je potvrđeno i na temelju ranije opisanih demografskih poka-

³⁷ Izračunato prema: Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990., str. 95.

³⁸ Izračunato prema: Mladen ANDREIS, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 40, Zadar 1998., str. 276.

³⁹ Aida CVJETKOVIĆ – Dubravka MEHAKOVIĆ – Jakov GELO, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 328.

⁴⁰ Neda MIHOVIĆ – Kristina PULJIZEVIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 280.

⁴¹ Silvija BATOŠ – Jasenka MASLEK – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870-1880): razdoblje demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 303.

⁴² Frane ČIZMIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Prve naznake demografske tranzicije: stanovništvo Betine (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 160.

⁴³ Izračunato prema: Stjepan KRIVOŠIĆ, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb 1981., str. 110.

⁴⁴ Tihana LUETIĆ, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora od kraja 18. stoljeća do 1857. godine“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 21, Zagreb 2004., str. 228.

⁴⁵ Ante GABRIČEVIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 181. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb 1984., str. 258.

⁴⁶ ISTI, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Varaždin 2002., str. 207.

⁴⁷ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991., str. 62.

⁴⁸ Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 105.

zatelja. Iznenadujuće su, pak, vrijednosti, koje su se u tadašnjosti nalazile ispod hrvatskoga prosjeka, potvrđene u drugoj istočnohrvatskoj župi – Drenovcima (19,45%). Dobiven je postotak tim više neočekivan s obzirom na karakteristike koje ukazuju na predtranzicijsku fazu, poput niske doživljene dobi i drugih ranije spominjanih. Pri sagledavanju uzroka takve stope mortaliteta, prema Tamari Alebić, Ireni Ipšić i Boženi Vranješ-Šoljan, možemo govoriti samo o pretpostavkama: ili je bila riječ o nesustavnome bilježenju upisa umrle netom rođene djece ili se, pak, smanjenje udjela umrle dojenčadi može objasniti stanovitim poboljšanjem zdravstvenih i higijenskih uvjeta „u naselju ‘u usponu’ (ono se razvija znatno iznad graničarskog prosjeka)“.⁴⁹

V. Uzroci smrti dojenčadi

Dekretom od 24. listopada 1788., koji čini dopunu Patentu cara Josipa II. o vođenju matičnih knjiga po rubrikama, određeno je uvođenje rubrike o bolesti, odnosno uzroku smrti.⁵⁰ To je vrijedilo za područje Istre koje se nalazilo pod austrijskom vlašću, dok je u mletačkome dijelu, koji je pod habsburšku krunu potpao tek nešto kasnije, rubrika o uzroku smrti uvedena 1815., a u nekim župama i nekoliko godina poslije.⁵¹

Prilikom upisivanja podataka o pokojniku duhovna je osoba uzrok smrti zapisivala na osnovi liječničke potvrde, no budući da liječnik nije bio uvijek dostupan, nerijetko je to činila na temelju vlastite procjene ili obavijesti dobivenih od najbližih članova pokojnikove obitelji, stoga brojne dijagnoze ukazuju na nepoznavanje bolesti te na navođenje tek pojedinih njihovih naznaka. Prvi Popis naziva bolesti, raznih zanimanja i osoba te umijeća i obrta za upotrebu pri upisu u župne knjige tiskan je 1863.⁵² na talijansko-latinskome i njemačko-latinskome jeziku, a otada dijagnoze postaju preciznije te je olakšano praćenje zdravstvenoga stanja, iako je tumačenje ondašnjega nazivlja s današnjega aspekta otežano jer se neke bolesti, koje su bile zagonetne i samim liječnicima unatoč njihovoj stručnosti, ne mogu identificirati i interpretirati na temelju tadašnjih višeznačnih opisa.

⁴⁹ Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., nav. dj., str. 80. – 81.

⁵⁰ Dražen VLAHOV, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2. – 3., nav. dj., str. 280.

⁵¹ Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11. – 13., Pazin 2008., str. 14. Zanimljivo je spomenuti da u Rovinju, pak, podatke o uzrocima smrti nalazimo već 1716. Vidjeti: Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ, „Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41. – 42., Rijeka 2000., str. 355.

⁵² *Index denominationum morborum diversarum conditionum et personarum, artium atque opificiorum ad usum inscriptionis in libros parochiales*, Tergesti 1863.

U barbanskim maticama umrlih uzroci smrti počinju se zapisivati od 30. listopada 1815. Budući da je kvaliteta života umnogome ovisila o dostupnoj količini hrane, radnome opterećenju, zdravstvenim, ali i uvjetima stanovanja, uzroci smrti bili su djelomice posljedica socijalnih prilika u kojima je osoba živjela. Najveći broj dojenčadi umirao je od oslabljenosti ili iscrpljenosti organizma. Potom slijede groznice, bolesti dišnog sustava i zarazne bolesti, među kojima su najviši udio zauzimali dizenterija i šarlah. Sljedeće skupine najčešćih uzroka smrti čine bolesti koštano-mišićnog sustava i gastrointestinalne bolesti.

U posebnu kategoriju uzroka smrti spadaju komplikacije do kojih je dolazilo tijekom poroda ili babinja pa je odlučujuću važnost i za majčin i za djetetov život nerijetko imala stručnost primalja. Dojenčad je umirala i zbog nedovoljne razvijenosti – vjerojatno kao posljedica preuranjenog poroda – te kongenitalnih anomalija. U manjem su broju umirala od bolesti mozga i živčanog sustava, kožnih i metaboličkih bolesti. Zabilježen je tek pokoji slučaj opekline, upala i tumora, pa čak i jedan zapis ubojstva. Katkad se u rubriku upisivalo i više uzroka smrti. U nerazvrstanu skupinu ulaze oni uzroci smrti koji nisu pobliže određeni, a radi se najčešće o vrlo općenitim simptomima čije je značenje nejasno.

UZROK SMRTI	BROJ UMRLIH	UZROK SMRTI	BROJ UMRLIH
Oslabljenost / iscrpljenost organizma	505	Ostale/nerazvrstane bolesti	4
Groznice	111	Opeklina	2
Bolesti dišnog sustava	79	Upale	2
Zarazne bolesti	78	Tumori	1
Bolesti koštano-mišićnog sustava	44	Ubojstvo	1
Gastrointestinalne bolesti	34	Bolesti koštano-mišićnog sustava i gastrointestinalne bolesti	1
(Poslije)porođajne komplikacije	29	Oslabljenost/iscrpljenost organizma i metaboličke bolesti	1
Bolesti mozga i živčanog sustava	8	Groznice i zarazne bolesti	1
Kožne bolesti	5	Nepoznato	53
Metaboličke bolesti	4		

Tablica 1. Uzroci smrti dojenčadi u Župi Barban (1861. – 1900.)⁵³

⁵³ Izvori: HR-DAPA-429, MKU Barban 1843. – 1879.; ŽU BARBAN, MKU Barban 1843. – 1879.; MU PULA, MKU Barban 1860. – 1916.

VI. Zaključak

Na razinu smrtnosti dojenčadi utjecale su prirodno-geografske posebnosti kraja, socioekonomski čimbenici, zdravstveno-higijenski i klimatski uvjeti. U barbanskoj su župi u najranijoj dobi u većoj mjeri umirala muška djeca. Dominirao je model sezonskoga rasporeda smrtnosti u kojemu su najviše vrijednosti dosegnute u zimskome siječnju (i u listopadu), a najniže u ljetnim mjesecima. Ljetni minimum potvrđen je i u drugim istarskim župama za koje su provedena povijesnodemografska istraživanja, no u vezi s maksimumom uočavaju se međulokalne različitosti, pri čemu su više razine smrtnosti u većini drugih župa zabilježene u drugome dijelu godine.

S obzirom na činjenicu da se u matične knjige upisivao uzrok smrti, na osnovi dijagnoza doznajemo kakvo je bilo tadašnje zdravstveno stanje. No, neophodno je istaknuti da su se u većemu broju slučajeva navodili tek simptomi. Dojenčad na Barbanštini u najvećemu broju umirala su od oslabljenosti organizma, a među sljedećim skupinama najčešćih uzroka bili su razni oblici groznica, respiratorne te zarazne bolesti.

U matičnim knjigama umrlih pronalaze se nedostaci poput mogućeg neupisivanja sve djece umrle u ranoj dobi, navođenja približne dobi umrlih i nepreciznih uzroka smrti. Međutim, unatoč potrebnoj dozi opreza, podaci iz korištenih izvora omogućuju razmatranje višebrojnih čimbenika koji su utjecali na razinu smrtnosti te su pokazateljem društveno-gospodarskoga razvoja i zdravstveno-higijenskih uvjeta lokalne zajednice. Njihovom analizom i interpretacijom stvaraju se preduvjeti za oblikovanje potpunije slike o dubokim promjenama koje su imale odjeka u mnogo većim razmjerima, izvan granica barbanske župe.

Mortalitas infantium.**La mortalità infantile nella Parrocchia di Barbana
nella seconda metà dell'Ottocento****Riassunto**

L'articolo si concentra sull'analisi dei dati annotati nei registri parrocchiali dei morti nella Parrocchia di Barbana della seconda metà del XIX secolo. Come importante indicatore dello sviluppo socio-economico e delle condizioni igienico-sanitarie della comunità locale vengono analizzati la mortalità infantile, la distribuzione annuale e stagionale dei neonati morti in relazione all'età e al sesso, nonché le cause di morte. Il tasso di mortalità stagionale è stato influenzato dalle caratteristiche fisiche e ambientali, dai processi storico-sociali, inoltre dalle condizioni economiche, sanitarie e climatiche. L'aumento più notevole è stato raggiunto in gennaio e ottobre, mentre i valori minimi vengono registrati in giugno e luglio. Nei registri parrocchiali dei morti si trovano alcune carenze, come la mancata iscrizione di tutti i bambini morti e dell'età approssimativa. Oltre le varie malattie, sono state registrate le cause di morte che non sono chiaramente definite, ma le quali indicano i sintomi generali. I neonati della Parrocchia di Barbana nella maggior parte morirono per indebolimento dell'organismo, e tra i seguenti gruppi le cause più comuni erano varie forme di febbre, malattie respiratorie e infettive. Alla fine, attraverso l'applicazione di un approccio comparativo, le conclusioni si confrontano con i risultati di lavori storico-demografici sulle singole parrocchie istriane e croate.

RITMOVI VJENČANJA NA BARBANŠTINI IZMEĐU 1877. I 1887.¹

dr. sc. Marko Jelenić
Osnovna škola Petra Studenca Kanfanar
Udruga Dvegrajci
email: jelenic_marko@yahoo.com

Izvorni znanstveni članak

U radu se donose podatci o ženidbenim strategijama i ritmovima ženidbe na području Župe sv. Nikole u Barbanu, u razdoblju između 1877. i 1887., prema matičnoj knjizi vjenčanih, koja se vodila za razdoblje od 1860. do 1920. Rad analizira broj vjenčanih parova, mjesečnu raspodjelu, svjedoke te njihova zanimanja. Iznose se i podatci o znamenitim svjedocima. Iz rada na izvorima vidljiv je ruralni mikrosvijet Barbana i društvena struktura mladenaca.

Ključne riječi: Barban, vjenčanje, svjedoci

Parole chiave: Barbana, matrimonio, testimoni

I. Uvodna razmatranja

Matične knjige, koje su se sustavnije počele voditi nakon Tridentskog koncila, vrlo su vrijedan i neizostavan povijesni izvor kada je riječ o proučavanju ritmova vjenčanja.² Odlukama Koncila propisano je da je župnik nakon izvršenja obreda dužan brak upisati u matičnu knjigu vjenčanih.³ Župnici su se ove odredbe revno držali, što

¹ Rad je nastao u sklopu projekta Filozofskog fakulteta u Puli „Istra i Kvarner u doba Venecije i Austrije: mikropovijesne teme“ (šifra: ffpu-4-2023-5, voditelj projekta: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša).

² Slaven BERTOŠA, „Matične knjige kao vrelo demografske, etničke, društvene i gospodarske povijesti Pule (1613.-1815.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1/33, Zagreb 2001., str. 175.-180.; Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11. – 13., Pazin 2008., str. 11.-28.; Dražen VLAHOV, „Matične knjige u povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2. – 3., Pazin 1992./1993., str. 277.-309.; Slaven BERTOŠA, „I libri parrocchiali della città di Pola: problematiche, metodologie, approcci“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XLVI, Rovigno 2016., str. 389.-413.

³ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Druga strana braka: nasilje i ilegitalnost u (izvan)*

nam danas omogućuje uvid u ritmove vjenčanja. U uvodu vrijedi napomenuti i da je nakon Napoleonova pada austrijska vlada za Istru uvela austrijsko zakonodavstvo o matičnim knjigama.⁴

Unutar suvremene povijesne znanosti analiza demografskih kretanja i parametara poput nupcijeliteta nezamisliva je bez minuciozne analize matičnih knjiga. Praksa upisivanja vjenčanja se na području Župe Barban redovito vodila, tako da se ritmovi vjenčanja mogu pratiti bez poteškoća izazvanih manjkom podataka u izvorima.

U središtu analize ovoga članka nalazi se matična knjiga vjenčanih Župe sv. Nikole u Barbanu, koja se vodila za razdoblje od 1860. do 1920., a dobro je očuvana. Sama matična knjiga čuva se u Matičnom uredu u Puli, dok je njezina digitalna kopija pohranjena u zbirci dvd-a Državnog arhiva u Pazinu. Zapisi su čitljivi, pisani talijanskim jezikom, iako je kod mnogih prezimena vidljiv nastavak na -ić. Dakle imena su se zapisivala u talijaniziranom obliku, dok su prezimena u nekim slučajevima u hrvatskom obliku. Matična knjiga donosi rubrike vezane uz ime i prezime mladenaca, njihovu dob, spol, mjesto iz kojeg su potjecali te kućni broj, kao i datum kada je izvršen obred vjenčanja. Nakon podataka o mladencima slijede podatci o roditeljima te svjedocima, a na kraju i podatak o svećeniku koji je upisao čin vjenčanja u matičnu knjigu.

Upise u matičnu knjigu je najvećim dijelom upisivao svećenik i kanonik Mihael Semelić. Uz njega upisano je još nekoliko klerika barbanske župe, ali i kapelan Ivan Velnić, uz upis kako mu je dozvolu za sklapanje braka dao svećenik Semelić.⁵

II. Godišnji broj vjenčanih i mjesečna raspodjela vjenčanja

Matična knjiga vjenčanih Župe sv. Nikole u Barbanu donosi kronološki popis vjenčanih parova, raspodijeljenih po danima, mjesecima i godinama.⁶ Broj vjenčanja varirao je prema mjesecima i godinama. U nastavku teksta donosimo broj vjenčanih u Župi Barban za svaku godinu zasebno. Iz zapisa u matičnoj knjizi vidljivo je da su 1877. zabilježena 22 vjenčanja. Iduće je 1878. zabilježeno 31 vjenčanje, a 1879. njih 19. Godine 1880. upisana su 32 para koja su ušla u brak, da bi tijekom 1881. u brak ušla

bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća, Zagreb 2012., str. 75.-78.

⁴ Ivana BURIĆ - Edi MODRINIĆ, *Analitički inventar Zbirka matičnih knjiga*, Zadar 2014., str. 2.-5. (<https://www.dazd.hr/attachment/preview/5c657ccce4766/dazd-378-zbirka-maticnih-knjiga.pdf>, pristupljeno 22. rujna 2020.).

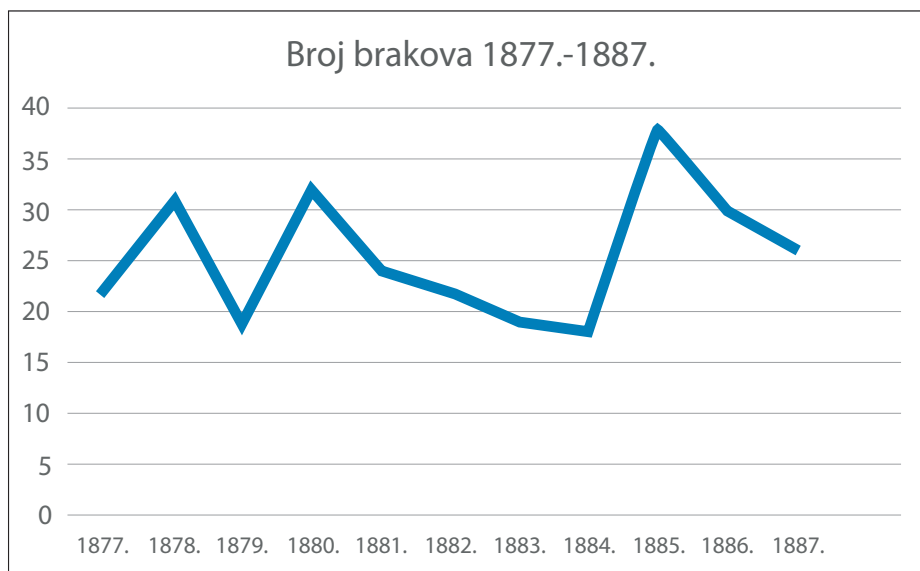
⁵ *De licentia parrochi*; HR-DAPa, *Matična knjiga vjenčanih 1860.-1920.*, list 77.

⁶ Broj vjenčanih po godinama donosi i Samanta Paronić u tekstu svoje disertacije. Samanta PARONIĆ, *Demografska slika Župe Barban u XIX. stoljeću kroz prizmu matičnih knjiga*, Zagreb 2018., str. 121.-122.

24 para. Godine 1882. zabilježena su 22 para koja su stupila u brak, a 1883. njih 19. Godine 1884. u brak je ušlo 18, a 1885. 38 parova. Nešto manji broj brakova sklopljen je 1886., kada ih je upisano 30, te 1887. kada ih je upisano 26. Dakle, u istraženom jedanaestogodišnjem razdoblju, na području Župe Barban sklopljeno je 281 vjenčanje.

Ukoliko zbrojimo brakove sklopljene svake od navedenih godina i podijelimo ih s razdobljem od 11 godina, dobivamo prosječan broj sklopljenih brakova u istraženom razdoblju, koji je iznosio 25,54 brakova po godini. Ipak, prosječan broj vjenčanja samo je statistički pokazatelj te se sagledavajući samo njega teško mogu uočiti mikro-razine kretanja ritmova nupcijeliteta. U stvarnosti broj sklopljenih brakova varirao je iz godine u godinu te ovisio o mnogim čimbenicima.

Pomnijom analizom raspodjele sklapanja brakova po godinama dolazimo do egzaktnijih podataka. Najmanji broj vjenčanja zabilježen je 1884., kada je u brak ušlo 18 parova. Najveći broj sklopljenih brakova u istraženom razdoblju vidljiv je 1885., kada je u brak ušlo 38 parova. Upravo je na ovom primjeru vidljivo kako često nakon godina sa smanjenim brojem vjenčanja, u idućim godinama njihov broj raste.

Grafikon 1. Broj vjenčanih u Župi Barban od 1877. do 1887.

Prema metodološkom pristupu koji zagovara talijanski demograf Massimo Livi Bacci, broj od sedam do osam sklopljenih brakova na tisuću stanovnika u jednoj

godini normalna je vrijednost.⁷ Barban je prema popisu stanovništva iz 1880., koji je obavljen na polovici razdoblja koje se razmatra, imao 2771 stanovnika.⁸

Tijekom razdoblja koje se razmatra, sklopljeno je, kako je već rečeno, sveukupno 281 vjenčanje, što znači da je prosječan broj vjenčanja na godinu bio 25,54. Računajući prema Livi Baccijevoj metodi, vidljivo je da je broj od sedam do osam vjenčanja na tisuću stanovnika u našem slučaju zadovoljen. Čak i ako uzmemo u obzir da je 1884. sklopljeno „samo“ 18 brakova, ispada da i te godine broj sklopljenih brakova odgovara onome što je Livi Bacci odredio kao uobičajenu vrijednost. Iz svega navedenog vidljivo je da ritmovi vjenčanja ne pokazuju nikakve anomalije ili vrijednosti koje bi ukazivale na smanjen broj brakova u bilo kojem trenutku tijekom istraženog razdoblja. Dakako da je tijekom jedanaestogodišnjeg razmaka koji dijeli 1877. i 1887., broj stanovnika Župe Barban varirao iz godine u godinu. Ipak te varijacije nisu zasigurno mogle biti drastične, tako da nam podatak o broju stanovnika može biti referentan.

Zanimljivi su i podatci o mjesečnoj raspodjeli vjenčanja. Naime, na mjesečnu raspodjelu vjenčanja utjecali su mnogi čimbenici, od kojih valja naglasiti radove u polju, vjerska i korizmena razdoblja, osim već spomenutog naglog povećanja smrtnosti. Uobičajeno se manji broj vjenčanja zapaža u mjesecima u kojima su obimniji bili radovi na polju, a jednako tako u pravilu se nije sklapalo brakove u vrijeme korizme i adventa.⁹

U barbanskom slučaju vidljivo je da je u istraženom jedanaestogodišnjem razdoblju najveći broj vjenčanja zabilježen tijekom mjeseca veljače, s 67 upisa, te mjeseca studenog sa 72 upisa. Dakle, u ta dva mjeseca sklopljena je gotovo polovica brakova u istraženom razdoblju. Kako je barbansko stanovništvo bilo izrazito agrarnog karaktera, vjenčanja u tim mjesecima bila su najbolja opcija jer nije bilo puno radova u polju. Najmanji broj vjenčanja zabilježen je u ožujku (11 vjenčanja), travnju (5 vjenčanja) i prosincu (2 vjenčanja). Spomenuti mjeseci s najmanjim brojem vjenčanja su mjeseci u kojima postoji obimnija potreba za radom u polju (ožujak i travanj), a jednako tako vrijeme je to korizme i adventa (ožujak, travanj i prosinac). Takvi trendovi poklapaju se s onima diljem Europe, gdje su veljača, svibanj, lipanj, srpanj i kolovoz bili mjeseci u kojima se sklapao najveći broj brakova.¹⁰

⁷ Miroslav BERTOŠA, „Treći jahač apokalipse. Istra u doba gladi i tifusa (1815 – 1818)“, u: *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002., str. 87.

⁸ Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., <https://web.dzs.hr/Hrv/DBHomePages/Naselja%20i%20stanovnistvo%20Republike%20Hrvatske/Naselja%20i%20stanovnistvo%20Republike%20Hrvatske.htm>, pristupljeno 14. studenoga 2024.).

⁹ Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000., str. 84.

¹⁰ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991.

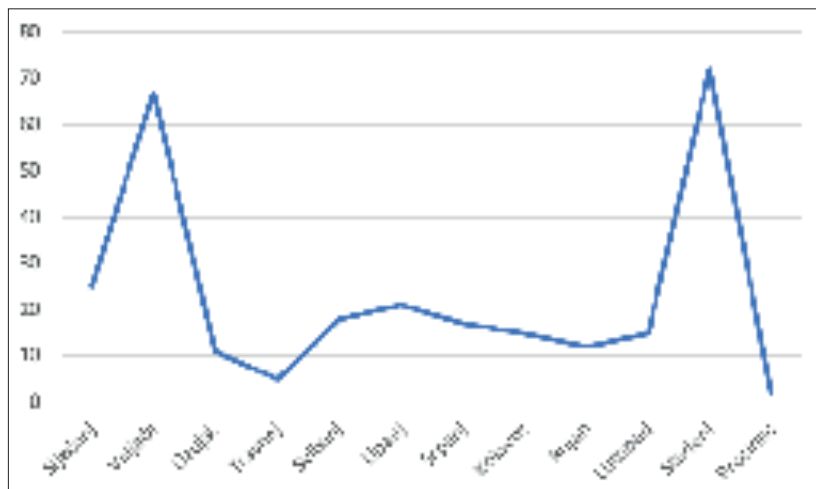
Pregledavajući tablicu koja slijedi vidljivo je da se određenih godina tijekom nekih mjeseci nije sklopio niti jedan brak. Primjerice brakova nije bilo u travnju 1877., 1878., 1881., 1882., 1884., 1886. i 1887. Isto tako niti jedan brak nije sklopljen u prosincu 1877., 1878., 1879., 1881., 1882., 1883., 1884., 1885., 1886. i 1887. S druge strane, jako velik broj brakova sklopljen je u veljači 1881. i 1884. (po 14) te studenom 1885. (14).

Mjesec	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	ukupno
Siječanj	1	3		4	2		10
Veljača	2	2	7	6	14	6	37
Ožujak	3	4			1		8
Travanj			1	2			3
Svibanj		3	2	1	1	4	11
Lipanj		2	1	3	1	1	7
Srpanj		1	3	2	2		8
Kolovoz	2	1		2		2	7
Rujan	1	4	1	1			7
Listopad	2		1		2	2	7
Studen	11	12	4	9	2	8	44
Prosinac				2			2

Mjesec	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	
Siječanj	4	2	7		2	15
Veljača	5	14		6	5	30
Ožujak				3		3
Travanj	1		1			2
Svibanj			4	2	1	7
Lipanj	2		5	3	4	14
Srpanj	1		3	2	1	7
Kolovoz	1			5	2	8
Rujan			2	1	2	5
Listopad	2		1	3	2	8
Studen	3		14	4	7	28
Prosinac						

Tablica 1. Mjesečna distribucija vjenčanja u Župi Barban (1877. -1887.)

Mjesečna raspodjela pokazuje kako je tijekom istraženog razdoblja broj brakova varirao iz mjeseca u mjesec. Na sveukupnoj razini, tijekom svih godina u siječnju je sklopljeno 25, veljači 67, ožujku 11, travnju pet, svibnju 18, lipnju 21, srpnju 17, kolovozu 15, rujnu 12, listopadu 15, studenom 72, a u prosincu 2 vjenčanja.

Grafikon 2. Broj vjenčanih u Župi Barban po mjesecima (1877. 1887.)

III. Zanimanja svjedoka i mladenaca

Uz imena i prezimena mladenaca i svjedoka te njihovu dob i podrijetlo, u matičnu su knjigu upisani i podatci o njihovim zanimanjima. Shodno agrarnom karakteru čitave župe, najveći broj mladenaca i svjedoka pripadao je skupini poljoprivrednika (*villico / villica / agriculus / agricola*). Uz njih, kao i kod mladenaca, spominju se i ostala zanimanja kao: krojač (*sartor*), prezbiter (*presbiter*), postolar (*caligarius*), građanin (*civilis*), svećenik (*sacerdos*), posjednik (*possidens*), kovač (*faber*) i drugi.

Svjedoci su najčešće potjecali iz istog sela kao i mladenci, iako ima iznimaka, a često su bili boljeg ili istog ekonomskog / društvenog statusa od mladenaca. Svakom vjenčanju nazočilo je po dvoje svjedoka. Kako se neki svjedoci pojavljuju više puta, vjerojatno se radilo o donekle profesionaliziranim svjedocima, ne toliko o osobnom izboru mladenaca. Slično je zabilježeno u Francuskoj, ali i drugim istarskim župama.¹¹ No, pojava profesionaliziranih svjedoka puno je manja nego početkom XIX. stoljeća.

Na stranicama matične knjige vjenčanih zabilježen je i određen broj znamenitijih svjedoka, odnosno svjedoka višeg društvenog statusa.

¹¹ Danijela DOBLANOVIĆ - Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, „Kumovi na krštenju i svjedoci na vjenčanju u Istri od 15. do 17. stoljeća“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, vol. 56, br. 2, Dubrovnik 2018., str. 431.

IV. Razlika u godinama, maloljetnički brakovi i brakovi u starijoj dobi

Praćenje dobi u kojoj se ulazilo u brak omogućuje i sagledavanje općenitih demografskih trendova. Nenad Vekarić sa suradnicima predlaže model prema kojem se u razdobljima kriza ženidbena dob najčešće snižavala. Suprotan trend povećanja dobi prilikom ulaska u brak ukazuje na pozitivne demografske trendove.¹² Na području Župe Barban prosječna dob ulaska u brak varirala je između 20 i 26 godina. Iako je najveći dio mladenaca bio unutar spomenute dobi, stranice matične knjige vjenčanih bilježe i vjenčanja u mlađoj, ali i starijoj dobi.

Predindustrijska društva Europe jako su ovisila o radnoj snazi svakog člana obitelji, stoga je prethodni gubitak jednog člana mogao značiti smanjenu proizvodnju hrane. Bilo je stoga važno ponovno ući u brak, kako bi se prehranilo obitelj i nastavilo sa svakodnevnim aktivnostima. Iz tog razloga vrlo su se često ženili naizgled nespojivi supružnici, između kojih je ponekad bila i znatna razlika u godinama. Takav je i sljedeći primjer. Dana 21. kolovoza 1877. Mateo Rode iz Galižane, u dobi od 39 godina, oženio je Luciju Zulijan, koja je u trenutku sklapanja braka imala 23 godine.¹³ U ovom slučaju radi se o znatnoj razlici u godinama mladenaca, koja iznosi čak 16 godina.

No nisu se vjenčavali samo parovi u kojima je muškarac bio stariji od žene. U određenim slučajevima mladenka je bila starija od svojega muža. Tako je dana 10. veljače 1877. Toma Perhat u dobi od 28 godine oženio Mariju Perhat u dobi od 42 godine¹⁴. I ovdje se radilo o znatnoj razlici u godinama jer je mladenka bila 14 godina starija.

Iako su navedena dva ekstremnija slučaja ulaska u brak s velikom razlikom u godinama, u najvećem se broju slučajeva ipak radilo o manjoj razlici u godinama.

Zbog potrebe za održavanjem obitelji u brak su ponekad ulazili i maloljetnici. Na stranicama istražene matične knjige zabilježen je svega nekoliko takvih slučajeva, jedan od kojih se donosi u nastavku. Dana 26. studenog 1879. Grgur Zulijan u dobi od 26 godina oženio je Anu Ruba u dobi od 14 godina.¹⁵ U ovom slučaju je Ani dozvolu za brak morao dati član obitelji jer je u trenutku sklapanja braka bila još uvijek maloljetna.

Iako je kod najvećeg broja sklopljenih brakova prosječna dob ulaska u brak bila između 20 i 26 godina, neki su parovi brak sklapali i u starijoj dobi. Najčešće se radilo o udovicama i udovcima koji su u starijoj dobi sklapali drugi brak. Tako je Grgur Kostešić u dobi od 64 godine 2. rujna 1878. oženio Ivanu Rajković u dobi od 49 godina.¹⁶ Ovo je slučaj kada su oboje mladenaca bili starije životne dobi, a usto je i razlika u njihovim godinama bila izraženija. Naime, Grgur je od Ivane bio stariji 15 godina. Brakovi u starijoj dobi ipak nisu bili prečest slučaj.

¹² Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj.

¹³ HR-DAPa, *Matična knjiga vjenčanih 1860.-1920.*, list 66.

¹⁴ Isto, list 65.

¹⁵ Isto, list 70.

¹⁶ Isto, list 68.

V. Mladenci iz drugih župa

Najveći broj brakova u istraženom razdoblju sklapao se između ljudi koji su živjeli u istom naselju, a ponekad i iz naselja unutar iste župe. Iako su se na području Župe Barban najčešće vjenčavali ljudi koji su župi i pripadali, zabilježen je određen broj slučajeva mladenaca koji su potjecali iz drugih župa. Najčešće se u ovom slučaju radilo o mladencima iz susjednih župa, a ponekad, iako rjeđe, iz onih udaljenijih. Također, u većini slučajeva barem jedan od dvoje mladenaca potjecao je iz Župe Barban, dok je drugi dolazio iz druge župe. Zabilježeni su tako slučajevi vjenčanja ljudi koji su potjecali iz Žminja, Krnice, Prodola, Čepića, Filipane, Divšića, Marčane i Lobarike.

Upravo jedan takav primjer je Antonio Radolović iz Marčane, koji je u dobi od 25 godina, 5. studenog 1887., oženio Eufemiju Glavaš iz Bičići.¹⁷

VI. Prezimena i imena

Na stranicama matične knjige vjenčanih zabilježena su prezimena koja ukazuju da se kontinuitet života istih obitelji održao od kraja XIX. stoljeća pa do danas. Najčešća prezimena koja se spominju su: Kontošić, Vale, Perčić, Dobran, Perhat, Premate, Bulić, Žudih, Kolić i mnoga druga. Isto tako, imena su tipična za ovaj kraj. Tako su kod muškaraca najčešće prisutna Ivan, Grgur, Martin, a kod žena Ivana i Marija.

VII. Zaključak

Kretanje ritmova vjenčanja omogućuje nam sagledavanje mnogih demografskih parametara Župe Barban u jedanaestogodišnjem razdoblju koje dijeli 1877. i 1887. U istraženom razdoblju najmanje vjenčanih zabilježeno je 1884., kada je u brak ušlo 18 parova. Najveći broj vjenčanja zabilježen je 1885., kada ih je upisano 38. Sveukupno je u istraženom razdoblju u brak ušlo 281 parova, odnosno njih 25,54 godišnje. Onodobni Barbanci su se ženili najviše unutar sela ili župe, iako je zabilježeno nekoliko slučajeva kada je jedan od mladenaca potjecao iz drugih župa, najčešće susjednih. Vjenčavali su se ljudi iste društvene provenijencije, a osobito je izražena sezonalnost vezana uz sklapanje brakova. U vrijeme kada nije bilo adventa, korizme ni obimnijih radova na polju, i to u veljači i studenom, zabilježen je najveći broj brakova. Zbog potrebe za održanjem obitelji zabilježena su vjenčanja maloljetnika, kao i ljudi starije dobi. Jednako tako zabilježeni su i slučajevi velike razlike u dobi između mladenaca.

¹⁷ Isto, list 87.

Il ritmo delle nozze a Barbana dal 1877 al 1887

Riassunto

L'analisi dei ritmi nuziali permette di considerare molti parametri demografici della Parrocchia di Barbana nel periodo di undici anni che divide il 1877 e il 1887. Nel periodo in analisi il numero minore di sposati è stato registrato nel 1884, quando in matrimonio entrarono 18 coppie. D'altra parte, il maggior numero di matrimoni è registrato nel 1885, quando si unirono in matrimonio 38 coppie. Secondo i dati rilevati dal registro, a Barbana le nozze si concludevano principalmente all'interno del villaggio, o della parrocchia, anche se sono stati registrati casi dove gli sposi provenivano da altre parrocchie, perlopiù dalle parrocchie vicine. Nella maggioranza dei casi le persone che andavano a sposarsi erano della stessa provenienza sociale. Per via della vocazione agricola della popolazione della parrocchia, la stagionalità associata al matrimonio era particolarmente pronunciata. In periodi di Avvento, Quaresima o in quelli quando erano presenti ampi lavori nei campi, il numero di nozze diminuiva. Negli altri mesi, e specialmente a febbraio e novembre, si registrava il maggior numero di matrimoni. Per la necessità di sostenere la famiglia, sono stati registrati matrimoni di minorenni, oltre che matrimoni di persone di terza età. Sono stati segnalati anche casi di grandi differenze di età tra gli sposi.

NEKROLOZI BARBANSKIH ŽUPNIKA (KRAJ XIX. I PRVA POLOVINA XX. STOLJEĆA)

Svjetlana Milotić, prof.
OŠ Juršići
OŠ Jure Filipovića Barban
Barban 150, 52207 Barban
e-mail: svjetlana.milotic@gmail.com

Stručni članak

Pretražujući virtualnu čitaonicu starih novina, pronađeni su zanimljivi nekrolozi posvećeni znamenitim barbanskim župnicima, redom neumornim borcima za napredak župe koja im je povjerena na upravljanje. Njihov iznenadni odlazak s ovoga svijeta ostavio je duboke uspomene i trag u sjećanjima barbanskoga puka.

Ključne riječi: Barban, župnik, nekrolog

Keywords: Barban, pastor / priest, obituary

I. Virtualna čitaonica

Projektom „Istarske novine online“ / „Istrian Newspapers Online“ (INO) ostvarena je virtualna čitaonica starih novina koje su se tiskale u Istri u drugoj polovini XIX. i prvoj polovini XX. stoljeća. Putem ovih mrežnih stranica svim zainteresiranim omogućeno je da putem interneta listaju i čitaju stara izdanja novina.¹

II. Nekrolog župnika Potočnika

Nekrolog o župniku Potočniku objavljen je 1896. u novinama „Naša sloga“, dvije godine kasnije tiskan je o župniku Megliću, dok o župniku Cecinoviću posmrtnu vijest donosi list „Pučki prijatelj“ 1928.

¹ <http://www.skpu.hr/nasasloga>: INO izlazi ususret očekivanjima ne samo korisnika Sveučilišne knjižnice u Puli (studenata, profesora i građana Pule, Istre i Hrvatske), već i zainteresiranim pojedincima i ustanovama širom svijeta, kojima navedene novine ovim putem postaju dostupne za čitanje na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku (u planu je uključivanje i istarskih novina na slovenskom jeziku).

Vijest iz Barbana 15. kolovoza 1896.

„Barbanci tužnog srca javljaju prežalosnu vijest, da je nemila smrt dana 29. srpnja pokosila u najljepšoj muževnoj dobi njihova opće obljubljenog župe-upravitelja i provizora kapitula, veleč. gosp. Ivana Kapistrana Potočnika.

Svakoga, tko ga je poznao i s njim iole u doticaj dolazio, duboko je potresla nenadana vijest o njegovoj nagloj smrti, osobito prijatelje i župljane, koji su ga ljubili kao brata i kao oca svoga.

Dan ranije bio je još u službenom poslu u Vodnjanu, gdje mu je i pozlilo, a drugi dan ujutro bijaše već predao svoju blagu i dobru dušu Gospodu, da ju sudi.

Ivan Kapistran Potočnik rodio se 15. listopada 1857. u Grabonošu u Štajerskoj, regiji Pomurju u Sloveniji, od kmetskih roditelja. Obrazovanje je završio dijelom u Mariboru, a dijelom u Rijeci, gdje ih vrlo dobrim uspjehom u samostanu časnih otaca kapucina, kom zvanju se i bio posvetio, te je službovao na Rijeci i u Karlobagu, gdje se dovinuo za kratko vrijeme poslije svog ređenja visokih časti u svom redu. Uz to upravljao je i jednom župom više od deset godina, dok ga nisu neke spletkeske zavisti drugih, nagnule da stupi među svjetsko svećenstvo.

Biskupija porečka ga veselo primila i poslala za kapelana u Kanfanaru, ali ne zadugo jer već 1. svibnja prethodne, 1895. započeo je službu kao župe-upravitelj i provizor kapitula s velikim i teškim dužnostima u Barbanu.

Neumoran kao mrav, radio je dan i noć, da uredi zamršene i površne župne matice, zanemarene još unazad pedeset godina, a uz to tekući poslovi, skršili mu sile tako da je postao žrtvom svoga zvanja.

Sam biskup ga je uvelike cijenio pored njegovih rijetkih umnih sposobnosti. U govoru i pismu bijaše vješt kao malo tko: hrvatskom, latinskom, njemačkom, slovenskom i talijanskom jeziku. Takvi ljudi osobito za tužan hrvatski narod u Istri su velika blagodat.

Neumoljiva smrt upravo kao za okladu grabi im eto ove godine muževe u najljepšoj njihovoj dobi, koji bi bili još na veliku korist tužnom i zapostavljenom hrvatskom narodu Istre.

Sprovod mu bijaše dana 31. srpnja gdje se vidjelo koliko je bio cijenjen i poštovan ne samo od domaćeg puka, već i od svoje braće svećenika, kojih je bilo dvanaest na broju, da mu pokažu posljednju čast i da mu kažu zadnje „zbogom“. Ostavio je iza sebe uciviljenu staricu majku, tri brata i jednu sestru. Bog mu bio milostiv, a hrvatska zemlja laka, koju je toliko žarko ljubio“.²

² <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=a9b88f66-ab8b-4409-bd5a-0b3a9faa7c20>

III. Nekrolog župnika Meglića

Godine 1898. iz Barbana pišu o blagopokojnom gosp. Megliću kako slijedi:

„Svidjelo se i opet providnosti Božjoj da jednog između svojih radnika u vino-gradu pozove k sebi u bolji i vječni život.

Taj je časní gospodin Josip Meglić, kapelan pornjanski, koji je svoju plemenitu i pobožnu dušu isпустio dana 5. veljače u dva sata ujutro.

Svatko, tko ga je poznao, mora da žali za njim, a osobito Pornjanci, kojima je bio ne samo dobar pastir i učitelj, već i pravi otac u crkvi i izvan nje.

Pokojnik je rođen u župi sv. Mihalja kotar Novomesto u Kranjskoj, 6. ožujka 1856. te je u svojoj domovini većinom i crpio naobrazbu, do zaređenja za svećenika 1880. godine. Službovao je u Kranjskoj i Beču na više mjesta u svojstvu propovjednika, dok ga nije želja ponijela u tu tužnu Istru, gdje je našao svoj prerani grob.

Preko sedam i pol godina neprestano je službovao na Pornjani, i tijekom tog vremena je pokazao da uz svoju pastirsku dužnost može obavljati i službu učitelja, uz velike osobne žrtve, a sve iz same ljubavi prema duševno zanemarenom puku.

Koliko su mu ležali probitci njegove kapelanije na srcu, vidi se već samo i iz toga, što je zasnovao lijepu misao da sagradi novu kapelansku crkvu i školu usred kapelanije, budući da je sadašnja stajala na periferiji iste, nad maglovitom i nezdravom Rašom. U to ime kupio je milodare po cijeloj carevini i sabrao do tri tisuće forinti.

Imao je brojna poznanstva izvan Istre, stekavši ih na putovanjima kao propovjednik i kasnije kapelan te je samo tim načinom mogao skupiti navedenu svotu.

Međutim, kao što svako dobro i plemenito djelo nailazi na poteškoće, tako ih je i on nalazio. Već prošlog ljeta pobolijevao je često od groznice, sluteći da mu se približava konac života podvostručio je skrb, da gradnju čim prije započne.

Osiguravši mjesto, priredio je kamen i vapno, isposlovao prethodnu dozvolu i trebalo je samo početi – kadli nadodje neumoljiva smrt, prekinuvši mu nit još mlađahna života.

U žalosti treba nam utjeha. I pokojni nam ju ostavio na smrtnoj postelji, izručiv gradnju veleč. g. Dinku Pinduliću, župe-upravitelju u Barbanu, da nastavi i završi koliko mu sredstva i okolnosti budu dozvoljavale.

Dana 26. siječnja bio je još u Puli onako bolehljiv, prehladio se i dobio upalu pluća. Bolest je tako napredovala, da je već na Sviječnicu kasno noću pozvao velečasnog Pindulića iz Barbana, koji mu je podijelio posljednju utjehu svete vjere, sakramente umirućih. Pred samu smrt želio je još govoriti s njim, iako je isti tren došao usprkos silnom nevremenu, našao ga već mrtva, i mogao je samo tješiti uciviljene mu sestre i pobrinuti se za dostojan pogreb.

Zemni ostaci nezaboravnog pokojnika sahranjeni su 7. veljače uz veliku sućut mnogobrojnog puka. Sprovod je vodio velečasni g. Dinko Pindulić, uz asistenciju Č. Korbara, A. Krajnovića i V. Klinara, komu prisustvovala i većina barbanskih građana, na čelu im načelnik S. Malabotić s županima, učitelj g. V. Kinkela, kamerari, g. Defranceschi i mnogi drugi.

Pokojnik osim dobrog glasa i uzornog rodoljublja, ostavlja iza sebe neutješne sestre i brata. Počivao u miru!³

IV. Nekrolog o župniku Cecinoviću

Svećenik i pjesnik Jakov Cecinović rodio se u Juršićima 18. VII. 1885. Nakon hrvatske gimnazije u Rijeci pohađao je bogosloviju u Gorici, a zaređen je 25. IX. 1910., nakon treće godine studija. Nakon četvrte godine imenovan je upraviteljem u kapelaniji Šajini, a potom je bio župnik u Barbanu (od 1917.) i Medulinu (od 1928.).

Do 1915., a manje između dvaju svjetskih ratova, pisao je ekspresionističku liriku s domoljubnim i duhovnim nijansama, koju je objavljivao u preporodnim glasilima i časopisima. Potpisivao se pseudonimom Jakša Deprofundis. U Šajinima je osnovao društvo katoličke mladeži Postojanstvo, s kojim je došao na proslavu 100. obljetnice rođenja biskupa Jurja Dobrile 16. IV. 1912. u Tinjan i Ježenj.

Nakon rata preselio se u Pulu, odakle je u siječnju 1947. otišao u Italiju, gdje više nije djelovao kao svećenik. Živio je u Genovi, Savoni i Ari di Mezzo kraj Udina, gdje je umro u siromaštvu.⁴

Godine 1928. u „Pučkom prijatelju“ objavljen je nekrolog pod naslovom „Žalosni Mali Vazam“.

„Gospodine uredniče!

Na mali Vazam mi smo čuli tužne glase pune gorkih jada, kako kada pukne strila posve iznenada.

Gosp. župnik velečasni don Jakov Cecinović na savjet liječnika ostavio je Barbance i radi slabog zdravlja preselio se k moru u Medulin. Na mali Vazam oprostio se od svojih župljana sa nekoliko ganutljivih riječi. Budući da većini naroda stvar nije bila poznata, bilo je to veće začuđenje. I u utorak dana 17. travanja (aprila) ih je ostavio.

³ <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4a222e93-c243-4cee-b8f7-0fd-66cae2872>

⁴ Istrapedia.hr/hr/natuknice/2753/cecinovic-jakov

Gosp. podeštat oprostio se sa gosp. župnikom u ime općine i još nekih ustanova na barbanskoj placi. Bilo je ondje puno naroda sa sela. Većina naroda je plakala, kada je gosp. župnik otputovao.

Po tome se dade zaključiti koliko je bio obljubljen. Gospodin župnik je bio u pravom smislu riječi utješitelj žalosnih, učitelj nekih i nahranitelj gladnih. Bio je pravo za pravo milosrdni Samaritanac. U narodu se širi glas da takav župnik nije nikada sjedio na stolici barbanskih župnika. Radio je danju i noću, u ispovjedaonici mogao si ga uvijek naći. I za mladež se mnogo mučio. Osobito je veselo propovijedao mladeži, i za crkvu se puno brinuo. Tako je pomoću župljana nabavio dvije nove zastave: sliku svete Terezije malenog Isusa, kip Srca Isusova i kip svetog Antuna Padovanskog. Time si je postavio sliku u barbanska srca i uspomenu na njega bit će trajna.

Gosp. župniku žele da mu Bog vrati zdravlje i da mu naplati sva ona dobročinstva što ih je iskazao za vrijeme svog desetogodišnjeg službovanja u Barbanu⁵.

V. Zaključak

Nekrolozi kao posmrtni tekstovi posvećeni pokojniku uvijek su emotivni i dirljivi. Nekrolozi posvećeni svećenicima u većoj su mjeri emotivno izraženi jer predstavljaju zahvalu zajednice – župe koja se na taj način oprašta s (često) prerano preminulim zemaljskim pastirima, svojim svećenikom. U barbanskoj župi i crkvama puk je oduvijek volio i iznimno cijenio svoje župnike, čiji je prerani odlazak često bio veliki gubitak za život lokalne zajednice u cjelini, o čemu svjedoče i ovi nekrolozi.

VI. Popis korištenih izvora i literature

Internet

<http://www.skpu.hr/nasasloga>

<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/376/nasa-sloga>

http://www.ino.com.hr/digitalizirana-gradja/info/nasa_sloga,

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=a9b88f66-ab8b-4409-bd5a-0b3a9faa7c20>

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4a222e93-c243-4cee-b8f7-0fd66cae2872>
istrapedia.hr/hr/natuknice/2753/cecinovic-jakov

<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Search.aspx>

⁵ <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=04530916-3888-4260-8a68-81a2a-4086cf5>

Obituaries of the parish priests of Barban (end of the 19th century and the middle of the 20th century)

Summary

Posthumous texts dedicated to the deceased are always emotional and moving texts. Obituaries dedicated to priests are to a greater extent emotionally expressed because they represent the thanks of a community – the parish, which in this way says goodbye to its (often) prematurely deceased earthly shepherd, its priest. In the Barban parish and churches, the regiment has always loved and highly valued its pastors, whose premature departure was often a great loss, as evidenced by these obituaries.

MEDICINSKA RETROSPEKTIVA: BOLESTI I OZLJEDE AUSTRO-UGARSKIH VOJNIKA S BARBANŠTINE TIJEKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Gordana Kliman Grabar, mag. hist.

Pula

e-mail: gkliman@gmail.com

Izvorni znanstveni članak

U ovome se radu na temelju analize periodične publikacije Vijesti o ranjenicima i bolesnicima (Nachrichten über Verwundete und Kranke / Notizie su feriti e ammalati), kroz sustavnu analizu podataka, istražuju vrste bolesti i ozljeda koje su rezultirale nesposobnošću vojnika za aktivno sudjelovanje u vojnim jedinicama, pridonoseći dubljem razumijevanju medicinskih izazova s kojima se austro-ugarska vojska suočavala tijekom Prvoga svjetskog rata. U radu se donosi popis ranjenih i oboljelih vojnika s Barbanštine, uključujući podatke o mjestima pokopa smrtno stradalih, kada su takve informacije dostupne, čime se pridonosi širem razumijevanju ratnih događanja i njihovih posljedica te lokalnoj povijesti, pružajući dodatne uvide u uzroke stradavanja austro-ugarskih vojnika s područja Barbanštine tijekom Prvoga svjetskog rata.

Ključne riječi: Barbanština, Prvi svjetski rat, austro-ugarski vojnici, ratni gubitci, *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*

Keywords: Barbanština, World War I, Austro-Hungarian soldiers, war casualties, *Nachrichten über Verwundete und Kranke*

I. Uvod

Ovaj rad temelji se na analizi periodične publikacije Vijesti o ranjenicima i bolesnicima (*Nachrichten über Verwundete und Kranke / Notizie su feriti e ammalati*), koju je od 24. kolovoza 1914. do 23. studenoga 1917. na deset jezika Austro-Ugarske Monarhije, u nepravilnim intervalima, izdavao austro-ugarski Zajednički središnji evidencijski ured (*Gemeinsames Zentralnachweisebureau*) kroz ukupno 546 izdanja, s ukupno 27.874 stranica, odnosno prosječno 51 stranica po sveščiću. Iz tih su podataka izdvojeni podaci o vojnicima s područja Barbanštine. Kroz sustavnu analizu prikupljenih podataka, cilj ovog rada je razumjeti medicinske izazove s kojima se

austro-ugarska vojska suočavala tijekom Prvoga svjetskog rata, s posebnim naglas-
kom na vrste bolesti i ozljeda koje su rezultirale nesposobnošću vojnika za aktivno
sudjelovanje u borbenim jedinicama, ali i pridonijeti saznanjima o vrstama ozljeda i
bolesti te mjestima pokopa austro-ugarskih vojnika s područja Barbanštine.

Iako su *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima* drugi najopsežniji izvor, odmah iza
Popisa gubitaka (*Verlustliste/Lista delle perdite*), važno je istaknuti necjelovitost po-
dataka. Naime, počevši od broja 249 (od 28. siječnja 1915.), u *Vijestima* se navode
samo imena ranjenika i njihovih bolesti o čijim posljedicama rodbina nije izravno
obaviještena, dok se u izvješćima izdavanima od 1916. uglavnom navode podaci o
umrlim i poginulim vojnicima, dok podaci o ranjenima i oboljelima izostaju. Također,
kako je navedeno, svešćici *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima* objavljivali su se do 23.
studenoga 1917.

Zajednički središnji evidencijski ured nije održavao izravan kontakt sa stanov-
ništvom. Za odgovor na pitanja javnosti o austro-ugarskim vojnicima služila su dva
informativna ureda smještena u Beču i Budimpešti.¹ Upiti informacijskim uredima
mogli su se podnositi na bilo kojem od jezika Austro-Ugarske Monarhije, ali samo
pisano ili telegrafski. Unaprijed tiskane dvostruke informativne (upitne) dopisne karte
Crvenog križa mogle su se u tu svrhu dobiti u poštanskim uredima - i u općinskim
uredima, ako u mjestu nije bilo pošte - za koje se naplaćivala samo obična poštarina.
Podaci o osobi za koju je podnesen upit morali su biti točno i čitljivo uneseni. Od-
govor je bio besplatan, osim ako se upit podnosio telegrafski, gdje je trošak morao
biti podmiren unaprijed. O ranjavanju ili bolesti vojnika obitelj je bila obaviještena
samo jednom, a dodatne informacije mogli su dobiti samo od zdravstvene ustanove
navedene u odgovoru. Ako o određenoj osobi nije bilo dostupnih podataka, to bi
bilo navedeno u odgovoru. Na nejasno napisana pitanja nije se odgovaralo kako bi se
izbjegle pogreške.²

¹ Gordana KLIMAN GRABAR, „Ranjeni i zarobljeni vojnici s područja Barbanštine u redo-
vima austro-ugarske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata“, *Barbanski zapisi*, sv. 11., Barban
2023., str. 152.

² ZÁKLADNÍ INFORMACE O VOJENSKÉM HISTORICKÉM ÚSTAVU PRAHA, Tomáš
KYKAL, [https://www.vhu.cz/kde-patrat-po-svych-predcich-padlych-zemrelych-nezvest-
nych-ranenych-ci-zajatych-v-prvni-svetove-valce/](https://www.vhu.cz/kde-patrat-po-svych-predcich-padlych-zemrelych-nezvest-
nych-ranenych-ci-zajatych-v-prvni-svetove-valce/), pristupljeno 10. prosinca 2024.

Slika 1. Naslovnica prvog sveščića publikacije *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*, izdanog 24. kolovoza 1914. u Beču

Slika 2. *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*, od 23. siječnja 1915., broj 238, stranica 14. s upisom *Pasguela Glavinity* rođenog 1890., iz Frkeči

II. Medicinski, logistički i borbeni izazovi austro-ugarskih snaga u Prvome svjetskom ratu

Početkom Prvog svjetskog rata austro-ugarska vojska nije se suočavala samo s neprijateljskim snagama Antante, već je istodobno vodila bitku protiv raznih epidemija koje su harale bojištima. Bolesti poput velikih boginja, kolere, pjegavca, malarije, dizenterije i tifusa predstavljale su ozbiljnu prijetnju borbenoj spremnosti i moralu postrojbi. Osobito su teške epidemije zabilježene na Istočnom frontu i Balkanu, gdje su loši sanitarni uvjeti, prenapučenost vojnih logora i nedostatak adekvatne medicinske skrbi dodatno pogodovali širenju zaraza te prouzročili visoku smrtnost među vojnicima.³

Iako su medicinska istraživanja do početka Prvoga svjetskog rata razvila nekoliko učinkovitih strategija za suzbijanje epidemija, uključujući postupke dezinfekcije i stroge karantenske mjere⁴, njihova primjena bila je otežana zbog masovne mobilizacije, loših higijenskih uvjeta, nepovoljne klime i općeg ratnog kaosa. Za austro-ugarske trupe raspoređene na Istočnom bojištu prijetnja bolestima poput kolere, trbušnog tifusa, velikih boginja i dizenterije već je u prvim mjesecima rata postala stvarnost.⁵

Situaciju su dodatno pogoršavali nedostatna osposobljenost vojnih liječnika za suzbijanje epidemija, njihova nasumična raspodjela duž Galicije te činjenica da su prve specijalizirane epidemijske bolnice uspostavljene tek 1915., što je znatno usporilo učinkovitu medicinsku reakciju i pridonijelo visokoj smrtnosti među vojnicima.⁶

Higijenska situacija na Istočnom bojištu drastično se pogoršala već nekoliko tjedana nakon početka rata, pridonoseći nekontroliranom širenju epidemija među austro-ugarskim trupama. Neinvazivne metode kontrole bolesti, poput dezinfekcije ruku, prokuhavanja vode, konzumacije kuhane hrane i izolacije oboljelih, pokazali su se nedostatnima u sprječavanju masovnih zaraza, dok je samo liječenje bilo otežano zbog kroničnog nedostatka medicinskoga osoblja, osnovne opreme i adekvatnih terapijskih mogućnosti.⁷ Dodatni čimbenik povećane podložnosti vojnika zaraznim bolestima bilo je fizičko iscrpljivanje prouzročeno višesatnim marševima u ekstremnim

³ HEERESGESCHICHTLICHE MUSEUM – MILITÄRHISTORISCHE INSTITUT IN WIEN (ur.), *Von Impfkationen und medikamentöser Behandlung* (2020.), str.1.

⁴ Daniela ANGETTER, *Krieg als Vater der Medizin. Kriege und ihre Auswirkungen auf den medizinischen Fortschritt anhand der 2000-jährigen Geschichte Österreichs*, Österreichischer Kunst – und Kulturverlag, Beč, 2004., str. 102.

⁵ Brigitte BIWALD, *Von Helden und Krüppeln: Das österreichisch-ungarische Militärsanitätswesen im Ersten Weltkrieg*, II, ÖBV & HPT, Beč, 2002., str. 532.; Katrin STEFFEN, "Experts and the Modernization of the Nation: the Arena of Public Health in Poland in the First Half of the Twentieth Century", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4, broj 61, 2013., str. 575.

⁶ Clemens PIRQUET, "Einleitung", *Volks-gesundheit im Weltkrieg*, I., ur. Clemens PIRQUET, Hölder-Pichler- Tempsky A. G., Beč, 1926., str. 5.

⁷ BIWALD, nav. dj., str. 540.

uvjetima. Naime, zbog ograničenja jednokolosiječnih željezničkih pruga, vlakovi su mogli prometovati samo do Lemberga (današnji Lavov, ukr. Ljviv), zbog čega su austro-ugarski vojnici bili iskrncani daleko od prvih linija, a potom prisiljeni marširati.⁸

Taj logistički izazov, osim što je smanjio borbenu spremnost, dodatno je oslabio imunološki sustav vojnika, čineći ih još ranjivijima na zarazne bolesti koje su harale bojištima.

Sl. 3. Vojnici iz Istre u K. u. K. avijaciji 1913.-1916. u Fischamendu (današnji aerodrom Beč). U prvom redu sjedeći drugi s lijeva Ivan Rojnić (Batelić) iz Rojnića na Barbanštini.

Dodatnu specifičnost stradanja na bojištima Prvog svjetskog rata, osobito učestalost prostrijelnih ozljeda glave, uvjetovalo je uvođenje novih tipova projektila i promjena borbene taktike, na što vojni vrh i sanitetska služba nisu bili adekvatno pripremljeni. Ključni čimbenici povećane smrtnosti i težine ozljeda uključivali su pucaanje iz rovova, intenzivnu upotrebu projektila i ručnih bombi te razorno djelovanje gelera.⁹ Ovi čimbenici dovodili su do složenih i često fatalnih povreda, pri čemu su

⁸ Manfred RAUCHENSTEINER - Josef BROUKAL, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914 – 1918. In aller Kürze*, Wien – Köln – Weimar, 2015., str. 36.

⁹ Barbara HOFFMANN, „Kriegsblinde in Österreich: Die Entstehung eines „Zwei-Klassen-Systems“ von blinden Menschen“, *Virus – Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*, broj 6, 2007., str. 76.; A. Ritter von WAGNER, „Beobachtungen über den Einfluß der Kiefer- und Kriegsverletzungen auf die Psyche“, u: Emil STEINSCHNEIDER (ur.), *Beiträge zur Kieferschußtherapie. Aus Anlaß des einjährigen Bestehens des k.u.k. Reservespitals Nr. 17, Beč 1917.*, str. 1.-2.

medicinske intervencije bile ograničene ne samo težinom ozljeda, već i logističkim izazovima pri evakuaciji ranjenika s bojišta.

U prvim fazama sukoba, vojnici su i dalje nosili zastarjele dragunske kacige¹⁰ koje nisu pružale odgovarajuću zaštitu od sitnih gelera¹¹ (granatskih krhotina) i komadića kamenja odbačenih silinom detonacija. Kao posljedica toga, zabilježene su brojne teške ozljede glave, zbog kojih je sanitetska služba bila preopterećena i nemoćna pružiti pravodobnu i učinkovitu medicinsku pomoć, osobito jer mnoge takve rane nisu bile operabilne. Tek uvođenjem čelične zaštitne kacige (*Stahlschutzhelm*), koju je razvio August Bier, glavni kirurg XVIII. armijskog korpusa, njemačka vojska početkom 1916. uspjela je značajno smanjiti učestalost teških ozljeda glave i mozga.¹² Austro-ugarsko Ministarstvo rata inzistiralo je na razvoju i proizvodnji vlastitog modela čelične kacige, no prvi pokušaji nisu ispunili potrebne standarde zaštite. Zbog toga je njemačko Vrhovno vojno zapovjedništvo u studenom 1916. isporučilo prvih 15.000 čeličnih kaciga za postrojbe austro-ugarske 5. armije.¹³ Iako su ove kacige predstavljale značajan napredak, njihova kasna implementacija i ograničen broj isporučenih primjeraka rezultirali su time da su mnogi austro-ugarski vojnici i dalje ostali izloženi smrtonosnim ozljedama glave, osobito tijekom intenzivnih topničkih napada.

Dok su na Istočnom bojištu epidemije i iscrpljujući marševi desetkovali austro-ugarske trupe, na visokogorskom i planinskom dijelu Jugozapadne fronte surovi teren, nagle vremenske promjene, stalna prijetnja klizišta i padova te intenzivna uporaba topništva dodatno su povećavali smrtnost. Međutim, uz opasnost od padova, planinski krajolik imao je i svoju prednost: prirodni zaklon omogućavao je zbrinjavanje ranjenih izravno na bojištu, što je u nizinskim područjima bilo znatno otežano.¹⁴

U planinskom ratovanju, uz ekstremne fizičke napore, vojnici su bili podložni brojnim zaraznim bolestima. Tifus, kolera, dizenterija i malarija bili su široko rasprostranjeni, dok su intenzivni fizički naponi, pothranjenost i izuzetno loši higijenski uvjeti u često ograničenim prostorima – poput kaverni, rovova ili ledenih tunela, primjerice onih isklesanih ispod ledenjaka Marmolada – dodatno oslabili obrambene mehanizme vojnika i činili ih podložnijima parazitskim i infektivnim bolestima. Do-

¹⁰ G. DIRRHIMER G, „Der militärische Stahlhelm in Österreich“, *Militaria Austriaca*, 4, 1983., str. 5.-31.

¹¹ Ozljede od gelera smatrale su se posebice opasnima jer su rane bile podložne infekciji, a do zacjeljivanja je, ako uopće, često dolazilo tek nakon nekoliko mjeseci liječenja. Juljan ZILZ, *Die zahnärztliche Tätigkeit im Kriege*, Beč 1915., str. 5.

¹² L. BAER, „Vom Stahlhelm zum Gefechtshelm“, 1 (1915.-1945.), *Eine Entwicklungsgeschichte von 1915 bis 1993 zusammengestellt in Wort und Bild*, Selbstverlag, Neu-Anspach 1994.

¹³ DIRRHIMER, nav. dj., str. 5.-31.

¹⁴ Za više informacija o operacijama planinskih trupa vidi u: Martin BREITENBACHER, *Das Alpencorps 1914-18*, Vanguard Verlag Schlegel, Berlin 1939.; Roland KALTENEGGER, *Die Geschichte der deutschen Gebirgstruppe 1915 bis heute. Vom Deutschen Alpenkorps des Ersten Weltkrieges zur 1. Gebirgsdivision*, Motorbuch-Verlag, Stuttgart 1980.

datni izazov predstavljala je opskrba čistom pitkom vodom; u njezinom nedostatku, trupe su morale pribjegavati pribavljanju vode iz snijega, a u krajnjim slučajevima čak i konzumaciji tjelesnih izlučevina.¹⁵ Sve navedene ekstremne okolnosti dodatno su pogoršavale ionako teške uvjete ratovanja pa su vojnici trpjeli ne samo izravne posljedice borbenih operacija, već i brojne komplikacije izazvane neprihvatljivim higijenskim i logističkim uvjetima.

III. Medicinska skrb i logistika: organizacija i izazovi sanitetskog sustava austro-ugarske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata

Nakon pristupanja Austrije Ženevskoj konvenciji u srpnju 1866. i uvođenja opće vojne obveze 1868., medicinski sustav reorganiziran je 1869./1870. Reorganizacijom, svi vojni liječnici bili su okupljeni u vojni sanitetski zbor. Na čelu ovog zbora bio je generalštabni liječnik, odgovoran za inspekciju cijeloga korpusa. Istodobno je obnašao dužnost načelnika Vojnog sanitetskog odbora, koji je činilo osam do dvanaest vojnih liječnika. Ovaj odbor bio je odgovoran za pripremu propisa, obuku, procjenu higijenskih uvjeta i statističko evidentiranje zdravstvene skrbi.¹⁶ Brigu o vojnim bolesnicima provodio je sanitetski zbor, čiji su pripadnici obavljali službu u garnizonskim bolnicama za vrijeme mira, a u ratu - u blizini prvih linija bojišta.¹⁷ Uoči Prvoga svjetskog rata, vojni liječnici smatrali su da brzo i kvalitetno zbrinjavanje ranjenika značajno povećava šanse za oporavak i skraćuje vrijeme ozdravljenja. U izuzetnim naporima, mobilizirani su resursi za opremanje jedinica potrebnom opremom za zbrinjavanje rana na prvoj liniji.¹⁸ Uz to, povećana je brojnost bolničara u vojnim jedinicama, a sanitetski dočasnici obučavali su se za pružanje prve pomoći na bojištu. Osim velikih sanitetskih postaja iza bojišnice, uspostavljene su i opskrbe postaje za lakše ranjene vojnike, kako bi se osigurala njihova brza povratna integracija u borbene jedinice. Velike sanitetske postaje bile su opremljene transportnim jedinicama za ranjenike, čija je zadaća bila prevoziti one koji su sposobni za transport s bojišta u

¹⁵ André MÜLLERSCHÖN, „Sanitätsausrüstung und Verwundetentransport im Gebirgskrieg des Ersten und Zweiten Weltkrieges“, *Wehrmedizinische Monatsschrift*, 2-3, 2017., <https://wehrmed.de/humanmedizin/sanitaetsausruestung-verwundetentransport-im-gebirgskrieg-des-ersten-zweiten-weltkrieges.html>, pristupljeno 12. prosinca 2024.

¹⁶ Walter WAGNER, „Die k. (u.) k. Armee-Gliederung und Aufgabenstellung“, u: Adam WANDRUSZKA, Peter URBANITSCH (ur.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Die Bewaffnete Macht, Beč 1987., str. 525.

¹⁷ Gustav von LÖW, *Die Organisation der Wehrkräfte Oesterreich-Ungarn mit Skizzen über die Heeresorganisation Deutschlands, Russlands, Frankreichs und Italiens*, Teschen 1875., str. 86.

¹⁸ Antonio Grossich, talijanski kirurg iz Rijeke (1849.-1926.), uveo je antiseptičko liječenje rana, a od 1908. i korištenje jodne tinkture za brzu sterilizaciju ljudske kože, koja se i danas koristi. Vidi u: Antonio GROSSICH, „Eine neue Sterilisierungsmethode der Haut bei Operationen“, *Zentralblatt für Chirurgie*, 35 (44), 1908., str. 1289.–1292.

pozadinske bolnice i oporavišta.¹⁹ Međutim, transport ranjenih vojnika u specijalizirane bolnice u zaleđu nije bio uobičajen. Prema vojnim pravilima, ranjeni vojnici smjeli su biti prebačeni u zaleđe samo ako je procijenjeno da će liječenje trajati više od četiri tjedna.²⁰

Značajan napredak u liječenju prijeloma kostiju postignut je zahvaljujući Lo-

Sl. 4. Pozadina fotografije *Vojnici u avijaciji*

renzu Böhleru, koji je spoznaje stečene na Kongresu međunarodnih kirurga u New Yorku 1914. te u klinici Mayo (u Minnesoti) uspješno primijenio u praksi. Svoja prva iskustva u liječenju ranjenih vojnika stekao je u vojnoj bolnici u Linzu, gdje je uočio potrebu za sustavnijim pristupom liječenju ozljeda. Kako bi omogućio bolju i specifičniju terapiju, razvrstavao je ozlijeđene prema vrsti ozljede, što mu je omogućilo precizniju dijagnostiku i optimalan tretman. Ovaj modalitet rada primijenio je i kao voditelj vojne bolnice u Bozenu (tal. Bolzano), koju je organizirao prema načelima maksimalne učinkovitosti i produktivnosti. Posebnu pažnju posvetio je visokom stupnju specijalizacije i obuci medicinskog osoblja te uveo sustav liječenja u kojem se svaka vrsta ozljede zbrinjavala u zasebnoj sobi. Prema procjenama, od kolovoza 1914. do

¹⁹ WAGNER, nav. dj., str. 530.

²⁰ Melanie RUFF, „Franz Zamecnik infaterist – Invalide – Feinmechaniker. Gesichtsrekonstruktionen während des Ersten Weltkrieges in der k.u.k. Monarchie“, *Virus Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*, 9, 210, Beč str.106.

siječnja 1916. liječio je oko 30.000 pacijenata. Njegov osnovni cilj bio je racionalizirati postupke liječenja prijeloma kostiju kako bi se omogućilo njihovo pravilno zarastanje uz minimalno ili nikakvo skraćivanje te očuvanje funkcionalnosti i mobilnosti udova.²¹ U bolnici u Bozenu zbog zadobivene prostrijelne ogrebotine lijeve lopatice (*Streifschuss a. 1. Schulterblatt*) u prosincu 1914. liječio se *Blasius Peresa*, rođen 1888., pješak satnije 7. pješačke pukovnije (IR 7).

U kontekstu stradalih vojnika Austro-Ugarske Monarhije tijekom Prvoga svjetskog rata, učinkovitost sanitetskog sustava imala je ključnu ulogu u stopi preživljavanja. Međutim, unatoč organiziranom medicinskom zbrinjavanju, veliki broj vojnika podliječio je ozljedama zbog nedostatka adekvatne medicinske opreme, otežanih uvjeta evakuacije te dugotrajnog transporta do bolnica u zaleđu. Poseban izazov predstavljala su bojišta u težim geografskim uvjetima, poput planinskih područja na talijanskom i balkanskom bojištu, gdje je sanitet imao dodatne prepreke u pružanju pravovremene pomoći.

Problemi u zbrinjavanju vojnika postali su očiti u prvim mjesecima ratovanja. Krvavi metež bojnoga polja na području istočne Galicije, kojem su bili izloženi i vojnici s Barbanštine, nastavljao se u prenapučenim bolnicama koje su dnevno zaprimale desetak tisuća žrtava. Naime, iako je u srpnju 1914. bilo na raspolaganju oko 1.500 profesionalnih vojnih liječnika za vojne trupe, to ipak nije bilo dovoljno za masovne gubitke.²² Razmjeri krvoprolića nadilazili su napore zbrinjavanja. Ranjenici su se smještali u bolnice, škole, crkve, vojarne - gdje god se moglo naći mjesta. Tisuće su umrle od rana zbog nedostatka liječnika ili medicinskog osoblja koje bi im pružilo pomoć jer preopterećeni medicinski korpus nije bio ništa spremniji od ostatka vojske. Sanitetsko osoblje, uglavnom rezervisti, davali su sve od sebe u nemogućim uvjetima, radeći danima bez prestanka. Osim razarajućih posljedica rana zadobivenih od modernih metaka i topništva te velikog broja vojnika oboljelih od parazitarne i infektivne bolesti²³, najviše je austro-ugarskih vojnika, čak njih 1.275.885, oboljelo od spolnih bolesti, što je dovelo do značajnog gubitka sposobnosti postrojba tijekom borbenih operacija.²⁴

²¹ Christoph HARTUNG von HARTUNGEN, "Lorenz Böhler e l'ospedale militare per feriti leggeri di Bolzano (1916-1919)", u: Silvia SPADA PINTARELLI - Helmut STAMPEER (ur.), *Domenicani a Bolzano*, Bolzano, str. 256., Thomas SCHLICH, "Die Rationalisierung der Knochenbruchbehandlung im Ersten Weltkrieg durch Lorenz Böhler", u: Thomas FEURSTEIN (ur.), *Lorenz Böhler, Pionier der modernen Unfallmedizin*, Graz, str. 117.-172., 133.-140.

²² BIWALD, nav. dj., str. 107.

²³ John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle. The battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, str. 215., 255.

²⁴ BIWALD, nav. dj., str. 526.; Mátyás Sándor PÁVAI, *A Máramaros-Ugocsa megyei 85-ik gyalogezerd története 1914-1918*, Stádium, 1941., str. 848.

IV. Bolesti i ozljede austro-ugarskih vojnika s Barbanštine tijekom Prvoga svjetskog rata

Prvi svjetski rat ostavio je duboke posljedice na stanovništvo Austro-Ugarske Monarhije, uključujući i stanovništvo Barbanštine, čiji su vojnici sudjelovali na ruskom, srpskom i talijanskom bojištu. Ovo poglavlje analizira posljedice za vojnike s Barbanštine, na temelju podataka iz publikacije *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*, koju je, kako je navedeno, izdavao austro-ugarski Zajednički središnji evidencijski ured u razdoblju od 1914. do 1917. Premda navedeni podaci ne obuhvaćaju cjelokupne ratne gubitke - jer obuhvaćaju samo dio ratnog razdoblja i ne uključuju sve stradale vojnike - oni predstavljaju vrijedan izvor za istraživanje zdravstvenih izazova s kojima su se suočavali mobilizirani vojnici. Do sada neistraženi za područje Barbanštine, ovi podaci omogućuju uvid u uzroke smrti vojnika, bolesti te vrste ranjavanja.

Prema dostupnim informacijama, evidentirana su 52 vojnika s Barbanštine²⁵, od kojih je 13 preminulo (Tablica 1.). Od toga, devet vojnika umrlo je od bolesti, trojica od ozljeda, a jedan vojnik podlegao je posljedicama ranjavanja. Među vojnicima koji su preminuli od bolesti, najčešći uzrok bila je tuberkuloza pluća (*Lungentuberkulose*) sa četiri zabilježena slučaja (*Michael Rojnic*, *Natale Demetlika*, *Franz Anzelin*, *Blasius Borulo*). Ratne okolnosti, poput dugotrajnog boravka u prenapučenim i ne higijenskim uvjetima, pogodovala su širenju bolesti, pri čemu su ključni čimbenici bili produljena izloženost zaraženima te oslabljen imunološki sustav vojnika uslijed loše prehrane i iscrpljenosti.²⁶ Prema procjenama, od tuberkuloze je u prve tri ratne godine umrlo 117.000 austro-ugarskih vojnika, dok je 1917. zabilježeno 433.000 oboljelih, što ukazuje na razmjere epidemije u austro-ugarskim postrojbama.²⁷ Od trbušnog tifusa (*Bachtyphus*), koji je bio jedna od najrasprostranjenijih zaraznih bolesti u ratu²⁸, preminuo je *Bozo Paronič*. Ostali pojedinačno zabilježeni uzroci uključuju meningitis (*Gehirnhautentzündung*) od kojeg je preminuo *Boze Borala*, te upalu pluća i pleure (*Lungen- und Rippenfellentzündung*), koja je bila smrtonosna za *Antona Paroniča*. U dva slučaja bolest koja je ishodila smrću nije bila specificirana (*krank*).

Od posljedica ozljeda smrtno su stradala trojica vojnika. *Johann Kolic* preminuo je od smrzavanja (*Erfrierung*), *Wilhelm Ivanošić* od posljedica nagnječenja glave

²⁵ Šest je vojnika upisano u dva navrata (Nikolaus Bätely / Mikola Batelj, Peter Bauer / Peter Bauer, Johann Belas Johann / Johann Belass, Pasqual Glavinity / Pasquel Glavinity, Georg Hrelja / Grgo Hretio, Johann Marceta / Johann Marcetta).

²⁶ Emilia VYNICKI - Fine PEM, „Interpreting the decline in tuberculosis: the role of secular trend sin effective contact“, *International Journal of Epidemiology*, 27/28, 1999., str. 327.-334.

²⁷ Elisabeth DIETRICH-DAUM, *Die „Wiener Krankheit eine Sozialgeschichte der Tuberkulose in Osterreich*, Munchen, R. Oldenburg, 2007., str. 233, 247.

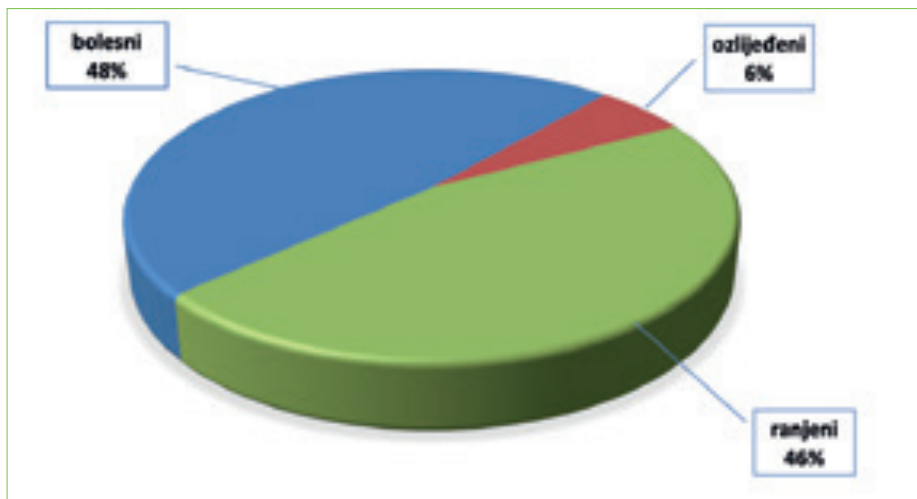
²⁸ Jurij FATULA, „Iskustva vojnomedicinske službe austro-ugarske vojske u Prvom svjetskom ratu (Іскутва військово-медичної служби Австро-Угорської армії у Першій світовій війні), *Povijest medicine (Історія медицини)* 2015., str. 307.-308.

(*Kopfquetschung*), dok je *Michael Glavač* podlegao komplikacijama izazvanim smrskanom lijevom rukom (*Zertrümmerung des l. Arms*). Smrt uslijed ovako teške ozljede mogla je biti posljedica hemoragičnog šoka uslijed obilnog krvarenja, sekundarne infekcije i gangrene zbog neadekvatne antiseptičke obrade, ili čak razvoja sepse, koja je u ratnim uvjetima često bila fatalna zbog nedostatka učinkovitog liječenja. *Franz Marinic* preminuo je od posljedica ranjavanja u natkoljenicu / bedro (*Schuss i. d. Oberschenkel*), što je vjerojatno prouzročeno velikim gubitkom krvi i / ili razvojem infekcije. Prostrijelne rane bedara bile su posebno opasne zbog mogućeg oštećenja femoralne arterije, čije bi oštećenje moglo dovesti do smrtonosnog iskrvarenja u kratkom vremenu. Nadalje, u slučajevima kada bi rana bila kontaminirana, bez pravovremenog kirurškog zahvata dolazilo je do razvoja gangrene i sepse, a posljedično i smrti.

Analiza dostupnih podataka ukazuje na značajan udio neborbenih uzroka smrti, posebice zaraznih bolesti, što je karakteristično za ratne uvjete toga vremena. Nedostatak odgovarajuće zdravstvene skrbi, neprikladni sanitarni uvjeti te iscrpljenost vojnika povećavali su osjetljivost na infektivne bolesti.

Ime i prezime, rođ.	Rod vojske/vojno tijelo	Datum smrti	Uzrok smrti
<i>Franz Marinic</i>	Inft., LIR Nr. 36	7. 6. 1915.	ranjen u bedro
<i>Božo Paronič</i> , 1890.	Inft., IR Nr. 97	16. 5. 1915.	trbušni tifus
<i>Božo Pustijanec</i> , 1894.	Inft., IR Nr. 87	18. 8. 1915.	bolest
<i>Anton Paronič</i> , 1897.	Inft., IR Nr. 79	24. 12. 1915.	upala pluća i pleure
<i>Michael Rojnic</i> , 1895.	EtabArbAbt. Nr. 13	12. 4. 1916.	tuberkuloza pluća
<i>Michael Glavač</i> , 1893.	Inft., IR Nr. 87	6. 10. 1916.	smrskana lijeva ruka
<i>Johann Kolic</i> , 1897.	LstArbAbt. Nr. 209/97	6. 1. 1916.	smrznut
<i>Natale Demetlika</i> , 1884.	KriegsMarArb., Wasserbaumt in Pola	11. 11. 1916.	tuberkuloza pluća
<i>Franz Anzelin</i> , 1877.	LIR Nr. 5	6. 7. 1916.	tuberkuloza pluća
<i>Bože Borula</i> , 1892.	Inft., LIR Nr. 5	30. 12. 1915.	meningitis
<i>Martin Modoschan</i> , 1895.	Inft., Nr. 27	16. 9. 1915.	bolest
<i>Wilhelm Ivanošič</i> , 1894.	Gefr., IR Nr. 87	16. 1. 1917.	ozljeda glave
<i>Blasius Burolo</i> , 1897.	Inft., LstBezKomdo, Nr. 5, Pisino	23. 4. 1917.	tuberkuloza pluća

Tablica 1. Podaci o umrlim vojnicima Austro-Ugarske Monarhije s područja Barbanštine, prema *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*

Grafikon 1. Podaci o oboljelima, ranjenima i ozlijeđenim vojnicima s područja Barbanštine prema udjelu, na temelju *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*

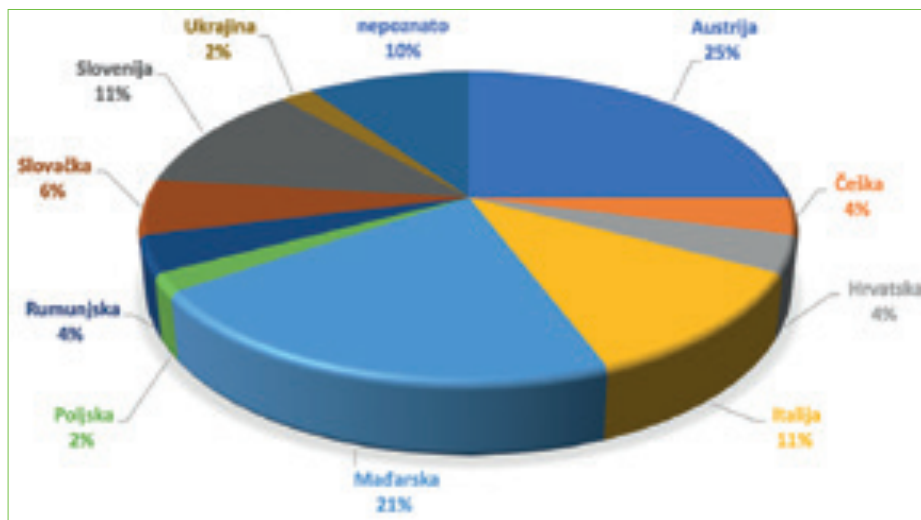
Dodatna analiza (Grafikon 1.) pokazuje da je od 52 vojnika njih 6 % ozlijeđeno, 48 % oboljelo, a 46 % ranjeno. Podaci ukazuju na to da je bolest predstavljala najveću pojedinačnu prijetnju, s 25 slučajeva oboljenja, od kojih je više od trećine rezultiralo smrću. Ovi podaci upućuju na ozbiljne nedostatke u sanitetskim uvjetima, ograničenost medicinskih resursa i visoku izloženost vojnika zaraznim bolestima, koje su, kako pokazuju statistički podaci, često bile smrtonosnije od samih borbenih djelovanja. Usporedba smrtnosti uslijed ozljeda i ranjavanja dodatno naglašava važnost preventivnih i kurativnih medicinskih mjera. Ratna iskustva pokazala su da su dostatna prehrana i kvalitetna pitka voda ključni za prevenciju i liječenje zaraznih bolesti. Ispitivanje sumnjive vode i njezina dezinfekcija kloriranjem, zajedno s preventivnim cijepljenjem, sprječavali su izbijanje i širenje epidemija. Ratni veterani često su isticali kako su čista voda i vruća crna kava bile jednako važne kao i dobro naoružanje. Među važnim protuepidemijskim mjerama bile su i sanitarno-higijenske mjere povezane sa svakodnevnim životom u rovovima, poput održavanja higijene rovova, poljskih zahoda i sustava za otpad, osiguravanja vodoopskrbe, ventilacije podzemnih skloništa te organizacije i dezinfekcije mjesta ukopa poginulih i preminulih vojnika.²⁹

Tijekom Prvog svjetskog rata Austro-Ugarska Monarhija razvila je razgranati vojni sanitetski sustav kako bi osigurala liječenje ranjenih i oboljelih vojnika. Bolezni, ranjeni i ozlijeđeni vojnici premještali su se u vojne bolnice, rezervne bolnice, sanatorije i druga medicinska središta, ovisno o težini njihove ozljede, dostupnosti medicinske skrbi i strateškim mogućnostima premještaja. Sanitetski objekti dijelili su se na stacionarne, terenske i rezervne ustanove. Stacionarne ustanove uključivale

²⁹ FATULA, nav. dj., str. 307.–308.

su garnizonske bolnice (za veće garnizone) *marodenhäuser* (za manje garnizone) te vojne lječilišne centre. Terenske ustanove obuhvaćale su terenske bolnice (s kapacitetom do 600 pacijenata), mobilne rezervne bolnice, sanitarne postaje uz prometna čvorišta te privremene skladišne centre za sanitetski materijal. Rezervne ustanove služile su pretežito za transport teških ranjenika i logističku podršku sanitetskom sustavu. Nosači ranjenika i sanitetske patrole bili su odgovorni za traženje i transport ranjenika do mjesta za pružanje prve pomoći. Nakon početne njege, daljnji transport odvijao se preko vojne postaje za pomoć, brigadne ili divizijske medicinske ustanove (*Divisionssanitätsanstalt*), kao i poljskih bolnica (*Feldspitäl*) i mobilnih rezervnih bolnica (*Mobile Reservespitäl*) te na kraju u pričuvne bolnice (*Reservespitäl*) u matičnom području.³⁰

U svakoj borbenoj jedinici austro-ugarske vojske ustrojena je sanitetska jedinica, koja se sastojala od zapovjednika, četvero bolničara i jednog vojnika čija je zadaća bila traženje ranjenika. Na raspolaganju su imali dvije nosiljke, dvije udloge za imobilizaciju, spremnik s vodom i torbe sa sanitetskim materijalom. Svi pripadnici ove jedinice na lijevom su rukavu nosili bijelu traku s crvenim križem. Mnogi od njih radili su nesebično, unatoč smrtnoj opasnosti. Tijekom bitke ranjenici su prvu pomoć mogli pružiti sami sebi (samopomoć) ili je primiti od svojih suboraca (uzajamna pomoć) jer su sanitetske ekipe mogle pristupiti bojišnici tek nakon smirivanja borbenih djelovanja.³¹

Grafikon 2. Prikaz podataka o današnjim državama liječenja austro ugarskih vojnika s područja Barbanštine prema udjelu, na temelju *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*

³⁰ Rudolf RAUCH (ur.), *Ärzte und ihre Helfer im Weltkrieg 1914-1918 (Helden im weissen Kittel). Apotheker im Weltkrieg*, Beč, Amon Franz Göth, 1936.

³¹ FATULA, nav. dj., str. 309.

Prema *Vijestima o ranjenicima i bolesnicima* (Grafikon 2.), najveći broj vojnika s područja Barbanštine, njih trinaest, liječilo se na području današnje Austrije. Od ukupnoga broja hospitaliziranih, devet se liječilo zbog bolesti, pri čemu su četvorica preminula, dok su se trojica liječila od posljedica ranjavanja. *Jakob Percan* bio je hospitaliziran zbog strijelne ogrebotine desnog palca (*Streifschuss a. r. Daumen*), *Anton Maruskič* zbog prostrijelne rane desne ruke (*Schuss i. d. I Hand*), dok je *Johann Marcetta* liječio posljedice ranjavanja lijevog koljena (*Schuss. d. l. Knie*). Trojica vojnika liječena su u Beču i to u *Allgemeines Krankenhaus, Verwundetenspital Universität te Garnissonspital Nr. 12.*, dok su dvojica bila hospitalizirana u Grazu, u *Garnissonspital Nr. 7. i Landenkrankenhaus*. Premještanje ranjenih i oboljelih vojnika u razvijenija medicinska središta omogućavalo je pružanje kvalitetnije medicinske skrbi, u skladu s tadašnjim mogućnostima austro-ugarske vojnomedicinske službe. Beč, kao glavni grad Monarhije, imao je jednu od najnaprednijih medicinskih infrastruktura u Europi, uključujući vojne bolnice, specijalizirane klinike te istraživačke centre koji su primjenjivali najnovije metode kirurškog i intemističkog liječenja. Graz je, uz vojnu bolnicu, imao i važne rehabilitacijske centre za oporavak ranjenih vojnika.

Jedanaest vojnika s područja Barbanštine bilo je hospitalizirano na području današnje Mađarske, ponajviše u sanitetskim centrima koji su imali ključnu ulogu u zbrinjavanju ranjenika zahvaljujući razvijenim željezničkim vezama i učinkovitoj mreži vojnih bolnica.

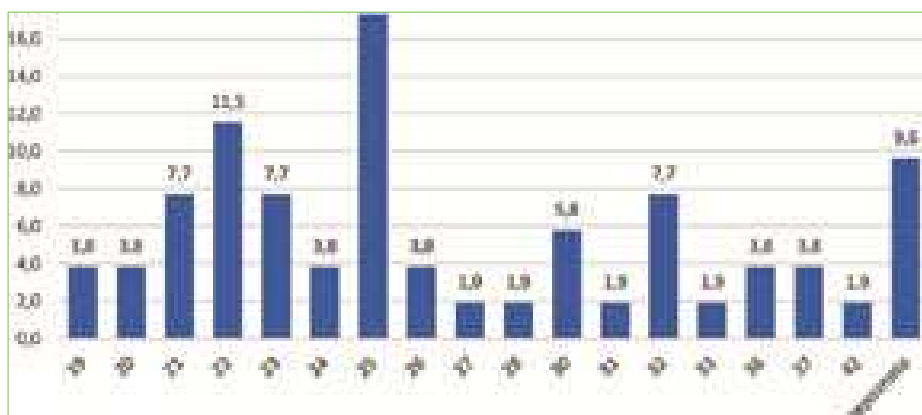
Jakob Radesi i *Georg Vici* liječeni su u Sambotelu (*Szombathely*) od posljedica ranjavanja u lijevu ruku (*Schuss i. d. l. Arm*), dok je *Nikola Batel* bio hospitaliziran u Stolnom Beogradu (*Szekefahervar*) zbog prostrijelne rane desne noge (*Schuss i. d. r. Fuss*). U Šopronu (*Sopron*) su od posljedica ranjavanja u lijevu ruku (*Schuss i. d. l. Hand*) liječeni *Pavel Bozsljeta* i *Josef Stebsi*. Ove lokacije bile su sastavni dio vojnomedicinskog sustava, koji je omogućavao organizirano premještanje ranjenih vojnika s bojišta u bolničke centre u zaleđu, gdje su im pružene potrebne medicinske intervencije i rehabilitacija.

Šest vojnika, prema podacima iz *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*, hospitalizirano je na području današnje Slovenije, od kojih su dvojica preminula (*Bozo Pustianec* i *Wilhelm Ivanošič*). *Mathias Zudih* bio je hospitaliziran u Mariboru zbog prostrijelne rane desnog kažiprsta (*Schuss i. d. r. Zeigefinger*), dok je *Anton Licul* liječen u Ljubljani zbog prostrijelne rane desnog ramena (*Schuss i. d. r. Schulter*). Također, u Ljubljani, *Anton Perdec* liječio se od trbušnog tifusa (*Darmtyphus*), dok je *Michael Persi* bio hospitaliziran u *Ponovičama* zbog bolesti (*krank*).

Na području današnje Italije (koja je tada djelomično bila od austro-ugarskom upravom), u bolnicama u Trstu, Bolzanu, Gorici i Tirolu, evidentirano je liječenje petorice vojnika. Od njih su *Anton Lazzarich* i *Pasqual Gregorinich* hospitalizirani zbog bolesti (*krank*), a trojica od posljedica ranjavanja. *Johann Belass* liječen je u Servoli zbog prostrijelne rane lijeve potkoljenice (*Schuss durvh d. l. Wade*), *Blasius Peresa* u

Bolzanu od strijelne ogrebotine lijeve lopatice (*Streifschuss a. I. Schulterblatt*), a Georg Količ u Trstu zbog prostrijelne rane četvrtog i petog prsta lijeve ruke (*Schuss i. d. 1. 4. u. 5. Finger*). Peter Bauer hospitaliziran je u *Innichenu* (današnji San Candido u južnom Tirolu), zbog ranjavanja u desnu nogu (*Schuß i. d. r. Fuß*). Ove lokacije bile su od strateške važnosti zbog blizine bojišnice i potrebe za brzom medicinskom intervencijom. Osobito je Bolzano, nakon 1915., postao važno središte za zbrinjavanje ranjenih s talijanskog bojišta, dok je vojna bolnica u Gorici primala je ranjenike iz bitaka na Soči.

U Puli su hospitalizirana dvojica vojnika s područja Barbanštine. *Andreas Skabic* liječen je od malarije u Tvrđavnoj bolnici br. 2 (*Festungsspital Nr. 2 in Pola*), dok je mornar *Stanislaus Dragozet* liječen od bolesti (*krank*) u Mornaričkoj bolnici (*k. k. Marinespital in Pola*).

Grafikon 3. Prikaz podataka o životnoj dobi austro-ugarskih vojnika s područja Barbanštine prema udjelu, na temelju *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*

Analiza dostupnih podataka o dobi vojnika s područja Barbanštine koji su tijekom Prvog svjetskog rata bili hospitalizirani ili preminuli zbog bolesti, ranjavanja ili ozljeda pokazuje da su najzastupljenije dobne skupine bile između 19 i 37 godina, dok su pojedinačni slučajevi zabilježeni i u starijim dobnim kategorijama. Prema *Vijestima o ranjenicima i bolesnicima*, najmlađi preminuli su devetnaestogodišnji *Johann Kolic* rođ. 1897., pripadnik radne bojne pričuvnog teritorijalnog sastava broj 209, 97. pješačke pukovnije, (*k. k. LstArbAbt. Nr. 209/97*) preminuo od posljedica smržavanja i *Anton Paronič* rođ. 1897., pješak 79. pješačke pukovnije (IR Nr. 79) liječen od upale pluća i pleure i (*Lungen- und Rippenfellentzündung*). Najstariji na popisu je *Josef Keba* rođ. 1873., pješak 3. dopunske satnije, 7. pješačke pukovnije (IR Nr. 7), liječen od bolesti (*krank*).

Statistička distribucija dobnih skupina pokazuje da su najveći udio činili vojnici u dobi od 25 godina (17,3%), zatim oni u dobi od 22 godine (11,5%) te vojnici stari

21, 23 i 32 godine (po 7,7%). Udio vojnika u dobi od 30 godina iznosio je 5,8%, dok su ostale dobne skupine imale pojedinačne udjele između 1,9% i 3,8%. Primjetan je i značajan postotak vojnika čija dob nije poznata (9,6%), što ukazuje na manjkavosti u evidencijama i dokumentaciji.

Ovakva distribucija dobnih skupina u skladu je s praksom novačenja Austro-Ugarske Monarhije, prema kojoj su mladići mobilizirani već u dobi od 19 ili 20 godina, dok je najveći broj vojnika bio u ranim i srednjim dvadesetima. Visok udio vojnika u dobi od 25 godina može upućivati na to da su vojnici ove dobne skupine, zbog višeg stupnja fizičke spremnosti i prethodnog vojnog iskustva, imali veću izloženost borbenim aktivnostima, što je rezultiralo većim brojem ranjavanja i oboljenja. Prisutnost starijih vojnika, uključujući one u dobi od 36, 37 i 42 godine, iako manje zastupljena, potvrđuje da su na bojištima sudjelovali i pripadnici rezervnih sastava. Njihova uloga bila je često vezana uz logističke ili pomoćne zadatke, ali su ipak bili izloženi zdravstvenim rizicima i ranjavanju. Posebice se ističe slučaj *Franca Marinića*, pješaka 36. domobranske pješačke pukovnije (LIR Nr. 36), koji je preminuo u *Rogožnu* od posljedica prostrijelne rane natkoljenice / bedra (*Schuss i. d. Oberschenkel*), ali su njegovi osobni podaci u *Vijestima o ranjenicima i bolesnicima* nepotpuno zabilježeni.

Podatak o mjestu pokopa dostupan je za sedam od trinaest preminulih vojnika s Barbanštine upisanih u publikaciju *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*. Pregled mjesta pokopa donosi se u Tablici 2.

Ime i prezime, rođ.	Datum smrti	Mjesto pokopa
<i>Franz Marinic</i>	7. 6. 1915.	Pokopan na Vojnom groblju u Rogoźnu
<i>Božo Paronić</i> , 1890.	16. 5. 1915.	Pokopan na Epidemijском groblju u Eperjesu
<i>Bozo Pustijanec</i> , 1894.	18. 8. 1915.	Pokopan na Vojnom groblju na Svetom Danielu na Krasu, grob br. 98
<i>Anton Paronić</i> , 1897.	24. 12. 1915.	Pokopan na Civilnom groblju u Feldbachu, red 2.
<i>Michael Rojnic</i> , 1895.	12. 4. 1916.	
<i>Michael Glavač</i> , 1893.	6. 10. 1916.	
<i>Johann Kolic</i> , 1897.	6. 1. 1916.	
<i>Natale Demetlika</i> , 1884.	11. 11. 1916.	Pokopan na Središnjem groblju u Grazu
<i>Franz Anzelin</i> , 1877.	6. 7. 1916.	
<i>Boze Borula</i> , 1892.	30. 12. 1915.	Pokopan na Gradskom groblju u Voitsbergu, 1. red desno, grob br. 20.
<i>Martin Modoschan</i> , 1895.	16. 9. 1915.	

<i>Wilhelm Ivanošič</i> , 1894.	16. 1. 1917.	Pokopan na Groblju Svetog Križa u Ljubljani, skupina 38, red 10, grob br. 5995.
<i>Blasius Burolo</i> , 1897.	23. 4. 1917.	

Tablica 2. Podaci o mjestima pokopa vojnika Austro-Ugarske Monarhije s područja Barbanštine, prema *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima*

Zaključak

Analiza podataka iz publikacije *Vijesti o ranjenicima i bolesnicima* omogućila je detaljan uvid u zdravstvene izazove s kojima su se suočavali austro-ugarski vojnici s područja Barbanštine tijekom Prvoga svjetskog rata. Rezultati istraživanja pokazuju da su bolesti, osobito tuberkuloza, trbušni tifus i upala pluća, predstavljale najveći uzrok smrtnosti, dok su ranjavanja i ozljede, osobito prostrijelne rane, također imale značajan utjecaj na stradavanje vojnika. Dobna analiza hospitaliziranih i preminulih vojnika ukazuje daje najveći broj stradalih bio u ranim i srednjim dvadesetima, što je u skladu s austro-ugarskom praksom novačenja. Istovremeno, prisutnost starijih vojnika, uključujući pripadnike rezervnog sastava, potvrđuje da su ratne okolnosti zahtijevale mobilizaciju šireg stanovništva. Podaci o mjestima hospitalizacije ukazuju na razgranatu vojnu medicinsku mrežu Austro-Ugarske Monarhije, pri čemu su vojnici liječeni u bolnicama diljem današnje Austrije, Mađarske, Slovenije, Italije i Hrvatske. Razvijen sustav premještanja ranjenika omogućio je dostupnost specijalizirane medicinske skrbi, ali istodobno ukazuje na visoke logističke zahtjeve sanitetskog sustava. Ograničenja dostupnih podataka, uključujući necjelovitost evidencija i nepoznate uzroke smrti u pojedinim slučajevima, naglašavaju potrebu za daljnjim istraživanjem i usporedbom s drugim vojnim i civilnim izvorima. Istraživanje gubitaka i medicinskih izazova pridonosi novim saznanjima o stradavanjima vojnika Austro-Ugarske Monarhije s područja Barbanštine.

**PRILOG 1. POPIS AUSTROUGARSKIH VOJNIKA S PODRUČJA
BARBANŠTINE na temelju Vijesti o ranjenicima i bolesnicima /
*Nachrichten über Verwundete und Kranke / Notizie su feriti e ammalati***

**Zajednički središnji evidencijski ured / *Gemeinsames
Zentralnachweisebureau* 24. 8. 1914.-23. 11. 1917.**

Struktura zapisa:

**prezime, ime - vojno tijelo - pododsjek - mjesto rođenja - godina rođenja -
vrsta ozljede ili bolesti - umrli - sadašnje prebivalište - napomena, broj sveščića,
datum izdavanja**

1. Anzelin Franz k. k. LIR Nr. 5 Barbana 1877 Lungentuberkulose 6. 7.
1916 gestorben im GamSpit. Nr. 12 In Josefstadt beerdigt am dortigen
Militärfriedhof GrabNr. 239. Nr. 525 20. 01. 1917.
2. Barak Josef Inft. IR. Nr. 97 2. Komp. Puntera 1893 krank NotResSpit. in Papa.
Nr. 268 05. 02. 1915.
3. Bately Nikolaus Inft. IR. Nr. 97 4. Komp. Barbana 1884 Schuss i. d. r. Fuss
Vereinsspital des k. u. Staats-Hengstendep. in Székesfehérvár. Nr. 213 14. 01.
1915.
4. Batelj Mikola Inft. IR. Nr. 97 4. Marschkomp. Barbana 1884 Schuss i. d. r. Fuss
ResSpit. in Szekesfehervar. Nr. 155 18. 12. 1914.
5. Battel Josef Inft. IRNr. 97 1. Komp Barbandi 1888 krank ResSpit. in
Királyhida. Nr. 408 26. 05. 1915.
6. Bauer Peter Ldsch R. Nr. III. 8. Komp Barban 1882 SchuB i. d. 1. Zehe ResSpit.
In Komenburg. Nr. 156 18. 12. 1914.
7. Bauer Peter Ldsch R. Nr. III. 2/8. Grenzschutz Komp. Barban 1882 SchuB i. d.
r. FuB k.k. Landwehrmarodenhaus in Innichen. Nr. 208 12. 01. 1915.
8. Belas Johann Jag. FJB. Nr. 8 2. Komp. Barbano 1890 Schuss i. d. r. Zeigefinger
Kriegsspital in Budapest Városmajor utca. Nr. 300 18. 02. 1915.
9. Belass Johann Inft. IR. Nr. 97 11. Komp. Glavani Barbanu 1890 Schuss durvh
d. 1. Wade RekonvHaus in Servola. Nr. 117 03. 12. 1914.
10. Biljuch Martin Inft. IR. Nr. 87 4. Komp. Barban 1894 krank ResSpit. in
Komeuburg. Nr. 345 18. 03. 1915.
11. Bojnics Johann Inft. IR. Nr. 97 3. Komp. Barbana 1892 Schuss i. d. r. Hand
Feldspital des Szegediner Vereinsspitalen in Kassa. Nr. 392 30. 04. 1915.

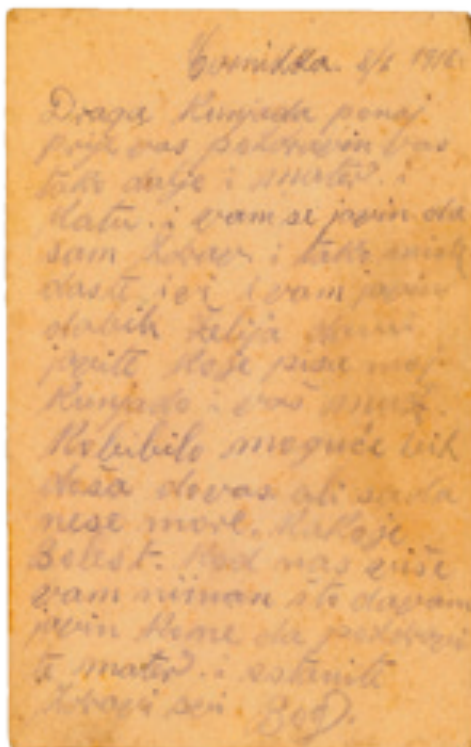
12. Borala Boze Inft. k. k. LIR. Nr. 5 3. Komp. Barbana 1892
Gehirnhautentzündung 30. 12. 1915 gestorben im Allg. Krankenhaus in
Voitsberg beerdigt am dortigen städt. Friedhof 1. Reihe rechts Grab Nr. 20.
Nr. 528 24. 02. 1917.
13. Bozslyeta Pavel Inft. IR. Nr. 7 11. Komp. Barbau 1886 Schuss i. d. 1. Hand
ResSpit. in Sopron. Nr. 153 17. 12. 1914.
14. Burolo Blasius Inft. k. k. LstBezKmdo. Nr. 5 Pisino Burole 1897
Lungentuberkulose 23. 4. 1917 gestorben. Nr. 540 20. 07. 1917.
15. Demetlika Natale KriegsMarArb. k. k. Land- u. Wasserbauamt in
Pola Barbana 1884 Lungentuberkulose 11.11.1916 gestorben im
Landeskrankenhaus in Graz beerdigt am dortigen Zentralfriedhof. Nr. 523 22.
12. 1916.
16. Dragozet Stanislaus Matr. 4. Kl. Kmar. 1. Komp. Barban 1892 krank k. u k.
Marinespital in Pola. Nr. 25 12. 10. 1914.
17. Glavač Michael Inft. IR. Nr. 87 Barbana 1893 Zertrümmerung des 1. Arms 6.
10. 1916 tot eingebracht. Nr. 520 23. 11. 1916.
18. Glavinity Pasqual Inft. IR. Nr. 97 12. Komp. Frkeci 1890 Schuss i. d. Oberarm
ResSpit. in Miskolcz. Nr. 236 23. 01. 1915.
19. Glavinity Pasquel Inft. IR. Nr. 97 12. Komp. Frkeči 1890 Schuss i. d. Oberarm
VereinsResSpit. in Gyöngyös. Nr. 238 23. 01. 1915.
20. Gletič Johann Inft. IR. Nr. 47 Barbana 1889 krank Gemeindespital in Kőszeg.
Nr. 102 26. 11. 1914.
21. Gregorinich Pasqual Inft. k. k. LIR. Nr. 5 6. Komp. Barbana 1879 krank
RekonvHeim in Servola bei Triest. Nr. 280 10. 02. 1915.
22. Hrelja Georg Inft. IR Nr. 87 5. Komp. Barbana 1883 Schuß i. d. r. Hand
Vereinsspital in Boksánbánya. Nr. 180 02. 01. 1915.
23. Hretjo Grgo Inft. IRNr. 87 5. Komp. Barbana SchuB i. d. r. Hand Vereinsspital
in Boksánbánya. Nr. 186 04. 01. 1915.
24. Ivanošič Wilhelm Gefr. IR. Nr. 87 zuget. d. MillnvalHaus in Wien Barbama
1894 Kopfquetschung 16. 1. 1917 gestorben im GarnSpit. Nr. 8 in Laibach
beerdigt am dortigen Hei. Kreuz-Friedhof Gruppe 38 Reihe 10 Grab Nr. 5995.
Nr. 531 04. 04. 1917.
25. Keba Josef Inft. IR. Nr. 7 3. ErsKomp. Barbansko 1873 krank GarnSpit. Nr. 7
in Graz (E). Nr. 424 29. 06. 1915.
26. Kolic Johann Arbeiter k. k. LstArbAbt. Nr. 209/97 Barbana 1897 Erfrierung 6.
1. 1916 gestorben. Nr. 520 23. 11. 1916.

27. Količ Georg Inft. IR. Nr. 17 3. Komp. Saini 1890 Schuss i. d. 1. 4. u. 5. Finger VereinsResSpit. in Triest. Nr. 311 23.02. 1915.
28. Kontosic Ivan Inft. IR. Nr. 7 3. Marschkomp. Oyehi Varlan Istrien krank ResSpit. Nr. 1 in Klagenfurt. Nr. 189 05. 01. 1915.
29. Kozljan Johann Inft. k. k. LIR. Nr. 5 16. Komp. Borbana 1878 Typhus RekonySpit. in Kassa Infanteriekaserne 66. Nr. 412 02. 06. 1915.
30. Laković Martin Inft. IR. Nr. 55 1. Komp. Berbane 1883 krank VereinsResSpit. im F. B. Priesterseminar in Weidenau. Nr. 454 07. 09. 1915.
31. Lazzarich Anbton Korp. k. k. LsteisbSichKomp. Ronchi krank VereinsResSpit. in Görz. Nr. 409 27. 05. 1915.
32. Licul Anton Gefr. IR. Nr. 97 2. Komp. Zinisius 1890 Schuss i. d. r. Schulter NotResSpit. Nr. 2 in Laibach. Nr. 322 27. 02. 1915.
33. Marceta Johann Inft. IR. Nr. 87 6. Marschkomp. Barbabar 1884 krank Allg. Krankenhaus in Wien IX. Nr. 129 07. 12. 1914.
34. Marcetta Johann Inft. IR. Nr. 87 6. Komp. Barbana 1884 Schuss i. d. 1. Knie Verwundetenspital Universität in Wien I. Nr. 141 11. 12. 1914.
35. Marinic Franz Inft. k. k. LIR. Nr. 36 Barbani Schuss i. d. Oberschenkel 7. 6. 1915 gestorben im Feldspital Nr. 7/1 beerdigt am Militärfriedhof in Rogóznó. Nr. 451 28. 08. 1915.
36. Maruskič Anton Inft. IR. Nr. 97 11. Komp. Barbau 1891 Schuss i. d. 1. Hand VereinsResSpit. in Kallwang Obersteiermark. Nr. 269 05. 02. 1915.
37. Modroschan Martin Inft. IR. Nr. 27 4/12. Komp. Barbana 1895 krank 16. 9. 1915 gestorben. Nr. 528 24. 02. 1917.
38. Paronič Anton Inft. IR. Nr. 79 3. Komp. Barbano 1897 Lungen- und Rippenfellentzündung 24. 1915 gestorben im ResSpit. Pisek in Feldbach Steiermark beerdigt am Zivilfriedhof in Feldbach Reihe 2. Nr. 485 13. 03. 1916.
39. Paronič Božo Inft. IR. Nr. 97 Barbane 1890 Bauchtyphus 16.5.1915 gestorben im Epidemiespital in Eperjes beerdigt dortorts am Epidemiefriedhof Nr. 461 06. 10. 1915.
40. Percan Jakob Inft. IR. Nr. 97 9. Barbarza 1893 Streifschuss a. r. Daumen ResSpit. in Seebach. Nr. 247 27.01. 1915.
41. Perdec Anton Inft. IR. Nr. 97 1. ErsKomp. Barbana 1894 Darmtyphus Landesspital in Laibach. Nr. 213 14. 01. 1915.

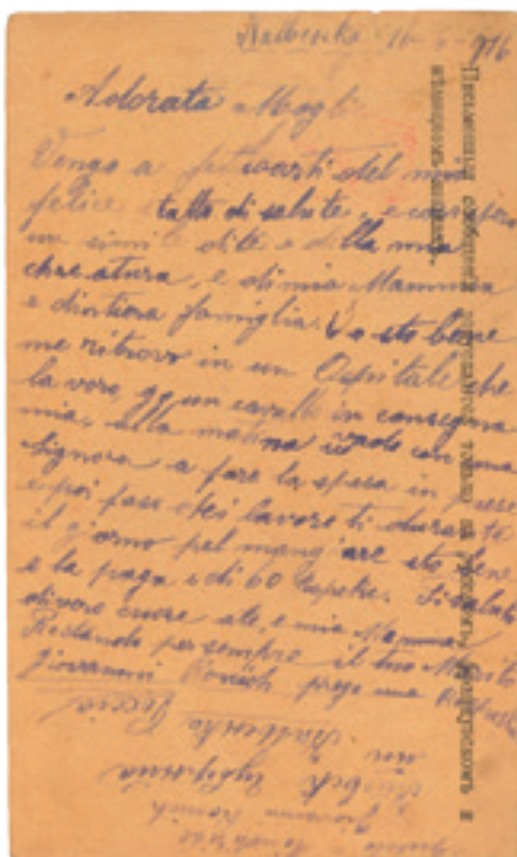
42. Peresa Blasius Inft. IR. Nr. 7 11. Komp. Borban 1888 Streifschuss a. 1. Schulterblatt VereinsResKrankenhaltstation in Bozen-Gries. Nr. 136 10. 12. 1914.
43. Persić Michael Inft. IR. Nr. 97 5. Komp. Barban 1893 krank. VereinsResSpit. in Littai-Ponovič. Nr. 299 18. 02. 1915.
44. Pustianec Bozo Inft. IR. Nr. 87 15. Komp. Barbana 1894 krank 18. 8. 1915 gestorben im mob. ResSpit. Nr. 3/16 beerdigt am MilFriedhof in St. Daniel am Karst Grab Nr. 98. Nr. 469 23. 11. 1915.
45. Radesič Jakob Inft. IR. Nr. 97 9. Komp. Barbana Schuss i. d. 1. Hand ResSpit. in Szombately. Nr. 44 26. 10. 1914.
46. Rojnic Michael Inft. EtappArbAbt. Nr. 13 Barbana 1895 Lungentuberkulose 12. 4. 1916 gestorben. Nr. 508 17. 08. 1916.
47. Ruba Martin Inft. IR. Nr. 97 4. Marschkomp. Barbana 1892 Schuss i. d. r. Zeigefinger ResSpit. in Steyr. Nr. 105 27. 11. 1914.
48. Skabic Andreas Inft. k. k. LIR. Nr. 5 9. Komp. Karban 1879 Wechselfieber Festungsspital Nr. 2 in Pola. Nr. 436 15. 07. 1915.
49. Spada Paul Inft. k.k. LIR Nr. 2 3. ErsKomp. Barbana 1895 krank k.k. Landwehrmarodenhaus in Brünn. Nr. 441 23. 07. 1915.
50. Stebsič Josef TitKorp. IR. Nr. 97 1. Komp. Barbona 1889 Schuss i. d. 1. Hand ResSpit. in Sopron. Nr. 153 17. 12. 1914.
51. Vicic Georg Inft. IR. Nr. 17 11. Komp. Barbon 1891 Schuss i. d. 1. Arm ResSpit. in Szombathely. Nr. 160 21. 12. 1914.
52. Zudih Mathias Inft. IR. Nr. 47 ErBK. Barbara 1888 Schuss i. d. r. Zeigefinger ResSpit. Nr. 1 in Marburg. Nr. 137 10. 12. 1914.

PRILOG 2. Razglednice

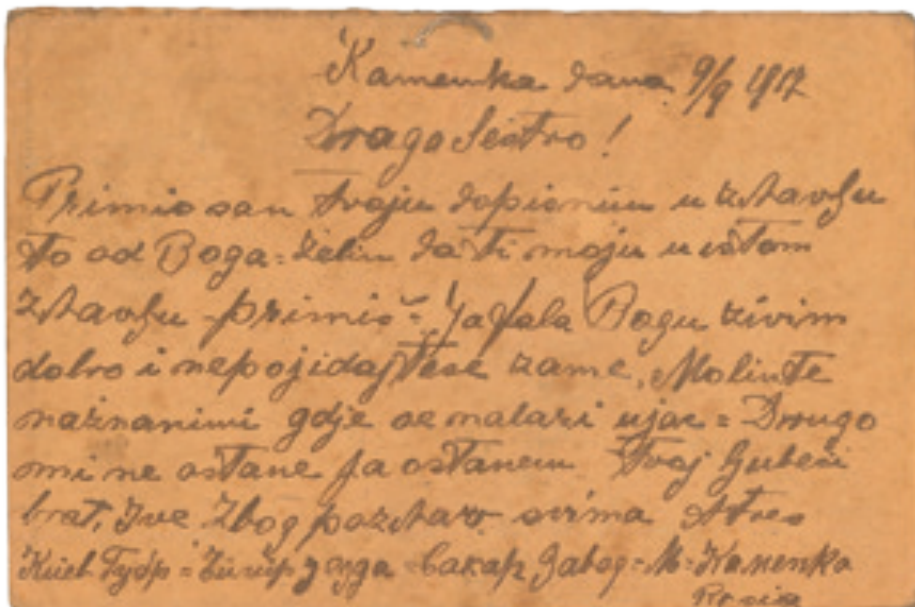
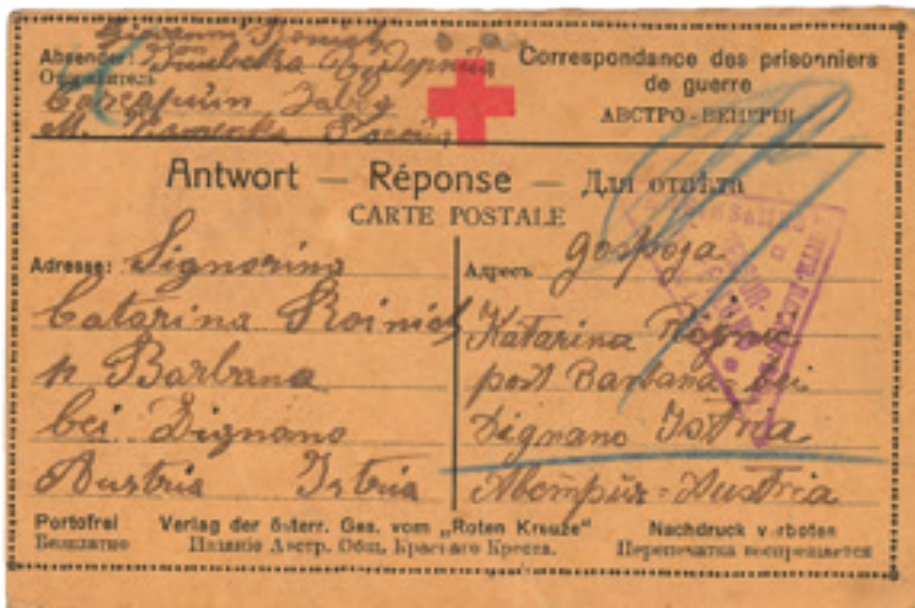
Razglednice i pisma objavljena u ovom prilogu dio su privatne zbirke Igora Rojnića Geržine, koji ih je autorici ustupio na uvid i za objavu.

Sl. 5. i 6. *Feldpostkarte* koju je austro-ugarski vojnik Ivan Rojnić iz Rojnića, iz sastava *K. k. Küstenschutz Kompanie Carnizza*, poslao obitelji. (Privatna zbirka Igora Rojnića Geržine; ustupljeno za objavu)

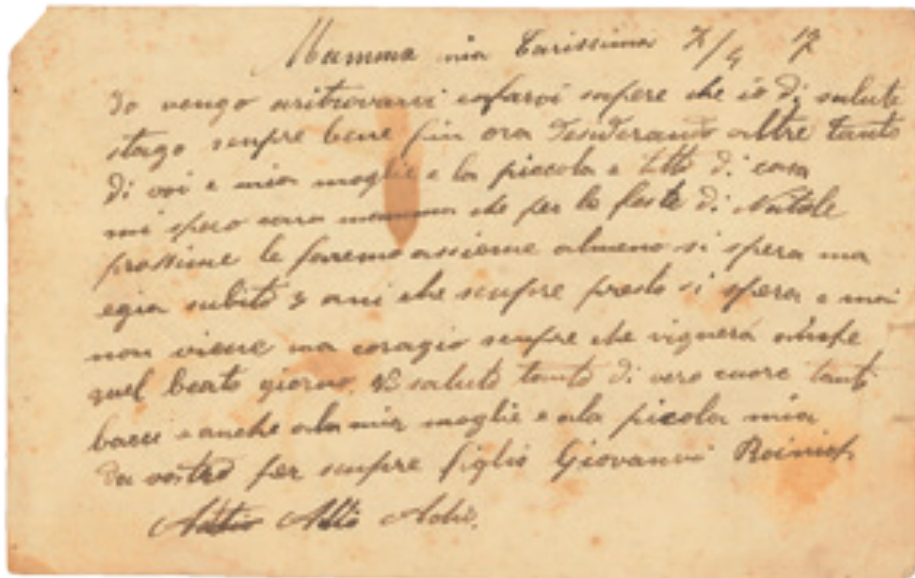

Sl. 7 i 8. Razglednica za ratne zarobljenike (Carte postale pour les prisonniers de guerre), austro-ugarskog vojnika Ivana Rojnicka iz Rojniči, s pečatima poštanske i vojne kontrole, koja svjedoči o institucionalno reguliranoj komunikaciji ratnih zarobljenika u Prvom svjetskom ratu, poslana obitelji. (Privatna zbirka Igora Rojnicka Geržine; ustupljeno za objavu)

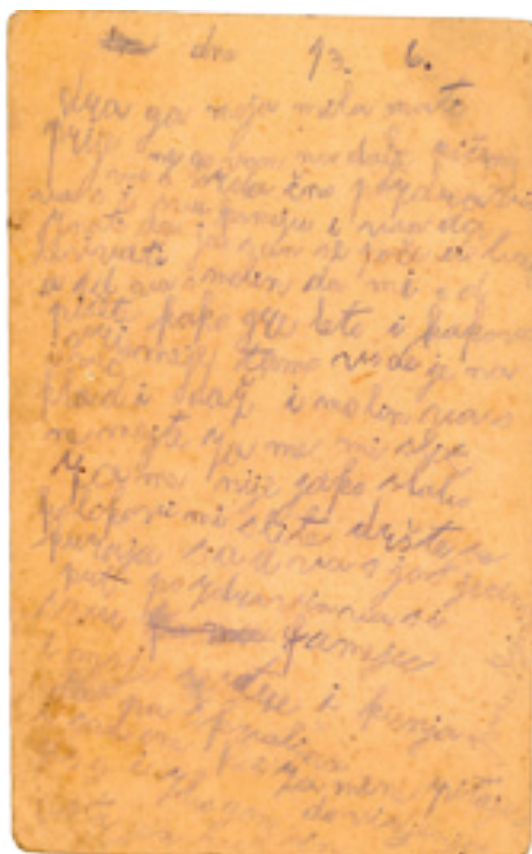

Sl. 9. i 10. Poštanska karta (Antwort – Réponse) iz sustava korespondencije ratnih zarobljenika, izdana pod okriljem Crvenog križa, koju je austro-ugarski vojnik Ivan Rojnić iz Rojnići poslao obitelji.

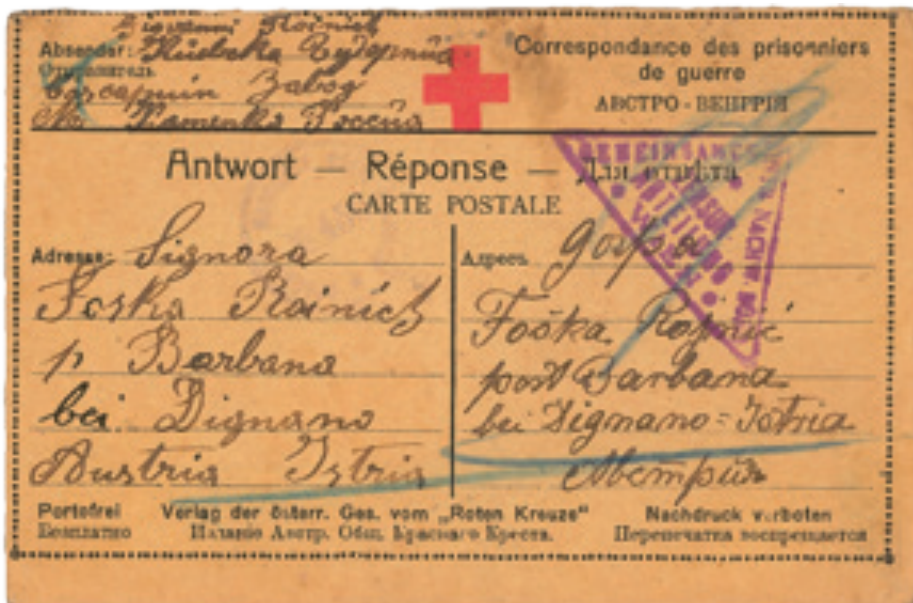
(Privatna zbirka Igora Rojnića Geržine; ustupljeno za objavu)

Sl. 11. i 12. Poštanska karta za ratne zarobljenike (ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ) koju je austro-ugarski vojnik Ivan Rojnich iz Rojnici, poslao obitelji. (Privatna zbirka Igora Rojnica Geržine; ustupljeno za objavu)

Sl. 13. i 14. Terenska dopisnica
(Feldpostkorrespondenzkarte)
s natpisom na njemačkom,
češkom, poljskom, talijanskom,
slovenskom i hrvatskom jeziku,
koju je austro-ugarski vojnik Ivan
Rojnić iz Rojnići poslao obitelji.
(Privatna zbirka Igora Rojnića
Geržine; ustupljeno za objavu)

Moja Mama dana 9/9 =
 Dragi Mama!
 Vam inamnim moje kipe ustarje forme
 sluzi svo ovo vrima = To isto ustarje kelim
 Vam i svoj obitelji! Vam inamnim jasam
 primio tri dopisnice = od vas kene i sestru
 etakom sam vesel. Jase malarite svitiri
 i kharu: Drugo mi odpište ako imate
 joo sto Blaga. Kharu ili vce. Ostanam ceka-
 jući Vas svete mir. Vas Sin = Jve. Ma
 Kuch Tyda kuirip Jorda Zalog Carpa M. Harenko

Sl. 15. i 16. Poštanska karta (Antwort – Réponse) iz sustava korespondencije ratnih zarobljenika, izdana pod okriljem Crvenog križa, koju je austro-ugarski vojnik Ivan Rojnić iz Rojnići poslao obitelji. (Privatna zbirka Igora Rojnića Geržine; ustupljeno za objavu)

Sl. 17. i 18. Vojnička poštanska omoćnica – prednja i stražnja strana – koju je austro-ugarski vojnik Ivan Rojnić iz Rojnići poslao obitelji. (Privatna zbirka Igora Rojnića Geržine; ustupljeno za objavu)

Izvori i literatura

Izvori

Vijesti o ranjenicima i bolesnicima / *Nachrichten iiber Venvundete und Kranke / Notizie su feriti e ammalati*, objavljivane od 24. kolovoza 1914. do 23. studenoga 1917., izdavač austrougarski Zajednički središnji evidencijski ured (*Gemeinsames Zentralnachweise-bureau*)

Literatura

ANGETTER Daniela, *Krieg als Vater der Medizin. Kriege und ihre Auswirkungen auf den medizinischen Fortschritt anhand der 2000-jährigen Geschichte Österreichs, Österreichischer Kunst - und Kulturverlag*, Beč 2004.

BAER L., „Vom Stahlhelm zum Gefechtschelm“, 1 (1915-1945). *Eine Entwicklungsgeschichte von 1915 bis 1993 zusammengestellt in Wort und Bild*, Selbstverlag, Neu-Anspach 1994.

BIWALD Brigitte, *Von Helden und Krüppeln: Das österreichisch-ungarische Militär-sanitätswesen im Ersten Weltkrieg*, II, OBV & HPT, Beč 2002.

BREITENBACHER Martin, *Das Alpenkorps 1914-18*, Vanguard Verlag Schlegel, Berlin 1939.

DIETRICH-DAUM Elisabeth, *Die „Wiener Krankheit“: eine Sozialgeschichte der Tuberkulose in Österreich*, München, R. Oldenburg, 2007.

DIRRHEIMER G., „Der militärische Stahlhelm in Österreich“, *Militaria Austriaca*, 4, 1983.

FATULA Jurij, „Iskustva vojnomedicinske službe austro-ugarske vojske u Prvom svjetskom ratu (Іскутва військово-медичної служби Австро-Угорської армії у Першій світовій війні)“, *Povijest medicine (Історія медицини)*, 2015.

GROSSICH Antonio, „Eine neue Sterilisierungsmethode der Haut bei Operationen“, *Zentralblatt für Chirurgie*, 35 (44), 1908.

HEERESGESCHICHTLICHE MUSEUM - MILITÄRHISTORISCHE INSTITUT IN WIEN (ur.), *Von Impfkationen und medikamentöser Behandlung* (2020)

HOFFMANN Barbara, „Kriegsblinde in Österreich: Die Entstehung eines „Zwei-Klassen-Systems“ von blinden Menschen“, *Virus - Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*, broj 6, 2007.

KALTENEGGER Roland, *Die Geschichte der deutschen Gebirgstruppe 1915 bis heute. Vom Deutschen Alpenkorps des Ersten Weltkrieges zur 1. Gebirgsdivision*, Motorbuch-Verlag, Stuttgart 1980.

KLIMAN GRABAR, Gordana „Ranjeni i zarobljeni vojnici s područja Barbanštine u redovima austro-ugarske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata“, *Barbanski zapisi*, sv. 11., Barban 2023., str. 141.-177.

MÜLLERSCHÖN André, „Sanitätsausrüstung und Verwundetentransport im Gebirgskrieg des Ersten und Zweiten Weltkrieges“, *Wehrmedizinische Monatsschrift*, 2-3, 2017., <https://>

- wehrmed.de/humanmedizin/sanitaetsausruestung-verwundetentransport-im-gebirgskrieg-des-ersten-zweiten-weltkrieges.html
- PÁVAI Mátyás Sándor, A Máramaros-Ugocsa megyei 85-ik gyalogezred története 1914-1918, Stadium 1941.
- PIRQUET Clemens, „Einleitung“, *Volks-gesundheit im Weltkrieg* /., ur. Clemens PIRQUET, Holder-Pichler-Tempsky A. G., Beč 1926.
- RAUCH Rauch (ur.), „Ärzte und ihre Helfer im Weltkriege 1914-1918 (Helden im weissen Kittel)“, *Apotheker im Weltkriege*, Beč, Amon Franz Goth, 1936.
- RAUCHENSTEINER Manfred - BROUKAL Josef, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914 -1918*. Wien/Köln/Weimar 2015.
- RUFF Melanie, „Franz Zamecnik infanterist - Invalide - Feinmechaniker. Gesichtsrekonstruktionen während des Ersten Weltkrieges in der k.u.k. Monarchie“, *Virus Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*, 9, 210, Beč 2010.
- SCHINDLER Jochen R., *Fall of the Double Eagle, The battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, 2015.
- SCHLICH Thomas, „Die Rationalisierung der Knochenbruchbehandlung im Ersten Weltkrieg durch Lorenz Böhler“, u: Thomas FEURSTEIN (ur.), Lorenz Böhler, *Pionier der modernen Unfallmedizin*, Graz 2010.
- STEFFEN Katrin, „Experts and the Modernization of the Nation: The Arena of Public Health, u: Poland in the First Half of the Twentieth Century“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4, broj 61, 2013.
- von HARTUNGEN Christoph Hartung, „Lorenz Böhler e l'ospedale militare per feriti leggeri di Bolzano (1916-1919)“, u: Silvia SPADA PINTARELLI - Helmut STAMPFER (ur.), *Domenicani a Bolzano*, Bolzano 2010.
- von LÖW Gustav, *Die Organisation der Wehrkräfte Österreich-Ungarn mit Skizzen über die Heeresorganisation Deutschlands, Russlands, Frankreichs und Italiens*, Teschen, 1875.
- von WAGNER A. Ritter, „Beobachtungen über den Einfluß der Kiefer- und Kriegsverletzungen auf die Psyche“, u: Emil STEINSCHNEIDER (ur.), *Beiträge zur Kieferschultherapie. Aus Anlaß des einjährigen Bestehens des k.u.k. Reservespitals Nr. 17*, Beč 1917.
- VYNICKI Emilia i PEM Fine, „Interpreting the decline in tuberculosis: the role of secular trend sin effective contact“, *International Journal of Epidemiology*, 27/28, 1999.
- WAGNER Walter, „Die k. (u.) k. Armee-Gliederung und Aufgabenstellung“, u: Adam WANDRUSZKA, Peter URBANITSCH (ur.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Die Bewaffnete Macht*, Beč 1987.
- ZAKLADNI INFORMACE O VOJENSKEM HISTORICKEM USTAVU PRAHA, Tomáš KYKAL, <https://www.vhu.cz/kde-patrat-po-svvch-predcich-padvch-zemrelvch-nezvestnych-ranenvch-ci-zaiatvch-v-prvni-svetove-valce>
- ZILZ Julian, *Die zahnärztliche Tätigkeit im Kriege*, Beč 1915.

Medical Retrospective: Diseases and Wounds of Austro-Hungarian Soldiers from the Municipality of Barban during the First World War

Summary

An analysis of data from the publication *Nachrichten über Verwundete und Kranke* provides detailed insight into the health challenges faced by Austro-Hungarian soldiers from the Municipality of Barban during the First World War. The findings indicate that diseases—particularly tuberculosis, typhoid fever, and pneumonia—were the primary causes of mortality, while wounds, especially gunshot wounds, also contributed significantly to overall casualties.

An age-based analysis of hospitalized and deceased soldiers shows that the highest number of casualties occurred among men in their early and mid-twenties, which corresponds to Austro-Hungarian conscription practices. At the same time, the presence of older soldiers, including reservists, underscores the wartime necessity of mobilizing a broader segment of the population.

Data on hospitalization locations reveal the extensive military medical network of the Austro-Hungarian Monarchy, with soldiers treated in facilities across present-day Austria, Hungary, Slovenia, Italy and Croatia. This well-developed system for evacuating the wounded ensured access to specialized care but also highlights the significant logistical burden placed on the military medical corps. Limitations of the available data—including incomplete records and, in some cases, unspecified causes of death—point to the need for further research and cross-referencing with additional military and civilian sources. The study of these casualties and medical challenges provides new insight into the suffering endured by Austro-Hungarian soldiers from the Municipality of Barban.

PALEŽ U SJEĆANJU – STRADAVANJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA ISTRE U DRUGOME SVJETSKOM RATU S POSEBNIM OSVRTOM NA ZLOČIN U ŠAJINIMA

Igor Šaponja
e-mail: sapax2@gmail.com

Igor Jovanović
e-mail: igorj@ymail.com

Stručni članak

U radu se donosi pregled nacifašističkih pokolja u Istri s posebnim osvrtom na stradavanje Šajina 1944. Drugi svjetski rat donio je Istri nezapamćeni teror, uključujući masovne zločine nacifašista. Jedan od najtragičnijih događaja bio je pokolj u Šajinima i Bokordićima u noći s 8. na 9. siječnja 1944., kada su nacifašisti ubili 76 civila, uključujući žene, djecu i starce, te spalili više desetaka kuća. U Šajinima je 110 djece ostalo bez roditelja, a selo je gotovo uništeno. Unatoč tragediji, preživjeli stanovnici ostali su vjerni antifašističkim idealima i obnovili su život u porušenoj i spaljenoj mjestu. Ovi zločini ostavili su duboke traume u kolektivnom sjećanju, a autori poput Hermana Buršića, Davida M. Fištrovića i svjedoka Đina Matošića kroz povijesna istraživanja i književna djela ovjekovječili su ove strahote.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Istra, Kresini, Bokordići, Šajini, Lipa, pokret otpora, nacifašizam

Keywords: World War Two, Istria, Kresini, Bokordići, Lipa, Šajini, resistance movement, Nazi-fascism

I. Uvod

Drugi svjetski rat obilježio je Istru razdobljem teških stradanja, fašističkog terora i borbe za oslobođenje. Fašistički režim, koji je započeo talijanskom okupacijom 1918., dodatno je ojačao tijekom rata pod pritiskom njemačkih snaga, što je rezultiralo masovnim represijama i pokoljima. Ipak, otpor okupatorskoj vlasti postupno je rastao, vođen organizacijom narodnooslobodilačkog pokreta, unatoč početnim teškoćama i političkim neslaganjima.

Istra je Drugi svjetski rat dočekala pod fašističkim režimom kao dio Kraljevine Italije, koja je već 1936. stvorila Osovinu Berlin–Rim s Njemačkom te anektirala Etiopiju, pridruživši je svojem kolonijalnom posjedu u Africi. S izbijanjem rata započela je organizacija otpora okupatorskim snagama, pri čemu je vodeću ulogu ubrzo preuzela Komunistička partija Jugoslavije. Međutim, složene političke okolnosti, uključujući početno protivljenje KP Italije borbi za priključenje Istre budućoj jugoslavenskoj zajednici, otežavale su razvoj narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) na talijanskom teritoriju. Prekretnica u borbi dogodila se 1943. nakon kapitulacije Italije, kada je masovni ustanak u Istri doveo do razoružanja tisuća talijanskih vojnika i oslobođenja većeg dijela poluotoka. Kapitulacija njemačkih i talijanskih snaga u Africi u svibnju 1943. i savezničko iskrcavanje na Siciliji u srpnju iste godine potaknuli su svrgavanje Mussolinijeve vlade i kapitulaciju Kraljevine Italije u rujnu. Ti događaji odjeknuli su i u Istri, gdje je započeo masovni ustanak, koji je doveo do razoružanja oko 8.600 talijanskih vojnika i oslobođenja većeg dijela poluotoka. Narodnooslobodilački odbori preuzeli su vlast, dok su Pazinske odluke i odluke ZAVNOH-a označile povijesni trenutak proglašenja sjedinjenja Istre s Hrvatskom. U Pazinu su uspostavljeni Pokrajinski narodnooslobodilački odbor za Istru, Operativni štab za Istru i Prva istarska brigada „Vladimir Gortan“. Ta brigada vodila je borbe protiv neprijateljskih snaga koje su napredovale prema okolici Vodnjana iz smjera Pule. U ovom kontekstu, Istra je postala ključnim poprištem borbe za oslobođenje, simbolizirajući otpor fašizmu i težnju za slobodom.¹

Prema unaprijed razrađenom planu njemačkog zapovjedništva za slučaj talijanske kapitulacije, II. oklopna armija krenula je u napad na partizanske snage. Krajem rujna 1943. njemačke trupe zauzele su područje između Čabarske police i Klane, čime su otvorile put za daljnji prodor u Istru. Početkom listopada postrojbe 2. SS oklopnog korpusa, među kojima su bile elitne divizije „Adolf Hitler“ i „Hermann Göring“ te 44. i 71. pješačka divizija, razbile su slabo uvježbane partizanske jedinice NOV-a. Ofenziva je izvedena iz više pravaca: iz Trsta prema zapadnoj Istri, iz Rijeke prema Učki te iz Pule prema Barbanu i Labinu, uz potporu talijanske fašističke postrojbe Decima Mas. Tijekom tjedan dana teških borbi, partizanske snage izgubile su više od 2.000 boraca. Njemačke postrojbe usmratile su oko 500 civila, zarobile njih 1.200, deportirale stotine ljudi u logore i spalile velik broj kuća. Nakon ove ofenzive, Istra je pripojena novoosnovanom operativnom području Jadranskog primorja, pod izravnom kontrolom Berlina. U isto vrijeme, 1. listopada 1943. na sjeveru Italije proglašena je Talijanska Socijalna Republika, kojoj nije dodijeljena nikakva vlast nad Istrom. Nezavisna Država Hrvatska poništila je sporazume s propalom Italijom, ali također nije uspjela uspostaviti kontrolu nad ovim područjem.²

¹ Više o tome vidi u: Darko DUKOVSKI, *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943–1955)*, Pula 2001.

² Isto, str. 65.–67.

Istovremeno, Istra je postala poprište intenzivnog sukoba između nacifašističkih snaga i narodnooslobodilačkog pokreta. U nastojanju da suzbiju otpor, nacifašisti su primjenjivali brutalne represivne mjere, uključujući masovna ubojstva, spaljivanje kuća i teroriziranje civilnog stanovništva. Posebice su stradali oni dijelovi regije gdje je djelovanje partizanskog pokreta bilo snažnije. Jedan od najtragičnijih primjera takvog nasilja bio je pokolj u Šajinima i okolnim selima, događaj koji je ostavio trajne ožiljke u kolektivnoj svijesti stanovništva Istre. U ovom će se radu pružiti osvrt na taj strašni događaj, analizirajući povijesni kontekst, tijek samog pokolja i njegov utjecaj na lokalnu zajednicu.³

II. Stradanje Istre u Drugom svjetskom ratu: ofenzive, paljevine i zločini okupatora

Tijekom Drugog svjetskog rata, paljenje sela u Istri bilo je uobičajena pojava, osobito kao odgovor na antifašistički otpor. Prva takva paljenja dogodila su se u slovenskom dijelu Istre, u Brkinima, tijekom proljeća i ljeta 1942., kada su fašisti opljačkali i zapalili sela. Međutim, veći incidenti postali su učestali tek nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. Tada je došlo do privremenog bezvlađa na velikim dijelovima teritorija, što je potaknulo narodni ustanak.⁴

Njemačke snage brzo su reagirale kako bi uspostavile kontrolu. Adolf Hitler je već 10. rujna 1943. zapovjedio uspostavu dvaju operativnih područja: Predalpskog prostora i Jadranskog primorja, koje je uključivalo cijelu Julijsku Veneciju. Na čelo Jadranskog primorja postavljen je visoki povjerenik Alois Friedrich Rainer. Njemačko zapovjedništvo pokrenulo je 25. rujna operaciju „Istrien“, a 21. listopada operaciju „Wolkenbruch“, s ciljem uništenja partizanskih snaga u Sloveniji, Istri i Primorju. Ove su akcije, poznate kao Listopadska ili Rommelova ofenziva, ostavile trajne posljedice na civilno stanovništvo. Njemačke postrojbe, među kojima i zloglasna SS divizija „Prinz Eugen“, ušle su u Istru početkom listopada. Tijekom operacije od 2. do 10. listopada 1943. živote je izgubilo oko 2.500 Istrana, uključujući veliki broj civila, žena, djece i staraca. Mnoga su sela spaljena, tisuće stanovnika uhićeno je i deportirano u koncentracijske logore u Njemačkoj. Cilj ovih brutalnih akcija bio je osiguranje strateške kontrole nad Istrom i sprječavanje eventualnog savezničkog iskrcavanja, koje su nacisti smatrali mogućim.⁵

³ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945. Male bilješke o velikom putu*, Pula: Histria Croatica C. A. S. H., 2011., str. 40.

⁴ *Palež u sjećanjima. Katalog izložbe*, ur. Maurizio Levak, Pula: Istarsko povijesno društvo, 2017., str. 11.-13.

⁵ *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, ur. Marino Budicin, Centro di Ricerche Storiche Rovigno - Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj-Rovigno 2009., str. 568.

U nastavku rata, zbog intenziviranja partizanskog otpora, njemačke su snage provodile niz ofenziva i akcija „čišćenja terena“. Operacije kao što su „Sairach“, „Isto“, „Edelweiss“ i „Braunschweig“ ostavile su trag masovnih ubojstava, uništenja i terora nad lokalnim stanovništvom. Paljenje kuća, strijeljanja i deportacije postali su dio svakodnevice, dok su istovremeno njemačke snage gradile obrambene linije kako bi zaustavile napredovanje savezničkih vojski s juga Italije. Njemačke snage, u nastojanju da u potpunosti unište vojnu moć narodnooslobodilačkog pokreta, provodile su brutalne represivne mjere protiv civilnog stanovništva bez obzira na dob ili spol. Stanovnici su se masovno uhićivali i deportirali u koncentracijske i radne logore u Njemačku i Austriju, dok su posjedi trpjeli razaranja i pljačku. Cilj ovih akcija bio je uništiti svaku materijalnu osnovu koja bi mogla pomoći ustanicima u njihovom oružanom otporu.⁶

Rušenja i paleži obuhvaćali su stambene i gospodarske objekte, crkve, škole, trgovine te brojne druge zgrade. Osim uništavanja infrastrukture, pljačkale su se ili uništavale poljoprivredne i stočarske zalihe, a stoka se često odvodila kao ratni plijen ili je bila ubijena. Njemačke snage, zajedno s lokalnim fašistima, sustavno su uništavale voćnjake, vinograde i druge poljoprivredne površine, dok su dragocjeni resursi, poput sirovina i pogonskog materijala, također postali metom njihovih pljački. Prve akcije paleži zabilježene su još za vrijeme talijanske uprave na području Brkina i Vipavske doline. Naselja poput Ostrožnog Brda, Suhorja, Dolnje i Gornje Bitnje te drugih sela potpuno su spaljena, a stanovništvo iseljeno. Posebice je pogođeno područje Kazlja na Krasu, koje je uništeno 3. ožujka 1943. I prije kapitulacije Italije na ovom su se području vršili zločini, uključujući palež kuća i ubojstva civila. Brkinsko-bistrički kraj, kao pogranično područje Kraljevine Italije, bio je strateški važan zbog prometne povezanosti. I talijanske i njemačke vlasti smatrale su taj teritorij ključnim za sprječavanje razvoja narodnooslobodilačkog pokreta. Strogi nadzor, praćen represivnim mjerama poput paleži i deportacija, bio je alat za slamanje otpora i održavanje kontrole nad ovim područjem.⁷

Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943., njemačka vojska započela je brutalnu ofenzivu protiv partizanskih snaga, koja je uključivala i sustavno uništavanje naselja u Istri. Najprije su bila pogođena sela u blizini Pule, poput Jadreški, gdje je sredinom rujna zapaljeno nekoliko kuća. Potom je slijedilo potpuno uništenje sela Frlanija kod Matulja, što je bio tek početak šire operacije. U listopadu 1943. njemačka ofenziva proširila se na cijelo područje Istre, uključujući Brkine, a tijekom tog mjeseca uništeno je ili ozbiljno oštećeno 58 sela i zaselaka. Među naseljima koja su stradala bila su Mačkolje u općini Dolina, Šmarje kraj Kopra te brojna sela u okolici Rovinja i Žminja, poput Modrušana, Krmeda, Kresina i drugih. Ni Labinština nije bila pošteđena jer su spaljena mjesta poput Barbića i Kunja, dok su na Pazinštini uništena naselja kao što

⁶ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, nav. dj., str. 123.-124.

⁷ *Palež u sjećanjima*, nav. dj., str. 11.

su Foškići, Drndići, Šajini i mnoga druga. Često su spaljivanja bila praćena strašnim zločinima prema civilima, uključujući masovna ubojstva i brutalna zlostavljanja.⁸

Njemačke akcije nisu prestale ni tijekom 1944. U siječnju te godine, naselja poput Šajina, Bokordića i Računića također su bila uništena. Najveći zločin dogodio se 30. travnja 1944., kada je u operaciji Braunschweig potpuno spaljeno selo Lipa, a njegovih 269 stanovnika ubijeno. Istovremeno, na Krasu su se njemačke snage osvećivale za partizanske napade, spaljujući sela Komen, Mali Dol, Tomačevica i Rihemberk. Slične akcije paljenja nastavile su se i na Banjskoj visoravni te u Posočju i na idrijsko-cerkljanskom području, dok je cijelo selo Cesta u Vipavskoj dolini uništeno. Nijemci su tim spaljivanjima i masovnim ubijanjima željeli slomiti otpor i spriječiti bilo kakvu podršku narodnooslobodilačkom pokretu, a cijelo područje bilo je pogođeno ogromnim razaranjima i stradanjima.⁹ Unatoč ovom nasilju i masovnim razaranjima, antifašistički pokret otpora nije bio slomljen i nastavljen je borbom protiv okupatora.¹⁰

Istra je bila od izuzetne strateške važnosti za njemačku vojsku, koja je odmah nakon kapitulacije Italije poduzela mjere za jačanje kontrole nad tim područjem, osobito nad prometnim pravcima. Kao prvi korak, početkom listopada 1943. započela je njemačka ofenziva koja je bila usmjerena na uništenje partizanskog otpora i zauzimanje hrvatske obale. Planove za ofenzivu, koja je uključivala paljenje i uništavanje, pripremilo je njemačko vrhovno zapovjedništvo prema Hitlerovim direktivama. Dva glavna cilja ove ofenzive bila su – potpuno uništiti partizanske postrojbe u Istri i ugušiti ustanak koji je izbio nakon talijanske kapitulacije te zauzeti cijelu hrvatsku obalu.¹¹

U prvoj fazi ofenzive, okupator je imao za cilj uništiti partizanske snage u Istri i na Brkinima, ali je planirano čišćenje izvedeno uglavnom u Istri, dok su Brkini bili blokirani. Njemačka vojska, kojom je zapovijedao general Paul Hausser, brojala je oko 50.000 vojnika, uz jaku podršku topništva. U ofenzivi su sudjelovale i postrojbe SS-a, turkestanska divizija, kraški borci, primorski lovci te tenkovske postrojbe. S druge strane, partizanske snage, koje su bile slabo uvježbane i brojčano inferiorne, brzo su se organizirale kako bi se suprotstavile napadu. Njemačka ofenziva započela je u noći između 1. i 2. listopada 1943., kada su njemačke snage krenule u tri kolone prema različitim dijelovima Istre. Jedna kolona napredovala je prema Sv. Antonu, Kubedu i Sočergi, druga prema Rižani, Hrastovlju i Dolu, dok je treća krenula prema Ospi, Črnom Kalu i Loki. Tijekom napada, mnoga su naselja potpuno uništena. Među prvim su zapaljena sela Mačkolje, Tinjan, Črni Kal te mnogi drugi zaselci poput Gračišća, Hrastovlja, Kubeda i Movraža. Ova destrukcija bila je praćena mučenjem i ubijanjem civila, dok su mnogi ostali bez svojih domova, imovine i hrane. Iako su nakon ka-

⁸ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, nav. dj., str. 360.

⁹ *Istra kroz vrijeme*, nav. dj., str. 569.

¹⁰ *Palež u sjećanjima*, nav. dj., str. 19.

¹¹ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, nav. dj., str. 199.

pitulacije Italije mnogi mještani optimistično gledali u budućnost, ovaj ih je napad zauvijek promijenio.¹²

Kazimir Krmac, svjedok tih događanja, opisuje kako su njemačke snage dolazile iz Trsta i zauzimale šmarsku cestu. Pucali su na svakog tko je pokušao pobjeći, dok su palili kuće i uništavali sve pred sobom. U to su se vrijeme, djeca i stariji sakrivali u šumama, dok su odrasli bježali u udaljenije predjele, nadajući se da će izbjeći napadače. Zločini su se nastavili tijekom cijelog dana, a predvečer su njemačke snage krenule prema Hrvojima, gdje su pobili mnoge ljude koji su bježali od njih. U listopadu 1943. područje Pazinštine bilo je pogođeno strašnim nasiljem. Od 4. do 7. listopada njemačke su snage ubijale ljude i uništavale sela na širokom području od Pazina do Zabrežana te kroz naselja Mečari, Foškići, Trošti, Pariži, Drndići, Cerovci, Pulići, Žgrablići, Gajmovići, Kašćergani i Šajini. Pazin je bombardiran 2. listopada, a slični napadi ponovljeni su nekoliko puta tijekom mjeseca. Na Starom Pazinu spaljene su kuće, a samo u razdoblju od listopada do prosinca 1943. broj žrtava na ovom području premašio je 500. Vinko Cerovac, koji je bio još dijete u to vrijeme, svjedočio je tragičnom događaju kada su njemačke snage odvele njegovog oca, zajedno s još sedam mještana.¹³

„Odveli su ih iza sela, u jednu šupljinu od boksita, gdje su ih ubili...“, prisjeća se Cerovac. Neki fašisti iz Pazina odredili su ljude koje će odvesti, baš kao što su prethodno palili kuće u selu. Dok su muškarci bili odvedeni, žene i djeca morali su ostati zatvoreni u kućama. Satima su čekali, a nakon što su čuli rafale, njemačke su straže spriječile bilo koga da priđe. Tada su morali čekati tri dana prije nego što su tijela bila dopuštena za pokop. U drugom napadu, njemačke su snage polile selo nekim tekućinama, istjerale stoku i ljude iz kuća. Cerovac se prisjeća kako je bio skriven u zipki, dok je majka nastojala spasiti njegov život. Iako su svi ostali domovi u selu uništeni, jedna kuća je ipak ostala netaknuta.¹⁴

III. Pokolj u Kresinima 7. listopada 1943.

Tijekom tihog jesenjeg popodneva, njemačke su postrojbe ušle u selo Kresini iz pravca Žminja i počele napadati goloruke mještane. U jednoj kući strijeljane su tri majke zajedno s petoro djece, dok su u drugoj kući na zatvorene bacili bombu. Neki su se mlađi uspjeli spasiti skokom kroz prozor, dok je druga strana kuće bila polivena benzinom i potpuno izgorjela, zajedno s cijelim sadržajem. Desetogodišnji Josip Kresina preživio je strašan napad, ali su mu slomljene obje noge, a potom su ga zapalili na sijenu. U tom okrutnom napadu poginula je i 9-godišnja Marija Kresina, zajedno s njezinim jednogodišnjim bratom u naručju. U polju kraj sela pronađen je

¹² *Palež u sjećanjima*, nav. dj., str. 11.

¹³ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, nav. dj., str. 184.

¹⁴ Isto, str. 185.

70-godišnji starac strijeljan zajedno s troje djece. Najmlađa žrtva imala je samo šest mjeseci, dok je najstariji bio 91-godišnji Ivan Rovis. Mate Kresina, jedan od preživjelih, prisjeća se kako su on i njegovi roditelji lutali selom, tražeći preživjele. Majka je očajnički vjerovala da će, uz neko čudo, pronaći živu bebu ostavljenu u kolijevci. Iz ruševina se čuo zvuk jauka, a otac je izvukao teško ranjenu četverogodišnju djevojčicu koja je ubrzo izdahnula na njegovim rukama. Pokolj u Kresinima bio je jedan od najstrašnijih tijekom razdoblja nacističke vladavine, s 57 ubijenih civila, neovisno o njihovoj dobi ili spolu. Kuće, štale, stoka i ljetina bili su spaljeni, a selo je pretvoreno u zgarište, opljačkano i uništeno.¹⁵

IV. Spaljivanje Barbića 7. listopada 1943.

U ranim jutarnjim satima, njemačke su postrojbe iz dva smjera ušle u selo Barbići. Prva skupina vojnika stigla je iz smjera doline Raše, dok je druga došla iz susjednog sela Kunj, koje je također uništeno. Mještani koji su čuli zvuke vojnog konvoja i pucjavu te se, prestravljeni, povukli u obližnje šume, uspjeli su izbjeći smrt. Počela je pljačka, a gotovo sve kuće bile su uništene, zajedno sa svim štalama, sjenicima, školom i zgradom vrtića. Nilda Griparić svjedoči: „Donje selo bilo je u potpunom dimu i plamenu, a SS-ovci su počeli dovođenje muškaraca iz donjih kuća i formirali ih u kolonu. Jedan SS-ovac je ušao u kuću moje sestrične Marije i vidjevši da njezin suprug Josip Belušić nosi košaricu za novorođenče, oduzeo mu ju i razbacao po sobi, zatim zapalio kuću i odveo ga u kolonu. Tri dana poslije, rodila se beba kojoj su dali ime Josipa“. Tijekom ovog brutalnog napada, ubijen je 31 mještanin. Posljedice razaranja ostale su vidljive i danas u izgledu Barbića.¹⁶

V. Lipa – mjesto najvećeg stradavanja

U proljeće 1944. osnovane su 1. istarska brigada „Vladimir Gortan“ i 1. partizanski odred „Učka“, koji su poduzimali niz akcija na područjima Istarskoga krasa koja su bila pod njemačkom okupacijom. Njihove glavne mete bili su komunikacijski i infrastrukturni pravci, poput ceste Rijeka – Trst i željeznice Rijeka – Postojna. Lokalno stanovništvo, koje je uglavnom bilo antifašistički orijentirano, nije pomagalo u očuvanju stabilnosti na okupiranim teritorijima, što je bilo ključno za njemačke vlasti. Zbog toga je general Ludwig Kübler, zapovjednik 97. njemačkog korpusa, 24. veljače 1944. donio pogubnu naredbu poznatu kao „Deset zapovijedi“, u kojoj je omogućio bilo kakve postupke koji su vodili do uspjeha u borbi protiv partizana. Time su postali legitimni postupci poput ubijanja civila, otimačine i uništavanja imovine. Tijekom njemačke vojne operacije Braunschweig, koja je trajala od 25. travnja do 6. svibnja

¹⁵ *Palež u sjećanjima*, nav., dj., str. 55.-35.

¹⁶ Isto, str. 36.-38.

1944., spaljena su brojna sela, uključujući Velu i Malu Učku, Vele i Male Mune, Žejane, Lisac, Brezu, Studenu i Lipu. Lipa je pretrpjela najveći gubitak, kada su 30. travnja 1944. nacisti i fašisti upali u selo tijekom nedjeljnoga ručka i u nekoliko sati ubili 269 civila, među kojima su bila djeca, žene i starci. Najmlađa žrtva imala je samo 7 mjeseci, a ukupno je stradalo 96 osoba mlađih od 18 godina. Mnogi su od njih živi spaljeni u kući poznatoj kao Kvartirkina kuća broj 20.¹⁷

VI. Pokolj u Šajinima 8. – 9. siječnja 1944.

Noć 8. na 9. siječnja 1944. ostat će zapisana kao najtragičnija u povijesti sela Šajini. Povod za pokolj bila je akcija partizana koji su presreli i zaplijenili kola puna hrane namijenjene njemačkim vojnicima. U znak odmazde, njemački vojnici 71. grenadirske divizije, uz potporu fašističkih snaga, opkolili su selo dvostrukim stražama kako nitko ne bi pobjegao. Tijekom trosatnog divljanja, ubili su 54 nevine osobe, među kojima su bili žene, djeca i starci. Ivana Blažinu spalili su živog, dok su cijelu obitelj Pave Pekice, osim dviju djevojčica koje su uspjele pobjeći, uništili vatrom. Posebice brutalna sudbina zadesila je Matu Kolića (14) i Rožu (9), koje su ubili zajedno s ocem. Mariji Kolić nacisti su oduzeli dijete iz naručja i bacili ga u vatru, a zatim i nju ubili. Djeca koja su preživjela, poput petogodišnjeg Đina Matošića, spašavala su se skrivajući ispod tijela svojih mrtvih roditelja.¹⁸

Svjedočanstva preživjelih svjedoče o strašnim događajima. Marko Pekica (rođen 1943.) zapisao je: „Zapaljene kuće i stogovi sijena obasjale su apokaliptične prizore koji su se urezali u pamćenje preživjelih do kraja života. Obitelji ubijene pred kućnim pragom, ustrijeljene, zapaljene, ubijene od eksplozija bombi...“ Đino Ermenegildo Matošić imao je samo pet godina kada je ranjen u nogu; preživio je jer je na njega palo mrtvo tijelo njegove majke Katarine. Njegova pjesma „Jedna noć u krvi“ opisuje tu tragičnu noć u kojoj je osim majke izgubio i oca i druge rođake: „Ostao sam ležati ispod mrtve majke. Osjetio sam toplinu krvi koja mi je tekla niza samu desnu nogu... Više nisam osjećao toplinu majčinog tijela, bilo je sve hladnije. Tada sam shvatio da sam sâm, da nema više mojih dragih, moje mame i tate... Ja i moji vršnjaci, koji smo samo dan ranije bili sretni i razigrani, zavijeni smo te noći u crno. U našim srcima ostala je samo zakopana vječna tuga i bol koju nam nitko nikada ne može izbrisati.“¹⁹ Osim ljudskih žrtava, selo je gotovo potpuno uništeno. Zapaljeno je 36 kuća, a oko 110 djece ostalo je bez jednog ili oba roditelja.²⁰

¹⁷ Isto, str. 46.–51.; „Popis žrtava“, <https://ppmhp.hr/lipa/popis-zrtava/> (pristupljeno 8. siječnja 2025.)

¹⁸ Herman BURŠIĆ, nav. dj., str. 198.

¹⁹ Isto, str. 199.

²⁰ Isto, str. 200.

Navodni uzroci tragedije u Šajinima, prema Davidu Fistroviću, uključuju djelovanje narodnog borca Jakova Kolića Jureše, čiju su kuću i imanje fašisti spalili mjesec dana prije tragedije, dok je njegova glava bila ucijenjena. Prema navodima, fašisti su zaprijetili da će spaliti cijelo selo ukoliko Šajinci ne predaju Kolića Jurešu.²¹ Nadalje, u djelu Hermana Buršića *Od ropstva do slobode*, kao što je ranije rečeno, spominje se događaj koji je prethodio tragediji: dan prije, partizani su zaplijenili kola s namirnicama za Nijemce koja je vozio jedan mještananin iz Vodnjana i proveli ih kroz Šajine. Taj se mještananin kasnije požalio fašistima, tvrdeći da su ga Šajinci zlostavljali te je naveo da su među njima bili i neki stanovnici sela Bokordići. Dan kasnije, i Šajinci i mještani Bokordića stradali su u fašističkom napadu. Priča uključuje i djelovanje lokalnog kolaboracionista Ivana Kolića Ljuke, koji je, prema navodima, osobno pogubio neke od svojih rođaka. Kasnije je, prema odluci „narodnog suda“, Ivan Kolić Ljuke pogubljen od strane pripadnika pokreta otpora.²²

Žene su tijekom rata nosile teret najtežih stradanja, preuzimajući često ulogu glavnih nositelja obiteljskog opstanka u izrazito nepovoljnim uvjetima. Njihova izloženost nasilju bila je osobito izražena, budući da su često bile meta maltretiranja i zlostavljanja od strane raznih vojski koje su prolazile kroz područje. Brojni muškarci iz istarskih sela mobilizirani su u ratne sukobe, dok su mnogi pogubljeni u operacijama poput sustavnog spaljivanja istarskih sela. Istovremeno, njihove kuće bile su uništene, a imovina spaljena ili opljačkana, što je dodatno otežalo svakodnevni život. Uz ove gubitke, žene su se suočavale s izazovima brige za djecu u situacijama potpune društvene i materijalne devastacije. Zbog velikog broja ratnih udovica, Istra je u tom razdoblju često opisivana kao „zemlja crnih *facola*“, što simbolično označava crne marame koje su žene nosile u znak žalosti za izgubljenim članovima obitelji. Ovaj izraz odražava dubinu patnje i razmjere stradanja koje su obilježile život žena u Istri tijekom rata. Livia Brgić se još uvijek živo sjeća te hladne siječnjaške noći kada je izgubila oca i još neke članove obitelji. Još jedno potresno svjedočanstvo sjećanja donosi sljedeći primjer:

„Sjećan se mame i tate. Da smo bili nas tri skupa, i da se mama ustala iz kreveta i rekla: *Tone, dignimo se! Cilo selo gori!* A tata je reka: *Nan nidan neće niš, mi nismo nitemu niš učinili!* Ali zajno je deset njih ušlo u hižu, oca su uzeli van, ja san ga držala za ruku. Jedan od njih me rinuja kja od njega, a tatu i još jeno pet, šest muških su poredali sa strane i streljali. Samo jedan je preživija, bija je ranjen u ruku. Moj tata je brižan umra“.²³

²¹ David Marijan FIŠTROVIĆ, *Barbarizam u barbanskim Šajinima*, Barban 2007., str. 24.

²² Herman BURŠIĆ, nav. dj., str. 201.

²³ Martina PEREŠA, „Svjedočanstvo Livije Brgić: ‘Moga brata Marka mama je rodila u tuđoj hiži, zamatala ga u tuđe krpe. Dok ga je dojila, suze su po njemu kapale’“, <https://www.istra24.hr/zivot/svjedocanstvo-livije-brgic-moga-brata-marka-mama-je-rodila-u-tu-do-j-hizi-zamatala-ga-u-tude-krpe.-dok-ga-je-dojila-suze-su-po-njemu-kapale> (pristupljeno 9. siječnja 2025.)

Te kobne noći, njezina je obitelj ostala bez doma jer je kuća izgorjela tijekom spaljivanja sela. Prisiljeni su privremeno živjeti u štali, gdje su se skromno smjestili dok je trajala obnova. Tragediju je dodatno otežala činjenica da je Livijina majka bila u poodmakloj trudnoći te je, samo 12 dana nakon muževljeve smrti, na svijet donijela dijete:

„Moja mama je te noći pokušavala spasiti neke stvari i neku robicu ča si je bila prontala za bebu, i to su njoj uzeli i zapalili. Nikad to ne zabin! Moga brata Marka mama je rodila u tuđoj hiži, zamatala ga u tuđe krpe. Dok ga je dojila, suze su po njemu kapale. Živili smo brižno, sirotski. Ne znan ni sama kako smo ustali živi. Goli, bos i lačni...”²⁴

Tragični događaj koji se dogodio prije više od osamdeset godina duboko je utjecao i na potomke stradalih Šajinaca. Jedna od njih je i Nensi Pereša, koja je prenijela povijesne priče vezane uz kobna iskustva svoje obitelji:

„Te su noći mom didu ubijeni: otac Martin Pereša, zрман Jaković Pereša i barba Jakov Pereša. Moja prababa Foška žena je koja je obilježila moj život. Čitavo sam djetinjstvo provela uz nju. Ostala je udovica u 33. godini života, s četiri sina. Moj dido Marijo je bio najstariji, a imao je samo 11 godina. Usadila mi je vjerovanje da je prava ljubav samo jedna, da nije važno koliko nego kako živiš i da je obitelj prvo uporište. Gledala sam njenu figuru u crnini, suze koje bi se skrivale po staračkim borama i krunicu u njenim rukama. Čovjek bi rekao, slomljena žena. No, nije bilo tako. Bila je iznimno snažna, fizički i psihički, knjiški primjer dostojanstva. To je valda ono što ti nitko ne može oduzeti. Ona i njezina djeca goli su na mrazu dan i po bili uz mog pradida Martina koji je bio teško ranjen u glavu i umirao u mukama“²⁵

VII. Proširenje pokolja na Bokordiće 9. siječnja 1944.

Iste noći, nakon masakra u Šajinima, nacifašisti su nastavili svoj krvavi pohod u selima Računići i Bokordići. U Bokordićima su ubili 22 osobe, spalili 5 kuća i 12 štala. Među ubijenima bili su starci, žene i djeca. Posebice potresna svjedočanstva govore o hrabrosti žena koje su spašavale svoju djecu, poput Fume Macan, koja je svojim preklinjanjem spriječila vojnika da ubije njezinu malenu kćer. Ukupno je 120 djece ostalo bez roditelja. Preživjeli stanovnici nisu imali mogućnosti dostojanstveno pokopati mrtve te su uz pomoć susjeda tijela prenosili u posteljinama i pokapali u masovne grobnice.²⁶ Fuma Macan sjeća se svoje bake koja je u naručju držala njezinu 16-mjesečnu kćer Milku kada je jedan vojnik uperio pušku u njih. „Ča anke to brižno dite ćete mi ubiti!“, potrčala je vičući prema njemu; vojnik se okrenuo i otišao. De-

²⁴ Na i. mj.

²⁵ „Didova spomenica – vječiti spomen“, *Barbanski glasnik. Glasnik Općine Barban*, br. 38, god. XIV., Barban 2014., str. 9.-11.

²⁶ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, nav. dj., str. 198.

setoro mještana odvedeno je u zatočeništvo u njemačke logore. Mario Piljan sjeća se zločinca koji je stajao nad njima i nije dopustio da gase slamarice na kojima su spavali dok im vatra nije uhvatila grede: „Kakovu dušu je ima kad babu ni puštija da gre po vodu i da gasi... A brata su mi sterali vanka i tu u korti ubili... Ne znan kako je moja majka to proživila brižna... Ja san bija dica, mlad, pokle smo se tu igrali, tekli, a ona je plakala, skroz je plakala, suze su joj hodile i kapale... (...) – Mama, zašto plačeš? – je pitan, a ona: – Ma ne plačen, kaže... ne plačen...“.²⁷

VIII. Otpor i sjećanje

Unatoč tragediji, stanovnici Šajina ostali su vjerni antifašističkim idealima. Selo je dalo 18 boraca za Narodnooslobodilački pokret, od kojih je 13 položilo svoje živote. Materijalna pomoć za partizane bila je značajna, a Šajinci su obnovili svoje mjesto. Međutim, posljedice masakra bile su dalekosežne. Sela su opustjela, a preživjeli su se suočili s ekstremnim siromaštvom i dugotrajnim traumama. Mnoga djeca odrasla su bez roditelja, a udovice su nosile teret brige za obitelji u uvjetima neimaštine i nesigurnosti.²⁸

O tragediji Šajina i okolnih sela pisali su pojedini povjesničari, novinari i književnici. Herman Buršić u svojoj knjizi „Od ropstva do slobode: Istra 1918.–1945.“ detaljno opisuje strahote masakra, a tog tragičnog događaja dotaknuo se i David M. Fištrović u djelu „Barbarizam u barbanskim Šajinima“. Oba autora donose i osobna svjedočanstva preživjelih. Osim spomenutog Đine Matošića, i drugi preživjeli su svoje iskustvo i traumu predložili kroz literarno izražavanje, a posebice se ističu autorice poput Lucije Bakmaz Pekice, Lidije Pekica Belvedere, Lorete Ukota, Nensi Licul Pereša i Martine Pereša, koji su kroz poeziju i druge radove zabilježili traume i sjećanja poslijeratnih generacija. Njihova djela svjedoče o dubokim posljedicama tragedije na kolektivnu svijest i svakodnevni život preživjelih.²⁹

IX. Zaključak

Drugi svjetski rat ostavio je dubok trag u Istri, gdje je poginulo oko 17.000 ljudi, a 21.508 osoba deportirano je u koncentracijske logore. Uz to, spaljeno je i uništeno više od 5.500 kuća i gospodarskih objekata. Tijekom 1943. i 1944. više od četiri stotine sela i zaselaka bilo je uništeno – potpuno ili djelomično spaljeno. Oslobođenje Julijske Venecije dočekano je u vrlo teškom stanju: stanovništvo je patilo od nestašica hrane, problema s vodoopskrbom i nedostatka adekvatne zdravstvene skrbi. Povratak

²⁷ *Palež u sjećanjima*, nav. dj., str. 39.-41.

²⁸ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, nav. dj., str. 202.; *Palež u sjećanjima*, nav. dj., str. 81.-84.

²⁹ Isto; David M. FIŠTROVIĆ, *Barbarizam u barbanskim Šajinima*, nav. dj., str. 22.-24.

u domove u kojima su spaljena ognjišta nije bio lagan. Nisu postojale osnovne komunalne usluge, poput struje, a putovi do sela bili su uništeni. Zdravstveni i higijenski uvjeti bili su vrlo loši, a mnoge škole i gospodarske zgrade nisu postojale. Mnogi su seljaci migrirali u veće gradove u potrazi za poslom ili su odlazili u druge države tražeći bolje uvjete života. Tijekom teških godina obnove, ljudska i bratska solidarnost postale su temelj svakodnevnog života i obnavljanja zajednica.

Pokolj u Šajinima i Bokordićima jedno je od najmračnijih poglavlja istarske povijesti i simbol je nezamislive ljudske patnje. Ovi tragični događaji podsjećaju nas na cijenu slobode i posljedice mržnje i nasilja. Sjećanje na nevine žrtve ne služi samo očuvanju povijesne istine, već i kao opomena budućim generacijama da cijene mir i ljudskost. Svaka svijeća zapaljena u spomen na žrtve, svaka priča ispričana o njihovoj sudbini, pridonosi očuvanju njihova sjećanja i opominje da se takvi zločini nikada ne smiju ponoviti. U njihovoj žrtvi leži naša odgovornost za bolju budućnost, temeljenju na pravdi, suosjećanju i nepokolebljivoj predanosti miru.

Popis literature

Marino Budicin (ur.), *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Centro di Ricerche Storiche Rovigno - Centar za povijesna istraživanja Rovinj, Rovinj-Rovigno 2009.

Herman Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945. Male bilješke o velikom putu*, Pula: Histria Croatica C. A. S. H., Pula 2011.

Darko Dukovski, *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943–1955)*, Pula, 2001.

„Didova spomenica – vječiti spomen”, *Barbanski glasnik. Glasnik Općine Barban*, br. 38, god. XIV., Barban 2014.

Ljubo Drndić, *Oružje i sloboda Istre: 1941–1943*, Zagreb–Pula 1978.

David M. Fištrović, *Barbarizam u barbanskim Šajinima*, Općina Barban, Barban 2007.

Mario Mikolić, *Istra 1941–1947. Godine velikih preokreta*, Zagreb 2003.

Palež u sjećanjima. Katalog izložbe, ur. Maurizio Levak, Pula: Istarsko povijesno društvo, 2017.

Martina Pereša, „Svjedočanstvo Livije Brgić: ‘Moga brata Marka mama je rodila u tuđoj hiži, zamatala ga u tuđe krpe. Dok ga je dojila, suze su po njemu kapale’”, <https://www.istra24.hr/zivot/svjedocanstvo-livije-brgic-moga-brata-marka-mama-je-rodila-u-tudoj-hizi-zamatala-ga-u-tude-krpe.-dok-ga-je-dojila-suze-su-po-njemu-kapale> (pristupljeno 9. siječnja 2025.)

„Popis žrtava“, <https://ppmhp.hr/lipa/popis-zrtava/> (pristupljeno 8. siječnja 2025.)

Burnt into memory: the suffering of the civilian population of Istria during World War II, with special reference to the crime in Šajini

Summary

The paper provides an overview of the Nazi-fascist massacre in Šajini in 1944. World War II brought unprecedented terror to Istria, including mass crimes by Nazi-fascists. One of the most tragic events was the massacre in Šajini and Bokordići on the night of January 8-9, 1944, when Nazi-fascists killed 76 civilians, including women, children and the elderly, and burned dozens of houses. In Šajini, 110 children were left without parents, and the village was almost destroyed. Despite the tragedy, the surviving residents remained faithful to anti-fascist ideals, contributing to the People's Liberation Movement. These crimes left deep traumas in the collective memory, and authors such as Herman Buršić, David M. Fištrović and witness Đino Matošić immortalized these horrors through historical research and literary works.

MARIO KALČIĆ, IVE BORINA I „ZVIJEZDE NAD GOČANOM“: STILSKE ODREDNICE¹

doc. dr. sc. Valter Milovan
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
vmilovan@unipu.hr

Valentina Kolić, prof.
poslijediplomantica
valentinakolic33@gmail.com

Izvorni znanstveni članak

Tekst se bavi stilskim odrednicama romana Zvijezde nad Gočanom Stjepana Vukušića. U samome tekstu i kroz interpolirane fotografije pokazuje se i sveprisutnost Marija Kalčića / Ive Borine u kulturnom životu toga vremena, pralika koji je nadahnuo Vukušićev roman.

Glavne riječi: Stjepan Vukušić, Mario Kalčić, Zvijezde nad Gočanom, stilistika, roman s ključem

Parole chiave: Stjepan Vukušić, Mario Kalčić, Zvijezde nad Gočanom, stilistica, romanzo a chiave, roman à clef

1. Uvod

Izrazito plodan i intenzivan život Marija Kalčića završio se 1986. u pulskoj bolnici. Počivalište, njegovo i supruge Eti, nije na rodnoj Barbanštini, već na premantur-skom groblju, na kojem počiva još jedan istarski velikan, Tone Peruško. Na razmeđu između književnika i političara, iako nagnućem sigurno bliži ovom prvom, Kalčić je u svojem životu bio urednik velikog broja knjiga te pokrивao niz važnih funkcija (profesor u Veloj Luci i na Pedagoškom fakultetu u Puli, prosvjetni savjetnik općine Labin i ravnatelj Radničkoga sveučilišta, ravnatelj Općinske knjižnice i čitaonice u Puli, glavni i odgovorni urednik riječkoga časopisa „Dometi“ (1972.–1974.) i pulske „Istre“ (1974.–1983.), glavni urednik pulske Istarske naklade te od 1983. do smrti ravnatelj pulske Naučne biblioteke (danas Sveučilišne knjižnice). Uz to, bio je imeno-

¹ Tema je predstavljena na XI. Memorijalu Petra Stankovića 29. travnja 2021., ali se članak naknadno objavljuje u ovom svesku zbornika.

van zastupnikom Istre u Kulturno-prosvjetnom vijeću Savezne skupštine SFRJ, jedan od osnivača i, uz Zvana Črnju, najzaslužniji aktivist Čakavskoga sabora. Začetnik je njegovih programa i akcija, urednik izdanja i glavni tajnik od 1983. Također je bio među pokretačima izdanja *Istra kroz stoljeća* te urednik i priređivač pojedinih naslova. Uređivao je i zbornike Čakavskoga sabora.²

Uz Kalčićevo ime ponekad se veže osjećaj zaboravljenosti i zapostavljenosti, nedovoljno valoriziranje njegova djela i njegovih vizija, nedovoljna „zahvalnost” na učinjenom, čak i u nepovoljnim okolnostima koje su ga zatekle nakon 1971. O tom osjećaju zapostavljenosti svjedoči i tekst Branka Blažine u 3. svesku „Barbanskih zapisa” u kojem rezignirana Eti Kalčić kaže „Na mog ste Marija zaboravili... Ovdje ga ni u tragovima ne nalazim.”³

Na tu njezinu reakciju iz 1996. (deset godina nakon Kalčićeve smrti) odgovoreno je s nekoliko sofisticiranih i „velikih” gesti. Prva od njih je roman „Zvijezde nad Gočanom” njegovog prijatelja Stjepana Vukušića iz 2003., zatim postavljanje Kalčićevo brončanog poprsja 2014. pred barbanskom gornjom starom školom (danas je to zgrada općine) te izdavanjem još dviju važnih knjiga: „Monografije Čakavskog sabora 1970.-2020.” te Kalčićevo „prvijenca” – knjige koja je potpisana s „Mario Kalčić i skupina autora” pod nazivom *Čovjek u svome vremenu*. Obje knjige su iz 2020.

Pokušavajući ostaviti po strani one teške i nezahvalne trenutke iz njegovog života te spomenuti osjećaj zapostavljenosti o kojem više ne može biti riječi (ostaje nam samo žaljenje za njegovim preranim odlaskom u danas „mladoj” dobi od 52 godine), pokušali smo se na ovome mjestu pozabaviti prvim „spomenikom” koji je Kalčiću podignuo prijatelj Vukušić. U ovom ćemo radu govoriti o jezično-stilskim značajkama tog romana u odnosu na stvarnost, pogotovo sada kada u knjizi *Čovjek u svom vremenu* iz 2020. imamo svojevrsno tumačenje i nadogradnju Vukušićeva djela.

Takva nam analiza pruža priliku da progovorimo o djelu i o samom Kalčiću na drugi način nego što to čini *Čovjek u svom vremenu* (iz prve ruke, direktnim svjedočanstvima i sjećanjima) te, uz nekoliko dodatnih crtica-svjedočanstava koja nisu u potonjoj knjizi, dalje zaokružimo sliku o Kalčiću.

² <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1359/kalcic-mario>, pristupljeno 2. veljače 2025.

³ Branko BLAŽINA, „Uvijek nedjeljom! Sjećanje na Marija i Eti Kalčić”, *Barbanski zapisi*, sv. 3., Barban 2015., str. 263.

2. „Zvijezde nad Gočanom“

2. 1. O piscu

Stjepan Vukušić (Stinica kraj Senja, 11. rujna 1931. – Pula, 31. listopada 2022.) pjesnik je i pisac koji je veći dio svoje znanstvene karijere proveo radeći na pulskom Pedagoškom, kasnije Filozofskom fakultetu. Predavao je kolegije vezane uz hrvatski standardni jezik te su mu knjige i radovi također bili iz tog područja: „Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja - stiničkog i Daničićeva“ (1982.), „Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta“ (1984.), „Naglasak u hrvatskome književnom jeziku“ (2007.) i dr. Napisao je desetak proznih djela (većinom romana i nekoliko knjiga kratkih priča) te četiri zbirke pjesama (prve zbirke su na početku karijere, one kasnije u dvijetisućitim godinama). Ta su djela također vezana uz standardni hrvatski jezik, često dotičući i povezujući podvelebitski kraj (odakle potječe) i Istru.

2. 2. O djelu

Roman je objavljen 2003. za Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, u Knjižnici „Nova Istra“, a sunakladnik je Čakavski sabor. Knjiga ima 120 stranica, od toga 115 čistog teksta bez crteža ili fotografija, osim one koja krasi korice i one Vukušićeve, uz bilješku o piscu. Tekst je podijeljen na 26 poglavlja i niz manjih potpoglavlja.

2. 3. Analiza

Iščitavanjem romana „Zvijezde nad Gočanom“, uspoređujući ga i implementirajući s knjigom *Čovjek u svom vremenu*, nailazimo na neke osobitosti. Ovdje poređane, neke od najvažnijih značajki romana bile bi:

- upotreba dijalekata i dijalektizama;
- komunikativnost „internih“ imena iz romana s ključem;
- rječotvornost;
- upotreba knjiških izraza iz standardnog hrvatskog jezika.

Sam Vukušić se distancirao od biografičnosti romana, nazvavši Kalčića „pralikom“⁴, pa smo se (i) zato odlučili baviti stilistikom romana, odnosno nekim stilskim izborima koje je autor učinio u svojem romanu.

⁴ „Prva predodžba čega izražena u liku ili slici, obrisu i sl., prva pojava čega predočiva ili vide-na kao lik“ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eVhmXxU%3D-&keyword=pralik, pristupljeno 5. veljače 2025.

2. 3. 1. Dijalekt i dijalektizmi

Vukušić je „en tout“ čovjek standardnog jezika; roman je pisan finim, bogatim, „uvijenim i ukrašenim“ standardnim štokavskim, biranim rječnikom te tečnom i često razvedenom, bogatom rečenicom. U tom primjernom standardu nalazimo i na primjere rječotvornosti, tj. riječi koje je stvorio on sam, a o kojima ćemo nešto kasnije. Čak i traumatična iskustva kao što su noćni upad UDB-e i smrt kćeri u automobilskoj nesreći, Vukušić je uspio umekšati, darujući im percepciju ne-prejasnog sjećanja i daleke traume, odbivši od tih opisanih situacija sav naturalizam i gotovo svu grubost. Iznenaduje zato, u tako stiliziranom tekstu, količina dijalektalnih riječi i rečenica koje se pojavljuju u knjizi koja pripovijeda na tako uzvišenoj stilskoj razini, iako se naravno ne radi o potpunom prenošenju jezičnih osobina, već je samo „sačuvan opći tonaliteta iskaza“.⁵

Jedan se zanimljivi stilski izbor, gotovo kontaminacija između dijalekta i knjiške riječi, pojavljuje već na početku romana, dok Ive Borina (Kalčić) i Vjeko (Vukušić) raspravljaju o sustavu, „sistemu“ koji ih guši:

„A gdje su sad bijeli brodovi s pitomimi vremenima? Eh, oploviti usnule luke i blage obale, živeti svoju pravu mjeru s mirom kretnji i slobodom govora... I tako dugo, dugo živjeti s koljena na koljeno, bez tjeskobne nesigurnosti, bez te ogoljelosti koja vrijeđa život. Ali gdje je sve to dok kujoni kujoniraju (istaknuli V. M. i V. K.) i zabadaju se u tkiva. Od toga si iznutra prignječen“.⁶

Slična riječ sa srodnim značenjem zabilježena je i u hrvatskim i u talijanskim rječnicima, što je svakako sretna kombinacija za pisca i mudar izbor riječi. U hrv. Rječnicima *kujon* (od fr. *couillon*) objašnjen je riječima ništarija, nitkov, kukavica; progonitelj nižih od sebe, mučitelj. Također, *kujonirati* znači i „izvrgavati mučenju, progoniti na najpodliji način“.⁷ Talijani prevode „*couillon*“ sa *coglione*; standardni talijanski rječnici bilježe: *coglione s. m.* [lat. (dei glossari) *coleo -onis*, der. di *coleus* «testicolo»].⁸ Prvo značenje riječi je dakle *testis*, a drugo, figurativno *glupan*, *budala*, „riferito a persona, minchione“. U tal. rječnicima nalazimo i *coglionare*, prevariti, učiniti nekoga budalom, rugati se.

⁵ Slično u: Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ, *Stilističke skice*, Connectum, Sarajevo 2006., str. 39.

⁶ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula 2003.

⁷ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eldlURQ%3D&keyword=kujon. Tu negdje valja tražiti i etimologiju za istarsku čakavsku riječ *kojinati*, *ukovinati*, *kojonati*, *kojinivati* itd. Skokov „Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog“ bilježi: *kujón*, gen. -ona m (hrvatski gradovi) »budala, čovjek koji zanovijeta« < fr. *coion* m (prošireno u bivšoj austro-ugarskoj vojsci preko njem. *Kujon*), odatle *kujonirati*, -jònirām impf. = kojim m (Božava) »budala« = slov. *kujon* •> Schurke« = *kajáin*, *kajun* (Notranjsko) < furl. *colon*, tršč. *coion*; denominat *kojunati* »prevariti« < furl. *cojonâ*, tršč. *coionar*. ERHS, str. 225.

⁸ <https://www.treccani.it/vocabolario/coglione/>

Sl. 1. i sl. 2. Predstavljanje knjige. Za stolom sjede: Stjepan Vukušić, Miroslav Bertoša, Boris Domagoj Biletić i Aldo Kliman (Arhiva Mate Ćurića)

Većinu dijalektalnih rečenica Vukušić, sasvim logično, uvodi u tekst kada je razgovor u nekom seoskom kontekstu („Zvadi si baretu”, „Čuj Fume, vrag me zeja ko naš Jive ne zna ča čovik pomisli” i sl.), želeći prikazati Borinino seljačko porijeklo i

lokalni govor. Ipak, možda najuvjerljiviji primjer uvođenja dijalektalne riječi u tekst je epizoda s *kreka*, u kojoj Ive Borina dobiva od djevojke pribor za pisanje u zamjenu za šljive. Vukušić zadržava riječ iz dijalektalne rečenice i uvodi je u standardnu, da bi do kraja epizode zadržao samo dijalektalni oblik i učinio ga funkcionalnim u standardnoj rečenici:

„Niman šoldi ma iman lipe kreke – mislio je na šumskom puteljku što vodi u Borine... Ona ista djevojka gleda ga u čudu dok on ispod vrata raskopčava košulju te iz prostora između svojih rebara i podvezane košulje vadi zrele šljive, kreke, i slaže ih na pult.

- Ča je to za mene?

- Za njih je to.

Djevojka se toliko razdraga da je u čudu gledala sad kreke sad momčića. Onda pođe k ona dva svoja izloga i donese Ivi: obojenu olovku, blokić i šaku kocaka šećera. Uzevši iz njenih ruku to željeno uzdarje, odskače Ive kao srnče put Borina“.⁹

Narodni je jezik, naravno, prilika i za humor („Moj Tulio je vero inteligenat. Je finija višu trgovačku”), ali zanimljiviji je politički govor jednog *antifašiste* (ovo -e je ovdje u našem radu povijesno uvjetovano) *Frane Uljanića*, na približno narodnom govoru, tj. na pojednostavnjenoj čakavici:

„Danas je taj dan. Jer vi dobro znate ča smo pokle doživili nakon Laginjina govora. U vatri je nestalo sve što je hrvatsko... Su nas, su i tukli i vukli ma kad pukne pinjata, ne moru više. A pukla je pinjata, velin vam. I znajte, dragi moji: kojima su zatirali sve, ti će dobit“.¹⁰

Taj govor je naravno imao stilska obilježja političkog govora¹¹, uz evanđeoski prizvuk u obećanju „kima su zatirali sve, sve će dobit“.

2. 3. 2. Rječotvornost i bogatstvo rječnika na standardnom hrvatskom jeziku

Upravo nas primjeri iz jednog ranijeg citata („željeno uzdarje”, „kao srnče”) najbolje vode dalje u temu jezika romana. Kako je u jednom drugom prikazu napisao D. Mikulaco, „autor je vidljivo filolog; njegov jezik i njegova sintaksa utemeljeni su na promišljanju standardnog jezika u njegovu današnjem obliku”.¹² Vukušić toliko vlada jezikom i kulturom da mu je prirodno poput najbiranijih tkanina - odabrati

⁹ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, nav. dj., str. 48.

¹⁰ Isto, str. 42.

¹¹ Tamara GAZDIĆ-ALERIĆ, *Stilska obilježja političkoga govora* / Josip Silić; Dunja Pavličević-Franić (mentor), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 2010.

¹² Danijel MIKULACO, „Jedno čitanje romana „Duh u kamenu” Stjepana Vukušića“, *Tabula*, br. 1., Pula 1999., str. 252.

Sl. 3., sl. 4. i sl. 5. Mario Kalčić sa suradnicima u Premanturi (Arhiva Mate Ćurića)

najprofinjenije riječi, od starozavjetnih – primjerice, „zatornička država”¹³, starogrčke kulture - Tantalova kćer Nioba¹⁴ i smrti njezine djece te „daimoniona“ do običnih, „svakodnevnih” riječi gdje će nepogrešivo odabrati onu biranu inačicu. Tako će npr. „poštar“, naravno biti „listonoša“.

Nakon posjeta UDB-e, Vukušić će za Ivu Borinu napisati da mu „užak mili utroboj”, gdje je „užak“ (dalmatinski) naziv za sljepića. Nalazimo i izraze poput „sno-morna slutnja“, „vlak usmrtnik“; na događaje iz njemačke ofanzive iz listopada 1943. i ubijanja ljudi mitraljeskim rafalima, Vukušić piše kako je žena bila „razdrta, luda, inoka”.¹⁵

Uzgređeno napisano, iako roman (bez vremenskog kontinuiteta) prepričava Kalčićev život, u romanu se na više mjesta između Borine i Vjeka otvara tema pisanja i kulture, toliko da je uz posvetu palom prijatelju, jedna od glavnih ideja romana pitanje pisanja koje će biti novo i adekvatno novom vremenu, „slobodi” koja se mora ostvariti u ovoj (tj. sada već bivšoj državi) nakon pada Austro-Ugarske i Italije. Na str. 33.-34. Borina govori o svojoj frustriranosti pjesnicima koji se guraju i nameću za objavljivanje, ali bez stvarnog rada ili kvalitete, već naprotiv zavisti (opisuju se i epizode međusobnog podmetanja s takvim detaljima da su sigurno preuzete iz stvarnog života) te o njihovoj neprikladnosti da „nakon tisuću godina arhajske kulture” razviju, kako kaže, „urbanu kulturu po mjeri nove senzibilnosti”.

„A mi opet razvijamo projekte o stvaranju gradske, elitne kulture. I to ovdje gdje smo stoljećima uglavnom živjeli od usmene predaje.

Poštujevši, reče:

- I stvorit ćemo je, tu elitnu kulturu“.¹⁶

2. 3. 3. Imenska invencija u „romanu s ključem”

Djelo je objavljeno nakon smrti Marija Kalčića i njegove supruge te je očito pisano da se oda počast i opiše život bliskog prijatelja. Svi su likovi u romanu tretirani

¹³ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, nav. dj., str. 58. „Anđeo zatornik“ pojavljuje se u Knjizi Izlaska, Knjizi Mudrosti, Proročkim knjigama i dr.

¹⁴ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, nav. dj., str. 17. Nioba (grč. Νιόβη, Nióbē), u grčkoj mitologiji kći sipilskoga kralja Tantara i njegove žene Dione; žena tebenskoga kralja Amfiona; u antičkoj književnosti i likovnoj umjetnosti bila je čestim primjerom ljudske obješt i zavisti bogova. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nioba>, pristupljeno 4. veljače 2025.

¹⁵ Sva tri primjera su sa str. 53.

¹⁶ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, nav. dj., str. 12. Slično je Vukušić zapisao i dvadesetak godina kasnije, u novoj knjizi: „Pripadali smo istoj cjelovitoj poratnoj generaciji koja je imala zadaću da nakon pretežito predajne kulture stvara novu, urbanu u širokom rasponu”. Mario KALČIĆ (i drugi): *Čovjek u svom vremenu*, str. 291.

s pažnjom, uključujući čak i antagoniste glavnog lika. Nekolicina je nazvana pravim imenom i prezimenom; najčešće su to prijatelji i suradnici koji nisu u prvom planu radnje. Radi se, dakle, o romanu s ključem; iako porijeklom *štokavac* ikavac i profesor kolegija iz standardnog hrvatskog jezika, Vukušić (češće nego neki drugi autori) pokazuje senzibilitet prema lokalnim čakavskim imenima i često poštuje „lokalnost” života i radnje u svojem romanu. Tako za Pulu bira naziv „Veligrad“, a za Labin „Maligrad“. Sam Kalčić, dakle glavni lik u romanu postaje „Ive Borina“, ime vjerojatno izvedeno iz imena Kalčićevog sina Borana. Sam Boran u romanu će se zvati „Vedran“, a Kalčićeva supruga Eti aliteracijom postaje „Deta“. Vukušić je „Vjeko“, često spominjani Tone Peruško je „Tone Kamenjak“. Negativci imaju ironična imena poput „Dugorukac“ ili „Vlasta Pravdica“. Zgrada „Glasa Istre“ na Rivi zove se „Obavijesna kuća“, a zgrada kamo su nosili prvi primjerak novina na pregled Partiji zove se „Kantun“ ili „Bijela kuća“.

Evo primjera rečenice u kojoj si autor dopušta otkriti neka imena (ali ne i prezimena) stvarnih ljudi, daje nam stvarnosni kontekst ljudi oko Borine / Kalčića. Tu Vukušićevu rečenicu možemo svakako promatrati kao posvetu Kalčićevim suradnicima i zajedničkim prijateljima:

„Po pričanju mnogih, a i samog Ive Borine, dobro se zna da on odavde iz svoga pokretnog sjedala kroz ovaj otvoreni prozor gleda kako se na obali parkiraju i potom pristižu amo, u Obavijesnu kuću, njezini svakodnevni žitelji: Heda u Novu nakladu, Miroslav u uredništvo novog časopisa, Danijel u novinski odjel, Rudi na radio. Tu je

Sl. 6. Mario Kalčić sa suradnicima (Arhiva Mate Ćurića)

i Renato sa sjevera Poluotoka sa svojim glazbenim istraživanjem, Just s neobičnim toponimima i još neobičnijim njihovim etimologijama“.¹⁷

Suradnici iz Obavijesne kuće (tj. zgrade Glasa Istre na Rivi) imena su koja su obilježila, a neki i još obilježavaju istarsku i pulsku kulturnu scenu (Heda Gärtner, Miroslov Sinčić, Daniel Načinović, Rudi Ujčić, Renato Pernić i Just Ivetac). Iza labavog imena „Nova naklada“ skriva se, naravno, „Istarska naklada“.¹⁸

Ovakav izbor imena iz „romana s labavim ključem“, lagan za otkrivanje pravih imena gotovo svih uključenih u njega, osim, u manjoj mjeri, antagonista ukazuje na zajednički krug prijatelja (i neprijatelja) koji se u njemu vrte i rekombiniraju. Jedina zaista skrivena su (po Vjekovom i Borininom sudu) loši pjesnici, za koje doznajemo samo (opet vjerojatno izmišljene) nastavke prezimena:

„...ić, ogovaratelj, koji nikoga ne ostavlja na miru; takav je i ..ović, diletant, koji beznažno nudi svoja bljutava piskaranja; takav je i ...ević, simulant koji zbunjuje sve, od posljednjeg piskarala do akademika, bludeći po ničijoj zemlji između nečega i ničega, samo ne dodirujući očitu banalnost, po kojoj bi bio lako prepoznat“.¹⁹

Razgovor Borine i Vjeka je, naravno, odraz sličnih razgovora Kalčića i Vukušića, a ovaj potonji vjerojatno je odlučio da svoje kolege po peru ne otkrije čitatelju.

3. Zaključak

Rad se bavi stilskim značajkama romana „Zvijezde nad Gočanom“ Stjepana Vukušića čiji je glavni lik Ive Borina nadahnut istarskim intelektualcem Mariom Kalčićem. Neke od najvažnijih značajki romana su rječotvornost, upotreba knjiških izraza iz standardnog hrvatskog jezika, upotreba dijalekta u dijalozima i dijalektalnih riječi te komunikativnost imena iz romana. U radu se uzgred dotičemo lika i djela stvarnog Kalčića i dodirnih točaka s Ivom Borinom.

4. Bibliografija

Izvori:

Mario Kalčić (i skupina autora): *Čovjek u svome vremenu*, Pula – Žminj 2020.

¹⁷ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, nav. dj., str. 15.

¹⁸ Novinar Robert Buršić svjedoči da joj je ime „Istarska naklada“ dao sam Kalčić kada se izdavaštvo odvajalo od „Glasa Istre“ te da je sam izbor pridjeva „istarski“ imao svoju težinu i važnost te bio hrabar izbor, odabran podignuti osjećaj važnosti u narodu i među intelektualcima.

¹⁹ Stjepan VUKUŠIĆ, *Zvijezde nad Gočanom*, nav. dj., str. 89.

Stjepan Vukušić, *Zvijezde nad Gočanom*, Pula 2003.

Literatura:

Branko Blažina, „Uvijek nedjeljom! Sjećanje na Marija i Eti Kalčić“, *Barbanski zapisi*, sv. 3., Barban 2015., str. 261.-264.

Tamara Gazdić-Alerić, *Stilska obilježja političkoga govora* / Josip Silić, Dunja Pavličević-Franić (mentor), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2010.

Marina Katnić-Bakaršić, *Stilističke skice*, Sarajevo 2006.

Danijel Mikulaco, „Jedno čitanje romana “Duh u kamenu” Stjepana Vukušića“, *Tabula*, br. 1, Pula 1999., str. 251.-253.

Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, JAZU, Zagreb 1971.-1974.

Internetske stranice:

<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1359/kalcic-mario>

<https://hjp.znanje.hr>

<https://www.treccani.it/vocabolario/coglione/>

Mario Kalčić, Ive Borina e “Zvijezde nad Gočanom”: caratteristiche stilistiche

Riassunto

L'articolo esamina le caratteristiche stilistiche del romanzo “Zvijezde nad Gočanom” (Stelle su Golzana) dell'autore croato Stjepan Vukušić. Vengono evidenziati l'uso del dialetto e in generale dei dialettismi nel testo, i nomi “in codice” nel romanzo a chiave, la coniazione di parole nuove, spesso pregnanti di stile e poeticità e l'uso di espressioni dotte della lingua croata standard. Nell'articolo e nelle fotografie viene accennato anche al rapporto tra il personaggio Ivo Borina e Mario Kalčić, il “proto-personaggio” che ha ispirato il romanzo di Vukušić.

OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA U OPĆINAMA ISTARSKE ŽUPANIJE PREMA POPISIMA 2011. I 2021. S POSEBNIM OSVRTOM NA OPĆINU BARBAN

Josip Šiklič, prof.

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

e-mail: josip.siklic3@gmail.com

Izvorni znanstveni članak

Rad prikazuje analize promjena u obrazovnoj strukturi u općinama Istarske županije s posebnim osvrtom na Općinu Barban, u razdoblju 2011. – 2021., prilikom kojih su uočene pozitivne promjene u obrazovnoj strukturi na svim razinama obrazovanja u svim općinama Županije. Sagledat će se složenost obrazovne strukture, povezanost svih razina te će uslijediti analiza obrazovnih razina i promjena koje su nastale u ukupnom udjelu prema spolu u 2021. u odnosu na 2011. godinu.

Ključne riječi: Općine Istarske županije, obrazovna struktura stanovništva, osnovno, srednje i visoko obrazovanje

Keywords: Municipalities of the Istrian County, educational structure of the population, primary, secondary and higher education

I. Uvod

Temeljna odrednica općega društvenog i gospodarskog razvoja i napretka ljudske zajednice u cjelini jest njezino stanovništvo. Ono je nositelj gospodarskog razvoja jer predstavlja proizvodnu (radnu) snagu koja pokreće i usmjerava sve djelatnosti u prostoru. Dražen Živić¹ navodi četiri osnovne sastavnice demografskog razvoja: ukupno kretanje stanovništva (promjene broja stanovnika), prirodno kretanje stanovnika (natalitet / fertilitet, mortalitet, prirodna promjena), mehaničko kretanje stanovništva (emigracija / imigracija), demografske strukture (biološka, ekonomsko-socijalna i obrazovna).

¹ Dražen ŽIVIĆ, „Demografske odrednice i posljedice starenja stanovništva Hrvatske“, *Revija za socijalnu politiku*, 10 (3), str. 307.

Na ukupno kretanje stanovništva mogu djelovati *unutarnji* čimbenici i *vanjske* odrednice. *Unutarnji* čimbenici demografskog razvoja uključuju djelovanja prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva te tendenciju u razvoju demografskih struktura. Među glavnim *vanjskim* odrednicama ističu se gospodarski, politički (osobito rat) i ostali (psihološki i drugi) čimbenici.

II. Obilježja stanovništva općina u Istarskoj županiji

Istarska županija svojim najvećim dijelom obuhvaća područje Istarskog poluo-toka. Do 1992. područje Županije bilo je podijeljeno na sedam općina (Buje, Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pula, Rovinj), a 1980-ih one su činile dio Zajednice općina Rijeke. Početkom 1993. izvršena je nova administrativno-teritorijalna podjela Hrvatske pa se Istra, nakon izbora, konstituirala kao Istarska županija, sa sjedištem u Pazinu, koju čine jedinice lokalne samouprave: deset gradova i 31 općina. Općine su: Bale / Valle, Barban, Brtonigla / Verteneglio, Cerovlje, Fažana / Fasana, Funtana, Gračišće, Grož-njan / Grisignana, Kanfanar, Karojba, Kaštelir-Labinci / Castellier-Santa Domenica, Kršan, Lanišće, Ližnjan / Lisignano, Lupoglav, Marčana, Medulin, Motovun / Mon-tona, Opatalj / Portole, Pićan, Raša, Sveti Lovreč, Sveta Nedelja, Sveti Petar u Šumi, Svetvinčenat, Tar-Vabriga, Tinjan, Višnjan / Visignano, Vižinada / Visinada, Vrsar / Orsera i Žminj. Novim zakonom o ustrojstvu županija iz 1997. u Istarskoj županiji nisu provedene bitne promjene.

Prema popisu stanovništva u 2021. sve općine na području Istarske županije imale su 61.873 stanovnika, od čega su 50,68% činile žene, a 49,32% muškarci. Iako se u prosjeku rađa više dječaka nego djevojčica, njihova je stopa smrtnosti veća tijekom prve godine života, tzv. „smrt u koljevci“. Nadalje, muškarci rade fizički teže poslove od žena, što utječe na njihov prosječno osam godina kraći životni vijek u odnosu na žene.

Sve općine zajedno obuhvaćaju površinu od 1.865,5 km², što čini 66,5% ukupne površine Istarske županije. Prema popisu iz 2021. u 31 općini živi 61.873 stanovnika što čini 31,7% stanovništva Županije. U odnosu na Popis 2011. ovaj dio Županije bi-lježi pad od 2.206 ili 3,5% stanovništva. U deset gradova Županije živi 133.364 stanov-nika, što čini 68,3% ukupnog stanovništva. Ukupan prostor općina obilježava niska gustoća naseljenosti, samo 33,1 stanovnika/km², dok prosječna gustoća naseljenosti urbanog prostora iznosi 137,6 stanovnika/km², Istarske županije 69,41 st./km², a na području Hrvatske 68,41 st./km². Ovaj pokazatelj drastično varira, od 265,6 st/km² na području Općine Fažana do Općine Lanišće gdje iznosi svega 1,9 st./km².

Unutar Istarske županije jasno su uočljivi trendovi urbanizacije i napuštanja sela, odnosno koncentracije populacije u urbaniziranim priobalnim područjima pa su tako najslabije naseljena područja općina u unutrašnjosti: Grožnjan (656 stanovnika), Opatalj (748), Motovun (912), Bale (1.170), Cerovlje (1.453), Gračišće (1.312) i znatno

najslabije Lanišće (268). Prema broju stanovnika Općina Barban u odnosu na ostale općine Istarske županije zauzima deveto mjesto.

Jedan od važnijih pokazatelja u razmještanju stanovništva usporedba je kretanja općina prema veličinskim kategorijama. Da bismo uočili osnovne značajke tih promjena, neophodno je ukazati na promjene broja općina prema veličini te na promjene udjela stanovnika u pojedinim općinama. Prema kriteriju veličine, prevladavaju općine u kategoriji 1.001-1.500 stanovnika. Takvih je prema popisu pučanstva 2021. bilo osam (25,8 %). Zajedno je u tim općinama živjelo svega 10,1% žitelja, odnosno 6.251. U veličinskom razredu 0-500 bila je samo jedna općina – Lanišće (3,2 %), u razredu 501-1000 njih šest (19,4%), zatim u razredu 1.501-2.000 četiri (12,9%) i u razredu 2.001-2.500 također četiri (12,9%), u razredu 2.501-3.000 tri (9,7%), a u razredima 3.001-3.500 i 3.501-4.000 po dvije (6,5%). Samo je jedna općina, Općina Medulin, imala više od 6.000 stanovnika (6.552). Sve navedeno upućuje na neravnotežu, odnosno nejednaku prostornu raspodjelu udjela stanovništva općina. U odnosu na 2011. u pogledu promjene veličinske kategorije dogodile su se značajnije promjene u tri veličinska razreda, povećao se broj u veličinskim razredima 501-1.000 (s četiri na šest), a smanjio u razredima 1.501-2.000 (sa šest na četiri) te 2.001-2.500 (s četiri na tri). Općina Barban nalazi se u veličinskom razredu 2.501-3.000, zajedno s općinama Kršan i Sveta Nedjelja.

Tablica 1. Površine, stanovništvo i gustoća naseljenosti općina u Istarskoj županiji 2011. i 2021.

Naziv općine	Površina (km ²)	Broj naselja 2021.	Broj stanovnika 2011.	Broj stanovnika 2021.	Gustoća naseljenosti (st./km ²) 2021.
Bale – Valle	81,65	3	1.127	1.170	14,3
Barban	92,00	31	2.721	2.491	27,1
Brtonigla – Verteneglio	23,00	5	1.626	1.523	66,2
Cerovlje	107,00	15	1.677	1.453	13,6
Fažana – Fasana	13,04	2	3.635	3.463	265,6
Funtana – Fontana	7,94	1	907	911	114,7
Gračišće	60,15	7	1.419	1.312	21,8
Grožnjan – Grisignana	66,00	10	736	656	9,9
Kanfanar	59,68	20	1.543	1.498	25,1
Karojba	34,66	4	1.438	1.404	40,5
Kaštelir – Labinci - Castelliere-S. Domenica	24,00	15	1.463	1.493	62,3

Kršan	124,00	23	2.951	2.829	22,8
Lanišće	143,13	14	329	268	1,9
Ližnjan – Lisignano	69,87	5	3.965	4.087	58,5
Lupoglav	92,19	8	924	836	9,1
Marčana	131,00	22	4.253	4.250	32,4
Medulin	29,35	8	6.481	6.552	223,2
Motovun – Montona	33,58	4	1.004	912	27,1
Oprtalj – Portole	60,24	16	850	748	12,4
Piće	51,00	10	1.827	1.722	33,8
Raša	80,15	23	3.183	2.809	35,0
Sv. Nedjelja	64,17	21	2.987	2.898	45,2
Sv. Lovreč	30,61	23	1.015	960	31,4
Sv. Petar u Šumi	14,39	1	1.065	1.051	73,3
Svetvinčenat	79,74	19	2.202	2.179	27,3
Tar-Vabriga – Tar-Abrega	28,20	6	1.990	2.148	76,2
Tinjan	53,94	8	1.684	1.729	32,1
Višnjan – Visignano	69,00	56	2.274	2.096	30,4
Vižinada – Visinada	36,00	27	1.158	1.142	31,6
Vrsar – Orsera	37,92	9	2.162	1.923	50,7
Žminj	71,90	33	3.483	3.360	46,7
Ukupno	1.869,5	449	64.079	61.873	33,1
Istarska županija	2.813		208.055	195.237	69,4
Republika Hrvatska			4.284.889	3.871.833	68,41

Izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*, DZS, Zagreb; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – Stanovništvo po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku (dalje: DZS), Zagreb, www.dzs.hr; Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku i podataka s web stranica jedinica lokalne samouprave)

III. Obrazovna struktura općina Istarske županije

Obrazovna struktura termin je koji se odnosi na prikaz obrazovanih, odnosno školovanih osoba na određenom prostoru, a stanovništvo je naziv za ljudsku populaciju na određenoj geografskoj jedinici.

Obrazovanje se smatra temeljem ljudskog razvoja i glavnim pokretačem u društvu. Budući da nedostatak vještina i kompetencija, koje se ponajviše stječu obrazovanjem, povećava rizik od socijalne isključenosti i siromaštva, ne čudi činjenica da se obrazovanje uzima kao jedan od pokazatelja kvalitete života.

Obrazovnu strukturu moguće je promatrati prema dvama osnovnim obilježjima stanovništva: *pismenosti* i školskoj spremi.² U Hrvatskoj se od 1981. u popisima stanovništva prikupljaju podaci o pismenosti za stanovništvo staro 15 i više godina te se pitanje postavljalo samo onim osobama koje nisu pohađale školu ili koje su imale završen tek jedan, dva ili tri razreda osnovne škole. U popisima stanovništva pismenim osobama smatraju se one osobe koje izjave da znaju pročitati i napisati neki uobičajeni tekst.

Podijelivši obrazovanja na primarno, sekundarno i tercijarno, sagledat će se složenost obrazovne strukture, povezanost svih razina te će uslijediti analiza obrazovnih razina i promjena koje su nastale u ukupnom udjelu prema spolu u 2021. u odnosu na 2011. godinu.

Sustav obrazovanja u Republici Hrvatskoj sastoji se od predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Osnovno obrazovanje u Hrvatskoj je obvezno, a izvodi se kroz redovite i posebne programe kojima se stječu znanja i sposobnosti za nastavak obrazovanja. Srednje obrazovanje omogućuje stjecanje znanja i sposobnosti za rad i daljnje obrazovanje, ali nije obvezno. Osnovno i srednje obrazovanje organizirano je kao redovito obrazovanje i posebno obrazovanje koje uključuje obrazovanje djece i mladeži s teškoćama u razvoju, obrazovanje odraslih i osnovno umjetničko obrazovanje koje priprema djecu za nastavak školovanja u srednjim umjetničkim školama. Djelatnost visokog obrazovanja u RH obavljaju visoka učilišta – sveučilišta, fakulteti, umjetničke akademije, veleučilišta i visoke škole.

Prema popisu stanovništva iz 2011. u općinama Istarske županije živjelo je 55.351 stanovnik stariji od 15 godina, što je činilo 26,60% stanovnika te dobi Istarske županije. Bez škole bilo je 475 (0,74%) stanovnika, završenu osnovnu školu imalo je ukupno 12.322 (19,23%) stanovnika, dok je srednju školu završilo 30.146 (47,05%) stanovnika. Stručni studij završilo je 3.252 (5,07%) stanovnika, a sveučilišne i poslijediplomske studije njih 3.743 (5,84%). Za 17 stanovnika podaci nisu bili poznati.³

² Nenad POKOS, „Glavne značajke obrazovne strukture stanovništva Hrvatske“, u: *Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005., str. 147. https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/28/z_28_145.pdf (3. II. 2024.)

³ https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_32/h01_01_32_zup18_0051.html (3. II. 2024.)

Tablica 2. Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi 2011. po općinama

Općina	Ukupno	Bez školske spreme	1-3 razred	4-7 razred	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Visoko obrazovanje			Nepoznato
							Stručni studij	Sveučilišni studij	Magisterij i doktorat	
Bale	979	4	8	104	275	479	46	62	1	-
Barban	2.390	23	58	332	430	1.271	133	143	-	-
Brtonigla	1.451	18	24	167	388	742	68	44	-	-
Cerovlje	1.423	16	10	27	584	680	40	65	-	1
Fažana	3.137	20	18	175	430	1.892	288	310	3	1
Funtana	784	14	2	58	108	472	70	56	4	-
Gračišće	1.197	10	17	62	402	592	56	58	-	-
Grožnjan	652	11	38	108	175	255	31	33	1	-
Kanfanar	1.318	7	20	153	236	744	62	94	2	-
Karojba	1.197	9	9	39	437	615	45	42	1	-
Kaštelir	1.240	4	15	180	215	683	76	66	1	-
Kršan	2.627	25	33	263	578	1.473	123	126	-	6
Lanišće	299	5	4	36	101	129	10	13	1	-
Ližnjan	3.376	25	23	219	512	2.055	259	275	5	3
Lupoglav	801	5	11	49	275	391	37	32	1	-
Marčana	3.656	26	42	369	644	2.111	239	217	5	3
Medulin	5.575	17	14	177	673	3.248	578	846	22	-
Motovun	878	16	16	84	299	377	33	52	1	-
Oprtalj	765	11	17	48	292	318	30	47	2	-
Piće	1.586	5	25	275	342	793	76	68	1	1
Raša	2.844	58	29	338	628	1.499	143	149	-	-
Sv. Nedelja	2.641	32	26	176	612	1.509	168	117	1	-
Sv. Lovreč	867	14	9	129	192	457	24	41	1	-
Sv. Petar u Šumi	879	6	8	30	324	427	33	51	-	-
Svetvinčenat	1.931	9	34	237	391	1.098	87	75	-	-
Tar-Vabriga	1.703	13	14	162	342	998	81	90	3	-

Tinjan	1.438	12	28	72	495	677	63	90	1	-
Višnjan	1.942	14	29	284	447	991	100	76	1	-
Vižinada	985	8	13	154	227	485	54	44	-	-
Vrsar	1.842	12	19	66	448	1.102	79	113	2	1
Žminj	2.948	26	31	179	820	1.583	120	187	1	1
Ukupno	55.351	475	644	4752	12.322	30.146	3.252	3.682	61	17
Istarska županija	180.239	1.303	1.458	11.555	35.092	100.602	12.913	16.664	297	355

Izvor: *Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu, Popis 2011.*, Zagreb DZS, www.dzs.hr

Prema popisu stanovništva iz 2021. u općinama Istarske županije živjelo je 53.535 stanovnika starih 15 i više godina, što je činilo 27,42% stanovnika te dobi Županije. Bez završene škole bila su 1.382 (0,23%) stanovnika, 9.807 (15,85%) stanovnika završilo je osnovnu školu, a njih 31.480 (50,88%) završilo je srednju školu. Stručni studij završilo je 4.361 (7,05%) stanovnik, a fakultet, umjetničku akademiju, sveučilišni i poslijediplomski studij završilo je 6.469 (10,46%). Za 36 stanovnika podaci nisu poznati.⁴

U razdoblju između dvaju popisa stanovništva došlo je do smanjenja broja stanovnika starijih od 15 godina pa 2021. u općinama Istarske županije živi 1.816 ili 3,28% stanovnika ove dobi manje nego 2011.

U Općini Barban 2011. bilo je ukupno 2.390 stanovnika starijih od 15 godina, a 2021. godine 2.162, što čini smanjenje od 228 stanovnika ili 9,54%.

IV. Stanovništvo bez škole i nezavršene osnovne škole u općinama Istarske županije

IV. 1. Usporedba stanovništva bez škole i nezavršene osnovne škole u općinama Istarske županije 2011. i 2021.

Prema popisu stanovništva 2011. u općinama Istarske županije živjelo je 64.079 stanovnika, a njih 0,74 %, odnosno 475 stanovnika, bilo je bez škole, a 2021. godine njihov broj se smanjio na 203 osobe. Najveći udio stanovništva bez škole 2011. činile su žene, njih 357 ili 75,16 %. Izraženo u postocima, udio stanovništva starog 15 godi-

⁴ Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, popis 2021., <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/popis-stanovnistva> (3. II. 2024.)

na i više godina bez škole 2011. iznosio je 0,86 %, dok se 2021. udio smanjio na 0,38%, stoga se bilježi smanjenje udjela stanovništva za 0,48 postotnih bodova.

Nezavršenu osnovnu školu imalo je 2011. 5.396 ili 8,42 % stanovnika, a taj postotak uključuje stanovništvo staro 15 i više godina i koje je imalo niže osnovno obrazovanje, od 1. do 3. razreda, te više osnovno obrazovanje, od 4. do 7. razreda osnovne škole. Većinu od 68,11 % činile su žene s nezavršenom osnovnom školom.

Nezavršenu osnovnu školu imalo je 2021. 2.912 ili 4,71 % stanovnika, što čini smanjenje od 3,71 postotnih bodova u odnosu na prethodnu 2011.

U Općini Barban 2011. bilo su 23 stanovnika bez škole, a 2021. njihov broj se smanjio na svega šest osoba.

IV. 2. Usporedba stanovništva bez škole i nezavršene osnovne škole u općinama Istarske županije prema spolu 2011. i 2021.

Prema popisu stanovništva 2011. u općinama Istarske županije bilo je 118 muškaraca i 357 žena bez škole, a 2021. broj muškaraca se smanjio na 51 osobu, dok je broj žena smanjen na 152 osobe. Udio muškog stanovništva 2011. iznosio je 0,43 %, a 2021. njihov udio se smanjio na 0,19 %. Udio ženskog stanovništva je 2011. bio 1,27 %, a 2021. se smanjio na 0,56 %. Smanjuje se relativni udio ženskog stanovništva bez škole za 0,71 postotni bod, dok se relativni udio nepismenog muškog stanovništva smanjio za 0,24 postotna boda. Time se uočava nejednako smanjenje relativnog udjela stanovništva bez škole 2021. u odnosu na 2011. prema spolu.

U općinama Istarske županije bio je 2011. 1.721 muškarac bez završene osnovne škole, a žena 3.675. U 2021. broj muškaraca se smanjio na 320 osoba, a žena na 859. Udio muškog stanovništva 2011. iznosio je 0,43 %, a 2021. njihov udio se smanjio na 0,19 %. Udio ženskog stanovništva je 2011. bio 1,27 %, a 2021. smanjio se na 0,56 %.

U Općini Barban 2011. bila su samo dva nepismena muškarca, a 21 žena, dok su 2021. bila dva nepismena muškarca i četiri nepismene žene. Udio muškog stanovništva 2011. iznosio je 0,43 %, a 2021. njihov udio se smanjio na 0,19 %. Udio ženskog stanovništva je 2011. bio 1,27 %, a 2021. smanjio se na 0,56 %.

Tablica 3. Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi 2021. po općinama

Općina	Ukupno	Bez školske spreme	1-3 razred	4 -7 razred	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Visoko obrazovanje			Nepoznato
							Stručni studij	Sveučilišni studij	Magisterij i doktorat	
Bale	992	1	1	1	267	524	65	128	5	
Barban	2.162	6	14	63	410	1.260	171	234	3	1
Brtonigla	1.344	7	14	55	284	772	115	91	3	3
Cerovlje	1.277	7	5	9	343	706	76	129	2	-
Fažana	3.008	11	5	16	388	1.764	323	495	6	-
Funtana	787	8	1	1	121	480	76	97	3	-
Gračišće	1.119	4	1	10	257	654	80	112	-	1
Grožnjan	575	6	5	42	154	265	30	70	2	1
Kanfamar	1.286	6	2	18	217	804	105	129	4	1
Karojba	1.188	2	3	7	295	693	75	113	-	-
Kaštelir	1.254	8	3	21	217	762	114	126	3	-
Kršan	2.475	8	2	47	497	1.508	172	236	5	-
Lanišće	243	1	-	8	56	139	15	22	2	-
Ližnjan	3.522	12	5	30	454	2.169	333	505	14	-
Lupoglav	740	3	3	10	189	429	40	64	1	1
Marčana	3.706	8	12	54	575	2.296	353	401	5	2
Medulin	5.717	13	6	30	583	3.230	661	1.159	28	7
Motovun	804	2	4	29	230	414	54	69	2	-
Oprtalj	663	5	2	18	178	336	41	83	-	-
Piće	1.491	5	8	60	332	820	99	166	1	-
Raša	2.502	11	9	110	499	1.446	179	243	3	2
Sv. Nedelja	2.535	18	11	71	437	1.547	212	233	2	4
Sv. Lovreč	841	5	4	26	185	498	48	71	3	1
Sv. Petar u Šumi	880	2	3	11	227	456	77	101	1	2
Svetvinčenat	1.866	5	4	42	324	1.189	127	168	3	4
Tar-Vabriga	1.827	7	4	31	302	1.152	141	182	6	2

Tinjan	1.452	7	7	22	356	793	94	170	3	-
Višnjan	1.809	5	11	88	362	1.053	132	153	3	2
Vižinada	1.672	3	-	19	262	1.061	113	208	4	2
Vrsar	2.832	12	3	44	608	1.706	175	277	7	-
Žminj	966	5	2	32	198	554	65	109	1	-
Ukupno	53.535	203	154	1025	9.807	31.480	4.361	6.344	125	36
Istarska županija	169.202	570	374	2.538	26.784	98.426	15.821	24.093	507	89

Izvor: *Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama. Popis 2021.*, Zagreb DZS, www.dzs.hr

V. Obrazovna struktura stanovništva prema školskoj spremi 2011.

Osnovnu školu završilo je 12.322 ili 19,23 % stanovništva općina, a udio ženskog stanovništva iznosio je 7.154 ili 58,06 %, stoga žene čine i većinu u osnovnoškolskom obrazovanju.

Srednju školu imalo je završeno 30.146 ili 47,06 % stanovništva, a većinu srednjoškolske populacije činili su muškarci s 56,41 %.

Više škole imalo je 3.252 ili 5,07 % stanovništva i bilo je 13,22% više ženskog stanovništva u odnosu na muško stanovništvo.

Fakultete, umjetničke akademije i sveučilišne studije imalo je završeno 3.682 ili 5,75 % i bilo je 2,61 % muškog i 3,14 % ženskog stanovništva. Muško stanovništvo imalo je veći udio stanovništva sa završenim doktoratom, a u ukupnoj populaciji njihov udio činio je 0,07 %. Udio stanovništva s doktoratom bio je 0,09 %, a većinu su činili muškarci sa 72,13 % (grafikon 12. i 13.).

Zaključuje se da je skoro polovica stanovništva općina Istarske županije koje je imalo 15 godina i više 2011. imalo srednjoškolsko obrazovanje, od čega je muške populacije bilo više za 6,02 postotnih bodova, dok je osnovnoškolsko obrazovanje imala jedna petina stanovništva, s većim udjelom ženskog stanovništva za 15,4 postotnih bodova. Žene su imale veći udio na višim razinama tercijarnog obrazovanja, a spolna razlika je najizraženija među doktorima znanosti, gdje su muškarci bili zastupljeni s dvije trećine.

VI. Obrazovna struktura stanovništva prema školskoj spremi 2021.

Prema popisu stanovništva 2021. u općinama Istarske županije zabilježeno je smanjenje broja stanovnika starijih od 15 godina za 1.816 stanovnika. Smanjenje u muškoj populaciji bilo je za 923 stanovnika, a u ženskoj za 893 stanovnika starije od

15 godina. U općinama Istarske županije te godine živjelo je 61.873 stanovnika, od čega je bilo 0,33 % stanovništva bez škole, a od toga 25,1 % bile su žene. Udio stanovništva s nezavršenom osnovnom školom iznosio je 1,91 %, a ono uključuje osobe koje su završile od 1. do 3. razreda ili od 4. do 7. razreda, odnosno niže i više osnovno obrazovanje. Udio ženskog stanovništva s nezavršenom osnovnom školom je bio 72,9%, znači da su žene činile većinu stanovništva bez škole i s nezavršenom osnovnom školom. Osnovnu je školu završilo 15,85 % stanovništva, a udio ženskog stanovništva iznosio je 9,69 %, stoga žene čine i većinu u osnovnoškolskom obrazovanju.

Srednju školu završilo je 31.480 ili 50,88% stanovništva, tako stanovništvo sa završenom srednjom školom čini najveći udio u ukupnom stanovništvu koje je staro 15 godina i više, a udio ženskog stanovništva je 55,57% jer većinom žensko starije stanovništvo nije pohađalo osnovnu školu ili imaju niže osnovno obrazovanje ili više osnovno obrazovanje, ili su završili svoje obrazovanje nakon osnovne škole. Stoga su žene bile više zastupljene među stanovništvom sa završenim primarnim obrazovanjem ili završenim nižim ili višim osnovnim obrazovanjem, a to je utjecalo na smanjeni udio ženskog stanovništva sa završenom srednjom školom kojemu je preduvjet završeno osnovnoškolsko obrazovanje.

Stručni studij završilo je 7,05 % ukupne populacije i veći je bio udio ženske populacije sa 17,76 %, a sveučilišni studij završilo je 10,25 % stanovništva te su i na ovom stupnju obrazovanja žene bili brojnije za 2,15 postotna boda. Stoga, pretpostavljam da na smanjeni udio ženskog stanovništva sa završenom srednjom školom nije samo utjecao veliki udio ženske populacije bez škole i s nezavršenom osnovnom školom, već i veći udio ženskog stanovništva koje je završilo stručni i sveučilišni studij. Pretpostavka je da dolazi do povećanja udjela ženskog stanovništva u visokom obrazovanju zbog većeg broja mladog ženskog stanovništva koje je obrazovanije.

Udio stanovništva s doktoratom iznosio je tek 0,20 % i manji udio imala je ženska populacija, odnosno bilo je više muške populacije sa završenim doktoratom za 0,79 postotnih bodova u odnosu na žensku populaciju doktora znanosti. Pretpostavka je da je veći udio muškog stanovništva s doktoratom jer većina žena ulazi u brak te se posvete obitelji i odgoju djece, stoga nisu upisale poslijediplomske doktorske studije.

U desetljeću 2011. – 2021. smanjio se udio stanovništva bez škole s 0,74 % na 0,33 %, a većinu su činile žene bez škole te se njihov udio u odnosu na mušku populaciju nije mijenjao. Udio stanovništva s nezavršenom školom smanjio se za 6,51% i 2021. iznosio je 1,91 %, a žensko stanovništvo bilo je značajno brojnije među osobama s nezavršenom školom te se njihov udio povećao sa 68,11 % na 72,9 % u odnosu na muškarce. Udio stanovništva sa završenom osnovnom školom smanjio se s 19,23% na 15,85%, a udio ženske populacije se značajno smanjio i 2021. je njihov udio iznosio 9,69 %.

U srednjoškolskom obrazovanju u 2021. dolazi do porasta udjela stanovništva za 3,82 postotna boda te je njihov udio iznosio 50,88 % i tako je i dalje više od polo-

vice stanovništva općina u Istarskoj županiji bilo srednjoškolski obrazovano. Omjer udjela ženskog i muškog stanovništva sa srednjoškolskim obrazovanjem se promijenio 2021. u odnosu na 2011., u istom postotku od 11,98% porastao je udio u ženskoj, a smanjio se u muškoj populaciji.

Stručni studij 2021. imalo je završeno 7,05 % stanovništva staro 15 godina i više, što je za 1,98 postotnih bodova više u odnosu na prethodni popis te se uočava značajni porast ženskog stanovništva i to za 4,54 postotna boda. Udio muške populacije s višom školom 2011. bio je 2,20 %, a već deset godina kasnije njihov udio se povećao na 3,18 %. Na visokom stupnju obrazovanja, koji obuhvaća stanovništvo sa završenim fakultetom, akademijom, sveučilišnim ili poslijediplomskim studijem, vidljiv je porast udjela za 4,50 postotnih bodova i njihov je udio bio 10,25 % u 2021. Udio ženskog stanovništva na visokom stupnju obrazovanja 2021. bilježi porast za 3,06 postotna boda, stoga ženska populacija čini većinu od 50,64 % visokoobrazovanih u ukupnoj populaciji.

U razdoblju između dvaju popisa stanovništva uočavaju se dvije najvažnije promjene: najveći porast bilježi se u udjelu stanovništva sa srednjoškolskim obrazovanjem za 3,82 postotna boda, a zatim slijedi porast udjela stanovništva u visokom obrazovanju za 4,50 postotnih bodova te se pretpostavlja da će u sljedećim godinama udio visokoobrazovanih nastaviti s rastom.

U Općini Barban 2021. pola stanovništva s 15 i više godina imalo je srednjoškolsko obrazovanje (50,58%), od čega je muške populacije bilo više za 5,62 postotna boda, dok je osnovnoškolsko obrazovanje imalo 16,46% stanovnika s većim udjelom ženskog stanovništva za 4,82 postotna boda. Žene su imale veći udio na višim razinama tercijarnog obrazovanja (9,92%) od muškaraca koji je iznosio 6,46%.

VII. Usporedba obrazovne strukture stanovništva općina Istarske županije prema školskoj spremi 2011. i 2021.

Između dvaju zadnjih popisa stanovništva došlo je do značajnih promjena u obrazovnoj strukturi stanovništva općina i to osobito u broju onih bez obrazovanja. U nastavku slijedi grafički prikaz u kojem su uspoređeni relativni udjeli obrazovne strukture stanovništva za svaku razinu dostignutog obrazovanja.

Prema podacima iz grafikona 1. vidljivo je da se u razdoblju između dvaju popisa stanovništva obrazovna slika općina Istarske županije značajno promijenila u pozitivnom smislu. U svim općinama smanjio se udio stanovništva bez ikakvog formalnog obrazovanja. Najveće smanjenje udjela stanovništva bez škole vidljivo je u Općini Grožnjan (-13,25 postotnih bodova), Općini Pićan (-12,45), Općini Barban (-11,85), Općini Vižinada (-11,69), Općini Sv. Lovreč (-11,33) i Općini Kaštelir (-11,20).

Grafikon 1. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva općina bez škole

Izvor: Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku)

U 2011. najveći udio stanovništva bez ikakvog formalnog obrazovanja imale su općine Grožnjan (21,33%), Pičan (16,69%), Barban (15,18%) i Vižnada (15,11%). Unatoč velikom smanjenju u razdoblju između dvaju popisa stanovništva i u 2021., Općina Grožnjan s 8,08% imala je najviše stanovništva bez škole. Najmanji udio stanovništva bez škole 2011. bio je u općinama Cerovlje (3,16%) i Medulin (3,21%), a 2021. u općinama Bale (0,25%), Karolja (0,85%) i Fažana (0,92%).

Grafikon 2. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva

općina sa završenom osnovnom školom

Izvor: Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku)

U kategoriji stanovništva kojem je najviša dostignuta razina obrazovanja osnovna škola, usporedbom podataka rezultati su različiti. U trima općinama udio stanovnika sa završenom osnovnom školom je porastao (Barban, Funtana i Pićan), a u 28 taj se udio smanjio. Najveći porast udjela stanovnika koji su završili osnovnu školu nalazimo u Općini Funtana (+1,38 postotnih bodova), a najmanji u Općini Barban (+0,66 postotnih bodova). Udio stanovnika koji su završili osnovnu školu smanjio se najviše u Općini Lanišće (-9,81 postotni bod), zatim u općinama Sv. Petar u Šumi (-8,83), Tinjan (-8,80) i Gračišće (-8,74). Prema popisu stanovništva iz 2011. najveći udio stanovnika sa završenom osnovnom školom imala je Općina Cerovlje (34,82%), a prema popisu stanovništva iz 2021. najveći udio takvog stanovništva imala Općina Motovun (25,22%). Najmanji udio stanovnika sa završenom osnovnom školom imala je Općina Medulin (8,8%). U Općini Barban 2011. osnovna škola bila je najviša dostignuta razina obrazovanja za 15,8% stanovnika, a 2021. za 16,46% stanovnika Općine.

Grafikon 3. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva općina sa završenom srednjom školom

Izvor: Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku)

U svim općinama Istarske županije udio stanovništva kojem je najviša dostignuta razina obrazovanja srednja škola bio je u porastu te je 2021. u većini općina udio stanovnika sa završenom srednjom školom bio veći od 50%. Manje od 50% stanovnika kojima je najviša dostignuta razina obrazovanja srednja škola bilo je u 12 općina – Bale, Cerovlje, Gračišće, Grožnjan, Karoljba, Medulin, Motovun, Oprtalj, Pićan, Sv. Petar u Šumi, Tinjan i Vižinada. Najveći porast relativnog udjela stanovnika sa završenom srednjom školom bilježi Općina Lanišće (+12,36 postotnih bodova), zatim općine Lupoglav (+9,00), Višnjana (+6,66) i Barban (+4,67). Najveći udio stanovnika sa završenom srednjom školom u 2011. zabilježen je u Općini Fažana (52,05%), a u 2021. u Općini Vrsar i iznosi 55,17%. Najmanji udio stanovnika sa završenom srednjom školom 2011. i 2021. zabilježen je u Općini Grožnjan, u kojoj je 2011. završenu

srednju školu imalo je 34,65% stanovnika, a nakon porasta od 5,74 postotna boda stanovnici sa završenom srednjom školom čine 40,39% stanovništva te općine.

Grafikon 4. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva općina sa završenim stručnim studijem
Izvor: Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku)

Između dvaju popisa stanovništva u svim je općinama došlo do porasta udjela stanovnika koji su završili stručni studij, ali u ovu kategoriju obrazovanja u svim općinama spada najmanji relativni udio stanovnika. Najveći porast udjela stanovnika sa završenim stručnim studijem bilježi Općina Sv. Petar u Šumi (+4,24 postotna boda). Najveći udio ukupnog stanovništva sa završenim stručnim studijem prema podacima popisa stanovništva 2011. i 2021. nalazimo u Općini Medulin: 2011. 8,92%, a 2021. povećanje na 10,09% (+1,17 postotnih bodova) i u Općini Funtana: 2011. 7,72%, a 2021. povećanje na 8,34% (+0,62 postotna boda). Najmanji udio stanovnika sa završenim stručnim studijem zabilježen je 2011. u općinama Cerovlje (2,39%) i Sv. Lovreč 2,36%, a 2021. u općinama Lupoglav (4,78%) i Grožnjan (4,57%).

U svim je općinama došlo do porasta udjela stanovništva sa završenim sveučilišnim ili poslijediplomskim studijem. Najveći porast relativnog udjela visokoobrazovanog stanovništva bilježi Općina Grožnjan (+6,36 postotnih bodova), zatim općine Pižan (+5,91 postotnih bodova), Fažana (+5,86), Vižinada (+5,74), Vrsar (+5,70), Ližnjan (+5,64), Oprtalj (+5,33), Cerovlje (+5,14) i Karolja (+5,06). Porast udjela stanovništva sa završenim sveučilišnim studijem bilježi Općina Barban za 4,25 postotnih bodova. Najveći udio visokoobrazovanog stanovništva prema podacima popisa stanovništva 2011. i 2021. nalazimo u Općini Medulin: 2011. 13,39%, a 2021. povećanje na 18,12% ukupnog stanovništva čine osobe sa završenim fakultetom, akademijom,

Grafikon 5. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva općina sa završenim fakultetom / akademijom / sveučilišnim ili poslijediplomskim studijem

Izvor: Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku)

sveučilišnim ili poslijediplomskim studijem. Najmanji udio stanovnika koji su završili fakultet, akademiju, sveučilišni ili poslijediplomski studij 2011. bilježi Općina Brtonigla (2,70%), a 2021. 6,17% (+3,47 postotnih bodova).

U razdoblju između dvaju popisa stanovništva (2011. –2021.) došlo je do promjena na svim razinama obrazovanja, smanjio se broj muškaraca, ali i žena promatrane dobi. Tako je 2021. u općinama Županije živjelo 923 (3,40%) muškaraca manje nego 2011., a žena 893 (3,17%).

Udio muškaraca koji nisu završili osnovnu školu smanjio se za 81,41%, istovremeno došlo je i do smanjenja relativnog udjela muškaraca kojima je najveća dostignuta razina obrazovanja osnovna škola i to za 1.360 osoba ili 26,32%. Udio muškaraca koji su završili srednju školu porastao je za 2,89%, dok je udio onih koji su završili stručni studij porastao za 557 osoba ili 39,48%. Udio muškaraca koji su završili najvišu razinu obrazovanja, odnosno sveučilišni studij, porastao je za 856 osoba ili 49,91%.

Između dvaju popisa stanovništva došlo je i do pozitivnih promjena obrazovne strukture žena. Udio žena koje nisu završile osnovnu školu smanjio se čak za 2.816 osoba ili 76,63%, relativni udio onih sa završenom osnovnom školom smanjio se za 16,14%, a za 6,41% povećao se udio žena koje su završile srednju školu. Udio žena koje su završile stručni studij 2021. porastao je za 552 osobe ili za 23,07% u odnosu na njihov udio 2011., dok je udio žena koje su završile sveučilišni studij porastao za čak 1.827 osoba ili 47,60%.

U Općini Barban, u razdoblju između dvaju popisa stanovništva (2011. –2021.), došlo je također do promjena na svim razinama obrazovanja. Smanjio se ukupan broj muškaraca za 8,81%, ali i žena za 8,12 %. Udio muškaraca koji nisu završili osnovnu školu smanjio se za 117 osoba ili 89,31%, a žena za 196 ili 75,68%. Istovremeno došlo je i do smanjenja relativnog udjela muškaraca kojima je najveća dostignuta razina obrazovanja osnovna škola i to za 13 osoba (8,23%) te žena za 7 osoba ili 2,57%. Udio muškaraca koji su završili srednju školu smanjio se za 5,53%, a povećao udio žena za 5,36 %. Udio muškaraca koji su završili stručni studij porastao je za 31 osobu ili 41,89%, a žena za 7 osoba ili 7,22%. Udio žena koje su završile najvišu razinu obrazovanja, odnosno sveučilišni studij, porastao je za 65 osoba ili 43,33%, a muškaraca za 26 osoba ili 30,95%.

VIII. Usporedba obrazovne strukture Općine Barban, općina Istarske županije, prosjeka Istarske županije i Republike Hrvatske 2021.

Prema popisu stanovništva 2021. Općina Barban je imala 2.390 stanovnika starih 15 i više godina, općine Istarske županije 55.351, Istarska županija 169.202 stanovnika, a Republika Hrvatska 3.319.417 stanovnika.

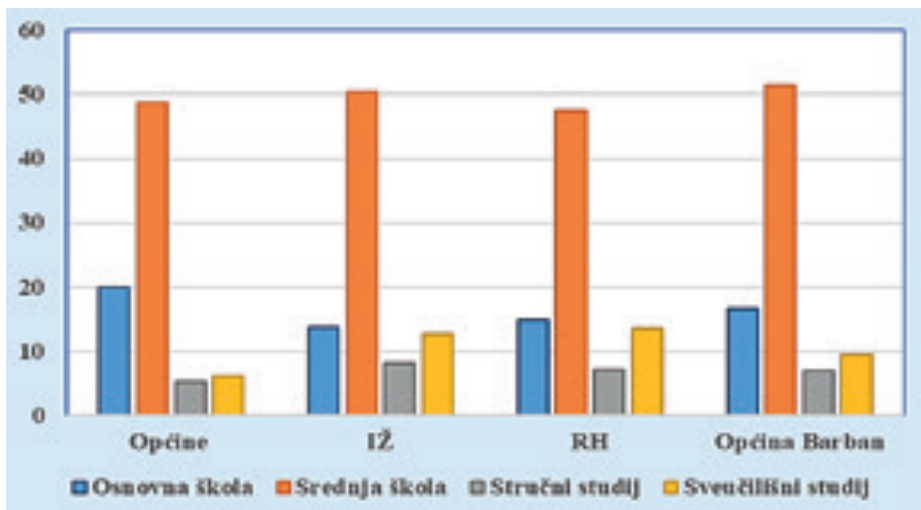
U grafikonu u nastavku slijedi usporedni prikaz relativnih udjela obrazovne strukture stanovništva Općine Barban, općina Istarske županije, Istarske županije i Republike Hrvatske.

U Općini Barban 2021. najnižu razinu obrazovanja završilo je 16,46 % stanovništva, što je u odnosu na općine Istarske županije manje za 3,45 postotnih bodova, a u odnosu na Istarsku županiju više za 2,74 i za 1,56 postotnih bodova u odnosu na Republiku Hrvatsku.

U svim općinama Istarske županije, kao i u samoj Županiji te Republici Hrvatskoj, srednja razina obrazovanja najviša je završena obrazovna razina: u Općini Barban 51,38 %, općinama Županije 48,72%, Istarskoj županiji 50,41%, a u Hrvatskoj 47,61% pučanstva.

Udio stanovnika koji su završili stručni studij u Općini Barban viši je za 1,6 postotnih bodova od prosječnih vrijednosti općina Županije (5,26%), a manji od prosjeka Istarske županije (12,6%) i Republike Hrvatske (13,51%).

Sve općine Županije značajno zaostaju za Istarskom županijom (12,60%) i Republikom Hrvatskom (13,51%), sa 6,05% stanovništva u dobi 15 i više godina koje je završilo najvišu razinu obrazovanja. Općina Barban je u nešto povoljnijem položaju od prosjeka svih općina te za 4,0 postotna boda zaostaje za Republikom Hrvatskom i za 3,09 za Istarskom županijom.

Grafikon 6. Usporedni prikaz obrazovne strukture Općine Barban, općina Istarske županije, prosjeka Istarske županije i Republike Hrvatske 2021.

Izvor: Izrada autora (temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku)

IX. Zaključak

Na osnovi provedene analize možemo zaključiti da se između posljednjih dva-ju popisa stanovništva (2011.–2021.) obrazovna struktura stanovništva općina Istarske županije značajno promijenila u pozitivnom smislu. Pozitivan pomak vidljiv je u odnosu na cjelokupno stanovništvo u svim analiziranim općinama i stanovništvo s obzirom na spol.

Unatoč pozitivnim promjenama, smanjenju udjela nepismenog stanovništva i povećanju udjela stanovništva koje je završilo više i visoke razine obrazovanja, sve općine Županije značajno zaostaju za Istarskom županijom (12,60%) i Republikom Hrvatskom (13,51%), sa 6,05% stanovništva u dobi 15 i više godina koje je završilo najvišu razinu obrazovanja. Općina Barban je u nešto povoljnijem položaju od prosjeka svih općina te za 4,0 postotna boda zaostaje za Republikom Hrvatskom i za 3,09 za Istarskom županijom.

Najveći dio stanovnika, na svim razinama, završio je srednju školu, u Općini Barban 51,38 %, općinama Županije 48,72%, Istarskoj županiji 50,41%, u Hrvatskoj 47,61%, i upravo oni trebaju biti ciljana populacija u promicanju važnosti visokog obrazovanja.

Na svim razinama tercijarnog obrazovanja općine bilježe povećanje udjela ženske populacije u odnosu na muškarce, što je dovelo do nejednake spolne raspodjele među visokoobrazovanim osobama u općinama. Udio visokoobrazovanih žena je

2011. iznosio 55,31% nasuprot 44,69% visokoobrazovanih muškaraca, stoga je 2011. udio visokoobrazovanih žena bio veći za 10,62 postotna boda, a 2021. čak za 16,14 postotnih bodova. Udio visokoobrazovanih muškaraca 2021. iznosio je 41,91%, a žena 51,09 %. Iako se bilježi porast, on je ipak nedovoljan. U današnje postmodernističko doba došlo je do značajnih promjena u pogledu na obrazovanje koje je postalo neophodno, a visoko obrazovanje sve potrebnije, što je rezultiralo procesom tercijarizacije društva. Ukoliko se želi povećati broj visokoobrazovanih osoba u općinama Istarske županije, najprije se mora popraviti gospodarska situacija, što bi rezultiralo većim brojem radnih mjesta i smanjenom stopom nezaposlenosti kako visokoobrazovanih, tako i sveukupno radno aktivnih stanovnika.

Nejednaka spolna raspodjela visokoobrazovanog stanovništva, odnosno veći udio visokoobrazovanih žena, dugoročno može imati za posljedicu manji broj sklopljenih brakova jer visokoobrazovane žene u većoj mjeri teže pronalasku visokoobrazovanog partnera za sklapanje braka. No, kako je smanjen broj visokoobrazovanih muškaraca, visokoobrazovane žene teže pronalaze životnog partnera, što rezultira manjim brojem sklopljenih brakova.

Izvori

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – Stanovništvo po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku (dalje: DZS), Zagreb, www.dzs.hr

Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu. Popis 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama. Popis 2021., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Literatura

Nenad Pokos, „Glavne značajke obrazovne strukture stanovništva Hrvatske u: *Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005.

Dražen Živić, „Demografske odrednice i posljedice starenja stanovništva Hrvatske“. *Revija za socijalnu politiku*, 10 (3), str. 307.-319.

Obrazovna struktura stanovništva u općinama Istarske Županije 2011. – 2021. s posebnim osvrtom na Općinu Barban

Sažetak

Rad prikazuje analize promjena u obrazovnoj strukturi svih općina Istarske županije u razdoblju 2011. – 2021., prilikom kojih su uočene pozitivne promjene u obrazovnoj strukturi u svim razinama obrazovanja i u svim općinama Županije. Izvori podataka bili su popisi stanovništva DZS-a, a u analizi se koristi metoda demografske statistike, uz komparativnu analizu za ukupnu populaciju te raspodjelu prema spolu. Komparativnom metodom dokazano je smanjenje broja stanovništva starijeg od 15 godina bez škole, nezavršene osnovne i završene osnovne škole. Najveći dio stanovnika, na svim razinama, završio je srednju školu, u Općini Barban 51,38 %, općinama Županije 48,72%, Istarskoj županiji 50,41 %, u Hrvatskoj 47,61%, i upravo oni trebaju biti ciljana populacija u promicanju važnosti visokog obrazovanja. Povećao se udio ženske populacije na svim razinama tercijarnog obrazovanja i one su postale brojnije u odnosu na muškarce, što je dovelo do nejednake spolne raspodjele među visokoobrazovanim osobama u općinama. Udio visokoobrazovanih žena je 2011. iznosio 55,31 % nasuprot 44,69% visokoobrazovanih muškaraca, stoga je 2011. udio visokoobrazovanih žena bio veći za 10,62 postotna boda, a 2021. čak za 16,14 postotnih bodova. Udio visokoobrazovanih muškaraca 2021. iznosio je 41,91%, a žena 51,09 %. Iako se bilježi porast, on je ipak nedovoljan. Nejednaka spolna raspodjela visokoobrazovanog stanovništva dugoročno može imati za posljedicu manji broj sklopljenih brakova jer visokoobrazovane žene u većoj mjeri teže pronalasku visokoobrazovanog partnera za sklapanje braka. No, kako je smanjen broj visokoobrazovanih muškaraca, visokoobrazovane žene teže pronalaze životnog partnera, što rezultira manjim brojem sklopljenih brakova.

Educational structure of the population in the municipalities of the Istrian County 2011 - 2021 with a special focus on the Municipality of Barban

Abstract

The paper presents the analysis of changes in the educational structure of all municipalities of Istria County in the period 2011 - 2021, during which positive changes in the educational structure were observed at all levels of education and in all municipalities of the County. The sources of data were the censuses of the CBS, and the analysis uses the method of demographic statistics with a comparative analysis for the total population and distribution by gender. A comparative method has been used to prove the decrease in the number of the population older than 15 without school, who have not completed elementary school, and who have completed elementary school. The largest part of the population, at all levels, completed secondary school, in Barban Municipality 51.38%, County municipalities 48.72%, Istrian County 50.41%, in Croatia 47.61%, and it is they who should be the target population in promoting the importance of higher education. The proportion of female population at all levels of tertiary education has increased and they have become more numerous than men, which has led to unequal gender distribution among highly educated persons in municipalities. In 2011, the share of highly educated women was 55.31% compared to 44.69% of highly educated men, therefore in 2011 the share of highly educated women was higher by 10.62 percentage points, and in 2021 even by 16.14 percentage points. The share of highly educated men in 2021 was 41.91%, and women 51.09%. Although there is an increase, it is still insufficient. Unequal gender distribution of the highly educated population may result in a lower number of marriages in the long run, because highly educated women tend to a greater extent to find a highly educated partner for marriage. However, since the number of highly educated men has decreased, highly educated women find it more difficult to find a life partner, which results in fewer marriages.

BARBANSKO SVETO TROJSTVO – TRI CRKVE ZA TROJICU SVETACA

Denis Kontošić, mag. educ.
Orihi 26a, 52207 Barban
e-mail: denis.kontosic@gmail.com

Stručni članak

Ključne riječi: oltarna pala župne crkve, Nicolò Bambini, crkva sv. Nikole, crkva sv. Jakova, crkva sv. Antuna Opata, gotička kustodija, freske u Barbanu, glagoljski grafiti, oktogram Sv. Jakova, prikaz smrti kao kosca, legenda o hodočasnicima Sv. Jakova, virtualna (3D) i proširena stvarnost

Keywords: altarpiece of the parish church, Nicolò Bambini, Church of St. Nicholas, Church of St. Jacob, Church of St. Anthony Abbot, Gothic Custody, frescoes in Barban, Glagolitic graffiti, octogram of St. Jakob, depiction of death as a reaper, the legend of the pilgrims of St. Jacob, virtual (3D) and extended reality

I. Oltarna pala župne crkve sv. Nikole u Barbanu

Iznad glavnog oltara župne crkve sv. Nikole u Barbanu nalazi se reprezentativna oltarna pala¹, ulje na platnu, dimenzija 261 x 137 cm, *Sveti Nikola sa svecima, svetim Jakovom i svetim Antunom Opatom* (sl. 1.). U stručnoj literaturi spominjala se kao rad venecijanskog kasnog manirizma s početka 17. stoljeća (pripisivala se Alessandro Varotariju Padovaninu). Međutim, danas znamo da je sliku, u prvom desetljeću 18. stoljeća, oko 1701., naslikao Nicolò Bambini (Venecija, 1651. – Venecija, 1736.), učenik Sebastiana Mazzonija, Carla Maratte i Pietra Liberija, za novoizgrađenu crkvu u Barbanu podignutu na mjestu starije i manje, romaničke crkve, temeljem narudžbe

¹ Pala (latinski *pala*: lopata), u crkvenoj umjetnosti, slika postavljena iznad oltarne menze. Javlja se oko 11. stoljeća. U početku je jednostavna pravokutna oblika; s razvojem gotike postaje arhitektonski raščlanjena u više dijelova, dobiva predelu (talijanski *predella*, iz langobardskoga *predel*: daščica) i ukrašena je motivima kasnogotičke arhitekture (pale u obliku triptiha, poliptiha, s pokretnim krilima i raznovrsnim kombinacijama). Predela je donji dio poliptiha ili oltarne pale; obično izduženi pravokutni, jednodijelni ili višedijelni vodoravni pojas od drva ili kamena, oslikan ili izveden u reljefu; na predeli se prikazuju biblijske teme ili prizori iz života sveca kojemu je oltar posvećen; javlja se od početka 15. stoljeća. Od renesanse nadalje, pala opet poprima jednostavne oblike s polukružnim ili ravnim završetkom. Oltarne pale mogu biti izvedene i kao reljef od mramora, drva i terakote.

iz Barbana, o čemu je 2001. u izvornom znanstvenom radu pisala dr. sc. Višnja Bralić (Hrvatski restauratorski zavod).

Sveti Nikola, kojem je posvećena nova crkva, kao i prijašnja stara, manja i niža, naslikan je u društvu svetoga Jakova i svetoga Antuna Opata. Nova barbanska crkva sv. Nikole, u baroknom stilu i s četverouglastim svetištem, na isti način kao i sveti Nikola na Bambinijevoj slici, ima u svojem najbližem okruženju crkve upravo ovih svetaca, Svetoga Jakova (starijeg, Zebedejeva) i Svetoga Antuna Opata (Pustinjaka), izgrađene značajno ranije, u 14. stoljeću. Očigledno je da se i slika naručila slijedom te činjenice, bliskog susjedstva ovih crkava, jer pale još nije bilo u staroj crkvi svetoga Nikole 1659., prigodom pastoralne vizitacije.

Tada su pozlaćeni oltar ukrašavale visoke reljefne skulpture svetaca. Naručiva-nje izrade ove slike predstavlja prvu značajniju i dobro osmišljenu narudžbu Istrana na početku novoga stoljeća, sa zadatkom da se na slici naslikaju tri sveca za tri barbanske crkve. Četvrta je barbanska crkva Majke Božje od Oranice (Gospe Karmelske)² donekle dislocirana jer je smještena na ulazu u Barban iz smjera Žminja i Vodnjana. U Barbanu su nekada postojale još dvije crkve: crkva sv. Križa na barbanskome groblju, na uzvisini Gradišće, te kapela sv. Duha na putu prema barbanskome groblju, čije je kamenje iskorišteno, kada su porušene, za zidanje ogradnog zida groblja.

Sl. 1. Oltarna pala župne crkve svetoga Nikole u Barbanu, koju je oko 1701. naslikao Nicolò Bambini (1651. – 1736.)

² Crkva Majke Božje od Oranice, četvrta crkva na izlazu iz Barbana, na spoju cesta iz smjera Žminja i Vodnjana, izgrađena je u doba gradnje crkve sv. Antuna Opata i crkve sv. Jakova jer im je posveta obavljena istoga dana. Sagrađena je od lijepo klesanog kamena. Iako sve stare isprave bilježe naziv „od oranice“ – koji se nije prevodio niti u dokumentima na latinskom jeziku – danas se koristi izričaj „na ravnici“, a 1664. crkva se spominje pod imenom Gospe Karmelske. Na njezinu svetkovinu, 16. srpnja, iz župne je crkve polazila procesija te se tamo održalo misu u čast Gospe od Karmela.

Masivne figure Svetog Jakova i Svetog Antuna Opata zbijene su na slici u prvom planu. U sredini, iza njih, Sveti Nikola (sl. 2) sjedi na postolju i blagoslivlja ih, odjeven u tešku odjeću od zlatnog oker brokata s grimizno crvenom unutrašnjošću. Prevladavanje venecijanske tradicije u tretmanu boje i svjetla na slici, u odnosu na klasičnu monumentalnost figura, upućuje na to da se oltarna pala nalazila na glavnom oltaru župne crkve u Barbanu neposredno prije posvete 1701. ili najkasnije do potpunog dovršenja radova 1708. Slika je restaurirana 1977., a 2020. i 2021. na slici su, u Hrvatskom restauratorskom zavodu, provedeni cjeloviti konzervatorsko-restauratorski radovi.

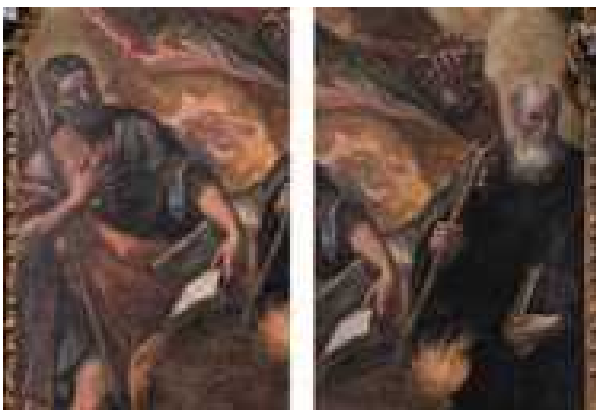

Sl. 2. Sveti Nikola na oltarnoj pali župne crkve u Barbanu

Usporednom analizom oblikovanja i kolorita, kao i tipologije likova, slika se povezala s opusom venecijanskog baroknog slikara Nicolò Babinija, iz generacije koja se formira i sazrijeva u posljednjoj četvrtini 17. stoljeća. Polazeći od baroknog slikarstva u tradiciji *tenebrosa*, prerađujući i ispreplićući utjecaje rimskog i bolonjskog baroknog klasicizma 17. stoljeća te Padovaninove klasicizirajuće idealizacije venecijanskog neo-Cinquecenta, većina tih slikara razvijala se u smjeru obnove dekorativne, neoveroneseovske struje mletačkog slikarstva, otvorivši put pune afirmacije rokoka na lagunama Venecije. Krupni likovi Sv. Jakova i Sv. Antuna Opata (Pustinjaka, zaštitnika životinja) na slici iz Barbana (sl. 3.), stoje uz rubove formata u stiješnjenom prostoru prednjeg plana, naznačenog neutralnom podnom plohom.

Analogije s Bambinijevim djelima su brojne, a osobito se nameću sličnosti u tipologiji likova: staračka fizionomija Sv. Nikole s duboko usađenim očima u tamnim očnim dupljama i karakterističnim slikanjem gornje usne u sjeni, kao i oblikovanje ruke s dugim prstima istaknutih zglobova, kojom svetac pridržava knjigu; Sv.

Jakov u izvijenom stavu, koji je iskoračio desnom nogom snažne muskulature; anđeoske glave i lebdeći kerubini izrazitih fizionomija, okruženi mekano oblikovanim oblacima na pozadini jarko osvijetljenog neba, česti su na Bambinijevim oltarnim palama. Zanimljiv detalj, karakterističan za ovog slikara, jest i dekorativni motiv vitica i stiliziranih cvjetova na vanjskoj strani bogatog plašta Sv. Nikole. Karakteristični su i dinamični, vijugavi potezi kojima je oblikovana svečeva odjeća, oblaci i anđeli živih izraza.

Sl. 3. Sveti Jakov (stariji, Zebedejev) (lijevo) i sveti Antun Opat (Pustinjak) (desno), na oltarnoj pali župne crkve u Barbanu

II. Talijanski barokni slikar Nicolò Bambini

Nicolò Bambini - poznat kao Cavalier Bambini (Venecija, 1651. – Venecija, 1736.; 85 god.), bio je talijanski barokni slikar. Rodio se u Veneciji, gdje je završio prve studije kao učenik Sebastiana Mazzonija. Preselivši se u Rim, postao je učenik Carla Maratte. Ubrzo nakon povratka iz Rima, slikao je za crkvu Santo Stefano u Veneciji. Zanetti ga je smatrao „majstorskom rijetke doktrine“, što je Bambini prije svega iskazao u djelima u suradnji s Giovannijem Agostinom Cassanom. Imao je dvojicu sinova, također slikara, Giovannija i Stefana. Među njegovim najboljim djelima su: *Poklonstvo mudraca* u crkvi San Zaccaria u Veneciji, naslikano u konkurenciji s Antoniom Balestrom (1666. – 1740.), kao i dekoracija prostorije knjižnice biskupske palače u Udinama, uključujući nadvrata s

Sl. 4. Nicolò Bambini: *Sveta pričest apostola Jakova Mlađeg* (Sveti Jakov, mlađi, Alfejev)

alegorijama i strop s *Naukama koje se klanjaju vjeri* (1709.).

Ostali njegovi radovi su: *Trionfo di Venezia* (1682.), palača Pesaro, Venecija; *Ratto delle Sabine*, muzej Capitolini (pinakoteka), Rim; *Glorificazione di Venezia e la famiglia Dolfi*, kantina Ca' Dolfi, Venecija; *Rapimento di Elena*, privatna zbirka; *Rebecca al pozzo*; *La strage degli innocenti*, crkva Santa Maria Gloriosa dei Frari, Venecija; *Mosè che colpisce la roccia*, crkva San Moisè, Venecija; *Miracolosa comunione di Santa Teresa di Gesù*, crkva Santa Maria di Nazareth, Venecija; *San Giuseppe appare a*

Sl. 5. Nicolò Bambini: *Galatea*, ulje na platnu, 146 x 190 cm, u okviru, postignuta cijena 110 do 160 tisuća američkih dolara u Beču (Aukcijska kuća Dorotheum), 2014.

Santa Teresa e la libera da un pericoloso incontro, crkva Santa Maria di Nazareth, Venecija; *Ester al cospetto di re Assuero*, kantina Cà Contarini del Bovolo, Venecija; *Santa Comunione dell'apostolo Giacomo il Giovane*³ (sl. 4.) te jednobojna platna za kapelu Visoke škole Carmini u Veneciji (zajedno sa sinom Giovannijem). Među njegovim učenicima možemo spomenuti Gaetana Zompinija, Girolama Brusaferra i njegovog sina Giovannija. Nicolò Bambini umro je u Veneciji, gdje se rodio i gdje je živio.

Nicolò Bambini talijanski je slikar čija su djela više puta ponuđena na svjetskim dražbama. Danas se nude na dražbama čak 32 njegova umjetnička djela, koja postižu iznimno visoke cijene, od 300 do 500 tisuća američkih dolara (sl. 5., sl. 6.).

³ Sveti Jakov (mlađi) Alfejev - jedan je od Isusovih 12 apostola. Njega se naziva Jakov mlađi, kako bi se razlikovao od Sv. Jakova Zebedejeva (starijeg), također apostola. U Novom zavjetu spominje se u popisu apostola: „ovo su imena dvanaestorice: Šimun, zvani Petar, i njegov brat Andrija; Jakov Zebedejev (stariji) i njegov brat Ivan; Filip i Bartolomej; Toma i Matej, carinik; Jakov (mlađi) Alfejev i Juda Tadej; Šimun Kananac (Kananj) i Juda Iskariotski (Iškanotski), koji ga izdade“ (Mt 10, 2-4). Prema tradiciji, umro je mučeničkom smrću u Jeruzalemu pribijanjem na križ oko 62. godine, nakon što je navijestao Evanđelje. Njegov simbol na slikama je pila jer se smatra da mu je nakon smrti tijelo prepiljeno. Spomendan mu je 3. svibnja, zajedno sa Sv. Filipom. U Hrvatskoj postoji naselje Sveti Filip i Jakov, u kojem se nalazila istoimena crkva iz 13. stoljeća.

Sl. 6. Nicolò Bambini: *The Triumph of Amphrite*, ulje na platnu, 166 x 220 cm, cijena između 300 i 500 tisuća američkih dolara u New Yorku, 2019., aukcijska kuća Sotheby's

III. Župna crkva sv. Nikole

Crkva svetog Nikole (sl. 7.), zaštitnika Župe Barban i Općine Barban (slavi se 6. prosinca), župna je crkva u središtu Barbana, sagrađena 1701., a dovršena 1708. (dogradnje i uređenja), kao velika jednobrodna crkva s produženim crkvenim prostorom sve do zvonika, u baroknom stilu, umjesto stare i manje crkve romaničkog stila, s polukružnim svetištem, izgrađene sredinom 15. stoljeća. Kamena građa, nastala rušenjem ranije crkve i zidina kaštela, jednim dijelom ponovno je upotrijebljena prilikom gradnje sadašnje crkve, o čemu svjedoče ostaci srednjovjekovnih fresaka i dijelovi kamenih erti vrata i prozora stare crkve, pronađeni 2022. na fasadi nove crkve.

Sl. 7. Lijevo: Župna crkva sv. Nikole u Barbanu; desno: Sveti Nikola

Crkva ima povišeno pravokutno svetište koje je od poda crkve uzdignuto, sakristiju s velikom mramornim stupovima i mramorni oltar s likovima svetaca. Stara crkva bila je manja od današnje, a duljinom je dolazila samo do početka pjevališta i sadašnje krstionice pa nije stizala do zvonika visokog 25 metara, s tri zvona, izgrađenog 1585. Na mjestu današnje krstionice, odnosno na lijevom uglu crkve, nalazila

se prva kula kaštela, dok je druga kula bila smještena na mjestu današnje sakristije, a okrugli oblik te stare kule vidi se izvana i danas.

Sl. 8. Lijevo: glavni oltar župne crkve sv. Nikole u Barbanu; oltarna pala, autor: Nicolò Bambini, 18 st.; gore: mramorni kipovi kerubina (andela), autor: Alvisi Tagliapietra, 18. st., barok

Crkva je u unutrašnjosti zaključena ravnim stropom, zidovi su raščlanjeni samo prozorima i vratima, a svetište je povišeno za nekoliko stuba i odvojeno od ostatka crkve polukružnim nadvojem trijumfalnog luka upisanim u pravokutno polje. U interijeru crkve nalazi se pet baroknih mramornih oltara s palama važnih venecijanskih majstora iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća, gotička kamena kustodija iz 15. stoljeća te barokna drvena plastika iz 18. stoljeća. Zvonik crkve, iz 1585., visok je 25 m, nalazi se uz glavno pročelje i nadograđen je na srednjovjekovnu kulu. Crkva se obnavljala 1843. i 1959.

Kada se gradila sadašnja crkva sv. Nikole, crkveni je prostor produžen sve do zvonika, visine 25 m, koji se nalazio uz staru crkvu. Budući da se crkveni prostor proširio na desno, sav se desni zid moralo ponovno izgraditi, a možda i lijevi, iako predaja kaže da je ta strana crkve naslonjena na zid kaštela. Stara je crkva bila niža od današnje. Crkveno se pročelje moralo graditi ponovno jer je prostor nove crkve produljen prema glavnim vratima. U dokumentu, koji je o posveti izdala Puljska biskupija, navodi se da je 1701. crkva sv. Nikole u Barbanu sagrađena od temelja (*a fundamentis erecta*), ali je gradnja završena u potpunosti 1708.

Zidove barbanskog kaštela, koji su 1328. bili porušeni, 1606. temeljito je obnovio kapetan Capello. Stara, a zatim i nova crkva stajale su unutar zidina vlastelinskog kaštela. Zapis ispod pjevališta pokazuje da se nova crkva i nakon posvete 1701. dovršavala sve do 1708.

Stara je crkva imala devet drvenih oltara: Sv. Nikole, Majke Božje od Krunice, Svih Svetih, Sv. Sebastijana, Sv. Franje Paulskog, Sv. Josipa, Sv. Petra, Sv. Roka i Sv. Petra od Alkantare. U novoj crkvi ima pet baroknih mramornih oltara: Sv. Nikole (sl. 8.), Gospe od Sv. Krunice, Sv. Sebastijana⁴, Svih Svetih i Sv. Roka, sa slikama majstora venecijanskih radionica iz 16. – 18. stoljeća. Sve ih je s crkvom posvetio puljski biskup Giuseppe Maria Bottari (Venecija, 1646. - Pula, 1729.; franjevac konventualac, teolog, provincijalni ministar padovanske Provincije sv. Antuna). Oltari Sv. Sebastijana i Sv. Roka ponovno su izgrađeni 1744., kako i piše na njima. Velika stropna slika Sv. Nikole potječe iz 1843., kada je crkva obnovljena (sl. 9.).

Trima oltarnim slikama pridaje se osobita umjetnička vrijednost: slikama na oltarima Sv. Nikole, Sv. Sebastijana (sl. 9.) i Svih Svetih. Navodilo se da su ih izradili učenici Palme Mlađeg (1544. – 1628.), Ticianovog učenika, što bi značilo da su te slike već bile na oltarima u staroj crkvi. Danas, međutim, znamo da je oltarnu palu, sliku *Sveti Nikola sa svecima* naslikao Nicolò Bambini za novu crkvu, oko 1701. i da se ona nije nalazila u staroj istoimenoj barbanskoj crkvi.

Sl. 9. Lijevo: stropna slika Sv. Nikole (1843.); sredina: Oltar Sv. Sebastijana (zaštitnika od kuge), slika iz 16. st., učenika Palme Mlađeg; desno: *putto* s križem naatici glavnoga oltara

⁴ U Barbanu se nekada, na blagdan Sv. Sebastijana, 20. siječnja, kao zavjet za poraz uskoka pod labinskim zidinama, 20. siječnja 1599., obavljala procesija i pjevna misa, kako se to navodi, 1738., u popisu trajnih obveza kaptola župne crkve sv. Nikole u Barbanu.

Sl. 10. Lijevo: drveni pozlaćeni kip Sv. Nikole, desno od svetišta, 17. – 18. st., barok; sredina: kameni kip, nekada u dvorištu crkve (foto: Branko Fučić, 1945.), a danas desno od glavnoga ulaza u crkvu; desno: *putto* s križem na vrhu atike glavnoga oltara

U unutrašnjosti crkve nalaze se mramorni kipovi Blažene Djevice Marije s djetetom, Sv. Petra, Sv. Pavla, Sv. Josipa i Sv. Antuna Padovanskoga te drveni obojani kip Sv. Nikole (sl. 10.), s pozlatom, koji stoji s desne strane svetišta i ima umjetničku vrijednost, a nekad se na blagdan sveca postavljao u sredinu crkve i nosio u procesiji. Lijevo od svetišta u zid je uzidano kamenito svetohranište gotičkoga stila iz 15. stoljeća (sl. 11.), gotička kustodija, tabernakul, rad majstora Dominika iz Kopra, koji se nekada nalazio na glavnom oltaru stare crkve. Na tom vrijednom predmetu s evanđelistima i reljefom Isusovog Uskrsnuća stoji natpis: *Corpus X.-ti* (Tijelo Kristovo).

Sl. 11. Lijevo: gotička kustodija (svetohranište, tabernakul) iz 15. st. u župnoj crkvi sv. Nikole u Barbanu (nekada se nalazila na oltaru stare crkve); desno: liturgijska srebrnina crkve sv. Nikole

Posveta crkve sv. Nikole obavljena je u nedjelju, 6. ožujka 1701., u vrijeme pape Klementa XI. (1649.–1721.), odnosno barbanskog kapetana Antuna Frankovića (daje izgraditi zapadna Vela vrata 1718. i istočna Mala vrata 1720. te obnoviti dio obrambenih zidina 1726.). O tome govori isprava iz kancelarije puljskog biskupa Giuseppea Marije Bottarija, u čije se doba Puljska biskupija još uvijek protezala i na austrijsku Rijeku. Puljski biskup Giovanni Andrea Balbi (1692. – 1771.) barbanskom je kanoniku – župniku 9. travnja 1755. dodijelio trajni naslov nadsvećenika (arhiprezbitera), a puljski biskup Ivan Dominik Juras (1742. – 1802.) odlikovao je barbanski kaptol 12. rujna 1791. nazivom *insignis collegiata* – znamenita zborna crkva.

Isprava o posveti crkve sv. Nikole u Barbanu spominje da je župan u Barbanu tada bio Jakov Kantić zvan Matokina, podžupan Ivan Vidić Pavlič, prokurator Vinko Rošić, a narodni suci Andro Dragozet i Miho Kolić. Oni su navedenoga dana svečano stupili pred biskupa i u ime naroda zatražili da im posveti crkvu.

Ne zna se točno tko je novčano pomogao njezinu gradnju. Kaptol i 13 bratovština u župi u tu su svrhu dugo štedjeli novac. Žitelji su vjerojatno dali radnu snagu, a možda i novčane darove. Prema starom obredniku, biskup je prilikom posvete crkve žiteljima morao progovoriti o dostojanstvu i svetosti Božjeg hrama. Potaknuo ih je na potrebnu brigu za uzdržavanje crkve i svećenika.

Oltari zborne (kaptolske) župne crkve u Barbanu posvećeni su sljedećim svecima: Svetom Nikoli, čija se svetkovina slavi 6. prosinca, posvećen je glavni oltar; Svetom Sebastijanu, koji se slavi 20. siječnja, posvećen je prvi oltar desno od ulaza; Svetom Roku, čija je svetkovina 16. kolovoza, posvećen je prvi oltar odozgo na desnoj strani; Sveti Franjo Paulski imao je u staroj crkvi Sv. Nikole svoj oltar, a sada je naslikan zajedno sa Sv. Rokom. Njegova je svetkovina 2. travnja.

Barbanska je župna crkva svetog Nikole, od 1536. pa sve do pada Mletačke Republike 1797., bila pod pokroviteljstvom venecijanske plemićke obitelji Loredan. Uz njih se može povezati nekoliko liturgijskih predmeta neophodnih za sakrament euharistije, nešto oltarne opreme te pozlaćena srebrna kanonička odličja koja se i danas čuvaju u Barbanu. Ona su izvedena u obliku malteškog križa s prikazima Svete Katarine na aversu i Svetog Nikole biskupa na reversu (sl. 12.). Medaljoni sa svecima imaju profilirani okvir, a na krakovima urezane natpise. Tako se na aversu može iščitati AD VOT/CATH LAVR/MOC/BARB DOM, dok se na reversu nalazi natpis IO DOM/IVR EPP/POL/1791.

Kanonska odličja je 1791. Cattarina Loredan Mocenigo, supruga Alvisea Moceniga – vrhovnog zapovjednika mletačke vojske u Furlaniji, dodijelila barbanskim kanonicima uz suglasnost lokalnog ordinarija, puljskog biskupa Ivana Dominika Jurasu (1778. – 1802.). Cattarina je pripadala obitelji Loredan iz loze Santo Stefano i brižljivo je skrblila za svoj feud u Barbanu, o čemu svjedoče i arhivski izvori. U nekoliko je

Sl. 12. Kanoničko odličje iz 1791. (donator: Cattarina Loredan Mocenigo), lijevo: avers (prednja strana) odličja; desno: revers (stražnja strana) odličja; izrada: nepoznata venecijanska zlatarska radionica; dimenzija: 6,5 cm; materijal: srebro, pozlata

navrata pisala *terminacije* barbanskom kapetanu.⁵ Barbansko kanonsko odličje nosio je i poznati Barbanac Petar Stanković / Pietro Stancovich (Barban, 1771. – Barban, 1852.), autor publikacije *Biografia degli uomini distinti dell'Istria* iz 1828. S odličjem oko vrata ovjekovječen je na grafici Giacoma Aliprandija koja se nalazi na početku ovog značajnog djela za razumijevanje povijesti Istre.

Liturgijska srebrnina crkve sv. Nikole u Barbanu (sl. 11.) može se datirati u razdoblje od 15. do 19. stoljeća. Najstariji su predmeti bili izrađeni u 15. stoljeću za staru župnu crkvu, a prilikom izgradnje nove župne crkve naručeni su i brojni novi (vremenski se određuju s pomoću stilskih odlika i zlatarskih žigova). Većina ih je nastala u zlatarskim radionicama na području Mletačke Republike, a sačuvano je i nekoliko predmeta iz 19. stoljeća koji su nastali u radionicama sjeverne Italije i tadašnjeg Habsburškog Carstva. Liturgijska srebrnina bila je izložena na znanstvenom skupu u povodu 310. obljetnice župne crkve sv. Nikole, u prosincu 2011.

⁵ Loredanske terminacije, pisane zapovijedi obitelji Loredan, koja je u svojem vlasništvu imala Barbansko-rakljanski feud. Nastale su radi potrebe komuniciranja između gospodara koji su se nalazili u Veneciji i njihovih predstavnika u Istri. Tzv. Knjiga terminacija sadrži odredbe, pisane talijanskim jezikom, koje su od 1576. do 1743. donosili pojedini članovi obitelji, iako su najstarije Loredanske terminacije nastale već 1552. Iz njih se doznaje o unutarnjem ustrojstvu feuda. Kapetan je imao političku i sudska vlast, a postavljali su ga Loredani. Morao je stalno boraviti na posjedu te sudjelovati u izboru župana, požupa i drugih službenika. Imao je kancelara koji je u posebne knjige bilježio sve isprave, a skrbio se i o dijeljenju žita iz fontika. Dvanaest sudaca, župan i požup brinuli su se o opskrbi, sudili u manjim sporovima i izricali manje kazne. Crkvenim i bratovštinskim dobrima upravljao je gastald. Općinski je novac ubirao kamerlengo, a desetinu kanevar. Loredanske terminacije bave se i zabranom sječe šuma, upravljanjem općinskom imovinom, održavanjem čistoće, pokapanjem mrtvih, vođenjem sajma, podučavanjem vjere, civilno-pravnim odredbama i dr. Čuvaju se u Državnom arhivu u Rijeci.

IV. Crkva Sv. Jakova

Crkva sv. Jakova (starijeg, Zebedejeva)⁶ u Barbanu (sl. 13. i 14.), na sjevernom rubu naselja, mala je jednobrodna gotička kapela, izduženog pravokutnog tlocrta, ravnog začelja, koja potječe iz 14. stoljeća, a oslikana je kasnogotičkim slikama radionice domaćeg majstora Ivana iz Kastva, sredinom ili koncem 15. stoljeća (sl. 15.). U crkvi postoje freske s prikazom legende Sv. Jakova, jedinim takvim ciklusom očuvanim u Hrvatskoj.

Sl. 13. Crkva sv. Jakova (starijeg, Zebedejeva) u Barbanu danas (14. st.); desno: Sv. Jakov na oltarnoj pali crkve sv. Nikole u Barbanu

⁶ Sveti Jakov (stariji, Zebedejev) – brat Ivana apostola i evanđelista, rodio se u ribarskom mjestu Betsaidi na Genezaretskom jezeru. Otac mu je bio ribar Zebedej, a majka Saloma, pobožna žena koja je pratila Isusa na njegovom križnom putu i jedna od svjedokinja njegova uskrsnuća. Dvojicu braće, koja su kao i njihov otac bili ribari, jednom je prilikom, dok su krpali mreže, pozvao Isus da pođu za njim, što su oni spremno i učinili. Braća Ivan i Jakov, zajedno sa Svetim Petrom, bili su najbliži Isusovi učenici. Nakon Kristova uskrsnuća, Jakov je više puta vidio Isusa, a nakon što je Isus uzašao na nebo, zajedno se s drugim apostolima i Isusovom majkom nalazio na njihovim okupljanjima te je poslije silaska Duha Svetoga javno i neustrašivo očitovao svoju vjeru. Upravo će zbog te gorljivosti i neustrašivosti, kao prvi od apostola, Jakov položiti život za Gospodina. Njega je 42. ili 44. god. dao mačem pogubiti Herod Agripa, unuk kralja Heroda koji je, htijući ubiti novorođenog Isusa, pogubio nevinu dječicu. Nakon što su Arapi razorili Jeruzalem, njegovo je tijelo u 7. st. preneseno u Španjolsku, a na mjestu gdje su pokopani njegovi zemni ostaci dignut će se grad Santiago de Compostela (Santiago = Sveti Jakov), treće najsvetije katoličko hodočasničko mjesto, nakon Jeruzalema i Rima. Osim što ga se časti kao zaštitnika Španjolske, Sv. Jakova zaziva se kod reumatskih bolesti i artritisa; zaštitnik je hodočasnika, putnika, vojnika, konjanika, jahača, veterinarara, ratara itd., a njemu su također posvećene mnoge crkve i kapele diljem svijeta pa tako i kod nas. U ikonografiji ga se obično prikazuje kao putnika sa štapom u ruci, a ponekad s mačem, zbog njegove mučeničke smrti.

Sl. 14. Lijevo: crkva sv. Jakova, 2007.; desno: preslica zvonika crkve svetoga Jakova

Izvorna gotička crkva imala je upisanu apsidu koja je kasnije uklonjena. Kasnijim intervencijama pripada i produženje crkve te probijanje otvora na sjevernom zidu u koji je uzidana kamena zvjezdolika osmokraka rozeta izvornog pročelja. Ovo probijanje djelomično je uništilo freske. Pročelje je raščlanjeno jednostavnim kamenim profiliranim portalom i po jednim kvadratnim prozorom sa svake strane te zaključeno zvonikom na preslicu s jednim lukom za zvono. Na zidu nekadašnje apside je Bogorodica zaštitnica ispod čijih su skuta sklonjeni članovi barbanske bratovštine, individualiziranih fizionomija (sl. 16.).

Sl. 15. Unutrašnjost crkve sa zidnim slikama – freskama (15. st., gotika); desno: zidne slike na sjevernom zidu (legenda o hodočasnici Svetoga Jakova) i osmokraka kamena rozeta

Sl. 16. Zidna slika nad oltarom – Bogorodica zaštitnica s članovima bratovštine i svecima

Na bočnim zidovima je legenda o Sv. Jakovu starijem, a na južnom zidu mučenje Sv. Lovre (sl. 18.). Crkvu oslikava već više puta spomenuta radionica Ivana iz Kastva (*Johanes de Castua*), što se najbolje vidi u jednom od najljepših likova, Sv. Lovri i prikazu njegovog mučenja. Na istom zidu, u špaleti prozora, nalazi se rijedak ikonografski prizor u istarskom zidnom slikarstvu: u jarkoj rasvjeti vanjskog svjetla na crvenoj podlozi naslikan je bijeli kostur – smrt s kosom i razvijenim svitkom, čime je slikar postigao senzaciju nenadanosti ulaska smrti kroz prozor (sl. 17.).

Sl. 17. Freske u crkvi sv. Jakova i prikaz smrti kao kosca s kosom u pristupku prozora

Zidna slika nad oltarom prikazuje Majku Božju kao zaštitnicu koja svojim plaštem štiti štovatelje (sl. 16.), vjerojatno članove bratovštine. Bogorodica stoji raširenih ruku, a široki joj plašt podržava sa svake strane po jedan svetački lik. U liku koji je Mariji s desne strane prepoznaje se lik apostola Jakova starijeg sa svojim simbolom — štapom u lijevoj ruci, dok su od oštećenog lika lijevo od Marije vidljiva samo ramena ogrnuta plaštem. Ispod Marijina plašta kleče sa svake strane maleni likovi u bijelim habitima, sa šiljatim kukuljicama na glavi i crvenim emblemom na grudima. Ispred tih grupa, kraj Marije, kleče po dva veća lika bez kapuljače, a s desne strane jedan lik sa zastavom u ruci.

Sl. 18. Južni zid: lijevo: Mučenje Svetoga Lovre; desno: Kamenovanje Svetoga Stjepana

Sl. 19. Južni zid: Legenda o hodočasnicih Svetoga Jakova;
lijevo: pred sudom; desno: pogubljenje mladića

Sl. 20. Južni zid: Isjerivanje iz hrama – Krist; desno: legenda o hodočasnici Sveta Jakova – uhićenje hodočasnika

Fresko-slike na desnom (južnom) i lijevom (sjevernom) zidu donose prizore iz legende o čudu Sv. Jakova. I u ovoj crkvi ima puno grafita pisanih glagoljicom. Sv. Jakov stariji bio je apostol, brat Ivana Evanđelista, a ubijen je mačem 42. ili 44. godine u Jeruzalemu. Prema predaji propovijedao je u Španjolskoj pa su mu nakon smrti učenici tamo odnijeli tijelo na ukop. Na taj je način nastalo veliko svetište Sv. Jakova u Composteli, odnosno Santiago de Compostela (glavni grad Galicije u Španjolskoj).

Među srednjovjekovnim spomenicima Istre posebno mjesto zauzimaju spomenici zidnog slikarstva, koji se, više ili manje očuvani, nalaze u mnogobrojnim seoskim crkvama, posebice u unutrašnjosti istarskog poluotoka. Freske unutar crkve sv. Jakova, kao vrlo originalna ikonografija iz druge polovice 15. stoljeća, otkrivaju legendu o Svetom Jakovu i trojici hodočasnika koji su se uputili u njegovo svetište Santiago de Compostela, ali sadrže i rijedak ikonografski prizor u istarskom zidnom slikarstvu: bijeli kostur – smrt s kosom i razvijenim svitkom, čime je slikar postigao senzaciju nenadanosti ulaska smrti kroz prozor (sl. 17.).

Kult Sv. Jakova bio je raširen u srednjem vijeku po čitavoj Europi, a osobito u Španjolskoj, gdje su, prema legendi, stigle na čudesan način svečeve kosti iz Palestine. Oko prijenosa tih kostiju isprepleo se cijeli niz detaljnih priča. Međutim, činjenica je da je ta legenda od IX. stoljeća dalje bila vrlo raširena i da Compostela postaje vrlo poznato hodočasničko mjesto, čiji se glas ubrzo širi i izvan Španjolske (sl. 21., sl. 22., sl. 23.).

Uz ove jedinstvene prikaze nalaze se i slike koje prikazuju mučenje Sv. Lovre (sl. 18.). Autor fresaka dugo je vremena bio nepoznat, ali se pretpostavljalo da se

zasigurno profilirao u krugu lokalnih majstorskih radionica, tzv. Šarenog Majstora⁷ i Vincenta iz Kastva⁸. Tragove zidnih slika u crkvi sv. Jakova uočio je 1893. povjesničar i novinar Marco Tamaro (Piran, 1842. – Poreč, 1905.), otkrio ih je 1909. arhitekt i povjesničar arhitekture Cornelio Budinich (1873. – 1935.), a očistio i konzervirao Konzervatorski zavod u Rijeci od 1961. do 1963. Slikarije su na nekoliko mjesta oštećene toliko da manjkaju dijelovi žbuke, na nekim je mjestima boja otpala ili je izgrebena, no u cjelini one su relativno dobro očuvane.

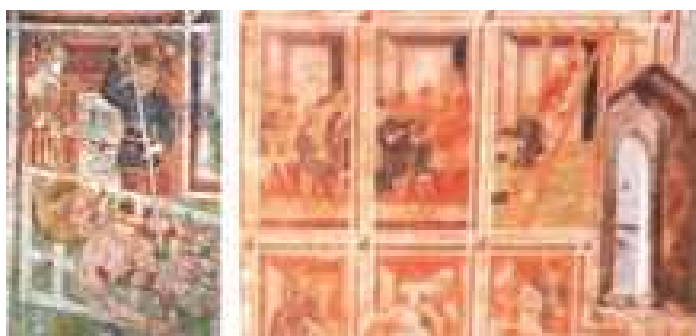
Sl. 21. Zidne slike na sjevernom zidu - Legenda o hodočasniciima Svetog Jakova; lijevo: Gostioničareva kćerka podmeće pehar; desno: Hodočasnici nakon povratka zatiču živog sina

⁷ Šareni Majstor - Der Bunte Meister, Maestro Variopinto ili Pestri Mojstar, sve su to poznati nazivi za Šarenog Majstora. Anonimni je to kasnogotički slikar i kipar koji je djelovao u Istri i Sloveniji potkraj 15. stoljeća, a prvi ga je uočio Branko Fučić u Dvigradu u bratovštinskoj crkvi sv. Marije od Lakuća. Slikar je Fučića odmah oduševio svojim živim plamenim bojama, a s obzirom da se na freskama nije nigdje potpisao, Fučić ga je prozvao Šarenim Majstorom. S tim je imenom ušao u povijest umjetnosti kod nas i u svijetu. Ni danas nam nije poznato njegovo pravo ime i točna godina njegovog djelovanja, ali možemo tvrditi da unutar istarskog slikarstva njegova pojava nije moguća prije 1470.

⁸ Vincent iz Kastva, lat. Vincentius de Castua, gotički je slikar koji je djelovao u drugoj polovini 15. stoljeća, rodom iz Kastva. Godine 1474. pojavio se u Bermu kao voditelj radionice koja je oslikala crkvu sv. Marije na Škrilinah. Ime mu je zapisano na natpisu koji se nalazi nad bočnim vratima crkve (*hoc pinxit magister Vincencius de Castua*). U njegovu su radionicu dolazili sitni provincijalni plemići, suci, župani, ruralni kaptoli, župnici, kurati i pučke bratovštine. Majstori fresaka se u nerazvijenim ambijentima nisu mogli razvijati niti održavati pa tako je i Vincentova radionica morala djelovati ne samo u Kastvu već i puno šire.

Sl. 22. Zidne slike na sjevernom zidu - Legenda o hodočasnicima Svetog Jakova; lijevo: Oživiljena kokoš; desno: Skidanje mladića s vješala

Sl. 23. Lijevo: smrt Sv. Lovre; desno: prikaz legende o tri hodočasnika svetišta Sv. Jakova u Composteli

Na freskama ima i mnogo uparanih glagoljskih grafita⁹, kao npr. onaj na sjevernom zidu crkve koji spominje da je zavládala nestašica žita i ulja: 1585. *Tega leta*

⁹ Glagoljski grafiti – glagoljski urezi uparani u freske ili, jednostavnije rečeno, črčkarije i škrabotine ugrebane ostrim šiljkom po zidnoj plohi, pri čemu njihovi oštri potezi svojom bjelinom odskaču od tamne pozadine oslikanog zida. Nekada „bezobzirne črčkarije“ koje su nagrđivale samu sliku, danas su važna povijesna vrela na koja se gleda kao na dragocjen historiografski materijal, povijesne izvore toliko osobnije, spontanije i subjektivnije od javnih povijesnih dokumenata, zapisa i poslanica u kojima se očituje službena povijest. Oni nam iz prve ruke pripovijedaju povijest malih ljudi u čitavoj njezinoj punini, nude nam njihovu svakodnevnicu na dlanu, intimne profile ljudi, sredine, vremena i okolnosti u kojima su se nalazili i s kojima su se susretali. Ovi su mali, neugledni zapisi i nespretni crteži nastajali spontano kao rezultat trenutačnog poriva.

biše kareštija žita ljudem i ulja („1585. Toga je ljeta bila oskudica žita i ulja“), a najpoznatiji je *Ako srce ne moli, zaman jazyk flafoli* (značenje: *Ako vjera nije iz srca, uzalud ponavljamo molitve*). Grafit je napisao Ivan, uz koji je netko dopisao: *To pisa Ivan, Žilin sin, kada biše sit smokav suhih*. Na sjevernom zidu nalazimo i grafit: *1521. Pop Ivan Sablja z Lindara, kada beh...* („1521. Pop Ivan Sablja iz Lindara, kada sam bio ...“), koji je ostao nedovršen. Međutim, iz njega možemo iščitati znakoviti nadimak lindarskog svećenika koji je odsjeo u susjednom mjestu.

Crkva sv. Jakova nalazi se na samom sjevernom rubu naselja i ima zvjezdasti otvor (rozetu, oktogram) na bočnom zidu (sl. 24.). Osmokraku zvijezdu ili oktogram nalazimo u mnogim religijama i ezoterijskim pokretima. Ovaj je simbol povezan s kozmičkom ravnotežom, stvaranjem i vječnošću, skladom duha i materije. S gledišta numerologije, broj 8 izražava beskonačnost. Svemir je beskrajno stvoren i vraća se u prvotno stanje neiskvarenosti. Dakle, broj osam izraz je neprekidnog ciklusa kozmičke energije. U pravoslavlju se oktogram naziva Betlehemska zvijezda i prikazan je na ikonama s likom Djevice. Upravo je ova zvijezda pokazala put mudracima koji su se došli pokloniti novorođenom Isusu. Ovdje također možemo vidjeti kombinaciju duhovnog i materijalnog u potpunom skladu i savršenstvu. U početku je Betlehemska zvijezda bila prikazana s pet zraka, što je simbolično bilo povezano s pet rana na tijelu Spasitelja. Zanimljivo je značenje znaka zvijezde s osam krakova kao simbola stvaranja svijeta i vječnog života. Sedam zraka je sedam dana stvaranja, a osma je zraka duhovni svijet.

Sl. 24. Osmokraka zvijezda ili oktogram na bočnom zidu crkve sv. Jakova

Crkva sv. Jakova zaštićeno je kulturno dobro na popisu Registra kulturnih dobara RH, kao sakralna građevina iz 15. stoljeća, s freskama čiji je autor Ivan iz Kastva, kako je to utvrđeno najnovijim konzervatorskim istraživanjima.

V. Crkva sv. Antuna Opata (Pustinjaka)

Crkva (kapela) sv. Antuna Opata (Pustinjaka)¹⁰ u Barbanu (sl. 25. i sl. 26.) sagrađena je u romaničkom stilu koncem 14. stoljeća, a smještena na sjevernom rubu Barbana, ispred Velih, glavnih gradskih vrata, izgrađenih 1718., izvan zidina. Srednjovjekovni Barban nekad je drugačije izgledao. Vela vrata nisu postojala, iako se tu ulazilo u utvrđeni gradić. Bratovštinska crkva svetog Antuna Opata bila je na samom ulazu u mjesto na povišenom položaju te je kasnije prostor oko nje nasipan. U kaštel se ulazilo po strmini. U crkvi se nekada, na dan Sv. Antuna Opata 17. siječnja, obavljala procesija i pjevna misa. Crkvu se posjećivalo u svibnju, utorkom, kada su se obavljale molitve za usjeve. Mala je jednobrodna bratovštinska gotička kapela gotovo kvadratnog tlocrta i ravnog začelja. Zidana je pravilnim kamenim klesancima i prekrivena krovom od kamenih škrljja. Jednostavno pročelje zaključeno je kamenom preslicom s jednim lukom za zvono.

Sl. 25. Lijevo: Crkva sv. Antuna Opata (Pustinjaka) iz 14. st. u Barbanu; desno: Sv. Antun Opat (Pustinjak) na oltarnoj pali crkve sv. Nikole u Barbanu

¹⁰ Sv. Antun Opat (Pustinjak) (251. – 356.; 105 god.) - rodio se 251. god. u Egiptu, a nakon smrti roditelja otišao pokornički i pustinjački živjeti u pustinju kraj Nila. Smatra se ocem redovništva. Križ u obliku slova „T“ (tau), poznat kao „egipatski križ“ (aleksandrijski su ga kršćani prihvatili kao svoj znak i znak besmrtnosti), koji se često susreće u kršćanskoj ikonografiji i umjetnosti, potječe od ovoga sveca. Prikazuju ga kao bradatog starca sa štapićem u obliku slova „T“ (tau) i križom, bijele ili plave boje, na ramenu ogrtača (znak izabranika Božjeg). Da bi pokazali kako su sveca mučile razne napasti i demoni, umjetnici su ga počeli slikati okruženog raznim životinjama, zbog čega je postao zaštitnik domaćih životinja. Zaštitnik je i od kožnih bolesti jer je bolovao od herpes zoster. Čudotvorac je i pomoćnik za ono što je ljudima potrebno u svakodnevnom životu. Umro je 356. god. (imao je 105 god.), a svetkovina mu je 17. siječnja. Jedna od najstarijih crkava posvećenih ovome svecu u Hrvatskoj izgrađena je krajem 14. stoljeća, u romaničkom stilu, upravo u Barbanu.

U unutrašnjosti, pod crkve izrađen je od velikih, kvadratnih kamenih ploča, a u zapadnom je zidu ugrađena valjkasta kamena posuda za vodu s istaknutom trakom na gornjem i donjem bridu. Unutrašnjost je presvođena šiljatim svodom i oslikana gotičkim freskama (zidovi i svod) provincijskog slikara talijanskog smjera iz prve četvrtine 15. stoljeća, svakako prije 1420., kada je datiran najstariji glagoljski grafit na freskama. Očuvane srednjovjekovne zidne slike, s početka 15. stoljeća, koje su primjer utjecaja bolonjskog slikarstva, obilato su prošarane glagoljskim grafitima. Iako su poprilično oštećene, na njima se naziru mnogobrojni likovi izrazitog plasticiteta koji svjedoče o nekadašnjoj raskoši fresaka. Slike prikazuju Bogorodicu s Djetetom i svecima na apsidalnom zidu te scene iz legende o Sv. Antunu Opatu na bočnim zidovima. Crkva je zaštićeno kulturno dobro Republike Hrvatske.

Povijesno-umjetnička interpretacija ovih zidnih slika ostala je na procjenama Branka Fučića¹¹ (1920. – 1999.) da je riječ o slikarstvu ranog *Quattrocenta*, još uvijek pod trećentističkim utjecajima sjevernotalijanskog slikarstva. Fresko-slike ove crkve prikazuju Majku Božju s Djetetom te niz svetaca, poput Sv. Uršule, Sv. Barbare, Sv. Jelene, Sv. Blaža, Sv. Barnabe, Sv. Jakova i Sv. Dionizija (sl. 27. – sl. 37.). Na bočnim zidovima i na svodu vide se prizori iz života Sv. Antuna Pustinjaka. Po zidovima crkvice ugrebeno je mnogo glagoljskih grafita, a najstarija spomenuta godina jest 1420., upisana glagoljicom. Na bočnim zidovima i na svodu crkve nižu se u dva pojasa prizori iz života Svetog Antuna Opata: smrt, pokop, nalaz groba, prijenos u Bizant te prizor čudesnog ozdravljenja po njegovu zagovoru. Na južnom i sjevernom zidu prikazane su scene iz života Sv. Antuna, dok je na istočnom zidu prikaz Bogorodice na prijestolju te u donjoj zoni niz svetaca: sveti Uršula, Blaž i Dionizije (Duniž). Karakterističan je sustav bordura i ornamentalni repertoar koji ovaj ciklus povezuje s onim iz crkvice

¹¹ Branko Fučić, povjesničar umjetnosti, konzervator, istraživač glagoljice i zidnoga slikarstva (Dubaišnica na Krku, 1920. – Rijeka, 1999.). Diplomirao je 1944. na zagrebačkom Filozofskom fakultetu povijest umjetnosti s klasičnom arheologijom, nacionalnu povijest i talijanski jezik. Doktorirao je 1965. na Filozofskom fakultetu u Ljubljani tezom o srednjovjekovnom zidnom slikarstvu Istre. Od lipnja 1945. radio je u Konzervatorskom zavodu, koji ga je uputio u Istru, gdje je od 1945. do 1947. obilazio, bilježio, popisivao i snimao povijesne, kulturne i umjetničke spomenike, arhive i muzejske zbirke. Sustavno je proučavao glagoljske spomenike i istarsko srednjovjekovno zidno slikarstvo. Otkrio je mnogobrojne oslikane crkvice u kojima su zidne slike bile premazane vapnom (Hum, Draguč, Boljun, Barban i dr.), a u svojim je istraživanjima stapao proučavanje likovnosti zidnih slika s arhitekturom crkve i kulturno-povijesnim značajkama okolnoga krajolika, arhivskim podatcima koje je crpio iz župnih ureda i arhiva te vrsnim poznavanjem liturgije i biblijske ikonografije. O zidnom slikarstvu napisao je niz monografija: *Istarske freske* (1963.), *Vincent iz Kastva* (1992.), *Majstor Albert iz Konstanza* (postumno, 2000.) i stotinjak radova u znanstvenim i stručnim časopisima. Proučavanje glagoljske epigrafije proširio je na cijelo područje njezina prostiranja, ali najviše se bavio transkripcijom i tumačenjem glagoljskih grafita uparanih u oslikane zidove crkvice u Istri. Tako je otkrio više stotina kratkih glagoljskih zabilježbi, koje je s drugim natpisima objavio u monografiji *Glagoljski natpisi* (1982.). Tu je objavio više od 500 natpisa s područja Istre i Kvarnera, Slovenije, Gorskoga kotara i Banovine, Like i sjeverne Dalmacije.

sv. Katarine u Savičenti. Oslikala ih je radionica pod snažnim utjecajem onodobnog južnotirolskog zidnog slikarstva. Crkva sadrži mnogo grafita, a najstariji je iz 1420., pisan glagoljicom.

Sl. 26. Crkva sv. Antuna Opata (Pustinjaka) iz 14. st. u Barbanu, 1945. (Branko Fučić)

Sl. 27. Pogled prema istočnom dijelu crkve s oltarom

Sl. 28. Pogled prema jugoistoku

Sl. 29. Pogled prema jugozapadu

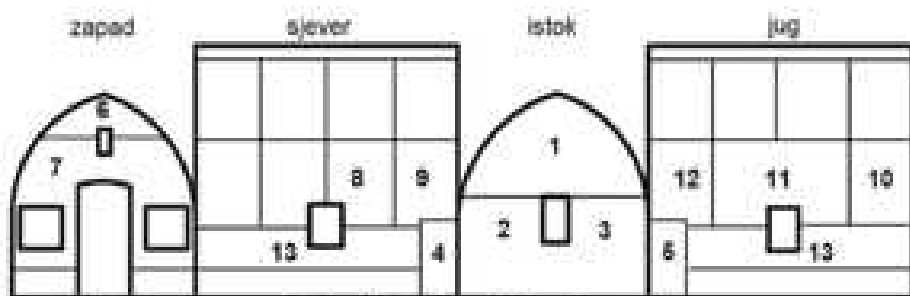
Sl. 30. Pogled prema zapadu (ulazna vrata crkve)

Sl. 31. Pogled prema sjeverozapadu

Sl. 32. Pogled prema sjeveroistoku

Raspored prikaza na zidnim slikama

1. Bogorodica s djetetom i svetcima, 2. Sveta Uršula sa sveticama i svetca s palinom mučenštva, 3. Sveti Blaž, Barnaba i Dionizije, 4. Sveta Barbara, 5. Svetac s knjigom, 6. Bog Otac, 7. Mučenštvo Akacija i deset trusa mučenika na planini Anarat, 8. Smrt svetog Antuna, 9. Pokop svetog Antuna, 10. Nalaz groba svetog Antuna s biskupom Teofilom, 11. Prijenos tijela svetog Antuna u Konstantinopol, 12. Ostavljenoje Isusovnika na zagovor sveta, 13. dopisani likovi svetaca u medaljonima i naslikanim nišama.

Sl. 32a. Raspored prikaza na zidnim slikama

Sl. 33. Lijevo: svetac s modelom crkve i knjigom; desno: svetac u medaljonu

Sl. 34. Lijevo: Sveta Barbara; desno Sveta Uršula

Sl. 35. Lijevo: svetac s knjigom; desno: Sveti Barnaba

Sl. 36. Lijevo: Sveti Blaž, Sv. Barnaba i Sv. Dionizije (Duniž); desno: Sv. Dionizije

Sl. 37. Lijevo: svetica s palmom; desno: svetica u medaljonu

Freske u crkvi sv. Antuna na zapadnom zidu jako su oštećene, očuvani su samo pojedini fragmenti, no nedovoljni da se iščita što je bilo prikazano na njima. Na ostalim mjestima nalazilo se 15 prizora iz legende o Sv. Antunu Pustinjaku, od kojih je osam prizora u gornjoj liniji sjevernog i južnog zida potpuno uništeno.

Slikari fresaka, prilikom završavanja svojeg posla, na oslikanim zidovima nastavljali bi pisati. Onaj tko nije znao pisati, izrazio bi se crtežom te su tako nastajali crtani i pisani grafiti koji su napisani na latinskom, talijanskom i njemačkom jeziku, a većina ih je zapisana na glagoljici i na hrvatskome jeziku (sl. 38.). Autori koji su strugali te crteže, odnosno natpise, većinom su bili svećenici i svećenički kandidati koji su u kućama uglednijih svećenika glagoljaša učili pisanje i čitanje te tako na crkvenim zidovima ostavili svoje prve pisarske pokušaje.

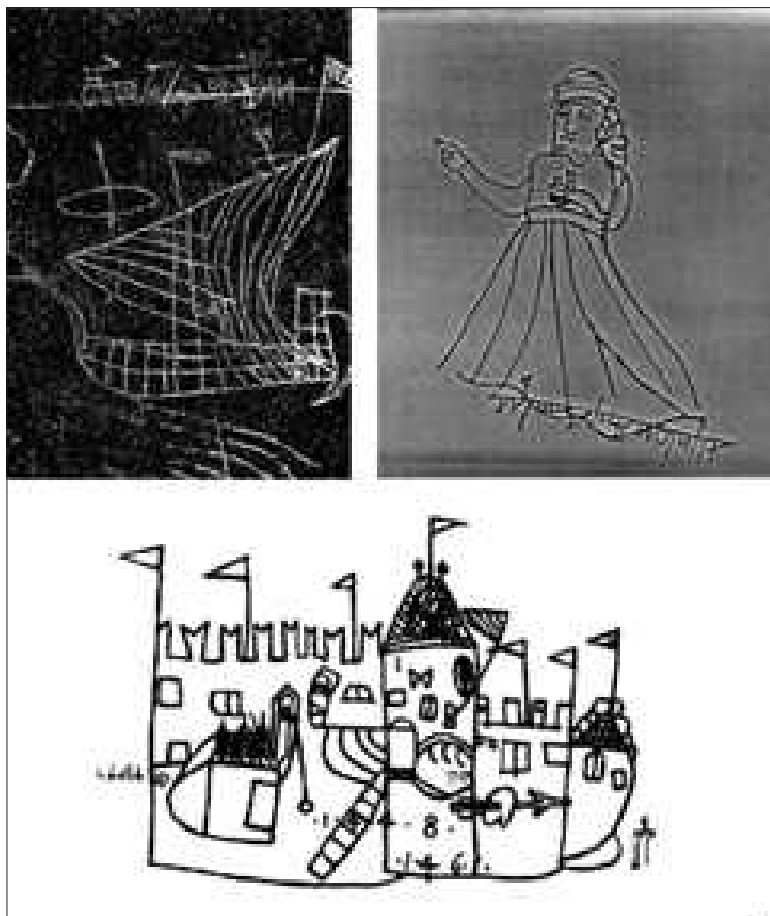
U crkvi sv. Antuna Opatu uparano je na freskama, 1508., da je Venecija zauzela cijelu Istru: *Zauzeše gospoda Bnetci vsu Istru*, ali i zapis o gladi: *Žakan Marko. 1587., tada tečaše kada žito beše pomrlo. I... od meseca sektenbra do meseca marča....* („Žakan Marko, 1587. godina je tekla kada je žito pomrlo. I... od rujna do ožujka...“). Grafiti spominju i veliko krvoproliće u Barbanu. Pop Jakov Križanić nekoliko je puta ugrebao u žbuku oslikanog zida svoj notarski znak, onaj *signum notarile* koji vidimo nacrtan na njegovoj ovjeri prijepisa Istarskog razvoda 1502. Jedan grafit je 1491. ure-

Sl. 38. Glagoljaški grafiti na freskama

zao *Baldasar Polderštan (Walterstein)*, tadašnji vicekapetan Pazinske knežije, Nijemac po podrijetlu, potomak starog plemićkog roda u Istri, a nešto ranije, 1453., svećenik Vid, sin Pavlov, iz Like. Nalazimo tako na južnome zidu grafit iz 15. stoljeća: *Bože! To pisa Petar pop Panceta kada staše Barbane kalonih 1447. meseca oktembra dni 16.* („Bože! Ovo je pisao pop Petar Panceta kada je odsjeo u Barbanu 1447., 16. dana mjeseca listopada“), gdje se vidi indikativan nadimak popa, prema kojem se daje naslutiti njegova fizionomija.

Uz klerike i svećenike-glagoljaše, bilo i pismenih svjetovnjaka koji su se služili glagoljskim pismom pa se tako u 15. stoljeću u više navrata potpisao Bratonja podžupan, laik, izabrani upravitelj neke barbanske bratovšine ili crkvenoga blaga, barbanski seljak, jedan od rijetkih tadašnjih stanovnika Istre koji je znao glagoljicu, a nije bio pop. Nepismeni su umjesto glagoljaških slova u freske uparali slike pa u ovoj crkvi na freskama nalazimo crtež Barbana za vrijeme neke svečanosti (barbanski kaštel, nazubljenih grudobrana na vrhu zidina, pomičnih ljestava kojima se u njega ulazilo i sa zastavicama koje vijore), zatim crtež jedrenjaka i crtež bradatog popa glagoljaša (sl. 39.).

Sl. 39. Gore lijevo: uparani crtež jedrenjaka (crtež Branka Fučića); gore desno: bradati pop glagoljaš; dolje: crtež barbanskoga kaštela u svečanosti (1448.-1461.)

VI. Barbansko sveto trojstvo – tri crkve za tri sveca; barokni slikar i integrirana računalna 3D okolina

Iako danas u Barbanu postoje četiri crkve (sv. Nikole, sv. Jakova, sv. Antuna Opata, Majke Božje od Oranice ili Gospe Karmelske), a nekada ih je bilo i više (porušene crkve sv. Križa i sv. Duha), polazeći od oltarne pale u župnoj crkvi sv. Nikole koju je oko 1701. naslikao venecijanski barokni slikar Nicolò Bambini (1651. - 1736.), a na kojoj su prikazana tri sveca, Sv. Nikola, Sv. Jakov i Sv. Antun Opat (Pustinjak), tada se lako može zaključiti da su sve tri crkve ova tri sveca, zaista u neposrednoj blizini, nanizane gotovo jedna pored druge, kao naše lako uočljivo barbansko sveto trojstvo.

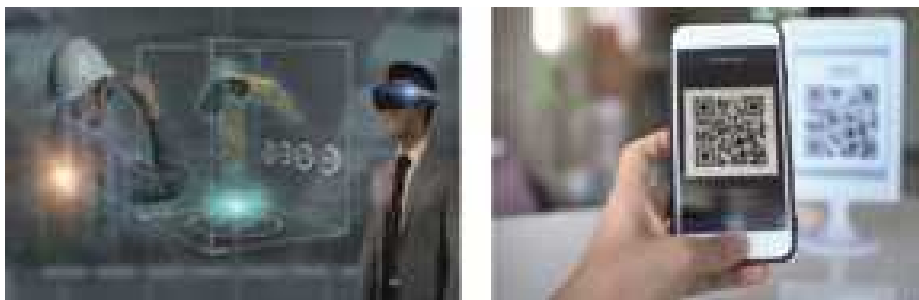
Barban se može ponositi oltarnom slikom svoje župne crkve jer je Nicolò Bambini bio poznati talijanski barokni slikar, a i za Barban je naslikao vrijednu sliku koja se može staviti uz bok njegovih najpoznatijih djela, kao što je slika *Poklonstvo mudraca* u crkvi San Zaccaria u Veneciji (sl. 40.), iz 1717., na kojoj su prikazana Sveta tri kralja.

Sl. 40. Slika Poklonstvo mudraca (*L'adorazione dei Magi*), Nicolò Bambini, 1717.

Barban ima četiri crkve, tri nanizane u središnjem dijelu naselja i četvrtu donekle dislociranu na ulaznom dijelu u Barban iz smjera Vodnjana i Žminja. Ovo svoje prošireno sveto trojstvo ponosno može predstavljati svojim posjetiteljima, gdje je vrlo važno za svaku crkvu istaknuti upravo njezine značajne osobitosti:

- Župna crkva sv. Nikole (obilježavanje 6. prosinca): oltarna pala baroknog slikara Nicolò Bambinija, oltarne slike učenika Palme Mlađeg, gotička kustodija (svetohranište, tabernakul), zbirka liturgijskih predmeta i kanonička odličja;
- Crkva sv. Jakova (obilježavanje 25. srpnja): freske Ivana iz Kastva (15. stoljeće; prizori iz legende o čudu Sv. Jakova, kao vrlo originalna ikonografija), rijeđak ikonografski prizor istarskog slikarstva (smrt kao kosac), glagoljski grafiti, zvjezdasta rozeta – oktogram na bočnome zidu;
- Crkva sv. Antuna Opata (Pustinjaka; obilježavanje 17. siječnja): zidana pravilnim kamenim klesancem i prekrivena krovom od kamenih škrlja, gotičke freske provincijskog slikara talijanskoga smjera iz prve četvrtine 15. stoljeća, prije 1420. – najstariji glagoljski grafit upravo je urezana ova godina, glagoljski grafiti i crteži (brod, Barban, pop glagoljaš).

Sl. 41. Lijevo: Tehnologije virtualne i proširene stvarnosti – interakcija realne s umjetnom 3D okolinom; desno: informativne table s QR kodovima (quick response)

Svoje zanimljivosti i vrijednosti kulturne baštine Barban treba predstaviti i pokazivati na pripremljen, zanimljiv i pristupačan, moderan način. Sezonski, to mogu biti organizirana vođenja, dok za cjelogodišnja individualna ili grupna obilaženja treba postaviti informativna vrela, kao npr. table s QR kodovima (*quick response* - brzi odgovor, očitavanje s QR čitačima), ali i omogućiti upoznavanje i obilaženje bogate barbanske kulturne baštine primjenom tehnologija virtualne i proširene stvarnosti (3D naočale, slušalice, rukavice i odjela), za interakciju s umjetnom 3D okolinom i za integraciju realne i računalno integrirane okoline (sl. 41.). Važno je Barban predstaviti što većem broju posjetitelja jer, iako veličinom mali, Barban je gradić vrlo dinamične i razigrane povijesti te bogatog povijesnog nasljeđa. Barban ima svijetu što pokazati i ima se čime ponositi.

Barbansko sveto trojstvo – tri crkve za tri sveca

Sažetak

U radu se govori o reprezentativnoj oltarnoj pali *Sveti Nikola sa svecima, Svetim Jakovom i Svetim Antunom Opatom* (ulje na platnu, dimenzija 261 x 137 cm) u župnoj crkvi sv. Nikole u Barbanu te o crkvama u Barbanu posvećenima svecima na slici koju je 1701. naslikao barokni slikar Nicolò Bambini (Venecija, 1651. – Venecija, 1736.). U stručnoj literaturi spominjala se kao rad venecijanskog kasnog manirizma s početka 17. stoljeća. Međutim, danas znamo da je sliku naslikao barokni slikar Nicolò Bambini, učenik Sebastiana Mazzonija, Carla Maratte i Pietra Liberija, za novu crkvu sv. Nikole u Barbanu, sagrađenu 1701. na mjestu istoimene starije i manje, romaničke crkve, temeljem narudžbe iz Barbana. O tome je 2001. u izvornom znanstvenom radu pisala dr. sc. Višnja Bralić (Hrvatski restauratorski zavod). Sveti Nikola naslikan je na pali u društvu Svetoga Jakova i Svetoga Antuna Opata. Nova barbanska barokna crkva sv. Nikole ima u svojem najbližem okruženju, kao i Sveti Nikola na oltarnoj pali, crkve

upravo ovih svetaca, Svetoga Jakova (starijeg, Zebedejeva) i Svetoga Antuna Opata (Pustinjaka), izgrađene značajno ranije, u 14. stoljeću. Očigledno je da se i slika naručila za novu crkvu slijedom činjenice bliskog susjedstva ovih crkava jer pale još nije bilo u staroj crkvi svetoga Nikole 1659. prigodom pastoralne vizitacije. Naručivanje izrade ove slike predstavlja prvu značajniju i dobro osmišljenu narudžbu Istrana iz Barbana na početku 18. stoljeća.

Barban holy trinity - three churches for three saints

Summary

The paper talks about the representative altarpiece “Saint Nicholas with Saints, Saint Jacob and Saint Anthony the Abbot” (oil on canvas, dimensions 261 x 137 cm), in the parish Church of St. Nicholas in Barban, and about the churches in Barban dedicated to the saints in this picture, which was painted in 1701 painted by the Baroque painter Nicolò Bambini (Venice, 1651 - Venice, 1736). In professional literature, it was mentioned as a work of Venetian late mannerism from the beginning of the 17th century. However, today we know that the picture was painted by the baroque painter Nicolò Bambini, a student of Sebastian Mazzoni, Carlo Maratta and Pietro Liberi, for the new Church of St. Nicholas in Barban, built in 1701, on the site of an older, smaller, Romanesque church of the same name, based on an order from Barban. In 2001, in the original scientific paper, Dr. sc. Višnja Bralić (Croatian Restoration Institute) wrote about this. St. Nicholas is painted on altarpiece in the company of St. Jacob and St. Anthony the Abbot. New Barban Baroque Church of St. Nicholas in his immediate surroundings, as well as St. Nicholas on the altar, the churches of these saints, St. Jacob (the elder, Zebedee) and St. Anthony the Abbot (Hermit), built significantly earlier, in the 14th century. It is obvious that the painting commissioned following this fact, the close neighborhood of these churches, for a new church, because there was no pall in the old church of St. Nicholas in 1659, on the occasion of a pastoral visitation. Ordering the production of this painting represents the first significant and well-designed order of the Istrians from Barban, at the beginning of the 18th century.

Literatura

- Višnja Bralić, „Nicolò Bambini u Barbanu“, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 44., br. 1, Zagreb 2001., str. 93.-98.
- *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
- *Istrapedia*, istarska regionalna internetska, mrežna, enciklopedija
- *Wikipedia*, slobodna mrežna enciklopedija
- *Wikipedija*, slobodna mrežna enciklopedija na hrvatskom jeziku
- *Dizionario biografico degli italiani* – volume 5 (1963); Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani
- Katalog aukcijske kuće *Dorotheum*, Beč
- Katalog *The Morgan Library & Museum*, New York

ARHITEKTONSKA BAŠTINA BARBANA I BARBANŠTINE U ZAPISIMA ETNOLOGA

Anton Percan, dipl. ing. arh.
Bačićev prilaz 12, Pula
e-mail: anton.percan@pu.t-com.hr

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Početkom svibnja 1952. etnolozi tadašnjeg Instituta za narodnu umjetnost iz Zagreba, današnjeg Instituta za etnologiju i folkloristiku, u sklopu terenskog istraživanja posjetili su Barban i sela na Barbanštini. Iscrpno i detaljno izvješće o tom terenskom istraživanju, djelatnik Instituta Živko Kljaković (Solin, 1905. – Zagreb, 1982.) prikazao je u mapi Crteži narodne arhitekture i narodnih rukotvorina kotara Pule (Barban i okolica). U današnjem vremenu nezaustavljivog turističkog konzumerizma i interesa kapitala ovog zauvijek devastiranog prostora, izvješća s terenskih istraživanja etnologa predstavljaju vrijedan dokument i svjedočanstvo o pučkom graditeljstvu i arhitektonskoj baštini Barbana i Barbanštine iz sredine prošlog stoljeća.

Ključne riječi: Barban, Barbanština, Puntera, Pavlići, etnologija, pučko graditeljstvo

Keywords: Barban, Barbanština, Puntera, Pavlići, Ethnology, Folk Architecture

Etnologija (narodoznanost) specifična je znanost koja se bavi proučavanjem materijalne, socijalne i duhovne kulture naroda. Hrvatska etnologija kao znanost konstituirala se u okrilju Akademije, gdje je potkraj 19. stoljeća osnovan Odbor za narodni život i običaje. Ustanove koje su nastavile aktivnosti Odbora su Etnografski muzej iz Zagreba (od 1934.) te 1948. osnovan Institut za narodnu umjetnost, današnji Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba.

Upravo su djelatnici tadašnjeg Instituta početkom svibnja 1952., u sklopu terenskog istraživanja, posjetili Barban i sela na Barbanštini. Iscrpno i detaljno izvješće o tom terenskom istraživanju, djelatnik Instituta Živko Kljaković (Solin, 1905. – Zagreb, 1982.) prikazao je u mapi „Crteži narodne arhitekture i narodnih rukotvorina kotara Pule (Barban i okolica)“.

Izvješće započinje s popisom naselja u tadašnjem Kotaru Pula koja je namjeravao posjetiti u sklopu svojeg terenskog istraživanja, a to su: Barban, Puntera, Grabri, Kvarantija, Pavlići, Krnica, Rakalj, Vareški, Šegotići, Marčana, Pinezići i Valtura.

Iz izvješća su odabrani opisi vezani uz posjet Barbanu i selima na Barbanštini, a koji opisuju pučko graditeljstvo i stanovanje, odnosno arhitektonsku baštinu ovoga kraja. Za svako područje koje je posjetio, Kljaković je izradio crteže koje je upotpunio detaljnim opisom.

Slika 1. Naslovna stranica izvješća etnologa Živka Kljakovića

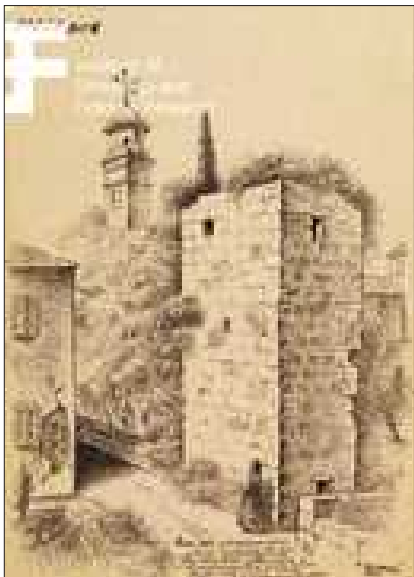
I. Barban

U izvješću vezanom za posjet Barbanu navodi se:

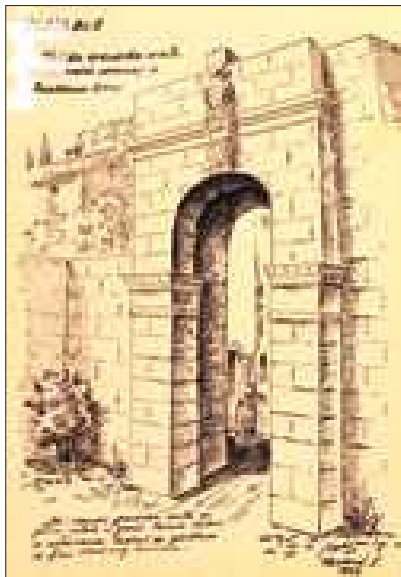
Barban je stari gradić, koji je nekad bio opasan gradskim zidinama, a na zapadnoj strani još se i danas uzdiže četverostrana kula. U grad se je ulazilo na gradska vrata sa zapadne strane, koja su još i danas dobro ušćuvana. Nad vratima nalazi se grb grada isklesan u kamenu. Sa istočne strane su mala vrata nad kojima je zapisana god. 1720. vjerojatno kad su bila sagrađena. Pred velikim gradskim vratima nalazi se mala crkva sv. Antuna. Misli se da je bila sagrađena u 13-14 stoljeću. Sagrađena je od velikih kamenih blokova, a i krov joj je od kamenih ploča.

Iznutra crkva je oslikana fresko slikama.

Već istog dana, u večernjim satima, navodi da je u Barbanu s „drugom Bonifaćićem” (vjerojatno ravnateljem škole) pregledao kuću Stanković te napominje da je na zidovima kuće naišao na nekoliko natpisa, među kojima i jedan natpis pisan glagoljicom. Također navodi da je pod krovom kuće još sačuvan kameni žlijeb za prikupljanje vode, koji je poduprt velikim kamenim konzolama. Zabilježio je i od opeka sagrađenu malu kućicu u dvorištu, na kojoj se pod krovom vide otvori kroz koje ulaze golubovi u golubinjak.

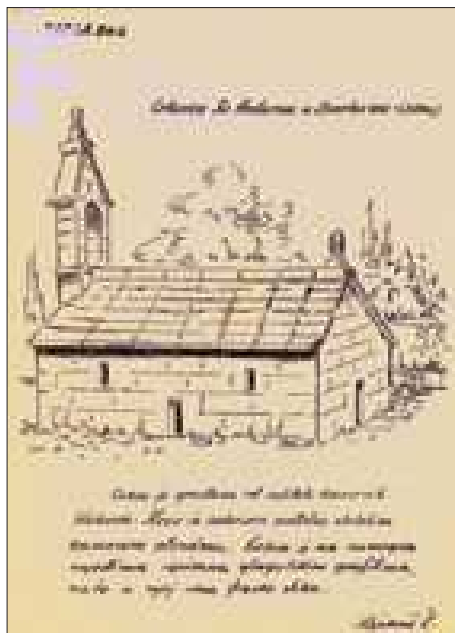
Slika 2. Stara kula u Barbanu (Istra). Barbanci pričaju, da se upotrebljavala kao tamnica. U tamnicu bi konopom spuštali zatvorenike jer na kuli nema vrata. Kasnije bi zatvorenike dali na galije.

Slika 3. Velika gradska vrata (sa zapadne strane) u Barbanu (Istra). Još i danas gradska vrata su glavni ulaz u grad i vrlo dobro su očuvana, budući da su izgrađena iz fino klesanog kamena.

Slika 4. Mala (istočna) gradska vrata u Barbanu (Istra)

Slika 5. Crkvice sv. Antuna u Barbanu (Istra). Crkva je izgrađena od velikih kamenih blokova. Krov je pokriven prilično debelim kamenim pločama. Crkva je na mnogim mjestima ispisana glagolskim grafitima, uz to u njoj ima fresko slika.

Slika 6. Golubinjak-Barban (Istra). Ovaj golubinjak nalazi se u dvorištu stare zgrade Stanković u Barbanu. Sličnih golubinjaka ima i u ostalim mjestima, ali ne tako čvrsto izgrađenih.

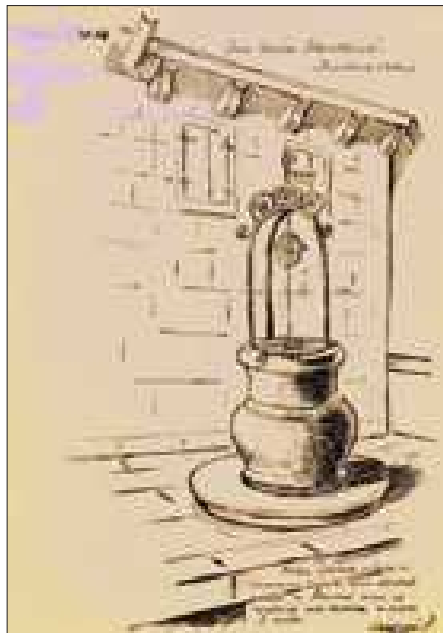
Zanimljivo je spomenuti da su etnolozi svoj prvi radni dan u Barbanu zaključili zabavom u Zadružnom domu, gdje su svirali Lovre Batel iz Barbana i Božo Poljak na mišnici.

Sljedećeg dana Kljaković je nastavio s razgledavanjem Barbana te je zabilježio:

U Barbanu sam našao mnogo lijepih šterna, mnoge sam od njih skicirao. Naišao sam u Barbanu u jednom dvorištu na interesantan slučaj, kako se ljudi prema potrebi snalaze. U žljeb uhvaćen je jedan dio vode što s krova silazi i sveden u kamenicu. Iz kamenice vodi kameni žljeb u vapnenicu za gašenje vapna. Tako se vapno konstantno natapa vodom kad kiši.

Slika 7. Vapnenica u Barbanu (Istra). Vapnenica se nalazi uz stražnji zid kuće. Spojena je sa kamenim žlijebom u koji se slijeva voda s krova, a istodobno kroz otvor cijevi puni se i kamenica vodom.

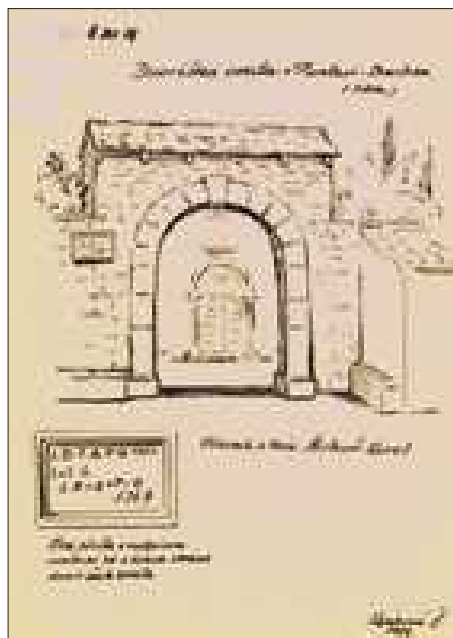
Slika 8. Dio kuće Stanković-Barban (Istra). Voda s krova ulazi u kameni žlijeb, koji dovodi vodu u šternu koja se nalazi na terasi u visini drugog kata.

II. Puntera

U izvješću vezanom za posjet Punteri navodi da je našao *interesantnih ogradenih dvorišta, što je tipično za Punteru. Dvorišta su ogradena zidom, imaju široka ulazna vrata, da mogu kola sa zapregom u dvorište ući, a nad vratima se se diže mali krov pokriven oblicom na dvije vode, da štiti vrata od kiše.*

Na zidu jedne kuće skicirao sam jedan rustično isklesani kamen, koji iz zida kuće strši u obliku štampanog slova L. Sličnih kamena našao sam i u drugim mjestima. Ovaj kamen služi seljacima za svijanje drveta, što ga seljaci stavljaju oko vrata volu kad ga uprežu u jaram. Oni ovo svinuto drvo oblika velikog slova U nazivaju kambe.

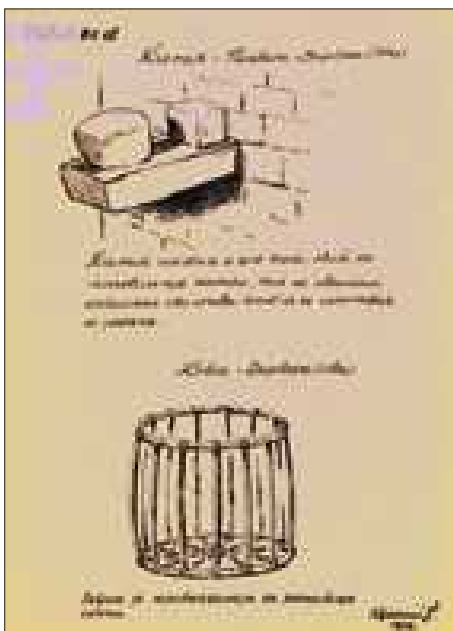
U Punteri sam našao još i malih pećica za pečenje kruha. Ove pećice oni zidaju kamenom, redovito u dvorištima, a krov na dvije vode pokriven je crijepom.

Slika 9. Dvořišna vrata u Punteri, Barban (Istra). Vlasnik je Mirković-Korot. Ova ploča s natpisom nalazi se s lijeve strane dvořišnih vrata.

Slika 10. Dvořišna vrata u Punteri, Barban (Istra). Zemljani lonac i padela, Puntera-Barban (Istra)

Slika 11. Kamik-Puntera, Barban (Istra). Kamik uzidan u zid kuće, služi za izrađivanje kamba, koje se stavljaju volovima oko vrata, kad ih se ujarmljuje u jaram.

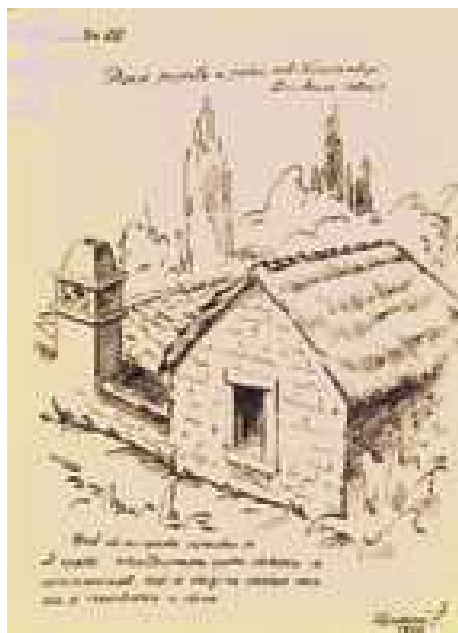
Krba – Barban (Istra). Seljaci je upotrebljavaju za prenašanje sijena.

Slika 12. Krušna peć u Punteri, Barban (Istra). Puntera, zaselak kod Barbana. Peć se nalazi u dvorištu kuće Luce Celija.

Slika 13. Vrata i dimnjak krušne peći, Puntera kraj Barbana (Istra). Vlasnik peći: Josip Ciceran, kuća br. 8.

Slika 14. Dvije pojate u polju kod Kvarantije, Barban (Istra). Vrat dimnjaka izrađen je od opeke. Ukrštavanjem opeka dobiven je ornamenat, koji iz daljine djeluje kao da je izrezbaren u drvu.

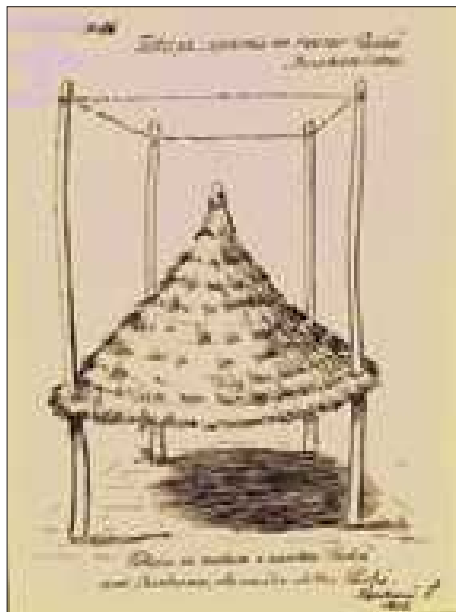
Etnolozi su obišli zaseoke Grabre, Melnicu, Kvarantiju i Pavliće. Vezano uz arhitektonsku baštinu koju je zatekao u ovim zaseocima, etnolog Živko Kljaković u svojem izvješću ističe:

Pojate, koje oni nazivaju tente, sagrađene su obično od neotesanog kamena. Krov im je od slame. U ove pojate oni spremaju kola, da im ne kisnu. Među dimnjacima, koji se dižu nad krovovima kuća u Kvarantiji, zapazio sam jedan novijeg datuma kojemu je završetak sagrađen od opeke. Ukrštavanjem opeka ostavljene su rupe za izlaženje dima, a ujedno stvoren je i ornament kao da je izrezuckan u drvetu.

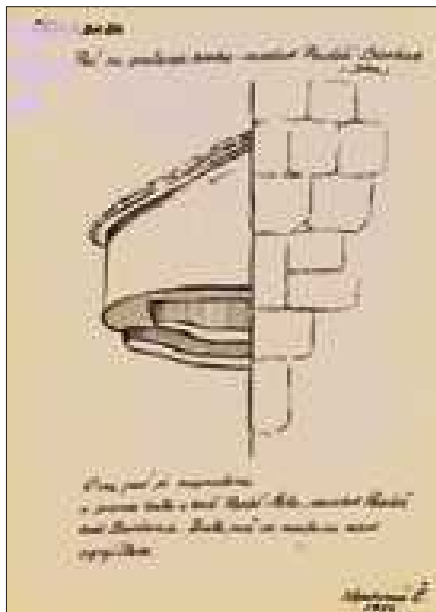
III. Pavlići

U izvješću vezanom za posjet Pavlicima navodi se: *U selu Pavlicima skicirao sam jednu pojatu (tetoju) čudna oblika koja služi za očuvanje sijena od kiše. Ova tetoja napravljena je od slame u obliku viseće kvadratne piramide, pričvršćene na 4 visoka štapa, koji zabodeni u zemlju okomito visoko se uzdižu nad krov tetoje.*

Također, u Pavlicima etnolog Kljaković naišao je na zanimljiv i rijedak arhitektonski detalj pa je zabilježio:

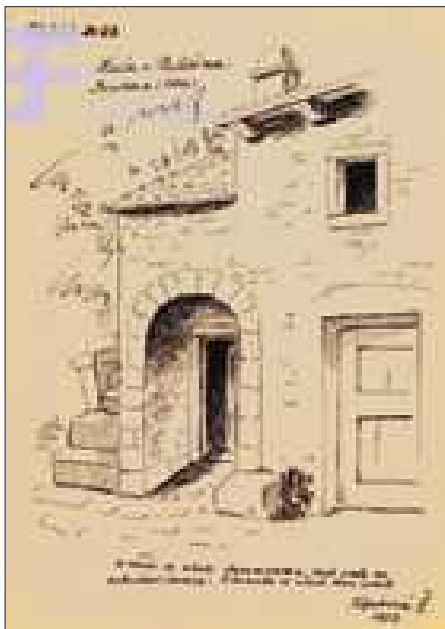

Slika 15. Tetoja, spremna za sijeno, Pavlići, Barban (Istra). Tetoja se nalazi u zaselku Pavlići kod Barbana, vlasništvo obitelji Pavlić.

Slika 16. Peć za pečenje kruha, zaselak Pavlići, Barban (Istra). Ova peć je sagrađena na prvom katu u kući Mihe Pavlića, zaselak Pavlići kod Barbana. Vrata peći nalaze se nad ognjištem.

Na staroj zapuštenoj kući Pavlić Luce opazio sam malu peć za pečenje kruha kako strši van kućnog zida u katu, a poduprtu s 2 konzole. Otvor za peć nalazi se u nekadašnjoj kuhinji, koja je u katu, što je vrlo rijedak slučaj za ognjišta koja se redovito nalaze u prizemlju. Ista kuća ima teracu (baladur) koja je natkrivena krovom od crijepa na jednu vodu. S tri strane krov leži na stupićima od kamena, a četvrta strana prislanja se uz zid od kuće.

Slika 17. Kuća u Pavličima, Barban (Istra). U kuću se ulazi stepenicama koje vode na baladur (terasu). U konobu se ulazi kroz volat.

Slika 18. Baladur (terasa), zaselak Pavličići, Barban (Istra). Baladur je sagrađen uz kuću Pavlić (zaselak Pavličići).

Nakon posjeta Barbanu i selima na Barbanštini etnolozi su posjetili Krnicu, Marčanu, Rakalj i Valturu.

Iz zaključka izvješća, svakako treba istaknuti nekoliko zapisa, a vezani su uz naselja na Barbanštini:

... U kućama još i danas su zadržali stari način gradnje ognjišta. Novija ognjišta solidnije su građena i osjeća se utjecaj grada u dekoru: bilo što su sama ognjišta popločana cementnim pločicama u boji sa profanim ukrasima, ili pak što su kamene ograde oko ognjišta profilirane u stilu koji ne odgovara stilu unutrašnjosti same kuće. Inače, kod izgradnje ognjišta vidi se jedno bogato iskustvo i tradicija, jer sva ognjišta izvrsno funkcioniraju i nisam zapazio, da bi ma koje ognjište bilo začađeno.

Slika 19. Šterna (zdenac), Puntera, Barban (Istra). Vanjski dio šterne isklesan je od jednog bloka kamena.

Slika 20. Šterna (zdenac) na Punteri, Barban (Istra)

Nisam zapazio ni u Barbanu, ni Krnici, Marčani ni Valturi, da su za posljednjih par decenija građene kuće, osim škole u Barbanu sagrađene od Talijana, te nekoliko kuća sagrađenih poslije Oslobođenja, kao kulturni dom u Barbanu, velika i krasna školska zgrada, te kulturni dom u Krnici.

Po zaseocima (stancijama) gdje se zapazi po koja novosagrađena kuća, ponajviše kakva gospodska pojata.

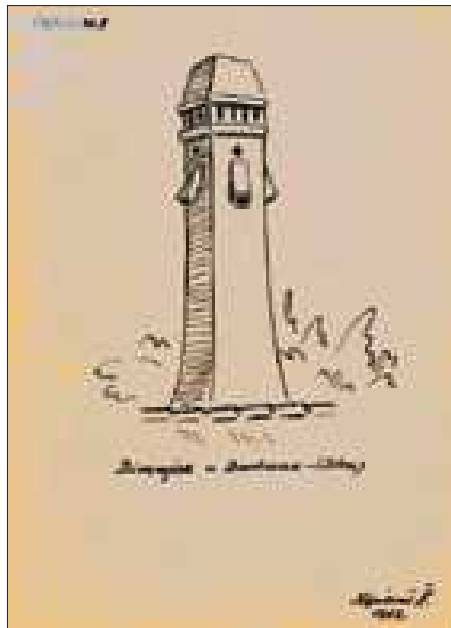
Stare kuće, često u vrlo trošnom stanju, imaju sličan stil kao i sve kuće u primorju i po otocima. Karakteristika istarskih kuća je što su nakićene masom dimnjaka, koji strše nad krovovima kuća. Ima ih različitih, a ponekad i čudnih oblika. Lijepo se doimlju i arhitektonski su usklađeni sa stilom kuće.

Veliku pažnju posvećuju i gradnji zdenaca (sterna). Ljudi, u kraju koji nema žive vode, morali su posvetiti svu pažnju gradnji zdenaca. Zdenci su većinom građeni od fino tesanog kamena, a postavljeni su na kamenoj terasi pod kojom se nalazi reservoir.

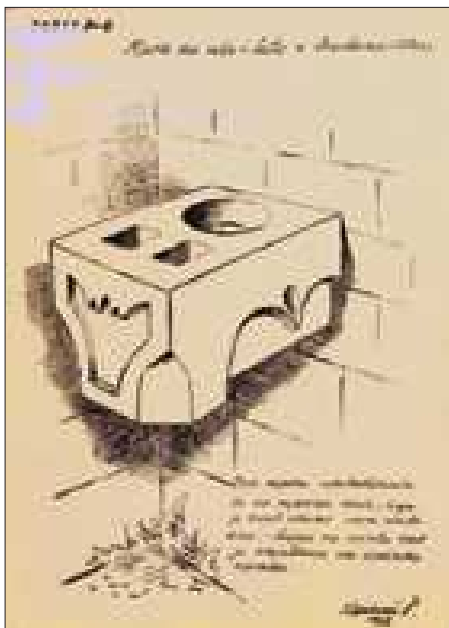
Naknadno su na šterne postavljene željezne konstrukcije koje služe za lakše izvlačenje vode iz sterne. Željezne konstrukcije fabričke su produkcije, pak su sve istog oblika i istog profanog ukrasa, koji narušava arhitektoniku kamenih sterna.

Slika 21. Sterna u Barbanu (Istra). Ovom se sternom (zdencom) služilo više obitelji jer po nasljedstvu imaju na to pravo.

Slika 22. Dimnjak u Barbanu (Istra)

Zanimljivo je zapažanje vezano uz sanitarne prostore u seoskim domaćinstvima:

Ukoliko neko ima građeni zahod, taj je redovito sagrađen u dvorištu, a rijetko u kući. Zahodi po dvorištima kasnijeg su datuma, a građeni su od betona. Inače često se zapaža na đubrištu napravljen zaklon od dasaka, koji im služi za vršenje nužde. Kuće su građene u kamenu, a pokrivene crijepom. Većina kuća je jednokatnica, a imaš i prizemnica. Na dva kata su rijetko građene kuće.

Slika 23. Mjera za ulje i žito u Barbanu (Istra). Ova mjera upotrebljavala se za mjerenje daće, koju je kmet davao svom vlastelinu. Seljaci ne pamte kad je smještena na općinsku zgradu.

*Pod samim krovom često se zapažaju mali prozorčići koji osvjetljavaju potkrovlje.*¹

IV. Zaključak

Izvyješća s terenskih istraživanja etnologa iz tadašnjeg Instituta za narodnu umjetnost, a današnjeg Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, u današnjem vremenu nezaustavljivog turističkog konzumerizma i interesima kapitala zauvijek devastiranog prostora, predstavljaju vrijedan dokument o pučkom graditeljstvu i arhitektonskoj baštini Barbana i Barbanštine iz sredine prošlog stoljeća.

Izvori

INSTITUT ZA ETNOLOGIJU I FOLKLORISTIKU Zagreb, digitalni repozitorij

www.ief.hr

www.wikipedia.org

www.enciklopedija.hr

Architectural heritage of Barban and Barban Territory in the records of ethnologists

Summary

At the beginning of May 1952, ethnologists from the then Institute for Folk Art from Zagreb, today's Institute for Ethnology and Folklore, visited Barban and the villages in the Barban region as part of field research.

Institute's ethnologists Živko Kljaković (Solin, 1905. – Zagreb, 1982.) presented an exhaustive and detailed report on that field research in the folder „Drawings of folk architecture and folk handicrafts of Pula district (Barban and surroundings)“.

In today's time of unstoppable tourist consumerism and the interests of capital, of this forever devastated area, ethnologist field research reports are a valuable documents and testimony about the folk construction and architectural heritage of Barban and Barban Territory from the middle of the last century.

¹ INSTITUT ZA ETNOLOGIJU I FOLKLORISTIKU, Zagreb, digitalni repozitorij.

TRI NARAŠTAJA OBITELJI TONIJA CLEVE IZ BARBANA

Branko Blažina, prof.
Melnica 21, 52 207 Barban
e-mail: branko.blazina2@gmail.com

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Rat nije samo rovovska bitka, već konglomerat koji je u ovoj našoj priči spojio osobe raznolike senzibilnosti, opredjeljenja i afiniteta. Svima je bila zajednička kreativnost, organiziranost, sposobnost i domišljatost, a više od svega vjera u bolju budućnost. Bilo je u tome smionih uzleta, ali i intimnih udaraca koji su na obiteljskom tkivu otkidali postupno komad po komad od mirnog življenja. Iza takvog se življenja krio potajni trijumf, po naraštajima – svaki za sebe osobit, a svi zajedno tvore arhitekturu u koju su čvrsto ugrađene osobne obiteljske vrijednosti.

Ključne riječi: Šjor Toni Cleva, naraštaji obitelji Cleva, Barban

Keywords: Mr. Toni Cleva, generations of the Cleva family, Barban

I. Uvodne napomene

Sjećanje me uvodi u priču čije je izvorište barbansko, a zahvaljujući spletu mnogih okolnosti, priča se širi poput valova na regionalne prostore. U suštini, ona je ratna. U vihoru Drugog svjetskog rata splele su se mnoge sudbine, povezane slučajnošću, temeljem čega sam složio priču, u kojoj je nedostajao samo glavni akter, a on se pojavio iznenada, vođen srcem, i postao dijelom barbanske *storije*.

Barban je malena sredina. Svi se dobro poznaju, a cijene li se dovoljno manje je važno ili, da budem precizniji, teže je provjeriti. U manjoj sredini ugled nije lako steći, a nije daleko od istine, uspjeh se teže oprašta. No, jedno je sigurno. Onaj tko se uzdigne iznad seoskog prosjeka, duže ostaje u našim sjećanjima. Tako je u starijih Barbanaca ostao u sjećanju šjor Toni Cleva, koji se prije i nakon Drugog svjetskog rata u malenoj sredini uzdignuo iznad prosjeka, bio sinonim za poduzetnost, koja u sebi uključuje uspješnost, dozu hrabrosti i financijske samostalnosti. Važno je istaknuti i široku podršku u obitelji. Naime, samo se zajedništvom i obiteljskim razumijevanjem mogao postignuti uspon na društvenoj hijerarhiji.

Kako nema pisanih tragova o tim ljudima, polazište za tu priču bila su mi sjećanja nekih mještana Barbana, a najviše mi je pomogao Tarcizio Čizo Bastijanić, Barbanac s adresom u Puli, koji je u svojim sjećanjima, ali i u svojoj garaži, pohranio obilje materijala o događajima vezanim uz Barban. Kada nešto pišem o Barbanu, uvijek potražim savjet od njega i nikada se nije dogodilo da nisam dobio ono što sam zatražio. Tako je bilo i ovaj put.

II. Prvi naraštaj (Šjor Toni i supruga Eufemija)

Govori mi Čizo, kao da je bilo jučer, kako je Anton Cleva bio izvrstan majstor i privržen svojoj obitelji. Kako je u malome Barbanu gotovo svaki drugi mještatin nosio takvo ime, bilo je dovoljno reći šjor Toni da se shvati o kome je riječ.

Dragocjena su mi bila i sjećanja Tonetovog unuka Marina koji je, uz niz obiteljskih fotografija, sačuvao i sjećanja na život s nonetom.

Oslonio sam se malo i na svoju memoriju. Ne znam koliko ona može biti pouzdana, ali sve ono što se ureže u pamćenje nije bez razloga. Figura šjor Tonija izronila je iz mojeg sjećanja kao mit kojemu se dječaka pamet divila. Živio sam u selu, kilometar izvan Barbana, i nisam imao nikakve doticaje s malim gradićem. Čak sam tada osjetio kod mještana okolnih sela neku distancu prema žiteljima Barbana, više prema idiomu u toj sredini (specifičnom načinu korištenja talijanskog jezika). Po tomu su se razlikovali od mještana okolnih sela, koji su takav način komunikacije doživljavali kao nešto strano. Obično su govorili da u Barbanu žive Krnjeli i „oni drugi“. Tko su bili „oni drugi“, nije teško zaključiti - ljudi koji su se, u potrazi za svojim domom, nastanili u Barbanu. Neki su došli iz udaljenijih mjesta, primjerice Labina, pa čak i s Kvarnerskih otoka, uglavnom zbog ženidbe.

Poslije Drugog svjetskog rata bilo je lakše nastaniti se u Barbanu jer su mnoge kuće bile napuštene. Novi stanari uklopili su se u sredinu, umnogome drugačiju od one koju su napustili. Uza sve razlike, brzo su prihvatili komunikaciju na venetskom dijalektu, nerijetko miješajući ga s govorom koji su donijeli sa sobom, što je kod domicilnog stanovništva izazivalo podsmijeh. Ta je čudna mješavina jezika bila za uličnu upotrebu, dok su u svojim domovima čuvali tvrdu čakavštinu. Ono po čemu se su oduvijek razlikovali od domicilnog stanovništva bila je slavenska pripadnost. Otuda je ostao pojam o etničkoj podjeli na Krnjele i „one druge“, sa slavenskim korijenima. Razlike nisu priječile suživot, ali nikada nisu sasvim nestale. Živjeli su odvojene živote, svatko je sebi našao svoje mjesto. Svi su odnekuda došli, s genetikom koja je tek u određenim okolnostima isplivala na površinu.

„Krnjeli je naziv kojim su u Istri imenovani talijanski useljenici (posebice u XVIII. stoljeću), poglavito obrtnici, koji su se na područje Istre useljavali iz Karnije, područja oko gornjega toka Tagliamenta (okruzi Tolmezzo na sjeveru Furlanije

i Ampezzo u Dolomitima u Italiji). Mjesto njihova podrijetla često je zabilježeno u prezimenima. Obično su se naseljavali u gradićima i većim naseljima kao što je Barban, a rijetko na seoskome području. Doseljeni su se Krnjeli nerijetko asimilirali u hrvatski narodni korpus¹.

Povjesničar dr. sc. Danilo Klen u svojem radu „Iz prošlosti naroda Barbanštine“ ističe kako je ovaj kraj zahvalan za povijesna istraživanja. Mnogi su pisali o Barbanu. Istaknut ćemo samo neke - novigradski biskup Giacomo Filippo Tomasini, Marco Tamaro, Blanka Vučetić, Pietro Kandler, a vrijedan je i odabir raznih dokumenata iz arhiva barbanske općine, koje je prepisivao načelnik Josip Batel. Barbanski je arhiv izgorio 24. siječnja 1893. Srećom, sačuvana je Batelova prepiska do koje je došao don Luka Kirac i ona je pohranjena u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Danilo Klen, istražujući u sačuvanim dokumentima crtice iz barbanske prošlosti, objavio je vrlo zanimljive podatke iz vremena kada je Barban bio u posjedu venecijanske obitelji Loredan. Kako navodi, „barbansko-rakljanski Loredani nisu, naime, živjeli ni u Barbanu ni u Raklju. Oni su svoje planove i namjere provodili u život putem upravnog aparata, uglavnom neimućnog društvenog stanja. U pravilu su to bili stranci, većinom Furlani i Krnjeli iz Karnije. Feudalni upravni aparat takvog sastava, a sličnog su etničkog sastava bili uglavnom i zakupnici raznih feudalnih prava, k tome njihove obitelji, rod i potomci; svi su oni s vremenom stvorili u Barbanu poseban društveni sloj, koji je svojim načinom života, svojim posebnim navikama i potrebama odudarao od ostalih naroda Barbana i Raklja. Bilo je to u našoj etničkoj sredini nakalamljeno društvo stranaca građanskih karakteristika, stranaca i po jeziku i po načinu života, i naročito po težnji da se razlikuje od ostalog naroda među kojima je živjelo. Tom društvenom sloju prilazili su s vremenom i naši etnički pripadnici kad ih je ekonomski uspjeh stao izdvajati i odvajati od njihovog naroda, a u njima budio želju da postanu pripadnici one «više društvene klase»².

Budući da su iz Karnije uglavnom dolazili obrtnici (postolari, drvodjelci, kovači, zidari i dr.), mnogi su se bavili i trgovinom te su neki od njih brzo stekli imetak i ugled. Obično su to bili obiteljski poslovi. Protokom vremena raslojavanje na imućniji sloj i običan puk se nastavljalo, a u svijesti su Krnjeli ostali sinonim za gradsko stanovništvo Istre, nasuprot slavenskom ljudstvu u selima.

Je li šjor Toni pripadao barbanskoj skupini stanovništva koju su nazivali Krnjeli? - pitanje je koje mi se nametnulo i na koje su moji izvori potvrdno odgovorili.

Po svojem je temperamentu, poduzetničkom duhu i nastojanjima da za svoju obitelj „osigura sasvim pristojnu egzistenciju, odudarao od seoske sredine, ali se

¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2024., natuknica Krnjeli.

² Danilo KLEN, „Iz prošlosti naroda Barbanštine“, u: *Barban i Barbanština*, Pula 1976., str. 108.

nikada nije izdvajao od svojim sumještana, bio je omiljen i uvijek spreman pomoći“ – prisjeća se Čizo.

Takvog sam ga i ja doživio i sačuvao u pamćenju. Riječ Krnjeli ostala mi je u uhu, za nju sam čuo iz pričanja ljudi. Sve to nisam u mojim dječaćkim danima mogao razumjeti, ali ono što vrijeme nije moglo izbrisati lik je čovjeka koji je, za razliku od mnogih drugih, znao s djecom, popričati s njima, pokazati im mnoge stvari iz svoje radionice i objašnjavati.

A imalo se što u žutoj kući na barbanskoj Placi vidjeti... od kućanskih aparata, koje je trebalo popraviti, limarije, do uredno složenog alata. Djetinje se oko najviše lijepilo za mnogo bicikala, naslonjenih, uza zid, jedno na drugo i obješenih ispod stropa. U ono je vrijeme za nas djecu to bilo nešto posebno jer imati bicikl bila je privilegija i statusni simbol vrijedan poštovanja. Nismo bili opterećeni etničkom pripadnošću mještana, koji su živjeli jedni pored drugih, sporazumijevali su se talijanskim jezikom, koji su prihvaćali i došljaci. Tek kada sam 1954. krenuo u osnovnu školu, proširili su se moji vidici i što sam više upoznao ljude u gradiću, polako sam se navikavao da moji barbanski vršnjaci međusobno govore talijanski, koji nisam razumio. I šjor Toni je s djecom izvana govorio talijanski. Nije nam to bilo važno. Bili smo sretni da možemo zaviriti u njegovu radionicu. Nije branio niti naplaćivao poglede. Naši su se pogledi grijali na njegovom osmjehu. Mi, djeca, voljeli smo ga - privukao nas je svojom šalom, jednostavnošću, pa čak i elegancijom. Doimao se kao pravi gospodin, iako je ta riječ onda za nas imala drugačije značenje.

Šjor Tonija doživljavamo, dakle, kao čovjeka s karnjelskim pedigreeom. Njega i njegovu obitelj javnost percipira kao starosjeditelje Barbana. Kada su se rijetki usudivali krenuti u poduzetničke vode, kao obrtnici, Toni je vizionarski krenuo svojim putem, različitim od svojih sumještana. Imao je u tome i neko iskustvo jer je njegova obitelj, u vremenu između dvaju svjetskih ratova, za vrijeme Italije, bila jedna od imućnijih u Barbanu i razvila je zavidan obiteljski biznis.

Toni je imao tri sestre i brata. „Sjećam ih se vrlo dobro“ – priča mi Čizo i nastavlja: „... sestra Nadalina vodila je za vrijeme Italije obiteljsku trgovinu mješovitom robom. Nakon rata preselila se s djecom u Italiju. Sestra Lucija radila je u „Nadalini-
noj butigi“, dok se treća sestra Marija, s nadimkom „zia bella“, udala za poznatog barbanskog kovača Tonija Lucku. Brat Giuseppe bio je postolar. Imao je dvojicu sinova, Aurelija i Marija. Za vrijeme Italije, uz obiteljsku prodavaonicu mješovite robe, imao je i benzinsku pumpu, ispred trgovine na Placi. Bio je vlasnik palače Stanković, u kojoj danas žive njegovi unuci, Marijevi i Matildini sinovi - Egidio i Renato s obiteljima. U dvorištu je podignuo novu kuću, koju je naslijedio sin Aurelio, a sada u njoj živi njegova nevjesta Marija, rodom iz Glavani, s kćerkom Aurelijom.“

„Šjor Toni Cleva se za vrijeme Italije, tridesetih godina prošloga stoljeća, najviše istaknuo kao trgovac. Stekao je određeni imetak...“, priča Čizo, ... što mu je omogućilo da na Placi izgradi lijepu, veliku kuću. U prizemlju je bila trgovina, a na

katu obiteljski stan. Oženio se Eufemijom iz Puntere. Imali su dvije kćeri – Mariju i Zairu. One su kao mlade djevojke otišle u partizane. Nijemci, kojima je netko iz susjedstva to prijavio, uhvatili su Tonija i Eufemiju i odveli u logore – Tonija u Dachau, a Eufemiju u Auschwitz.“

Sl. 1. Toni Cleva

Sl. 2. Eufemia Cleva

Za to je vrijeme njemačka vojska u Barbanu koristila njihovu lijepu kuću. Kada su se Nijemci povukli, zapalili su kuću.

Toni i Eufemija preživjeli su logor. Prvi se vratio Toni, a tek 1946. i njegova supruga. Po povratku iz logora dočekalo ih je zgarište.

Uz svu tu golgotu, imali su i sreće jer su ostali živi, mnogi se nisu vratili. Tonija mnogi nisu ni prepoznali, vratio se s polovicu kilograma manje. Iznajmili su privremeni smještaj kod jednog susjeda (Menigo Bastijanić).

Poduzetan kakav je bio, šjor Toni je u jednoj napuštenoj kući u nizu, lijevo od Velikih vrata, otvorio radionicu za popravak bicikala. Čizo se dobro sjeća te kuće. Imala je velika ulazna vrata, s velikim kračunom, pod je bio zemljani, a kat je bio daščani, crvotočan i na mjestima polomljen, tako da se kroz rupe vidjela radionica. Kući je pripadalo maleno dvorište, u kojemu je držao razni materijal. Za razliku od dotrajale kuće, bicikli su poslije generalnog popravka i bojanja izgledali kao novi – prisjeća se Čizo. Imao je i kompresor koji je koristio za bojanje, što je u ono vrijeme bio veliki inovativni iskorak.

Kada je svoju kuću na Placi obnovio, uselio se – na katu je imao stan, a u prizemlju radionicu. Bila je to velika i lijepa radionica, uvijek uredna, alat na svojem mjestu, uz bicikle obavljao je i druge mehaničke i limarske popravke, a izvan radionice postavljao je oluke, koji su s barbanskih krovova skupljali kišnicu.

Više je mladića iz Barbanu tu učilo zanat. Čizo se sjeća Bepija Orbanića, koji je naučio zanat i ostao raditi kod Tonija. „Uz popravak bicikla, postao je u mjestu i najbolji biciklist. Na bicikli je pravio prave bravure“, priča Čizo, a dobro se sjeća kako je Toni preuredio jedan ženski bicikl Atalu, na način da je umjesto klasičnih pedala koje su se okretale ukrug postavio pedale koje su išle gore-dolje, što nije bilo baš lako voziti. Orbanić je u tome bio pravi majstor pa mu je Toni prepustio bicikl. Toni je, dakle, imao iznimne izumiteljske sposobnosti, tako da je u svojoj radionici maštovito i funkcionalno prilagođavao razne naprave za svakodnevnu upotrebu.

Toni je uvijek težio boljemu. Barban mu je s vremenom postao pretijesan pa je šezdesetih godina prošloga stoljeća prodao Lovačkom društvu kuću u Barbanu. Ona je i danas u vlasništvu barbanskog lovačkog društva. U početku je bila prilagođena za smještaj gostujućih lovaca, uglavnom iz Italije i u njoj je bila postavljena zbirka preparirane divljači, životinja koje su obitavale na području Barbanštine. Kasnije je tu otvoren ugostiteljski objekt nazvan „Lovac“. Neko vrijeme je prizemlje kuće bilo u najmu obitelji Camlić iz Prhati, koja je tu otvorila agrariju. Zatvaranjem agrarije ostao je prazan prostor, koji čeka neka nova vremena da se tu otvore novi sadržaji. Lokacija je izvrsna, a preuređenjem pridonijet će ljepšoj vizuri barbanske Place. Na katu su preuređeni stanovi, koji su u najmu dviju barbanskih obitelji.

Šjor Toni je saziđao novu, modernu kuću u pulscom naselju Valdebek. Tu je kuću naslijedila kćerka Zaira, preuredila i nadogradila i nazvala je svojim imenom. „Villa Zaira“ bila je u ono vrijeme jedna od ljepših kuća u naselju. Kasnije je prodana.

Izgradnjom vile u Puli, Toni nije napustio Barban. I dalje se bavio svojim zatom, ali više od toga prepustio se nekoj vrsti hedonizma, čime se uzdignuo iznad barbanskog pa i istarskog prosjeka. Odmah je prihvaćao sve novine koje su se u njegovo vrijeme događale u susjedstvu, pa čak i preko granice – primjerice u Italiji. Prvi je vozio veliki motor, a potom i automobil Balillu, jedan od najpoznatijih modela u dugoj povijesti torinske tvornice FIAT, koja ga je proizvodila od 1932. Po svemu je bio ispred svojeg vremena i senzacija u malome mjestu, ali nije izgubio svoju osobnost – uljudene manire, pristupačnost, spremnost za šalu... Moji ga se sugovornici sjećaju po umiljatom osmijehu i nehinjenoj susretljivosti. Ostala je zapamćena njegova urođena urednost, uvijek čista radna kuta i zlatni prsten na desnoj ruci. Upravo je taj prsten, kao amajlija, očvrščivao pripadnost obitelji. Kako se prošlost lako briše, pukom je slučajnošću sačuvala džokera – obiteljski prsten, koji čvrsto povezuje više naraštaja.

III. Drugi naraštaj (kćerke Marija i Zaira, Andro Lušićić)

Jedan drugi prsten, vjenčani, doveo je u Tonetovu obitelj čovjeka iz Hrvatskog primorja. Bio je to Andro Lušićić.³ Zaprošio je ruku njegove kćerke Zaire. Bila je to višestruka ljubav – prema ženi, Barbanu i Istri. Tog čovjeka uvodimo u ovu našu priču. Barbanci, nažalost, malo znaju o njemu. On je obilježio hrvatski kulturni prostor, a povijest ga je zapamtila i kao ilustratora prve Istarske početnice. Budući da je tiskana za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, mnogi je zovu partizanskom, o čemu će biti riječi kasnije.

Ovu obiteljsku sagu, nastavljamo dakle, s Tonetovim kćerima, koje umnogome imaju sličan životni put kao Andro.

Kao mlade djevojke, Marija i Zaira otišle su u partizane. Bile su, između ostalog, angažirane u čuvenoj „Četi ka novine dela“. U povodu 30. obljetnice „Hrvatskog lista“ (prvi je broj izašao 24. listopada 1944.), prof. Mario Kalčić razgovarao je s novinarom Radom Pelešom, koji je radio u partizanskoj tehnici i pripadao Četi. Bila je to prigoda, zapisao je Kalčić, „da se sjetimo ljudi koji su, vremenu i oružju usprkos, riječju i dijelom, rušili i posljednje iluzije hitlerovske soldateske i hrabрили narod Istre u najsurovijem razdoblju njegove povijesti“.⁴

Rade Peleš prisjetio se mnogih ljudi koju su bili angažirani u tiskanju lista. Sjećanje nije izbljedjelo. Spomenuo je gotove sve koji su radili na tiskanju i distribuciji lista, među kojima i sestre Mariju i Zairu Cleva.

Prva je štamparija bila u Fumetima na Barbanštini, a centar Agitropa na Štanciji Plehuti u kući Grge Zenzerovića. Glavni rukovoditelj i urednik lista bio je Zvane Črnja.

Otprilike godinu dana prije izlaska 1. broja „Hrvatskog lista“, potkraj 1943., Andro Lušićić radio je s grupom slikara, u Otočcu, na ilustriranju partizanskog ti-

³ Andro Lušićić, scenarist, redatelj i glumac (Kamenjak kod Grižana, 22. II. 1924. – Zagreb, 20. IX. 1998.). Sudionik NOB-a od 1941., slikar u Agitpropu CK; od 1945. urednik listova „Pionir“ i „Omladinski borac“ te karikaturist. Završio je filmsku školu poduzeća Jadran film (režija i gluma). Za Duga film piše scenarij i režira crtani film „Revija na dvorištu“ (1952.). Glumi u zagrebačkom Dramskom kazalištu i u nekoliko filmova (npr. H-8, 1958., N. Tanhofer). Najviše uspjeha postiže kao scenarist niza crtanih i lutkarskih filmova. Scenarist je i redatelj lutkarskih filmova „2+2=3“ (1961.), „Strah“ (1962.) i „Zahvalna metla“ (1962.), a koscenarist (s redateljem) igranog filma „Sedmi kontinent“ (D. Vukotić, 1966.). Bavi se i opremom knjiga te piše radio-drame i scenarije za namjenske, propagandne i dokumentarne filmove koje povremeno i režira (npr. „Čovječe ne ljuti se“, 1984.). Na Festivalu jugoslavenskog igranog filma u Puli dobio je 1966. nagradu publike Jelen za scenarij filma „Sedmi kontinent“ (s koscenaristom Dušanom Vukotićem), <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/4412/lusicic-andre>, pristupljeno 20. travnja 2026.; LUŠIČIĆ, Andro. *Hrvatski biografski leksikon* (1983.–2025.), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslava Krlež, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/lusicic-andro>>, pristupljeno 20. travnja 2026.

⁴ Mario KALČIĆ, „Četa ča novine dela“, u: *Barban i Barbanština*, nav. dj., str. 77.

ska, kada mu je predloženo da pođe u Istru. Kako je rekao u intervjuu u Glasu Istre, povodom pola stoljeća lista, tu je prigodu potajno čekao i s oduševljenjem odmah prihvatio.

Vrlo je dirljivo njegovo prisjećanje na prvi susret s Istrijanima ... „S onu stranu Učke, u toliko žuđenoj Istri, u Stanici broj jedan, u šumarku koji ju je skrivao, bilo je mnoštvo ptica, puno sunca i Istrana. Oni su potihlo i milozvučno čavrljali, a ja sam se, mada čakavac iz Hrvatskog primorja, već navikao na tvrd i opor lički govor, pitao kako će ti meki Istrani voditi tvrdi, okrutni rat“.⁵

Detaljno se prisjetio početaka boravka u Istri. Odmah je krenuo na put – kratko se zadržao u Prop-odjelu Oblasnog odbora za Istru, a potom krenuo sa Zvanom Črnjom u središnju Istru. Pokraj sela Kranjčiči osnovan je Prop-odjel Odbora za Pulu. Tu, u maloj štampariji, započelo se s tiskanjem vijesti, letaka i drugog propagandnog materijala. Zbog stalnog njemačkog izviđanja i ometanja u radu, rad je bio otežan pa je sjedište Oblasnog Prop-odjela za Istru premješteno poviše izvora Rječine, u šumovito područje Čvije.

Pjesnik u duši, Andro opisuje kako je to bila romantična oaza mira i spokoja, gdje se moglo nesmetano udisati miomirisni gorski zrak i odmarati oči na u raskošnim šumskim bojama. Više od toga oduševili su ga odnosi među ljudima jer svi su bili dio skladne obitelji u kojoj nisu bile uočljive, još manje isticane, razlike među ljudima.

Mnogih se prisjeća i ostali su mu u lijepom sjećanju susreti s ljudima, kao što su braća Drndić, Zvane Črnja, Andrea Casassa, Eros Sequi, Fedor Olenković, Vid Švalba, Joakim Rakovac, Dušan Diminić i mnogi drugi. Lijepo je to izrazio riječima: „Nošen tako, ne toliko svojom, koliko zajedničkom energijom, opsjednuto sam crtao cijeli dan, portretirao ili karikirao sve što je bilo oku na dohvat – ljude, drveće, kuće, cvijeće... i sanjao o velikoj budućnosti, ne izdvajajući osobnu od zajedničke.“

Izdavačku su djelatnost nastavili u dvjema štamparijama – u Beneši-

Sl. 3. Marija i Zaira, kćerke Toneta i Eufemije

⁵ Glas Istre, podlistak, god. XL., Pula, 16. kolovoza 1993.

Sl. 4. Članak iz Glasa Istre

ma na Kastavštini, nazvanoj „Pobjeda“, i u seli Kosi pod imenom „Sloboda“. Tu se radilo u smjenama, dan i noć. Kako piše, bilo je to „ludilo, ili barem histerija... vrlo se često pjevalo, potihlo, naravno. Valjda su zbog toga i mogli, uz mnoge druge razloge i poticaje, iz tog podruma izlaziti „Glas Istre“, „Il nostro giornale“, „La Donna Istriana“ i njezina sestra „Istranka“, a za njima „Jedinstvo mladih“ i brat mu „Noi Giovani“ te niz brošura, letaka, plakata, karikatura..., čitava rijeka pisane i oslikane riječi koja je plavila Istru i zadovoljavala njenu potrebu za novostima, za istinom. Za domaćom riječi.“

Neke od tih tiskovina svojim je ilustracijama uljepšao Andro Lušićić, koji je kasnije grafički opremio Istarsku partizansku početnicu. O tome je u knjizi „Kulturna historija Hrvatske“ (str. 644.) Zvane Črnja zabilježio: „...Vrlo vješt ilustrator partizanskih edicija u Gorskom kotaru i

Istri bio je Andro Lušićić, koji se poslije rata posvetio glumi.“

Nije u to vrijeme spomenuo susret sa sestrama Cleva. Zasigurno se i nije tada dogodio, ali ono što je izvjesno, dogodio se kasnije i bio je sudbonosan.

„Sastavni dio borbe za oslobođenje i ujedinjenje s matičnim zemljama Hrvata i Slovenaca iz Istre bila je i obnova škole na materinskom jeziku. Na početku ožujka 1944. u Klarićima na Bužeštini organiziran je prvi učiteljski tečaj za rad u školama, koje su se otvarale po selima već u ratu. Istodobno s radom prvoga partizanskog učiteljskoga tečaja, njegovi voditelji Antun Host i Jelka Rolih priređivali su rukopis za novu početnicu, po kojemu su se budući učitelji pripremali za rad s učenicima. Rukopisi iz Klarića nisu u ratu objavljeni, jer je rad na izradbi početnice preuzela partizanska tehnika koja se nalazila u Kosima na Kastavštini. Autor rukopisa bila je Danica Švalba. Početnica ima dva dijela: do 30. stranice usporedno se predočuju tiskana i pisana slova, od 30. do 45. stranice tiskani su tekstovi za vježbe u čitanju, a na zadnjoj je stranici himna „Lijepa naša domovino“. Nakon što su početnice već bile razaslane na nekoliko mjesta, zbog opasnosti od četnika jedan ih je dio skriven u cisternu kraj tiskare pa je zbog vlage bio uništen. U Kosima je tiskano 2.000 primjeraka

Sl. 5. Istarska partizanska početnica tiskana je u dvije tisuće primjeraka

hrvatske početnice, a istodobno je pripremljeno i tiskanje početnice na talijanskom jeziku“.⁶

Kako navodi Oblasni NOO za Istru, koji je obavio distribuciju po Istri, *ove početnice doprinijet će mnogo da se naša omladina, tj. buduće uzdanice, što više razviju u intelektualnom kao i u odgojnom pogledu.*⁷

S terena su dolazile dobre vijesti, ispunjenje zadovoljstvom zbog primljene knjige. Početnica je ispunila svoju ulogu. *Istra se u vrijeme tiskanja početnice borila s mnogim prosvjetnim i drugim problemima. Nije bilo nastavnika, nije bilo knjiga na materinskom jeziku. Dio je naših, poglavito mladih, ljudi u redovima jedinica NOV-a i partizanskih odreda Hrvatske pisao svojim jezikom, ali slovima tuđe abecede, a bilo je mnogo nepismenih. Jedna jedina bliska, zavičajna knjiga trebala je pomoći da se sve poteškoće nadvladaju. Kao zavičaj-*

*ni udžbenik po tematici, početnica predstavlja jednu od prvih knjiga slobodne Istre, ali i pedagošku rijetkost i vrijednost.*⁸

IV. Andro i Zaira – širenje istine o ratu u Istri

Sudjelovanjem u partizanskom pokretu - on u Oblasnom prop-odjelu za Istru, a ona u odjelu Agitropu za Pulu na Štanciji Plehuti, pridonosili su u informiranju i širenju istine o ratnim zbivanjima u Istri.

Bila su to turbulentna vremena. „Stvaranje velikog oslobođenog teritorija u Istri i Slovenskom primorju zadavalo je Nijemcima velike brige, jer se time slabio

⁶ Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/721/pocetnice>, datum pristupa 12. siječnja 2026.

⁷ Božo JAKOVLJEVIĆ, *Iz prošlosti hrvatskog školstva u Istri*, Račice 2006., str. 82.

⁸ Isto, str. 83.

njihov obrambeni sistem i ometao plan operacija, naročito onda kada im nije bilo jasno gdje će saveznici otvoriti drugi front. U takvoj situaciji Nijemci su iz južne i srednje Istre izvlačili dijelove svojih snaga i prikupljali ih u sjevernoj Italiji. Početkom listopada 1943. godine poduzeli su ofenzivu u Istri i Slovenskom primorju. U ofenzivi je sudjelovao Prvi SS korpus u sastavu: Divizija Leibstandarte „Adolf Hitler“, 44. Pješadijska divizija, 71. Pješadijska divizija, tenkovska divizija „Herman Goering“ i sve policijske snage s tog područja. To su bile elitne hitlerovske trupe, dobro opremljene i naoružane, s velikim ratnim iskustvom“.⁹

Ratne je strahote osjetio šjor Toni. O tim je zvjerstvima pisao Glas Istre, od čijeg je osnivanja prošlo tek pet mjeseci (počeo je izlaziti u narodno-oslobodilačkom pokretu, kolovoza 1943.). U svojem broju 6. od 27. siječnja 1944., između ostaloga, piše kako su Nijemci „... vatrom i gvožđem krenuli slomiti kičmu junačke Istre, koja je odlučila da borbom dođe do slobode. Ta nova švabska politika počela je spaljivanjem sela Marinci, pa se nastavila po cijeloj Istri, sve dok 8. siječnja nije dostigla vrhunac po zvjerstvima i strahotama. Toga su dana hitlerovski banditi spalili sela Šajini i Bokordići, kraj Pule, ubili u prvom 47 nedužnih ljudi, a u drugom 22, dok su ih 80 odveli...“.¹⁰

Tim događajima, svatko na svoj način, bili su svjedoci šjor Toni i njegov budući zet Andro Lušićić. Prvi kao žrtva njemačkog fašističkog terora, a drugi kao suradnik u Glasu Istre.

V. Treći naraštaj (Marino, unuk Tonija i Eufemije)

Marino, sin Andre i Zaire, predstavnik trećeg naraštaja obitelji Cleve, od oca je naslijedio dar prema slikarstvu, a od djeda prsten. Taj mu je obiteljski amulet postalo više od uspomene. To je njegova čvrsta emotivna veza s mjestom, u koje često navraća i posebno ga je zavolio, a i Barban njega.

Je li i koliko Barban utjecao na Marinovo likovno formiranje? – nije znao odgovoriti. Ali jedno je sigurno, Barban ga je opio bogatstvom boja, u najranijim godinama koje je provodio kod nonića i none. Barban mu je umnogome bio nadahnućem, a motivi tog pitoresknog mjesta duboko su urezani u njegovo pamćenje. Dominantan oslonac na te motive nije za Marina bio ograničavajući, već se u potrazi za svojim zavičajem zagledao u koloritne preobrazbe, što se nekom nedokučivom snagom slijevaju u njegove slike, s kojih samo što ne osjetimo miris ustajalih barbanskih fasada.

Jednostavno, u realističnoj maniri, sa zanosom upisuje detalje i u svakoj se prigodi vraća mjestu, kojemu je ispričao dojmljivu likovnu priču, još dojmljivijeg naziva

⁹ Ivan BROZINA-SLOVAN, *Put prve istarske partizanske brigade „Vladimir Gortan“*, Pula 1959., str. 36.

¹⁰ Isto, str. 76.

„Barban u srcu“. To je i naziv izložbe, koja je u povodu 41. Trke na prstenac priređena u Barbanu i postala je dijelom bogate povijesti barbanske manifestacije.

Njegove su slike zapravo oči djetinjstva, oči kojima svi mi vidimo Barban, jednako kao i autor, jer su gotovo fotografski vjerne. Njegova je energija postala konstanta i potvrda barbanske obiteljske genetske formule.

Sl. 6. Andro Lušićić

Sl. 7. Balilla. Toni je bio jedan od rijetkih koji je vozio takav automobil.

Sl. 8. Marino Lušić: Motiv Barbana

VI. Završne misli

U memorijama starijih Barbanaca ostao je u zapamćen Anton Toni Cleva. Po svojem je temperamentu, poduzetničkom duhu i nastojanjima da za svoju obitelj osigura sasvim pristojnu egzistenciju, odudara od trpke seoske sredine, ali se nikada nije izdvajao od svojih sumještana, bio je omiljen i uvijek spreman pomoći. Njegova limarska radionica, na barbanskoj Placi, bila je mjesto okupljanja sumještana i djece, bilo da su došli naručiti neki posao ili, poput radoznalih dječjih očiju, razgledati razne tipove bicikala koje je popravljao, a u ono su vrijeme bile rijetkost.

U vihoru Drugog svjetskog rata, zbog angažmana njegovih dviju kćeri, zapao je u nevolje pa je bračni par Cleva odveden u logore – Toni u Dachau, a supruga Eufemia u Auschwitz. Preživjeli su golgotu i vratili se u Barban, gdje ih je umjesto velike kuće na Placi dočekalo zgarište. To ih nije pokolebalo, obnovili su kuću, uredili radionicu i nastavili s poslom.

Onaj kojeg se Barbanci ne sjećaju, a želio sam ga posebice istaknuti u ovom radu, Tonetov je zet Andro Lušićić, ilustrator, scenarist, redatelj i glumac. Ostao sam iznenađen kako Barbanci nisu znali da je Andro, čiju su uloga u filmu „H8“ zapamtili, oženio Barbanku. Jednako tako, nisu znali da je ilustrator *Početnice*, koja je tiskana ratne 1944. u partizanima, neizravno bio vezan za Barban.

Ovom prigodom želim izraziti svoje zadovoljstvo što sam mogao lik i djelo Andre Lušićića uklopiti u barbansku priču i na taj način ostaviti svjedočanstvo o čovjeku kojega je životni put doveo u Barban. Konačno, Barban, prema nekom nepisanom pravilu, ima pravo da čovjeka koji je prihvatio Barban, prihvati kao svoga.

Zajedništvo Andrine obitelji prestaje u smrti. Andro, nositelj Partizanske spomenice 1941. i Spomenice Domovinskog rata, pokopan je u Grižanama, Toni i Eufemia Cleva u Barbanu, a njihova kćer i Andrina supruga Zaira u Trstu.

VII. Literatura

Ivan BROZINA-SLOVAN, *Put prve istarske partizanske brigade „Vladimir Gortan“*, Pula 1959.

Glas Istre, podlistak, god. XL., Pula, 16. kolovoza 1993.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2024., natuknica Krnjeli.

Istrapedija, <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/4412/lusicic-andre>, pristupljeno 20. travnja 2026.

Božo JAKOVLJEVIĆ, *Iz prošlosti hrvatskog školstva u Istri*, Račice 2006.

Mario KALČIĆ, „Četa ča novina dela“, u: *Barban i Barbanština*, Pula 1976., str. 77.-80.

Danilo KLEN, „Iz prošlosti naroda Barbanštine“, u: *Barban i Barbanština*, Pula 1976., str. 99.-109.

Lušićić, Andro, *Hrvatski biografski leksikon* (1983.–2025.), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslava Krleže, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/lusicic-andro>>, pristupljeno 20. travnja 2026.

OBITELJ BROSKVAR – VRSNI SVIRAČI

Branislav Ostojić, magistar glazbe
e-mail: ostojic.branislav@gmail.com

Nekategorizirani članak

Autor predstavlja obitelj Broskvar, čiji su članovi dobri svirači na diplama te isto tako dobri pjevači. Na glazbenom polju oni se iskazuju kao vrsni izvođači glazbe, jedni od boljih i poznatijih na Barbanštini. U njihovom sviranju i pjevanju osjeća se duh i melos istarskog folklor. Autor u radu predstavlja biografske podatke obitelji, a više riječi posvećeno je sviraču Juretu te ostalim članovima obitelji koji su bili vrsni svirači i pjevači na području Barbana. Na plesnim zabavama ili svadbenim veseljima širom Barbanštine, uostalom kao i cijele Istre, plesovi balun i polka nekoć su bili nezamislivi bez popularnih roženica, miha ili šurli. Na repertoaru svirača Jureta i članova njegove obitelji uglavnom su se nalazile mantinjade te popularni plesovi balun i polka. Svirači su na svadbama imali nadasve istaknutu ulogu, u koju se uklopio i Jure Broskvar. Svirač Jure, kao i drugi svirači, bio je aktivan na mnogim glazbenim zbivanjima, kao što su praćenje kretanja svatova te su svirkom najavljivali pojedina svadbena događanja, a često puta bio je i svestrani zabavljač. Inače, obitelj Broskvar nesumnjivo je jedna od najistaknutijih sudionika glazbenog života Barbanštine, a rad o njima predstavlja dragocjeni prilog našoj kulturno-glazbenoj baštini.

Ključne riječi: obitelj Broskvar, narodni svirači, narodni pjevači, tradicijska glazba Barbana

Keywords: the Broskvar family, folk musicians, folk singers, traditional music of Barban

Želin van da z pleson, svirkom i kantom naših domaćin, pokažete cilen svitu ki smo, ča smo i kakovi smo. I da to dura još čuda, čuda lit naprid na čast našega barban-skoga kraja – riječi su to bivšeg načelnika Barbana Denisa Kontošića.¹ Sa saznanjem o kantadurima i sviračima te navedenog citata uputio sam se na područje Barbana za glazbenicima, zbog kojih je spomenuti autor napisao navedeni citat.

Na Barbanštini se još i danas mogu čuti pjevani ili svirani narodni napjevi, bilo u grupnoj ili solističkoj izvedbi. Izvedbe muškog pjevanja bile su popraćene sviranjem male roženice, šurli, zatim pjevanjem u dva glasa, odnosno na tanko i debelo, u

¹ Barbanska dota, ur. Josip Marić, Zagreb 2007., str. 12.

kombinaciji muškoga i ženskoga glasa, a rjeđe je bilo pjevanja dvaju ženskih glasova. Takvo izvođenje narodnih pjesama, odnosno u dvoglasju, primjenjuje se i u instrumentalnom izvođenju na roženicama, sviralama, mihi i šurlama. Folklorna glazba i ples utkani su u život svake ljudske zajednice, pa tako i Barbana. Usklađeni su s mentalitetom, psihologijom i stilom života ljudi koji ih stvaraju, izvode, uče i usvajaju te prenose dalje usmenom predajom. Sastavni su dio raznih običaja i obreda koji se izmjenjuju tijekom godine ili su vezani uz važne događaje iz čovjekovog života. Izvode se prigodom javnih svečanosti, ali prate i radnu svakidašnjicu ljudi. Povezani su uz razne aktivnosti i zbivanja, a ispunjavaju različite funkcije u kulturi i životu ljudi. Glazba i ples nisu samo izraz ljudske potrebe za kreativnošću, igrom i razonodom, nego izviru i zadovoljavaju i druge psihološke, društvene i kulturne potrebe.

Tako sam stigao u Prnjane i posjetio sadašnjeg predsjednika mjesnog KUD-a Barban, Marina Broskvara. Od njega, a i ostalih njegovih sumještana, saznao sam da je jedan od značajnijih svirača na području Barbanštine bio Jure iz mnogobrojne obitelji Broskvar.

Jure se rodio 17. siječnja 1920. u selu Prnjani, u fameji mame Fume (1890.) i oca Jureta (1889.). Imao je dva brata, Josipa (1912.) i Antona (1917.), od kojih je Jure bio najmlađi te tri sestre: Mariju (1910.), Ivanku (1914.) i Luciju (1916.). Još kao malo dijete volio je slušati kako stariji sviraju malu roženicu i mih te pjevaju, prije svih svojeg djeda Jureta, kao i njegovog istoimenog oca Jureta. Pored njih volio je slušati i strica Romana, vrsnog pjevača istarskih narodnih pjesama, kao i ostalih susjeda. Kod njih u selu Prnjani gotovo su svi mještani svirali pa je po tome najpoznatija obitelj Broskvar. Naš Jure Broskvar naučio je svirati roženicu i mih od oca Jureta, koji je bio poznati svirač na tim instrumentima. Uz sviranje na roženicama naš Jure naučio je i pjevati istarske narodne pjesme. Kada je naučio svirati i pjevati, odlazio je po Prnjanima te zatim na šire područje Barbanštine. Svuda gdje je išao, svirao je i pjevao. Najčešće je svirao ili pjevao sam, ali je znao to izvoditi i u kumpaniji, odnosno u društvu s ostalim pjevačima – najčešće su to bili kunjado Lovro Batel, koji je bio oženjen Juretovom sestrom Ivankom, zatim s Grgom Perčićem, Josipom Mavrićem, Mariom i Milanom Koromanom. Nastupao je i sa sviračem Josipom Kontošićem, a znao je zasvirati ili zapjevati i s njemu nepoznatim pjevačima. Kada bi se u pojedinim prilikama sastala skupina ljudi, a među njima i nepoznatih pjevača, odmah bi se svi sprijateljili jer pjevači ili svirači jedni kod drugih osjete glazbu i ritam.

Bitno je da netko u društvu započne s pjesmom, drugi to odmah prihvate i nastavlja se s pjevanjem. Tako je i naš Jure znao svirati ili pjevati. Kako smo rekli, svirao je sam ili u društvu po Barbanštini, da bi kasnije prešao i na područje Labina. Posebice se to odnosilo na sviranje i pjevanje po svatima. Na plesnim zabavama ili svadbenim veseljima širom Barbanštine, uostalom kao i cijele Istre, plesovi balun i polka nekoć su bili nezamislivi bez popularnih roženica, miha ili šurli. Na repertoaru svirača uglavnom su se nalazile mantinjade te popularni plesovi balun i polka. Svirači su na svadbama imali nadasve istaknutu ulogu, u koju se uklopio i naš Jure Broskvar.

Svirač Jure, kao i drugi svirači, bio je aktivan na mnogim glazbenim zbivanjima, kao što su praćenje kretanja svatova te su svirkom najavljivali pojedina svadbena događanja, a često puta je bio i svestrani zabavljač.

Da bi preživio, uz sviranje i pjevanje morao je i raditi u kampanji. Interesantno je napomenuti da je Jure još kao mladić išao tražiti posao u rudnik u Rašu. Tamo ga nisu primili jer još nije bio punoljetan. Ubrzo je postao punoljetan pa su ga primili na rad u rudnik. Prvih mjesec dana svakoga je dana pješačio iz Prnjana u Rašu. Nakon što je dobio prvu plaću, kupio si je polovan bicikl, kako bi mu bilo lakše ići u Rašu na posao. Nakon nekog vremena dao je otkaz i započeo raditi, odnosno vaditi boksit iz obližnjih kava. Godine 1942. oženio se Milkom Pa-

Sl. 1. Jure Broskvar

vlić, također iz Prnjani te im se nakon godinu dana rodio sin Bepo. Kratko vrijeme radio je i kao lovočuvár. Po sjećanju njegovih sinova, Jure je svakodnevno svirao i pjevao. Pjevao je kada je išao na posao, za vrijeme marende, nakon ručka i navečer nakon povratka s posla. Poslije večere znao je sjesti uz oganj, ili ako je bilo toplije vrijeme, ispred kuće, i svirao roženicu. Svirao je, kao i ostali svirači, radi lakšeg obavljanja poslova, pogotovo zajedničkih na poljima ili oko kuća. Izvođenje glazbe često je bilo motivirano čovjekovom pa tako i Juretovom potrebom za odmorom, za komunikacijom s drugima, a često puta i za isticanjem u društvu. Pojedini poslovi koji su se tada obavljali na poljima zahtijevali su duhovnu aktivnost poput pjevanja, kako bi se spriječila i otklonila zamorenost jednoličnim radom te održala tjelesna kondicija. Iz sličnih pobuda rađala se pjesma i svirka osamljenih pastira, koji su glazbom održavali budnost i skraćivali vrijeme provedeno na paši. Neki su istovremeno i izrađivali razna sezonska glazbala, kao što su rogovi od kore drveta, fučkalice ili frulice od trstike ili kukuruzovine. Osim kao sredstvo koje stimulira, relaksira i razonodi pri radu, glazba je ujedno bila i najčešći oblik zabave, pogotovo u zimsko vrijeme. U ono vrijeme svaka kuća u Prnjanima imala je dobrog pjevača. Posebice se to osjetilo kada je bila berba grožđa, češljanje vune ili čišćenje kukuruza, ili kako bi domaći Prnjanci rekli - žbuljanje trukinja.

Jure je najčešće pjevao narodne pjesme kao što su *Junak i divojka*, *Divojka je rože brala*, *Cvijeće mi polje pokrilo*, *Zaspal Pave*, *Pred dvorom mi zelen dvorac raste*, *Oj Barbanko*, *Moja bi se želja ispunila*, *Travo povaljena*, *Mlada Paulina*, *Oj Punterko*

mala, Ti si lipa, Tamo doli, Nemoj mala tako, Tri su rane, Jostal san se jeno jutro, Pokraj mi kraja puta, Pred vašima nan je vrati ladonja, Pero orihovo, Dajte mi vi tetice, Tvoje su oči i mnoge druge.

Svoje umijeće pjevanja i sviranja Jure je prenosio na sina Josipa, kojeg je naučio kako se svira prava starinska mantinjada, balun i polka te kako se prate pjevači svirajući na maloj roženici. Sin Josip je to naučeno sviranje prenio na svojeg sina Valdija, a oni su bili aktivni svirači u mjesnom KUD-u Barban. U KUD-u su podučavali sviranje novodošle mlađe članove. Da bi se nastavila tradicija sviranja istarskih narodnih pjesama pobrinuo se Jure, koji je naučio svirati na roženici i najmlađeg sina Marina. Marino je bio aktivan svirač kratko vrijeme, sada je trenutno samo plesač, a da se tradicija ne bi ugasila, za to su se pobrinula Marinova djeca, odnosno sestre – koje su danas aktivne u KUD-u.

Na kraju moram spomenuti još jednog velikog pjevača iz obitelji Broskvar, a to je Romano. On je često pjevao sa stricem Juretom Broskvarom te s prijateljima s cijelog područja Barbanštine. Ovom prilikom moram spomenuti da je Romano jedan od osnivača i dugogodišnji predsjednik mjesnog KUD-a Barban.

Jure Broskvar, vrsni svirač iz fameje Broskvar iz Prnjani, umro je 20. srpnja 1998.

Zaključak

Tradicijsko pjevanje i sviranje dio je povijesti čovječanstva i ljudske kulture te ga pojedinci s ponosom prenose na mlađe naraštaje. Tako sam rad posvetio članovima obitelji Broskvar koji su bili vrsni svirači i pjevači na Barbanštini. Budući da kultura određuje i identitet nekog mjesta, na glazbenike se gleda kao na glavne nositelje toga identiteta. Pjevanjem i sviranjem starijih tradicijskih glazbenika otvaraju se nove ideje i poticaji novog naraštaja prema tradicijskoj glazbi; jasno se vidi volja i želja za širenjem postojećeg stanja i društva. Da je to tako govori nam rad autora koji je opisao glazbeni i životni put poznate glazbene obitelji Broskvar. Opisani životni put obitelji putem glazbenog tradicijskog izvođenja i prenošenja glazbe predstavlja kontinuitet živuće forme glazbe, a sam način dokumentiranja pomaže oživljavanju i očuvanju tradicije. Pjevanje na tanko i debelo te sviranje na sopolama, mihu, vidalicama, kao i drugim instrumentima, te ples balun i uglavnom svi napjevi, čine kulturnu baštinu Barbana i istarskog poluotoka, zahvaljujući ovakvim sviračima i pjevačima, među koje treba svakako uvrstiti i obitelj Broskvar jer ostavlja trag živoy tradicijskoj kulturnoy ostavštini na području Barbana.

Literatura

Barbanska dota, ur. Josip Marić, Zagreb 2007.

Excellent musicians of the Broskvar family

Summary

Traditional singing and playing is part of the history of humanity and human culture, and individuals are proud to pass it on to younger generations. So I dedicated the work to the Broskvar family, who were excellent musicians and singers in the region of Barban. Since culture also determines the identity of a place, musicians are seen as the main bearers of that identity. The singing and playing of older traditional musicians opens up new ideas and incentives for the new generation towards traditional music; the will and desire to expand the existing state and society is clearly visible. The work of the author who described the musical and life path of the famous Broskvar musical family tells us that this is so. The descriptive life path of the famous Broskvar musical family tells us that this is so.

The descriptive life path of the family through the traditional musical performance and transmission of music represents the continuity of the living form of music, and the way of documenting it helps to revive and preserve the tradition. Singing on „thin and thick“ and playing on sopels, mih as well as other instruments as well as balun dancing and mostly all chants make up the cultural heritage of Barban and the Istrian peninsula.

MALARIJA BARBANŠTINE (ISTRA) I BENKOVAČKOG KRAJA (DALMACIJA) KROZ PRIZMU MEDICINSKE GEOGRAFIJE: SLIČNOSTI I RAZLIKE

Eduard Pavlović, izv. prof.,
Velog Jože 5, 51410 Opatija
e-mail: epavlovic@gmail.com

Vesna Pešić, hagiopsihoterapeutkinja,
Ul. Dobriše Cesarića 1, 51000 Rijeka

Alojz Pavlović, dipl. ing. kiber.,
Ul. braće Perica 37, 53 000 Zadar

Nekategorizirani članak

Ovaj rad ukazuje od kolikog nam je značenja (i danas, ovoga trenutka) Finkeov Opći pregled praktične geografije (objavljen još 1792.), njegovo najsveobuhvatnije znanstveno djelo na temu medicinske geografije tog razdoblja. U tom kapitalnom djelu Finke ima geografski pristup, dijeli globus po dužini te objašnjava prirodno-geografska obilježja svakog područja / značaj reljefa, vode, tla, vegetacije te društveno-geografskih karakteristika kao što su način života stanovništva i slično. Prema Finkeovoj definiciji, medicinska geografija treba pokriti cijeli naseljeni svijet (ekumenu), a to je stav koji nitko prije njega nije imao.

Ključne riječi: malarija, Barbanština, benkovački kraj, medicinska geografija

Keywords: malaria, region of Barban, region of Benkovac, medical geography

I. Uvodna razmatranja

I. 1. Malarija

Malarija je zarazna, protozoarna bolest čovjeka prouzročena različitim vrstama krvnih parazita iz roda *Plasmodium*, a prenose je ubodom komarci iz roda *Anopheles*. Bolest je karakterizirana periodičnim napadima groznice, koji su u vezi s nespolnim

razvitkom parazita te splenomegalijom i anemijom. S otkrićem uzročnika (Laveran, 1880.) i načina prijenosa (Ross, 1889.) borba protiv malarije postaje racionalnija, a pronalaskom i primjenom suvremenih insekticida malarija je postala u mnogim, prije malaričnim krajevima svijeta, sporadična bolest ili je potpuno eliminirana.¹ Jasno, šire opise malarije valja pročitati u medicinskoj enciklopediji, ali natuknice o malariji može se naći i u raznim nemedicinskim enciklopedijskim naslovima, poput vojnih² ili pomorskih³.

Europa u kameno doba zbog hladne klime ledenog razdoblja nije uopće mogla imati plazmodije. Oni su se tek teoretski mogli pojaviti oko 8 000 godina pr. Kr., kada je temperatura europskog juga bila slična današnjoj. Plazmodiji *falciparuma* endemske malarije ne mogu ostvariti svoj životni ciklus na temperaturama nižim od 18-19 °C, ali ne mogu biti niti preneseni ako ne postoji dovoljno gusta populacija komaraca roda *Anopheles*. U tom smislu razvoju malarije pogoduje i niz ekoloških čimbenika (kako navodi F. Regnault 1909.), kao i klimatske promjene vezane uz geofizičke zemaljske cikluse (kako navodi E. Huntington 1910.), koje, premda temperaturno neznatne, pomažu boljoj akomodaciji plazmodija.⁴

Postoji snažna pretpostavka da je Istra bila slobodna od malarije do XIV. stoljeća. Sigurna vijest o pojavi malarije odnosi se na zapis iz 1320. u kojem se mletačkom dužnosniku dopušta udaljiti iz Pule na 6 mjeseci zbog „pokvarenog“ zraka. Vjeruje se da su ju u Istru prenijeli mletački vojnici unovačeni iz malaričnih područja južne Italije. Ipak je problem s malarijom daleko kompleksniji. Teško je pretpostaviti da je Istra samim dolaskom malaričnih vojnika tako brzo upala u malaričnu epidemiju.⁵

Prema povijesnim zapisima, u 15. stoljeću postoje podaci o endemskoj malariji u našim krajevima. Tako polovinom 15. stoljeća dubrovačka vlada šalje povjerenstvo u Ston da ispita uzroke i izvore malarije koja je tamo harala. Utvrđeno je da je izvor zaraze ustajala voda i močvare koje isparavanjem onečišćuju zrak (mala aria = loš zrak). Grad Korčula zabranjuje svojim stanovnicima da ljeti i ujesen odlaze na područje donje Neretve jer će oboljeti od malarije i prenijeti bolest na otok.⁶

Najjasniji opis te bolesti donosi mletački putopisac A. Fortis u svojoj knjizi „Put po Dalmaciji“. Navodi da stanovnici područja Neretve pokrivaju krevete male djece

¹ Fran MIHALJEVIĆ, Josip FALIŠEVAC, Branko BEZJAK, Boris MRAVUNAC, *Infektologija*, četvrto dopunjeno izdanje, Zagreb 1980., str. 325.-336.

² *Vojna enciklopedija*, sv. 5.: *Lafos-Naukrat*, gl. ur. Nikola Gažević, Beograd 1973., natuknica „Malarija“ na str. 235.-236.

³ *Pomorska enciklopedija*, sv. 4.: *Ko-Mit*, gl. ur. Vladislav Brajković, Zagreb 1978., natuknica T. Novakovića na str. 475.

⁴ Josip BRKIĆ, „Epidemija u prošlosti Istre: prikaz za budućnost“, *Zbornik radova seminara Pula - DDD i ZUPP 2010.*, ur. Zlatko Korunić, Zagreb 2010., str. 7.

⁵ Isto, str. 6.

⁶ Ivana KOLČIĆ, Ariana VORKO-JOVIĆ (ur.), *Epidemiologija*, Zagreb 2012., str. 4.

gustom mrežom da ih komarci ne grizu i da ih tako zaštite od malarije. Ova tvrdnja je iznesena 150 godina prije nego je Grossi dokazao da *Anopheles* prenose malariju.⁷

Značajan napredak u rješavanju problema malarije dala su dva velika svjetski poznata stručnjaka: Robert Koch – otkrivač tuberkuloze i Fritz Schaudin – otkrivač sifilisa i to upravo svojim radovima na području Hrvatske. Koch je u roku od samo godine dana (nakon što ga je 1893. vlasnik Brijunskih otoka, industrijalac Paul Kupe-lwieser, zamolio da prouči malariju na Brijunima) postupkom sistemske kininacije Brijune oslobodio malarije.⁸

Inače, prvo kontrolirano terensko istraživanje malarije na području Hrvatske proveo je dr. Rudolf Battara u Ninu 1902. Tih 1900-ih godina malarija je bila težak medicinsko-socijalni problem zapuštenog i bolesnog puka u okolici Zadra; tako prof. E. Nežić u svojim predavanjima u to vrijeme navodi kako je malo koje dijete vidjelo djeda ili baku jer su od malarije umirali u dobi od oko 35 godina.⁹ Istraživanje u Ninu pokazalo je da postupak ljudbene profilakse s pomoću *Esanofela* može uspješno suzbiti groznicu.¹⁰

Malarija je u Republici Hrvatskoj iskorijenjena još 1964. i danas se bilježe samo tzv. importirani slučajevi, nastali u brojnim endemskim područjima malarije u svijetu. Ako se odlazi u tropske krajeve, preventivno se pred odlazak jedanput tjedno uzima tableta daraprima ili po dvije tablete rezokina (*chloroquine*) – ti lijekovi nemaju efekta na egzoeritrocitne hepatalne oblike pa je moguće da se napadi malarije pojave nakon povratka iz tropskih krajeva. Sve dok se importirani slučajevi pravovremeno ne otkriju i ne izliječe, predstavljaju stalnu opasnost.¹¹

Malarija je jedna od najrasprostranjenijih bolesti žarkih predjela. Ona prouzrokuje ogromne žrtve u ljudskim životima i novcu, posebice u dječje dobi. U afričkom žarkom pojasu (s oko 150 milijuna stanovnika) od malarije godišnje umire još i danas 175 000 djece, bilježi se u udžbeniku pedijatrije iz 1976.¹²

Ništa bolje stanje dosta kasnije ne evidentira ni Ariana Znavor, pišući da je malarija endemična u mnogim siromašnim zemljama svijeta, a da Afrika nosi oko 80% opterećenja tom bolešću.¹³

⁷ Ivan VODOPIJA, Darko KRAJCAR, „Insekti prenosioci uzročnika zaraznih bolesti – povijesni pregled i stanje danas“, *Zbornik radova seminara Zadar – DDD i ZUPP 2009.*, ur. Zlatko Korunić, Zagreb 2009., str. 108.

⁸ Na i. mj.

⁹ Isto, str. 109.

¹⁰ Isto, str. 110.

¹¹ Darko ROPAC, Dinko PUNTARIĆ i suradnici, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, Zagreb 2010., str. 112.-115.

¹² G. FANCONI, A. WALLGREN, *Udžbenik pedijatrije*, V. preštampano izdanje, Beograd-Zagreb 1976., str. 990.

¹³ Ivana KOLČIĆ, Ariana VORKO-JOVIĆ (ur.), nav. dj., str. 219.

Najstarije antimalarično sredstvo je kinin. Kinin je gorka materija iz kore kininovca, prirodno drvo koje raste u vlažnim nizinskim šumama, a Španjolci su ga donijeli iz Brazila. Inače, kininovac se smatra jednim od najvećih medicinskih otkrića svih vremena, čija kora cinchona biljaka daje lijek protiv malarije u najmanju ruku od 1638., kada je izliječena grofica mjesta Cinchon u Peru. Danas se tek dio (od gorke materije iz kore kininovca) zamjenjuje sintetskim proizvodima, premda se kinin u određenoj mjeri i dalje koristi zbog jačanja otpornosti.¹⁴

U pogledu liječenja malarije treba naglasiti da je dr. Lujo Adamić 1830. na Lošinj počevo primjenjivati kinin-sulfat u injekciji te da je tako vjerojatno bio prvi liječnik u XIX. stoljeću koji je tako postupio.¹⁵

Ako u krvi ima parazita treba dati neko antimalarično sredstvo, ali ne kinin. Ako ih nema, može se antimalarično liječenje odgoditi.¹⁶

I. 2. Atmosfera

Atmosfera je sloj plinova koji okružuju Zemlju i pruža se do visine od oko 800 km. Ona ispunjava važan životni zadatak: štiti Zemlju od krajnosti topline i hladnoće i od opasnih zračenja sa Sunca.¹⁷

I. 3. Meteorologija

Glavni problemi kojima se meteorologija bavi su ispitivanje strukture i sastav atmosfere, transformacija različitih oblika energije u atmosferi, kojima je glavni izvor energija direktnog i indirektnog zračenja Sunca, toplotni režim i vodena para u atmosferi, opća cirkulacija atmosfere i problemi u vezi s gibanjem zraka, problemi prognoze vremena i drugo.¹⁸

I. 4. Klima

Klima se definira kao prosječno stanje atmosfere nad nekim mjestom ili područjem Zemljine površine u određenom razdoblju, uzimajući u obzir prosječne i

¹⁴ Mitchel BEAZLEY, *The Joy of knowledge enciklopaedia*, London 1976. (*Ilustrovana enciklopedija* Čovek, ur. Zorica Konstantinović, Ljubljana-Beograd 1983.-1985., str. 118.-119.). Usp. Tony RUSSEL, Catherine CUTLER, *Svjetska enciklopedija drveća*, Rijeka 2004., str. 242.

¹⁵ Ivan VODOPIJA, Darko KRAJCAR, nav. dj., str. 109.

¹⁶ Fran MIHALJEVIĆ i dr., nav. dj., str. 336.

¹⁷ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 1., gl. red. Nada Bogdanov, Danko Grlić, Mladen Iveković i dr., Zagreb 1966., natuknica „Atmosfera“ na str. 219.

¹⁸ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 5., ur. Marko Kostrenčić, Miljenko Protega, Zagreb 1961., natuknica Meteorologija na str. 168.

ekstremne varijacije kojima su izložena stanja atmosfere. Klima ovisi o klimatskim elementima meteorološke prirode i klimatskim faktorima geografske prirode. Najvažniji su klimatski elementi zračenje Sunca i Zemlje, temperatura zraka, tla i oceana, vlaga zraka, vjetar, naoblaka i oborine, a klimatski faktori geografska širina, razdioba kopna i mora, nadmorska visina, reljef, vrsta tla i biljni pokrov. Prema tome kako i koliko pojedini klimatski faktori utječu na vrijednost i tok klimatskih elemenata, određuju se klimatske prilike. Na Zemlji su u geološkoj prošlosti vladale različite klimatske prilike (ledena i međuledena doba), s fluktuacijama klime u razmjerno kraćim vremenskim razmacima.¹⁹

Naša vrsta *Homo sapiens* razvila se u puni ljudski oblik za vrijeme pleistocena, posljednjega većeg razdoblja geološkog vremena. Gledajući unatrag, na one milijune godina pleistocena, možemo vidjeti da je čitava površina našeg planeta bila preplavljena polaganim otkucanjima klimatskih promjena. Prijedemo li brzim pogledom te široke zone (prirodne prilike borealne i atlantske faze), nailazimo na oceansku i obalnu klimu, na kontinentalnu i planinsku klimu.²⁰

I. 5. Medicinska geografija

Geografija, znanost o geografskom prostoru, kompleksna je s obzirom na sadržaj proučavanja. Zbog složenosti geografskog prostora ona objašnjava prostor povezujući prirodne i društvene znanosti. Zato se i kaže za geografiju da je dualna znanost, iako temeljno prirodna. Prirodne geografske discipline koje su nam uglavnom poznate kroz nastavno gradivo su geomorfologija, klimatologija i hidrogeografija. Društvene geografske discipline koje su nam donekle poznate kroz nastavno gradivo su urbana geografija, ekonomska, politička i povijesna geografija. Od svega gore navedenog najmanje se zna za medicinsku geografiju.

Medicinska geografija suvremena je znanstvena disciplina koja primjenjuje metodologiju geografije te koristi tehnike i koncepte svih disciplina geografije pri istraživanju zdravstvenih problema u prostoru, proučava i geografsku rasprostranjenost oboljenja te aktualne novonastale zdravstvene probleme i bolesti.²¹

Djelovanje klimatskih čimbenika često je, posredno i pospješujuće, bilo putem infektivnih bolesti svojstvenih određenim oblastima (malarične psihoze, dizenterijske psihoze itd.), bilo putem toksičnih navika koje se u njima stječu (opiomanija,

¹⁹ Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 3., gl. red. Nada Bogdanov, Danko Grlić, Mladen Iveković i dr., Zagreb 1967., natuknica Klima na str. 499.

²⁰ Jacquetta HAWKES, *Prehistory*, London 1963. (*Prehistorija*, ur. Miroslav Brandt i Milivoj Mezlić, Zagreb 1966., str. 17., 28. i 32.).

²¹ Vesna KRALJ „Medicinska geografija“, *Nastavnička revija*, 2 (2021.), 1, Zagreb 2021., str. 21.–46. Usp. Leonhard Ludwig FINKE, *Versuch einer allgemeinen medicinisch-praktischen Geographie*, 1792. (Finke, L. L., *Medical Geography* by Andrea Nuernberger, Santa Barbara 2001.)

alkoholizam) ili uslijed moralnih i društvenih uvjeta koji tu postoje (udaljenost od domovine, nostalgija itd.). Autonomiju malaričnih psihoza prvi je utvrdio Regis sa svojim učenicima u Francuskoj, a zatim je to potvrđeno prilikom epidemije orijentalne malarije za vrijeme Prvog svjetskog rata.²²

Inače, engleski povjesničar Jones dovodi pad grčke kulture pri kraju četvrtog stoljeća u vezu s malarijom, koja je nešto prije zarazila cijelu Grčku. Činjenica je da je s malarijom započela dekadencija grčke znanosti i umjetnosti.²³

II. Cilj

Na osnovu veze prostor – geografski okoliš – zdravlje gledati, na stanovit način „stvoriti“ jedan geografsko-povijesno-sociološki osvrt.

III. Predmet i metode

Nastojati bolest koja je do ne tako davno pogađala stanovništvo, analizirati u dvama relativno udaljenim prostorima. Gledati koristiti razne teorije, pristupe (pa i moguće interese / zlorabe) u geografiji, kao i tiskane karte u raščlambi te bolesti. Sličnosti ili razlike njezine pojavnosti, kretanja i obuzdavanja / nestajanja u određenim zadanim područjima deskriptivno objasniti.

IV. Rezultati

Hrvatska je kao sredozemna zemlja od davnina bila pogođena malarijom, na pose obalni pojas od Istre do Konavala, osim podvelebitskog i podbiokovskog priobalja; ovo zadnje navedeno bi moglo ukazivati i na znatan utjecaj vjetera, posebice bure, u čijim stvaranjima itekako moćno utječu i planine poput Velebita ili Biokova.²⁴

God. 1902. dnevni tisak izvješćuje da je Pokrajinska bolnica u Zadru prepuna malaričnih bolesnika, tako da leže i na podu.²⁵

²² Antoan PORO / Antoine POROT, *Enciklopedija psihijatrije*, Beograd 1990., str. 289. i 337.-339.

²³ Ante ŠERCER, *Otolaringologija. Propedeutika*, prvi dio, Beograd-Zagreb 1951., str. 13., ref. 3.

²⁴ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 7., gl. red. Marko Kostrenčić i Miljenko Protega, Zagreb 1964., natuknica Vjetar, str. 674.-675.

²⁵ Vladimir DUGAČKI, „Akcija dr. Rudolfa Battare u Ninu god. 1902., prvi sustavni pokušaj borbe protiv malarije u Hrvatskoj“, *Medica Jadertina*, 35 (2005.), 1-2, Suplement, Zadar 2005.

Iz izdvojenog i pomno pročitano materijala odlučili smo, glede osnovnog problema-malarije, uspoređivati dio sjeverne Dalmacije, i to njezinog područja Ravnih kotara, odnosno benkovačkog kraja, i dijela Istre i to njezina područja Barbanštine.

Ravni kotari su zaravnjeno područje s prosječnom nadmorskom visinom od 100 do 150 m. Glavno geomorfološko obilježje Ravnih kotara jest izmjena karbonatnih hrptova i flišnih udolina, što se očituje u blago brežuljkastom gibajućem reljefu, malih visinskih odnosa 100 - 150 m. Hrptovi i udoline serijski se izmjenjuju u izdruženim formama u smjeru pružanja Dinarida. Izmjena udolina i uzvisina uglavnom je uvjetovana otpornošću stijena na trošenje, pri čemu su karbonati uzvisine, a fliševi udoline. Međutim, ima i obratnih slučajeva, što je posljedica tektonskih procesa. Vapnenački dijelovi imaju tipičan krški karakter, pri čemu oskudijevaju tlom te imaju razvijene male reljefne forme (škrape i ponikve). Sasvim drugačije su flišne udoline koje su laporske i pješčenjačke (s dominantno smeđim antropogenim tlima). One su mjestimično proširene ili prekrivene aluvijalnim nanosima, a uz rječice i blata su razvijena i močvarno-glejna tla. Plodnost područja i bogatstvo vodom važno je obilježje flišnih udolina pa za razliku od okolnih krških zaravni, pobrđa i planina, Ravni kotari imaju izražen poljoprivredni potencijal i u pravilu su kroz povijest predstavljali poljoprivrednu oazu cijele jadranske regije i čimbenik razvoja okolnih gradova.²⁶

U Istri je malarija prouzročila velike pobole pa i pomore stanovništva u razdoblju od XVII. do XIX. stoljeća. Malarične su infekcije bile česte u mnogim naseljima oko rijeke Raše i Pazinčice jer su glib i kal stvarali dobre uvjete za razmnožavanje komaraca.²⁷

Na temelju geološkog sastava i različitih vrsta tala, geograf Krebs Norbert odredio je 1907. tri reljefne cjeline:

- **Bijela Istra:** ovo područje obuhvaća gorski hrbat Učke (Vojak 1401 m) i gorsku skupinu Ćićarije (Planik 1272 m), koji čine krajnji sjeverozapadni i sjeveroistočni dio istarskog poluotoka; ime su joj dali čvrsti i tvrdi vapnenci izgrađeni od ostataka kršja različitih organizama koji su živjeli u plitkim suptropskim i tropskim morima, a također su naknadno, uglavnom krčenjem šuma, ovdje nastale vapnenačke goleti; obilježena je borano-ljuska-vo-navlačnom i blokovskom strukturom.
- **Siva Istra** zahvaća središnje dijelove Istre: naziv duguje naslagama sedimentnih sivih stijena, taloženih u razdoblju eocena; na području Sive Istre znameniti su magični krajolici istarskih gradića na vrhovima brežuljaka poput Motovuna, Buzeta ili Boljuna; svoj položaj zahvaljuju imponantnim

²⁶ <https://www.dinarskogorje.com/ravni-kotari.html#05>, pristupljeno 6. studenoga 2025.

²⁷ Milan RADOŠEVIĆ, *Smrt na krilima siromaštva: tuberkuloza i malarija u Istarskoj provinciji 1918.-1940.*, Zagreb 2015.

megaslojevima pješčenjaka na kojima su izgrađeni pa je tako i geološka građa izravno utjecala na društveni razvoj ovoga kraja.

- **Crvena Istra** obuhvaća zapadnu obalu Istre; treća boja istarskog poluotoka je crvena zbog osobitog tla crvenosmeđe zemlje crljenice, koje najviše na svijetu ima u Hrvatskoj, a upravo su u Istri najdeblji slojevi crljenice; nastaje rastvaranjem vapnenca i dolomita, a oblikuje se po dnu vrtača, dolina i krških polja; plodno tlo crvenice u okolici Umaga prvo je tlo u Hrvatskoj zaštićeno kao spomenik kulture.²⁸

Uvala Blaz smjestila se na zapadnoj, rakljanskoj strani Raškog zaljeva, na dodi-ru Puljštine i Barbanštine; uvala je nekad bila poznata po mlinovima kojih je bilo čak pet, a nalazili su se na razini mora, što je bila rijetkost; mlinove je pokretala voda iz nekoliko krških izvora na ovom području koji su se koristili i za pitku vodu.²⁹

Isto tako su močvarna polja s leglima komaraca mogla nastati i nakon tektonskih poremećaja koji su nerijetko mijenjali tokove obližnjih ponornica te umjesto rijeka stvarali močvarna polja.³⁰

Zanimljivo je da se malaria u Istri pojavljuje i nakon mnogih epidemija kuge koje ne da su desetkovale pučanstvo već su potpuno uništile poljoprivrednu bazu organiziranog života. Nestaju imanja, male solane se pretvaraju u slaništa, dna rijeka se povisuju zbog nanosa blata nastalog sklerotiziranjem posječenih ili spaljenih površina zbog ispaše sitne stoke, a i zbog sustavne sječe autohtonih šuma, što uz zapuštanje i razaranje sustava odvodnje ili navodnjavanja rezultira da se nekoć obradive površine pretvaraju u poplavine, a suha riječna korita i/ili prirodne depresije u mnogo lokava. Sve to uz pošasti ratova i barbarskih razaranja postupno stvara novi biotip izuzetno pogodan za uspješan razvoj malaričnih komaraca.³¹

Inače, koncem kolovoza 1924. prvi je put u Istru iz Italije bila unesena i gambuzija - vrsta sitnih ribica koja se upotrebljavala u borbi protiv malarije. Gambuzije se hrane ličinkama komaraca i na taj način uništavaju prijenosnika malarije, ali se mogu stavljati samo u močvare gdje nema drugih riba koje ih uništavaju. Tako, primjerice, nakon udomljavanja i razmnožavanja matičnog jata u bazenu u Trogiru krajem ljeta 1924., gambuzije se odmah raspoređuju u stalnoj lokvi na Čiovu te obližnjim lokvama na području Trogirske zagore, a ubrzo i po stalnim lokvama na području djelovanja svih 24 antimalaričnih stanica. I danas postoje dvojbe zašto je došlo ili što je prouzročilo zabranu introdukcije *Gambusia holbrooki* na području jadranske Hrvatske, neprijeporno samozatajne faraonske aktivnosti dr. Stelle, dr. Sfačića i dr. Trausmiller, pionira biološke borbe protiv malarije, odnosno malaričnog komarca.³²

²⁸ <https://www.dinarskogorje.com/istra-hrvatski-dio.htm> l, pristupljeno 6. studenoga 2025.

²⁹ Isto, pristupljeno 6. studenoga 2025.

³⁰ Ante ŠKROBONJA, *Medicina zavičaja*, Rijeka 2000., str. 102.-103.

³¹ Josip BRKIĆ, *Epidemija u prošlosti Istre: prikaz za budućnost*, nav. dj., str. 6.

³² Josip BAKIĆ, „Vjerodostojne činjenice o prvom medicinsko-entomološkom laboratoriju i

Malariju se (u njezinoj zemljovidno suženoj pojavnosti) odlučilo napose pratiti / proučavati u benkovačkom kraju (dijelu Ravnih kotara u sjevernoj Dalmaciji) i na području Barbanštine (u Istri) i kroz prizmu medicinske geografije – osobito se promotrla veza između čimbenika koji se mogu zvati „patogeni“ i geografskih čimbenika koje se mogu nazivati „geogenima“.

Pogledom na zemljovide promatranih krajeva (pa i one najstarije) iscertava ih se kao poluotoke - zamjetnije Istru, a manje uočljivo Ravne kotare - premda ih sa sjeverne strane oplakuju Novigradsko i Karinsko more, sa zapada Virsko more, a na jugu se naslanjaju na Zadarski kanal.³³ Stoga su oni danas i turistički zanimljivi, što podvlače Blažević i Pepeonik još ne tako davne 1979.³⁴

Izgleda da je kakvoća geoloških materijala bila presudnija u pojavnosti i kretanju malarije na Barbanštini, uz značaj i rijeke Raše, tj. njezinih prirodnih drenažnih mogućnosti, kada se (samo u ekstremnim slučajevima) poplava vodama Raše također pridružuju i vode potoka Boljunčice (pogledati sl. 1. Prilozi). Za razliku od malarične pojavnosti, tipa i oblika ponašanja na benkovačkom prostoru, gdje je ona mogla „harati“ (pa i nešto dulje se zadržati) i zbog osjetnijeg utjecaja ne samo na ljude nego i na životinje, odnosno bilje, zbog češćih naplavnih razdoblja uvjetovanih ne toliko nadzemnim vodama / vodotocima koliko njihovim podzemnim vodama / vodotocima: slivom Vranskog jezera, poput vodotoka Kličevice, vodotoka Kotarke i dr.³⁵ (pogledati i sl. 2. Prilozi), kao i zbog (relativno) još siromašnog i nerazvijenog kraja s (relativno) još nižom razinom higijenskih navika, drugih bolesti i oskudne prehrane stanovništva te praktički nepostojećom medicinskom skrbi. Ovu situaciju je komplicirala i činjenica da zbog ukupne male površine neki prostori poput, primjerice, Nadinskog blata, nisu registrirani kao zamočvarene ili vodene površine – Blato je bilo kategorizirano kao pašnjak.³⁶

Može se pretpostaviti da je u obuzdavanju i nestanku malarije u tim dvama prostorima mogla pripomoći i blizina dviju planina, Velebita, odnosno Učke – razvidno moćnih biometeoroloških čimbenika u odnosu vrijeme - klima - zdravlje. Ove planine (direktno i indirektno) utječu na stvaranje anticiklone (u meteorologiji područje visokog tlaka), što prouzročuje lijepo vrijeme s vjetrom (kretanje zračnih masa izazvanim razlikama gustoće između zona visokog i niskog tlaka - anticiklone i depresije) ili bez vjetra.³⁷

introdukciji *Gambusia holbrooki* u Hrvatsku“, *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, vol. 2, broj 6, Zagreb 2006., str. 1.-5.

³³ Josip SAPUNAR, *A1 ZG-380-ST autocesta Zagreb-Split 1970-2005*, Zagreb 2005.

³⁴ Ivan BLAŽEVIĆ, Zlatko PEPEONIK, *Turistička geografija*, Zagreb 1979., str. 170.-173. i 181.-184.

³⁵ Josip SAPUNAR, nav. dj.

³⁶ Ante BLAČE, *Razvoj i suvremena preobrazba krajolika Ravnih kotara*, doktorska disertacija, Zagreb 2015., str. 186. i 192.

³⁷ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 7., gl. red. Marko Kostrenčić i Miljenko Protega,

V. Rasprava

Valja raspraviti, bez obzira na poodavnom „iskorijenjenju“ malariju u tim područjima, koliko upravo danas možemo cijeniti rad Leonharda Ludwiga Finkea (1747. – 1837.), jednog od pionira medicinske geografije / dr. medicine, rođenog u Westkappelnu u Njemačkoj. Bavio se porodištvom, davao je savjete primaljama, bio je i profesor medicine i fizike u Lingenu u Njemačkoj. Interes za medicinsku geografiju proizlazio je iz njegove profesionalne prakse: kao medicinar posjećivao je gradove i obližnja sela, ispitivao je izvore mineralnih voda, kupaoalice u domaćinstvima, promatrao kako primalje pružaju medicinsku skrb stanovništvu, pri čemu se suprotstavljao šarlatanstvu. Zadatak mu je bio i podnositi izvješća za pojedina upravna područja, što je uključivalo procjenu uvjeta okoliša, zdravstvenih uvjeta i života pojedinaca, što ga je potaknulo da proučava sadržaje medicinske geografije.³⁸

Valja raspraviti i ono što je naveo i sam otac današnje suvremene medicinske geografije Jacques M. May (1896. – 1976.), kada si (iako svjestan spoznaja o okolišu u okviru epidemiologije ili parazitologije, da nema ništa što već nije poznato u pojedinim granama medicine) postavlja pitanje: „koje bi bilo značenje medicinske geografije ili geografije zdravlja“.³⁹ Ovim pitanjem bi itekako mogao ukazati i na mogući utjecaj blizine određenih planina na prisustvo (povlačenje malarije), poput Velebita u Ravnim kotarima ili Učke u Istri, ali isto tako i na značenja marljivosti, napora, stručne i organizacijske sposobnosti jednog Rudolfa Battare u Ninu 1902.⁴⁰ ili Andrije Sfarčića u Dalmaciji⁴¹, napose u Ravnim kotarima, gdje se voda tada crpila iz javnih bunara, često okruženih lokvama i kamenicama za napajanje stoke, kada su upravo ta pojilišta postajala idealna mjesta za razmnožavanje komaraca, prijenosnika malarije. Najugroženija područja bila su oko Vranskog jezera i Nadinskog blata, gdje je malarija bila endemska.⁴² Inače, nešto malo ranije, P. Muhlen s Instituta za proučavanje tropskih bolesti u Hamburgu, s J. Sfarčićem s Instituta za ispitivanje i suzbijanje malarije u Trogiru, napisao je i kratke upute za pomoćno osoblje antimalaričnih stanica.⁴³ K tome valja i (ponovno) ukazati na djelovanje velikana poput R. Kocha i njegovih suradnika na Brijunima, što se dobro odrazilo na samu malaričnu problematiku cijele Istre, a shodno tome i na Barbanštini te na otocima Cresu i Lošinj.⁴⁴

Zagreb 1964., natuknica Vjetar, str. 674.-675.

³⁸ Vesna KRALJ, nav. dj., str. 21.- 25.

³⁹ Isto, str. 27.- 28.

⁴⁰ Vladimir DUGAČKI, nav. dj.

⁴¹ Andrija SFARČIĆ, *O malariji i njezinom suzbijanju u Dalmaciji 1923. god.*, Zagreb 1924.

⁴² Andrija SFARČIĆ, *Problem malarije u Ravnim kotarima*, Split 1928.

⁴³ P. MUHLEN, J. SFARČIĆ, *Malarija i njezino suzbijanje: kratko uputstvo za pomoćno osoblje antimalaričnih stanica*, Zagreb 1923.

⁴⁴ Rino CIGUI, „Malarija u Puli sedamdesetih godina XIX. stoljeća i epidemija 1879.“, *Acta Medico-Historica Adriatica*, 1, 10 (2012.), Rijeka 2012., str. 69.-81.

Inače o samoj malariji kao pojavnosti u Hrvatskoj i o onima koji su je nastojali suzbiti, ali i o onima koji su se svojski trudili različitim metodama pogođene (poglavito u razdoblju od 1887. pa sve do nedavne 2006.) i liječiti, pisali su i Perić, I. Škrobonja i A. Škrobonja.⁴⁵

Još je teži slučaj način na koji čovjek iskorištava i zagađuje vode. Ekolozi koji proučavaju odnose živih bića i okoline tvrde da isušivanje močvara i pretvaranje u plodna zemljišta znači miješanje u prirodni ciklus. Takva intervencija poremećuje nivo nadzemnih voda u susjednim područjima i ravnotežu među rijekama, a ujedno zbog toga nestaju velika područja stajaćih voda i to upravo u trenutku kada se povećava stanovništvo zbog industrijalizacije i urbanizacije. Izvori vode se iscrpljuju, a potreba za njom raste. Takvo isušivanje smanjuje i čovjeku i životu u prirodi potrebne bjelančevine. U zadnjih nekoliko desetljeća u razvijenim industrijskim zemljama zagađivanje preostalih stajaćih voda doseglo je takve razmjere da su se cijele rijeke i priobalne morske vode pretvorile u kanale za otpadne vode.⁴⁶ Stoga, na mogući demografsko-ekološki slom samo desetljeće kasnije (1987.) piše / ukazuje Zoran Roce.⁴⁷

Možda su našem iskorijenjenju malarije mogle donekle pripomoći i zasade iz ponekih starih statuta kvarnerskog priobalja i šire, u kojima se izrijeком zabranjivalo zanemarivanje čišćenja voda i lokava.⁴⁸

Veću otpornost prema bolesti u određenim sredinama nepobitno potvrđuje veza između malarije i nenormalnog hemoglobina „S“. Hemoglobin „S“ varijanta je normalnog hemoglobina kod odraslih. Kod nekih naroda, posebice u Africi, HbS se često javlja.⁴⁹

Svojedobno se malarijom kao nespecifičnom podražajnom terapijom liječio i lues živčanog sustava.⁵⁰ Koliko je to danas, donekle, nepojmljivo, toliko se danas bez osjećaja odgovornosti i sankcija na svim zemaljskim meridijanima i paralelama krši i jedna od osnovnih ljudskih prava i obveza: „Čuvati naslijeđenu prirodu i svoju okolinu, razmišljati i djelovati bez izazivanja štetnih promjena u okolini“.⁵¹ Ovoga su

⁴⁵ Davorka PERIĆ, Ivana ŠKROBONJA, Ante ŠKROBONJA, „Malarija u Hrvatskoj u razdoblju od 1887. do 2006.“, *Liječnički vjesnik*, 7/8, 131, Rijeka 2009, str. 192.-195.

⁴⁶ *Encyclopaedia of Man, Woman and Child. Life, Love and Family Health*, London 1976. (*Ljudska psiha i društvo*, preveo i priredio Miha Likar, Ljubljana 1977., str. 284.).

⁴⁷ Zoran ROCE, *Demografsko ekološki slom-mit o demografskoj ekspanziji i ekološkoj katastrofi*, Zagreb 1987.

⁴⁸ Đorđe MILOVIĆ, *Prilozi za povijest zdravstvene kulture*, Biblioteka AMHA, knjiga 2., ur. Ante Škrobonja, Rijeka 2005., str. 87. i 165.

⁴⁹ *The Joy of Knowledge Encyclopaedia*, Mitchel Beazley, London: Encyclopaedias Limited, 1976. (*Ilustrovana enciklopedija Čovek*, ur. Zorica Konstantinović, Ljubljana-Beograd 1983.-1985., str. 34.-35.).

⁵⁰ Ivo GLAVAN, *Živčane bolest: dijagnostika i terapija*, II. popr. i nadop. izdanje, Beograd 1951., str. 406.

⁵¹ Maja KUZMIĆ, *Održivi razvoj i antropocentrizam*, Zbornik radova „Scenarij budućnosti“.

desetak godina kasnije itekako bili svjesni svi oni koji su pokretali akcije tipa “Čuvanjem šuma spašavamo bioraznolikost” ili pothvata znanog kao „Težnja ka globalnom vrtu”.⁵²

VI. Umjesto zaključka

I ovaj osvrt ukazuje od kolikog nam je značenja (i danas, ovoga trenutka) Finkeov „Opći pregled praktične geografije” (objavljen još 1792.), njegovo najsveobuhvatnije znanstveno djelo na temu medicinske geografije tog razdoblja. U tom kapitalnom djelu Finke ima geografski pristup, dijeli globus po dužini te objašnjava prirodno-geografska obilježja svakog područja, njegovog reljefa, vode, tla, vegetacije te njegovih društveno-geografskih karakteristika kao što su način života stanovništva i slično.

Prema Finkeovoj definiciji medicinska geografija treba pokriti cijeli naseljeni svijet (ekumenu), a to je stav koji nitko prije njega nije imao.

VII. Prilozi

Privitak 1.

Sl. 1. Dio toka rijeke Raše

Lzvor: <https://www.google.com/search?q=+rijeka+ra%C5%A1a> (pristupljeno 2. lipnja 2024.)

Studentska bioetička radionica, 14. Lošinjski dani bioetike, Mali Lošinj, 17. – 20. svibnja 2015., gl. ur. Bernard Špoljarić, Zagreb 2018., str. 13.

⁵² Dennis NORMILE, “Despite Progress, Biodiversity Declines”, *Science*, Washington/Cambridge 2010., str. 1272.-1280.

Privitak 2.

Sl. 2. Dio Ravnih kotara

Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Ravni_kotari (pristupljeno 2. lipnja 2024.)

VIII. Literatura

- Josip BAKIĆ, „Vjerodostojne činjenice o prvom medicinsko-entomološkom laboratoriju i introdukciji *Gambusia holbrooki* u Hrvatsku“, *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, vol. 2, broj 6, Zagreb 2006., str. 1.-5.
- Mitchel BEAZLEY, *The Joy of knowledge enciklopaedia*, London 1976. (*Ilustrovana enciklopedija Čovek*, ur. Zorica Konstantinović, Ljubljana-Beograd 1983.-1985., str. 118.-119.)
- Ante BLAČE, *Razvoj i suvremena preobrazba krajolika Ravnih kotara*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2015.
- Ivan BLAŽEVIĆ, Zlatko PEPEONIK, *Turistička geografija*, Zagreb 1979.
- Josip BRKIĆ, „Epidemija u prošlosti Istre: prikaz za budućnost“, *Zbornik radova seminara Pula-DDD i ZUPP 2010.*, ur. Zlatko Korunić, Zagreb 2010., str. 6.-7.
- Rino CIGUI, „Malarija u Puli sedamdesetih godina XIX. stoljeća i epidemija 1879.“, *Acta Medico-Historica Adriatica*, 1, 10 (2012.), str. 69.-81.
- Vladimir DUGAČKI, „Akcija dr. Rudolfa Battare u Ninu god. 1902., prvi sustavni pokušaj borbe protiv malarije u Hrvatskoj“, *Medica Jadertina*, 35 (2005.), 1-2, Suplement
- Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 1., gl. red. Nada Bogdanov, Danko Grlić, Mladen Iveković i dr., Zagreb 1966.

- Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 3., gl. red. Nada Bogdanov, Danko Grlić, Mladen Iveković i dr., Zagreb 1967.
- Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 5., ur. Marko Kostrenčić, Miljenko Protega, Zagreb 1961.
- Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 7., gl. red. Marko Kostrenčić i Miljenko Protega, Zagreb 1964.
- Encyclopaedia of man, woman and child, life, love and family health*, London: Hamlyn Publishing Group Ltd, 1976. (*Ljudska psiha i društvo*, Ljubljana: Mladinska knjiga 1977., preveo i priredio Miha Likar)
- G. FANCONI i A. WALLGREN, *Udžbenik pedijatrije*, V. preštampano izdanje, Beograd-Zagreb 1976.
- Leonhard Ludvig FINKE, *Versuch einer allgemeinen medicinisch-praktischen Geographie*, 1792. (Finke, L. L., *Medical Geography by Andrea Nuernberger*, Santa Barbara 2001.).
- Ivo GLAVAN, *Živčane bolesti: dijagnostika i terapija*, II. popravljeno i nadopunjeno izdanje, Beograd 1951.
- Jacquetta HAWKES, *Prehistory*, London, Georg Allen and Unwid limited, 1963. (*Prehistorija*, preveo Janko Tompa, ur. Miroslav Brandt i Milivoj Mezlić, Zagreb 1966.)
- Ivana KOLČIĆ, Ariana VORKO-JOVIĆ (ur.), *Epidemiologija*, Zagreb 2012.
- Vesna KRALJ, „Medicinska geografija“, *Nastavnička revija*, 2, 1, Zagreb 2021., str. 21.- 46.
- Maja KUZMIĆ, *Održivi razvoj i antropocentrizam*, Zbornik radova „Scenarij budućnosti“. Studentska bioetička radionica, 14. Lošinjski dani bioetike, Mali Lošinj, 17. – 20. svibnja 2015., gl. ur. Bernard Špoljarić, Zagreb, 2018.
- Vojna enciklopedija*, sv. 5.: *Lafos-Naukrat*, gl. ur. Nikola Gažević, Beograd 1973.
- Fran MIHALJEVIĆ, Josip FALIŠEVAC, Branko BEJAK, Boris MRAVAC, *Infektologija*, četvrto dopunjeno izdanje, Zagreb 1980.
- Đorđe MILOVIĆ, *Prilozi za povijest zdravstvene kulture*, Biblioteka AMHA, knj. 2., ur. Ante Škrobonja, Rijeka 2005.
- P. MUHLENS, J. SFARČIĆ, *Malaria i njezino suzbijanje: kratko uputstvo za pomoćno osoblje antimalaričnih stanica*, Zagreb 1923.
- Dennis NORMILE, “Despite Progress, Biodiversity Declines”, *Science*, Washington-Cambridge 2010.
- Davorka PERIĆ, Ivana ŠKROBONJA, Ante ŠKROBONJA, „Malaria u Hrvatskoj u razdoblju od 1887. do 2006.“, *Liječnički vjesnik*, 7/8, 131, Zagreb 2009., str. 192.-195.
- Pomorska enciklopedija*, sv. 4.: *Ko-Mit*, gl. ur. Vladislav Brajković, Zagreb 1978.
- Antoan PORO / Antoine POROT, *Enciklopedija psihijatrije*, Beograd: Nolit, 1990.
- Milan RADOŠEVIĆ, *Smrt na krilima siromaštva: tuberkuloza i malaria u Istarskoj provinciji 1918.-1940.*, Zagreb: Srednja Europa, 2015.
- Zoran ROCE, *Demografsko-ekološki slom - mit o demografskoj ekspanziji i ekološkoj katastrofi*, Zagreb 1987.

- Darko ROPAC, Dinko PUNTARIĆ i suradnici, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, Zagreb 2010.
- Tony RUSSEL, Catherine CUTLER, *Svjetska enciklopedija drveća*, Rijeka: Leo commerce d. o. o., 2004.
- Josip SAPUNAR, *A1 ZG-380-ST autocesta Zagreb-Split 1970-2005*, Zagreb 2005.
- Andrija SFARČIĆ, *O malariji i njezinom suzbijanju u Dalmaciji 1923. god.*, Zagreb: Tisak zaklade Narodnih novina, 1924.
- Andrija SFARČIĆ, *Problem malarije u Ravnim kotarima*, Split: Higijenski zavod Trogir-Split, 1928.
- Ante ŠERCER, *Otolaringologija*, prvi dio: *Propedeutika*, Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga, 1951.
- Ante ŠKROBONJA, *Medicina zavičaja*, Rijeka 2000.
- The Joy of Knowledge Encyclopaedia*, Mitchel Beazley, London: Encycopaedias Limited, 1976. (*Ilustrovana enciklopedija Čovek*, ur. Zorica Konstantinović, prijevod Branislava Mršulja, Vladimir Paunović i dr., Ljubljana-Beograd: Mladinska knjiga - Vuk Karadžić, 1983.-1985.
- Ivan VODOPIJA, Darko KRAJCAR, *Insekti prenosioci uzročnika zaraznih bolesti-povijesni pregled i stanje danas*, Zbornik radova seminara Zadar-DDD i ZUPP 2009., ur. Zlatko Korunić, Zagreb 2009.
- Vojna enciklopedija*, sv. 5.: *Lafos-Naukrat*, gl. ur. Nikola Gažević, Beograd 1973.

IX. Korištene internetske adrese

- https://sh.wikipedia.org/wiki/Ravni_kotari (pristupljeno 2. lipnja 2024.)
- <https://www.google.com/search?q=+rijeka+ra%C5%A1a> (pristupljeno 2. lipnja 2024.)
- <https://www.dinarskogorje.com/ravni-kotari.html#0> (pristupljeno 6. studenoga 2025.)
- <https://www.dinarskogorje.com/istra-hrvatski-dio.html> (pristupljeno 6. studenoga 2025.)

Malarija Barbanštine (Istra) i benkovačkog kraja (Dalmacija) kroz prizmu medicinske geografije: sličnosti i razlike

Sažetak

Malarija je zarazna bolest čiji je uzročnik parazit *Plasmodium malariae*. U Republici Hrvatskoj je iskorijenjena još 1964. i danas se bilježe samo tzv. importirani slučajevi. Medicinska geografija suvremena je znanstvena disciplina koja primjenjuje metodologiju geografije te koristi tehnike i koncepte svih disciplina geografije pri istraživanju zdravstvenih problema u prostoru, a proučava i geografsku rasprostranjenost oboljenja te aktualne novonastale zdravstvene probleme i bolesti. Na osnovu veze prostor – geografski okoliš – zdravlje gledalo se na stanovit način stvoriti geografsko-povijesno-sociološki osvrt. Predmet je bila bolest koja je (do ne tako davno) pogadala stanovništvo u dvama relativno udaljenim prostorima. U analizi nastojalo se koristiti razne teorije, pristupe (pa i moguće interese / zlorabe) u geografiji, ali i tiskane karte. Sličnosti ili razlike njezine pojavnosti, kretanja i obuzdavanja / nestajanja (u određenim zadanim područjima) deskriptivno se analiziralo. Na bazi dostupnog odlučilo se malariju pratiti u benkovačkom kraju (dijelu Ravnih kotara / sjeverne Dalmacije) i na području Barbanštine (u Istri). Kroz prizmu medicinske geografije proučavala se veza između čimbenika koji se mogu zvati „patogeni“ i geografskih čimbenika koje se mogu nazivati „geogeni“. God. 1902. dnevni tisak izvješćuje da je Pokrajinska bolnica u Zadru prepuna malaričnih bolesnika, tako da leže i na podu. U Istri je malarija prouzročila velike pobile pa i pomore stanovništva, napose u razdoblju od XVII. do XIX. stoljeća. Malarične su infekcije bile česte u mnogim naseljima oko rijeke Raše i Pazinčice jer su glib i kal stvarali dobre uvjete za razmnožavanje komaraca. Izgleda da je kakvoća geoloških materijala bila presudnija u pojavnosti i kretanju malarije na Barbanštini, uz značaj i rijeke Raše (njezinih prirodnih drenaznih mogućnosti), kada se samo u ekstremnim slučajevima poplavama vodama Raše također pridružuju i vode potoka Boljunčice, za razliku od njezine pojavnosti, tipa i oblika ponašanja na benkovačkom prostoru, gdje je ona mogla harati (pa i nešto dulje se zadržati) i zbog osjetnijeg utjecaja ne samo na ljude nego i na životinje, odnosno biljke zbog češćih naplavnih razdoblja uvjetovanih ne toliko nadzemnim vodama / vodotocima, koliko njihovim podzemnim vodama / vodotocima: sliva Vranskog jezera, poput vodotoka Kličevice, vodotoka Kotarke i dr. Može se pretpostaviti da je u obuzdavanju i nestanku malarije u tim dvama prostorima mogla pripomoći i blizina dviju planina, Velebita, odnosno Učke kao moćnih biometeoroloških čimbenika odnosa vrijeme – klima – zdravlje.

Malaria of Barban Territory (Istria) and the Benkovac region (Dalmatia) through the prism of medical geography: similarities and differences

Summary

Malaria is an infectious disease caused by the parasite *Plasmodium malariae*. It was eradicated in the Republic of Croatia in 1964, and today only the so-called imported cases. Medical geography is a modern scientific discipline that applies the methodology of geography, and uses the techniques and concepts of all disciplines of geography when researching health problems in space, studies the geographical distribution of diseases, and current emerging health problems and diseases. The aim of this research was on the basis of the connection between space - geographical environment – health; in a certain way look to create one geographical-historical-sociological review. The subject was the population in two relatively distant areas affected by a disease which (until not so long ago) attacked them. Looking to use various theories, approaches (and possible interests/abuses) in geography as well as printed maps in the analysis of that disease. Descriptively explain the similarities or differences of its occurrence, movement and containment / disappearance in certain given areas. It was decided to monitor malaria in the Benkovac region (part of Ravni kotari / North Dalmatia) and in the area of Barban (Istria). Through the prism of medical geography, the connection between factors that can be called “pathogenic” and geographical factors that can be called “geogenic” was studied. In year 1902, the daily press reported that the Provincial Hospital in Zadar was full of malaria patients, so that they were lying on the floor. In Istria, it caused great diseases, even plagues of the population particularly in the period of the XVIIth and the XIXth century. Malarial infections were common in many settlements around the Raša and Pazinčica rivers because the fungus and mud created good conditions for mosquitoes to breed. It seems that the quality of the geological materials was more decisive in the occurrence and movement of malaria in Barban Territory, along with the importance of the Raša River (its natural drainage possibilities when only in extreme cases of flooding the waters of the Raša are joined by the waters of the Boljunčica stream) as opposed to its occurrence, type and the form of behavior in the Benkovac area where it could “pillage” (and even stay a bit longer) and because of a more noticeable impact not only on people but also on animals, i. e. due to more frequent flood periods due not so much to above-ground waters / watercourses as to their underground waters/watercourses: Vransko Lake basin, such as Kličevica watercourse, Kotarka watercourse etc. It can be supposed that the proximity of two mountains could have helped in the containment and disappearance of malaria in these two areas: Velebit mountain or Učka mountain as a powerful biometeorological factor in the relationship between weather / climate and health.

„BARBANSKI ZAPISI“, SV. 13. – UPUTE AUTORIMA PRILOGA

OPĆE UPUTE

Kategoriju radova može predložiti autor, ali konačnu odluku na temelju prijedloga recenzenata donosi uredništvo, odnosno glavni urednik.

Primaju se radovi pisani na hrvatskom jeziku, talijanskom jeziku ili na nekom od ostalih jezika EU (engleskom, francuskom, njemačkom, slovenskom). Uredništvo zadržava pravo odabira radova pristiglih na stranim jezicima.

Rok za predaju radova je 15. lipnja 2025. S obzirom da smo od sv. 2. uveli recenziranje članaka, autore molimo da se – ako je ikako moguće – navedenog roka pridržavaju, kako bismo na vrijeme stigli pripremiti zbornik. Svaku vjerojatnost kasnije predaje rada molimo unaprijed najaviti glavnom uredniku.

Radovi za koje pristignu negativne recenzije neće moći biti objavljeni.

TEHNIČKI NAPUTAK ZA PISANJE PRILOGA

Svi radovi moraju biti pisani na računalu, u inačicama programa MS Word (ili u nekom od programa kompatibilnih s MS Wordom), isključivo u obliku slova **Times New Roman** (odnosno Times New Roman CE), **veličine slova 12, proreda 1,5, s centriranim naslovom**, dok ostali tekst valja poravnati, a prvu liniju odlomka uvući. Poželjno je da opseg svakog priloga bude **ograničen na maksimalno 40 stranica**, a veći može biti u iznimnim slučajevima.

Naslov rada – veličina slova 14, masna slova

Podaci o autoru rada (ime i prezime (s punom titulom), ustanova zaposlenja, adresa, e-mail) navode se **iza naslova**, a ispred teksta malog sažetka. Moraju biti **centrirani, veličina slova 12**.

Rad treba opremiti kraćim **sažetkom na hrvatskom jeziku** (do 1000 znakova s prazninama) **na početku teksta** te **dužim sažetkom na jednom stranom jeziku** (talijanskom, engleskom, francuskom, njemačkom), s prevedenim naslovom, **na koncu članka**. Nakon kraćeg **sažetka na početku rada**, treba navesti do pet ključnih riječi (i/ili izraza) na jezicima članka i sažetaka.

Primjer:

**POPIS STANOVNIŠTVA BARBANA IZ 1945. I NEKI PODACI O
PREZIMENIMA BARBANA I BARBANŠTINE U DALEKOJ PROŠLOSTI**

Josip Šiklič, prof.,

Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile Pazin,

Šetalište Pazinske gimnazije 11, 52000 Pazin

e-mail: ravnatelj@gssjd.hr

U radu se donosi cjelovit popis stanovništva na području današnje Općine Barban, objavljen u publikaciji „Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er octobre 1945.“, u izdanju Jadranskog instituta na Sušaku, kao rezultat popisa koji je proveden u sklopu aktivnosti hrvatske Komisije za razgraničenje, a trebao je poslužiti uvjeravanju Međusavezničke komisije stručnjaka da je Istra većinski narodnosno južnoslavenska pokrajina, naseljena Hrvatima i Slovencima. Popis prezimena po naseljima, koji je 1945. imao snagu značajnog narodnosnog dokumenta danas ima snagu povijesnog i jezičnog spomenika. Da bi se saznalo od kada su se barbanska prezimena počela ustaljivati autor se u radu vratio nekoliko stoljeća unatrag, donoseći podatke o barbanskim i rakljanskim prezimenima iz objavljenih povijesnih vrela širokog vremenskog raspona od XVI. do konca XVIII. stoljeća.

Ključne riječi: popis stanovništva, prezimena, 1945., Barban

Keywords: population census, surnames, 1945, Barban

Tekst rukopisa može se predati na CD-u ili u privitku elektroničke pošte. **Ta-blice i slikovne priloge** valja **uvrstiti u tekst rada (u željenoj veličini)**, a **slikovni materijali** dostavljaju se **i odvojeno** (u jpg formatu). Moraju biti **numerirani** (sl. 1., sl. 2. itd.) i **popraćeni odgovarajućim legendama**. Tekst legende i izvor preuzimanja pišu se **ispod** slikovnog priloga. Kvaliteta (razlučivost) slikovnog materijala mora biti zadovoljavajuća.

Poglavlja trebaju biti numerirana (I., II., III. itd.). Veličina slova u naslovima **poglavlja je 14**, a u naslovima **potpoglavlja 12**.

Radovi se dostavljaju na elektroničku poštu glavnog urednika zbornika slaven. bertosa@unipu.hr

NAPUTAK ZA PISANJE BILJEŽAKA

Znanstvene se bilješke pišu na dnu stranice u numeričkom slijedu (1, 2, 3...), odvojene razdjelnikom od glavnog teksta. Oblik slova u bilješkama je Times New Roman (odnosno Times New Roman CE), veličina slova 10, prored 1,5, a tekst poravnan do rubnika.

Za bilješke, citiranje i navođenje izvora i literature valja se držati **uobičajenih normi** znanstvenog predstavljanja teksta, pri čemu je **bitna ujednačenost**.

Knjige: ime malim i prezime autora VELIKIM SLOVIMA, naslov (i podnaslov) u *kurzivu*, mjesto izdanja, godina i stranice knjige.

Primjeri:

- Dragutin NEŽIĆ, *Barbanski kraj u prošlosti. Prigodom 270-godišnjice župne crkve u Barbanu*, Rijeka 1971., str. 11.-12.
- Isto, str. 18.-20. (ako je u idućoj bilješci isti autor i naslov rada, a različite stranice).
- Na istome mjestu (ako je u idućoj bilješci sve isto – autor, naslov i stranice).
- Dragutin NEŽIĆ, *Barbanski kraj*, nav. dj., str. 14.-16. (ako se ne radi o idućoj bilješci, već kasnijoj).

Zbornici radova: ime malim i prezime autora VELIKIM SLOVIMA, naslov (i podnaslov) u navodnike, naslov zbornika *kurzivom*, ime i prezime glavnog urednika, mjesto izdanja, godina i stranice.

Primjer:

- Slaven BERTOŠA, „Migracijski smjerovi u Mletačkoj Istri: Barban-Pula (17.-19. stoljeće)“, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, urednik Damir Agičić, Zagreb 2003., str. 131.-143.

Časopisi: ime malim i prezime autora VELIKIM SLOVIMA, naslov (i podnaslov) u navodnike, ime časopisa u *kurzivu*, godište, broj časopisa, mjesto izdanja, godina i stranice.

Primjer:

- Bernardo BENUSSI, “Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre province”, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XL, Pola 1928., str. 231.

Novine: ime malim i prezime autora VELIKIM SLOVIMA, naslov (i podnaslov) u navodnike, naziv novina u *kurzivu*, mjesto izdanja, puni datum i stranice.

Primjer:

- Miroslav BERTOŠA, „Upaljena svijeća notara Mikule”, *Glas Istre*, god. XLVIII., br. 212, Pula, 5. kolovoza 1991., str. 5.

Enciklopedije i leksikoni: naziv enciklopedije ili leksikona u *kurzivu*, imena i prezimena glavnih urednika, mjesto i godina izdanja, potom ime malim i prezime autora natuknice VELIKIM SLOVIMA, stranice.

Primjer:

- *Istarska enciklopedija*, urednici Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Stipana TROGRIČA na str. 190.

Arhivsko gradivo: puni naziv ustanove VELIKIM SLOVIMA, naziv fonda *kurzivom*, signatura fonda.

Primjer:

- ARHIV HAZU, *Ostavština Josipa Batela*, XV-30/2/IV-10.

Autore ljubazno molimo da se strogo pridržavaju navedenih uputa, kako im zbog toga ne bismo morali vraćati tekstove i time nepotrebno gubili na vremenu.

Uredništvo zadržava pravo da rukopis redakcijski prilagodi propozicijama časopisa i standardima hrvatskog književnog jezika.

Glavni urednik:

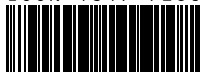
prof. dr. sc. Slaven Bertoša, v. r.

TABLA Br. 5

Mala (istočna) gradska vrata - Barbovi (Lilija)

ISSN 1849-9260

18499260

